

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume: 12 Issue: 4 Year: October 2022

Editor

Asst. Prof. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Deputy Editor

Assoc. Prof. Dr. Zafer TANGÜLÜ

Assoc. Prof. Dr. Sabri BECERİKLİ

12/4, October - Ekim 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibarıyla yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. NEHR started its' publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". In the first nine years, the issue of 17 was published without any failure. As of 2020, it has decided to continue its' publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The languages of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, are either Turkish or English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

12/4, October - Ekim 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor /Editör

Suha Oğuz BAYTİMUR (Asst. Prof. Ph.D., Sinop University, Türkiye)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye)

Sabri BECERİKLİ (Assoc. Prof. Ph.D., Bursa Uludağ University, Türkiye)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Asst. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Assoc. Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Nuray KESKİN (Prof. Ph.D., Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Türkmen Törel (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, Italy)
Sevilay ÖZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vygantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Ph.D., Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Alpaslan Demir (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)
Aşkın Koyuncu (Prof. Ph.D.; Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye)
Barış Metin (Prof. Ph.D.; Uşak University, Türkiye)
Erdal Açıkses (Prof. Ph.D.; Munzur University, Türkiye)
İsmet Türkmen (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)
Şenol Çelik (Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)
Yasin Doğan (Prof. Ph.D.; Pamukkale University, Türkiye)
Bahattin Demirtaş (Assoc. Prof. Ph.D.; Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye)
Ersoy Zengin (Assoc. Prof. Ph.D.; Munzur University, Türkiye)
Hürü Sağlam Tekir (Assoc. Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)
Süleyman Tekir (Assoc. Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)
Şahin Yedek (Assoc. Prof. Ph.D.; Munzur University, Türkiye)
Tekin Tuncer (Assoc. Prof. Ph.D.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Türkiye)
Turgay Murat (Assoc. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Ersin Doğanterkin (Asst. Prof. Ph.D.; Kafkas University, Türkiye)
Fatih Özçelik (Asst. Prof. Ph.D.; Amasya University, Türkiye)
Filiz Yıldırım (Asst. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Muharrem Turp (Asst. Prof. Ph.D.; Kafkas University, Türkiye)
Ali Emre İşlek (Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)
Halit Eken (Ph.D.; Bursa Uludag University, Türkiye)

12/4, October - Ekim 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

Ünal Taşkın

XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Selemiy

Salamiyah In The Second Half Of The 16th Century

349-361

Taner Aslan

Osmanlı Devleti'nde Yunan Postaları Sorunu

The Problem Of Greek Mails In The Ottoman State

363-379

Muammer Demirel

Osmanlı Göç Hareketliliği Bakımından Üsküp

Skopje In Terms Of Ottoman Migration Movements

381-390

Muhammet Ballı

Bir Devlet Adamının Hamidiye Bürokrasisindeki Serencâmı: Mehmed Nuri Bey Örneği

The Situation Of A Stateman In The Hamidiye Bureaucracy: The Case Of Mehmed Nuri Bey

391-414

Tuğba Çalışkan

Amerikan Board'un Bulgarlar Arasındaki Eğitim Faaliyetleri Kapsamında Samokov Amerikan Koleji Ve Teoloji Enstitüsü İle Amerikan Yatılı Kız Okulu (1860-1936)

Samokov American College and Institute of Theology and American Boarding School within the Scope of The American Board's Educational Activities Between Bulgarians (1860-1936)

415-438

Şahin Yedek

Atatürk Döneminde Hayvanlarda Görülen Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Faaliyetleri (1923-1933)

Activities to Struggle Infectious Diseases Seen in Animals During the Atatürk Period (1923-1933)

439 - 457

Mustafa Şahin	
Ölçülebilir Verilerle Cumhuriyet Döneminde Ağrı'da Eğitim	459 - 469
<i>Education in Agri in the Republican Era with Measurable Data</i>	
Bilal Altan	
Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Yılları Boyunca Yaşanan Kaçakçılık Hadiselerinden Kesitler Ve Kaçakçılıkla Mücadele (1939-1945)	471-495
<i>Fragments Of Smuggling Incidents In Turkey During The Second World War And The Fight Against Smuggling (1939-1945)</i>	
Mehmet Evsile	
Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Adalet Hizmetleri Üzerine Yapılan Tartışmalar	497-506
<i>The Reflection Of Services About Justice To The Daily Life In Democrat Party Period</i>	

12/4, October – Ekim 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The language of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, is Turkish and English. In this issue of Near East Historical Review, it presents 9 different articles to the discretion of scientists. Thanks to Ünal Taşkın, Taner Aslan, Muammer Demirel, Muhammet Ballı, Tuğba Çalışkan, Şahin Yedek, Mustafa Şahin, Bilal Altan, Mehmet Evsile who contributed with their articles in this issue. We would like to express our gratitude to our referees who carefully evaluated the articles. Dear scientists, we expect your support in our new issue.

Best regards.

Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.

Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 12. cilt 4. sayısında 9 farklı makaleyi okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Ünal Taşkın, Taner Aslan, Muammer Demirel, Muhammet Ballı, Tuğba Çalışkan, Şahin Yedek, Mustafa Şahin, Bilal Altan, Mehmet Evsile'ye teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Dr. Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR

Editör

XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SELEMİYE

Salamiyah In The Second Half Of The 16th Century

Ünal Taşkın

Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: unaltaskin@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0383-1657

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 02.10.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 16.10.2022
Pages - Sayfa : 349 - 361
doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.64832>

Citation - Atıf : Ünal Taşkın, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Selemiye”, *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 349 – 361.

XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA SELEMİYE

Salamiyah In The Second Half Of The 16th Century

Ünal Taşkın

Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: unaltaskin@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0383-1657

Öz

Bugün Suriye devleti sınırları içinde yer alan Selemiye, Hama iline bağlı bir yerleşim yeridir. Asî (Orontes) Nehri'nin doğusunda ve denizden 459 m. yükseklikte bulunan Selemiye, verimli bir ova üzerinde kuruludur. Şehrin önemi Palmira şehri ile Irak'tan gelen büyük yolun kavşağında olmasından ileri gelmektedir. Memlukler zamanında idarî bakımdan Hama'ya bağlanan Selemiye, 16. Yüzyılda Şam ve çevresindeki hudut sahalarından biriydi. Memlukler devrinde imar edilen şehir, Şam şehrinin kısa süreliğine Moğolların hâkimiyetine girdiği bir de savaşa ev sahipliği yapmıştır. Selemiye, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucu Osmanlı topraklarına katılmıştır. Önceleri Şam (Arap) Beylerbeyliği'nin sınırları içinde bulunan Selemiye, 1550 yılında kurulan Halep Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. XVI. yüzyılda bölgenin küçük şehirlerinden biri olan Selemiye, idari bakımdan Selemiye ve Ala adlı iki nahiyeden oluşmaktaydı. Nüfus olarak kalabalık bir merkez olma özelliğinden yoksundu. Toprak yönetim tarzı olarak çift-hane sistemi uygulanmaktaydı. Bu çalışmada 524 nolu tahrir defterine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında Selemiye sancağının idari, iktisadi ve nüfus durumu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selemiye, İktisat, Nüfus.

Abstract

Located within the borders of the Syrian state today, Salamiyah is a settlement in the province of Hama. Located to the east of the Orontes River and at an altitude of 459 m., Salamiyah is built on a fertile plain. The importance of the city is due to the fact that it is at the junction of the city of Palmyra and the great road from Iraq. Salamiyah, which was administratively connected to Hama during the Mamluks period, was one of the border areas in and around Damascus in the 16th century. The city, which was reconstruct during the Mamluk period, also hosted a war in which the city of Damascus was under the rule of the Mongols for a short time. Selemiye joined the Ottoman lands as a result of Yavuz Sultan Selim's expedition to Egypt. Salamiyah, which was previously within the borders of the Damascus (Arab) Beylerbeyilik, was organized as a subordinate of the Aleppo Beylerbeyilik, which was established in 1550. Salamiyah, which was one of the smaller cities of the region in the 16th century, was administratively comprised of two towns, namely Salamiyah and Ala. It lacked the characteristic of being a crowded center in terms of population. The çift hane system was used as the land management method. In this study, the administrative, economic and population situation of the Salamiyah sanjak will be emphasized in the second half of the 16th century according to the tahrir defter no. 524.

Keywords: Salamiyah, Economy, Population.

Giriş

Selemiye'ye ait elimizde mevcut tek defter, Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Tasnifi'nde 524 numara ile kayıtlı defterdir. Defter sonradan numaralandırılmış olup 80 sayfadan ibarettir. Bu sayfalardan 2, 79 ve 80 numaralı sayfalar boştur. Defterin 3 ve 4 numaralı sayfalarında kanunname metni bulunmaktadır. Fakat bu kanunname, Selemiye sancağı kanunnamesi değildir. Burada bulunan Mora vilayeti kanunnamesi, muhtemelen arşiv idaresi tarafından defter ciltlenirken yanlışlıkla eklenmiştir. Defterin tahriri, 78. sayfasındaki kayıttan anlaşıldığına göre h. 980 yılının Zilhicce ayının ilk günlerinde bitirilmiştir. Bu durumda defter, 1573 yılının Nisan ayında tamamlanmıştır.

Mevcut defter 40x15 ebatlarındadır. Elimizde orijinal defterin fotokopi nüshası bulunduğundan kullanılan kâğıdın ve mürekkebin cinsi hakkında fikir sahibi değiliz.

Defter tutulurken belli bir düzen takip edilmiştir. Öncelikle Padişah haslarını, daha sonra ise hiyerarşik sıra ile Beylerbeyi, Sancakbeyi, Zaimler ve tımarlı sipahiler tasarruf ettikleri köy ve mezralarla birlikte kaydedilmişlerdir. Bu vesileyle mufassal olan defterden aynı zamanda icmal kısmını oluşturan gelir bölüşümlerini de görmek mümkündür.

1. Tarihçe

Hama ve Humus şehirleri arasında bulunan Selemiye şehri, farklı şekillerde telaffuz edilmektedir. Şehrin adının Salamiya, Salamiya, el-Salami, Salamias veya Salaminias sözcüklerinden köken aldığı söylenmektedir.¹ Yakut el-Hamevî'ye göre ise şehrin adı, Mutebike şehrinin tahrib edilmesi sırasında hayatta kalan yüz kişiye izafeten söylenen "Salam mia" sözünden gelmektedir.²

Selemiye, Palmira ile Irak'tan gelen yolun kavşağında olmasından dolayı önem arz etmektedir. İbn Hurdazbih Selemiye'den Rakka-Humus-Şam-Rusafe yolunun geçiş noktalarından biri olarak bahseder.³ Aynı zamanda hacıların Mekke'ye ulaşmak için kullandıkları Halep-Selemiye-Şam hattı önemli güzergâhlardan biri olarak kabul ediliyordu.⁴ Ayrıca orduların toplandığı bir ordugâh olma özelliğini uzun süre korudu.⁵

Hicretin 15. yılında İslam orduları tarafından ele geçirilen şehir, Humus Cündü'ne bağlı yerlerden biriydi. Abbasî iktidarı sırasında buraya yerleşen Abbasî soyundan kimseler tarafından şehir yeniden imar edildi ve sulama kanalları yapıldı. İlerleyen yıllarda Haşimî ailesinden kimselerin de şehre yerleştikleri rivayet edilmektedir.

Coğrafi olarak Hama, Humus ve Şam arasında olmasından dolayı, bu şehirlerdeki hadiselerden etkilendi. Suriye bölgesinde Humareveyh döneminde hâkimiyetini kuran Tolunoğlu Devleti,⁶ baş gösteren Karmatî isyanı neticesinde geri çekilmiş⁷, Yafa'ya kadar ilerleyen⁸ Karmatîler, bölgeyi denetim altına almışlardı. Abbasilerin Zikreveyh'i öldürmesiyle Karmatîlik siyaseten sona erdi⁹ fakat Zikreveyh'in mücadelesini oğulları sürdürdü. Zikreveyh'in oğullarından Yahya yeniden Tolunlu birliklerinin karşısına çıkmış ve savaş meydanında

¹ J. H. Kramers, "Selemiye", *İA*, Cilt: X, İstanbul, s. 419.

² Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, Beyrut, tsz., s. 272.

³ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 70.

⁴ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 237.

⁵ Bu konu ile ilgili bkz. Ramazan Şeşen, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar (1193-1260)*, İstanbul, 2007, s. 88, 115, 130, 135.

⁶ Ş. Altundağ, "Tolunlular", *İA*, Cilt: XII/1, s. 433

⁷ K. V. Zettersteen, "Zikreveyh b. Mihreveyh", *İA*, Cilt: XIII, İstanbul 1986, s. 564

⁸ E. Honingman, "Yafa", *İA*, XIII, İstanbul, 1986, s. 330

⁹ L. Masignon, "Karmatîler", *İA*, Cilt: VI, İstanbul 1977, s. 353.; Ayrıca bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, Cit: XXIV, İstanbul, 2001, s. 510-514

öldürülmüştü. Ancak Yahya'nın kardeşi Hüseyin önderliğindeki Karmatiler birçok şehri yağmalamaktan geri durmadı. Bu yağmaya uğrayan şehirlerden biri de Selemiye idi.¹⁰

Selemiye, İsmaililerin ve Karmatilerin imamet merkeziydi. Görüş ayrılıkları neticesinde Hamdan Karmat Selemiye ile bağlarını kopararak kendine bağlı daîleriyle ayrılmıştı. 902 yılında Karmatilerin Selemiye'ye yaptıkları baskın ve yağmadan bir yıl önce, durumun kendi aleyhine geliştiğini anlayan İsmailî imamı Ubeydullah, bir daha dönmek üzere şehri terk etti. Böylece Selemiye'deki İsmailî imamet merkezinden ayrılan Ubeydullah, ileride Fatimî devletini kurmaya muvaffak olabildi.¹¹

XI. yüzyılın sonunda şehirde Fatimîlerin himayesinde olan Halef b. Mul'ab adlı bir eşkıya reisi hüküm sürüyordu. Fakat sonraki yıllarda hâkimiyet sahasını Selçuklulara terk etmek zorunda kaldı. 1175 yılında Selahaddin Eyyubî tarafından Hama ve Humus ile birlikte Eyyubî devletinin eline geçti.¹² Yapılan taksimatta Selemiye şehri, sultanın yeğeni Takiyüddin'in iktalarından kabul edildi. Selahaddin öldüğü sırada Selemiye, Eyyubî emirlerinden II. Şirkuh'un denetimindeydi.¹³

Selahaddin'in ölümü üzerine Eyyubî melikleri arasında çekişme baş gösterdi ve bu durumdan etkilenen şehirlerden biri de Selemiye idi. Hama sahibi Mansur öldüğü sırada, bir oğlu Eyyubî meliklerinden el-Kamil'in diğer oğlu ise el-Muazzam'ın yanında bulunuyordu. Oğullardan Muzaffer sert mizaçlı biri olduğundan diğer oğul Nasır, halk tarafından istenen kişiydi. el-Muazzam yanında bulunan Nasır'ı, dört yüz bin dirhem karşılığında Hama idaresine gönderebileceği söyledi ve böylece Nasır Hama'ya gitti. Fakat söz verdiği parayı göndermeyince el-Muazzam, Hama üzerine bir sefer tertip etti. Şehri ele geçiremeyen el-Muazzam, yönünü Selemiye'ye çevirdi ve burayı işgal ederek şehrin gelirlerine el koyduğu gibi bir de vali atadı. Asıl amacı Hama'yı ele geçirmek olan el-Muazzam Selemiye'yi bu süre içinde merkez üssü gibi kullandı.¹⁴ Hama üzerindeki hâkimiyet mücadelesi daha sonra Eyyubî melikleri arasındaki görüşmelerle sonlandırıldı. Buna göre Selemiye Muzaffer'e, geri kalan yerler ise Nasır'a verildi.¹⁵

Muzaffer, 1223 yılında Selemiye kalesini tahkim ettirdi. 1230 yılında ise eski kale yıktırılarak yeni bir kalenin inşasına başlandı. Kale, çok sağlam bir şekilde yapıldığından "Şam'ın Mardini" diye adlandırıldı.¹⁶ Humus sahibi II. Şirkuh, Eyyubî meliklerinden Melikü's-Salih Şam'ı ele geçirince, karşı koyamayacağını anlayarak Selemiye'yi ve kalesini tahrip etti. Şehir halkını ise Humus dışında kurduğu bir mahalleye taşınmaya zorladı. Şehir halkı Şirkuh ölünceye kadar Selemiye'ye dönemedi.¹⁷

Memlukler zamanında idarî bakımdan Hama'ya bağlanan Selemiye, XIV. yüzyılda Şam ve çevresindeki hudut sahalarından biriydi.¹⁸ Memlukler devrinde Şam şehrinin kısa süreliğine

¹⁰ Saim Yılmaz, "Halife Müktefi Döneminde (289-295/902-908) Mısır ve Suriye'nin Yeniden Abbâsî Hakimiyeti Altına Alınması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, 2005, s. 79.

¹¹ Muzaffer Tan, "Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 39, Bahar 2009, s. 77-82.; Fatimî-Karmatî ilişkileri için bkz. Ali Avcu, "Fatimî-Karmatî İlişkisine Dair Mülâhazalar", *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 2, 2009, s. 243-265.

¹² J. H. Kramers, "Selemiye", s. 420.

¹³ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyubî ve Devri*, İstanbul 2000, s. 158, 218.

¹⁴ Mustafa Kılıç, "Âlim ve Devlet Adamı Olarak Eyyubî Meliki "el-Melikü'l-Muazzam" (576-624/1180-1227)", *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, 2006, s. 357.

¹⁵ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İstanbul, 2007, s. 95.

¹⁶ R. Şeşen, *Salâhaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, s. 308-309.

¹⁷ R. Şeşen, *Salâhaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, s. 171.

¹⁸ J. H. Kramers, "Selemiye", s. 420.

Moğolların hâkimiyetine girdiği bir de savaşa tanıklık etti. Selemiye Savaşı adı verilen bu savaşta Gazan Han, Memluk birliklerini dağıttı fakat kalıcı olamadı.¹⁹

Selemiye, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucu Osmanlı topraklarına katıldı. İlk düzenlemede Şam (Arab) Beylerbeyliği'nin sınırları içinde kalan Selemiye, 1550 yılında teşkil edilen Haleb Beylerbeyliği'nin bir sancağı olarak teşkilatlandırıldı.²⁰ Bölgenin daha rahat yönetilebilmesi için sancak olarak teşkilatlandırılan Selemiye, çöllük arazisi ve dağ geçitlerinin olmasından dolayı, sıklıkla Arap eşkıyasının faaliyetine sahne oluyordu.²¹ 1579 yılında Trablus Beylerbeyliği kurulunca, buraya bağlandı. Bu zamanda Selemiye'nin denize bağlantısını Trablus iskelesi sağlıyordu.²²

İncelediğimiz deftere göre Selemiye sancağının Selemiye ve Ala adlı iki nahiyesi, 21'i Selemiye ve 37'si Ala'da olmak üzere toplam 58 köy bulunmaktaydı.

2. Nüfus

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda bir bölgenin nüfusu hakkında kesin hesaplamalar yapılamamakla birlikte, tutulan tahrir defterleri yardımıyla nüfus yaklaşık olarak hesaplanabilmektedir. Bu hesaplamayı yapabilmek için ise tahrirlerdeki hane sayıları esas alınmaktadır. Fakat bir hanede kaç kişinin olduğu belli değildir. Zira hane olarak yazılanlar aslında vergi mükellefi olarak kabul edilen aile reisleridir. Diğer yandan tahrir defterlerinde mücerred olarak isimlendirilen bekâr erkekler, vergiden muaf tutulan kör ve pir-i fani gibi bireyleri işaret eden kayıtlar da bulunmaktadır. Bu sebepten bir hanede kaç kişinin yaşadığı tahmini bir katsayı kullanılarak nüfus hesaplamalarında kullanılmakta, mücerred, kör, pir-i fani gibi birey olarak kaydedilenler ise bunlara eklenmektedir. Ancak bu durum ayrı sorunsala sebep olur ki, bölgesel farklılıklara bağlı olarak farklı katsayıları esas almak icap eder.²³ Ancak genel kabul, Barkan'ın bir hane karşılığı olarak ileri sürdüğü 5 rakamıdır. Biz de genel teamülden hareketle hane için 5 katsayısını esas alarak Selemiye'nin nüfusunu tahminî olarak hesaplamaya çalışacağız. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Selemiye nahiyesinde bulunan köylerin hane ve mücerred sayıları Tablo-1'de, Ala nahiyesinde bulunan köylerin hane ve mücerred sayıları ise Tablo-2'de gösterilmiştir. Buna göre Selemiye nahiyesinde 751 hane ve 336 mücerred, Ala nahiyesinde ise 731 hane ve 138 mücerred bulunmaktaydı.

Tablo 1: Selemiye Nahiyesi Köylerinde Hane ve Mücerred Sayıları

Köy Adı	Hane	Mücerred	İmam Hatip Müezzin	Muaf
Deyr Sevad	44	1		
Kesnun	25	5		
Kefer Da'i	30	5		
Zebadiye	8			
İsta Velid	30	10		
Nefs-i Selemiye	90	25		
İskenderun	12	3		
Tayyibe	125	92	4	4
Erek	120	43		2
Cemaat-i Arab	-			
Senihiye	158	137	9	5

¹⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, (çev. Fikret İşıltan), Ankara 1992, s. 371.

²⁰ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003, s. 30-33.

²¹ Örnek olaylar için bkz. Mehtap Nasıroğlu, *Osmanlı Yönetiminde Hama (1516-1600)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2014, s. 28, 30.

²² Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Ankara, 2012, s. 82, 89.

²³ Örnek kullanımlar için bkz. Nejat Göyünç, "Hâne", *DİA*, Cilt: XV, İstanbul, 1997, s. 552-553.

Lecune	-			
Kevkeb	10			
Temek	17	1		
Beza'a	9			
Merbakan	7			
Sem'lin	5	1		
Duveyr el-Harbi	17	3		
Dibe	19	2		
Kefrin	3	2		
Halyan	10	6		
Kerim	12			
Toplam	751	336	13	11

Tablo-1'e göre, Selemiye nahiyesinde hane sayısı 100'ün üzerinde olan sadece 3 köy bulunuyordu. Bunlar içerisinde Senihiye 158 hane ve 137 mücerred nüfusuyla en kalabalık yerleşim yeri idi. Senihiye'yi 125 hane ve 92 mücerred ile Tayyibe ve 120 hane ve 43 mücerred ile Ereğ takip ediyordu. Bu zamanda Nefs-i Selemiye'nin nüfusu ise 90 hane ve 25 mücerredten oluşuyordu. Selemiye nahiyesindeki 4 köyün nüfusu 20 ile 50 hane arasında geriye kalan 13 köyün nüfusu ise 0 ile 20 hane arasındaydı. Nahiye en az nüfusa sahip olan yer sadece 3 hane ve 2 mücerred nüfusıyla Kefrin köyü idi. Kefrin'i 5 hane ve 1 mücerredle Sem'lin takip ediyordu. Leccune köyü ise nüfusun kaydedilmediği yer olarak dikkat çekmektedir.

Selemiye nahiyesinde bulunan toplam 751 hane, 5 katsayısı esas alındığında 3.755 kişiye tekabül etmektedir. Nahiye de bulunan İmam, hatip ve müezzinleri de hane kabul edersek, 65 kişi (13x5) daha eklemek gerekmektedir. Bir de bunlara fert olarak 336 mücerred ve 11 muaf kişi eklendiğinde, Selemiye nahiyesinin toplam nüfusu 4.167 kişiden ibaret olmaktadır.

Tablo 2: Ala Nahiyesi Köylerinde Hane ve Mücerred Sayıları

Köy Adı	Hane	Mücerred
Kamhana	34	6
Kefer	49	13
Tel Dahil	5	5
İznit	16	3
Tayyibe eş-Şarkiye	17	5
Tel Beram	31	4
Masin	65	10
Tayyibetü'ş-Şimaliye	59	6
Afrikâ	9	3
el-Mezir'a	6	1
Nuknas	11	2
Sanura	8	2
Libad	2	
Ma'an	138	22
Duveyr Şeyb	18	7
Beytiyye	20	3
el-Tama	13	
Nalka	5	
Da'ib/D'ayn	4	
Duveyr eş-Şarki	20	5

Rakibe	16	4
'Ayrin	6	
Berzuli	13	
Savran	11	4
Celeb	12	1
Bezce	17	2
Ma'rşahur	25	5
Mantal	12	3
Natma	25	2
Kanariye	7	
Kabanice	5	
Nahl	18	2
Mudis	14	3
Fan	2	
Bimtac	4	1
Keslun	11	4
D'areyn	3	
Toplam	731	128

Tablo-2'ye göre Ala nahiyesinde nüfusu 100 haneyi geçen sadece bir köy bulunuyordu. Bu zamanda Ma'an köyünün nüfusu 138 hane ve 22 mücerredten oluşuyordu. Masin, Tayyibetü's-Şimaliye ve Kefer köyleri de diğer köyler içerisinde fazla nüfusa sahip yerler olarak görülmektedir. Masin 65 hane 10 mücerred, Tayyibetü's-Şimaliye 59 hane 6 mücerred ve Kefer 49 hane 13 mücerred nüfusa sahipti. Bunlar dışında Ala nahiyesinde nüfusu 20 hane ve üzeri olan altı köy daha bulunuyordu. Geriye kalan 25 köyün nüfusu ise 20 haneden azdı. Nahiye'deki en az nüfuslu yerler 2 hane ile Fan ve Libad köyleri idi. Bu köyleri 3 haneli D'areyn, 4 haneli Da'ib, 4 hane ve 1 mücerredli Bimtac ve 5 haneli Kabanice ve Nalka köyleri izlemekteydi.

Ala nahiyesinin bu zamandaki toplam hane nüfusu, her hane 5 kişiden oluşmak üzere, 3.655 kişiden ibaretti. Bu nüfusa 128 kişiden oluşan mücerred nüfus eklendiğinde 3.783 kişi olmaktadır.

Selemiy ve Ala nahiyeleri XVI. yüzyılın ikinci yarısında toplam 7.950 kişiden ibaret bir nüfusa sahipti. Bu nüfusa sancakta görev yapan memurlar, kolluk kuvvetleri ve ehl-i ilmden tahminen 150 kişi (30 hane) eklenirse, sancağın tahmini nüfusu 8.100 kişi olmaktadır.

3. İktisadi Durum ve Gelir Kaynakları

Sanayi Devrimi öncesi bütün devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de iktisadî faaliyetler genel olarak toprağa dayalıydı. Hâkim olunan toprakların işletilmesi devletlerin devamlılığı için oldukça önemli ve gerekliydi. İktisadî faaliyetlerin bizzat devlet tarafından şekillendirildiği Osmanlı Devleti'nde²⁴, imar görmüş yerlerin mülkiyet hakkı şahıslarda olmak kaydıyla, bütün araziler devletindi.²⁵ Mülk olarak kaydedilmiş araziler dışındaki bütün yerler, reayaya işletilmesi koşuluyla dağıtılıyordu. Çiftlik adı verilen ve bir köylü ailesini geçindirebilecek büyüklükteki bu araziler, devletin işleyişinin ana unsurlarından biriydi.

²⁴ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 109.

²⁵ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XIII/1-2, 1995, s. 41-42.

Çiftlik, sonraları büyük ziraî işletme ve malikâne olarak karşımıza çıksa da temelde bir çift öküzle sürülebilecek arazileri tanımlamak için kullanılıyordu²⁶. Reaya tasarruf ettiği Çiftlik karşılığında devlete çift resmi denilen bir vergi vermekle mükellefi. Osmanlı Devleti'nde reayadan talep edilen çift resmi, bölgeden bölgeye farklı miktarlarda tahsil edilmiştir.²⁷ 20-60 akçe arasında bir miktar aralığı olan çift resmi, Selemiy'e 40 akçe olarak alınıyordu.

Tablo 3: Selemiy Nahiyesinde Çift ve Bennak Sayıları

Köy Adı	Çift	Bennak
Deyr Sevad	-	-
Kesnün	25	6
Kefer Da'i	16	10
Zebadiye	-	-
İsta Velid	20	15
Nefs-i Selemiy	40	50
İskenderun	12	5
Tayyibe	-	-
Erek	-	-
Cemaat-i Arab	-	-
Senihiye	-	-
Lecune	-	-
Kevkeb	6	4
Temek	15	5
Beza'a	-	-
Merbakan	-	-
Sem'lin	8	-
Duveyr el-Harbi	15	2
Dibe	15	4
Kefrin	4	-
Halyan	7	2
Kerim	-	-
Toplam	183	103

Evli olmayan fakat kendi kazançlarını sağlayacak kabiliyetteki bekar erkekler, mücerred olarak adlandırılıyor ve kazançları üzerinden resm-i mücerred adıyla 6 akçelik bir vergi ödüyorlardı. Bennaklar ise evli, çiftliği olmayan fakat nim-çiftten az bir araziye tasarruf eden kişilerdi. Selemiy sancağında bu statüdeki kişilerden talep edilen vergi miktarı 12 akçe idi.

Tablo4: Ala Nahiyesinde Çift ve Bennak Sayıları

Köy Adı	Çift	Bennak
Kamhana	17	20

²⁶ Ünal Taşkın, "1540 (h. 947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 2/2, Spring, S. 2, (Ed. Prof. Dr. Gürer Gülsevin- Dr. Mehmet Dursun Erdem), s. 634.

²⁷ Devletin muhtelif yerlerinde tahsil edilen resm-i çift miktarları için bkz. Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1999, s. 168.; Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, Cilt: VIII, İstanbul, 1993, s. 310.; Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 327.; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD*, Cilt: V, Ankara, 1947, s. 483-51.; Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *Belleten*, Cilt: XXIII, Sayı: 92, 1959, s. 575-610.

Kefer	25	25
Tel Dahil	8	2
İznit	16	-
Tayyibe eş-Şarkiye	17	-
Tel Beram	24	16
Masin	42	26
Tayyibetü's-Şimaliye	48	12
Afrika	8	2
el-Mezir'a	6	-
Nuknas	8	3
Sanura	9	2
Libad	-	-
Ma'an	41	21
Duveyr Şeyb	12	10
Beytiyye	15	5
el-Tama	-	-
Nalka	-	-
Da'ib/D'ayn	-	-
Duveyr eş-Şarki	19	9
Rakibe	13	3
'Ayrin	-	-
Berzuli	-	-
Savran	12	3
Celeb	7	2
Bezce	15	2
Ma'rşahur	20	5
Mantal	8	4
Natma	24	10
Kanariye	-	-
Kabanice	6	1
Nahl	20	3
Mudis	15	4
Fan	3	-
Bimtac	5	-
Keslun	8	6
D'areyn	3	-
Toplam	474	196

Selemiyе sancağının iktisadi faaliyetleri genel anlamda tarım ve hayvancılıktan ibaretti. Sancak genelinde ekimi en çok yapılan ürünler, arpa ve buğday idi. Bunların yanı sıra sayfi adı verilen yazlık sebzeler de üretim kalemleri arasında yer alıyordu. Yine muhtelif yerlerde zeytin, incir, hurma, nar, bostan ürünleri ve üzüm yetiştiriciliği de yapılmaktaydı.²⁸ Üretilen bu ürünler üzerinden devlet öşür adı altında bir vergi tahsil ederdi. Genel anlamda onda birlik miktarı ifade eden öşür²⁹, toprağın verimliliğine, ürünün cinsine ve bölgesel teamüllere göre de alınabilirdi.³⁰ Bu durumda her sancak için farklı miktarlarda alınabildiği gibi aynı sancağa tabi köylerde bile

²⁸ BOA, TD, 524, s. 9, 18, 19, 21, 28, 30, 31, 32.

²⁹ A. Grohmann, "Öşür", *İA*, Cilt: IX, s. 482.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *İA*, IX, s. 485.

değişik oranlarda tahsil edilebilirdi. Selemiye sancağında tarımsal üretimden talep edilen öşrün miktarı genel itibarıyla beşte birdi. Ancak sancağın muhtelif yerlerinde altıda bir, yedide bir ve sekizde bir oranlarında da tahsil edilmiştir.³¹ Sancakta üretilen tahılın öğütülerek un haline getirilmesinde kullanılan değirmenler ile boyaların üretildiği boyahane ise sınai tesis olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla buralardan da vergi tahsili yoluna gidilmiştir. Resm-i asiyab veya resm-i tahun olarak da bilinen değirmen resmi, tam yıl çalışan değirmenlerin her taşı için 60 akçe, yarım yıl çalışan değirmenlerin her taşı için ise 30 akçeydi.³² Selemiye sancağında İsta Velid, Kamhana ve Nefs-i Selemiye köylerinde kayıt altına alınmış değirmenler sırasıyla 6.000, 2.400 ve 1.000 akçelik gelire sahipti. Bunlardan Kamhana köyündeki değirmenin 3 taş, Nefs-i Selemiye'deki değirmen ise 1 bab olarak kaydedilmiştir.³³ Bu zamanda Tayyibetü's-Şimaliye'deki boyahane ise 3.000 akçe gelir bırakıyordu.³⁴ Hayvancılık ise daha ziyade küçükbaş hayvanlarla temsil ediliyordu. Tahrir kayıtlarından anladığımız kadarıyla yaygın olarak koyun-keçi (ağnam-ma'ze) yetiştiriciliğinin yanı sıra muhtelif köylerde arıcılık (nahl) faaliyeti de görülmektedir. Üretime dönük hayvancılık faaliyetleri de vergilendirmeye tabi idi. Koyun ve keçi yetiştiriciliği yapanlar resm-i ma'ze veya adet-i ağnam olarak kaydedilen bir ödeme yaparlardı. Yine arıcılık faaliyeti ve bal üretimi resm-i nahl adı altında vergilendiriliyordu.

Bunlar dışında Selemiye sancağında muhtelif av sahaları bulunuyordu. Bu avlaklarda devekuşu ve ceylan gibi hayvanlar avlanıyor, bunların deri ve tüyleri gelir kaynağı teşkil ediyordu. Sancağın Tayyibe, Erek ve Senihiye köyleri avlakların bulunduğu yerlerdi. Bu köylerde avlanan hayvanların yedide biri veya yedide bir ederi vergi olarak veriliyordu. Devekuşu avcıları ise, avladıkları devekuşlarının yedi aylık yeleklerinin (tüylerinin) üç aylığını miriye verir, dört aylığını ise kendileri alırdı.³⁵

Az da olsa ticari faaliyetlerin görüldüğü Selemiye sancağında, tamga-yı devabb ve bac-ı noktabaşı olarak kaydedilen gelirlere de tesadüf edilmektedir. Pazarda satılmak için getirilen ürünlerden satış bedeli olarak tahsil edilen bac-ı noktabaşı, deve yükünden dört, katır ve eşek yükünden bir pare miktarında alınıyordu. Tayyibe köyündeki noktabaşı geliri 2.000, Erek köyündeki noktabaşı geliri 1.500 ve Senihiye köyündeki noktabaşı geliri 2.000 akçe idi. Pazarda hayvan alım satımı yapıldığı takdirde satanlardan iki, satın alanlardan ise iki olmak üzere toplam dört pare tamga-yı devabb tahsil ediliyordu.³⁶

Diğer yandan Senihiye ve Erek köylerinde bulunan Tuzlalar, Nefs-i Selemiye'deki hamam, arizi vergilerden olan badiheva, adet-i deştani, resm-i arus ve şahıslardan alınan tapu resmi, resm-i mera ile adet-i ırgadiye sancak gelirleri arasında yer alıyordu.

4. Sancak Gelirlerinin Bölüşümü

Osmanlı Devleti'nde vakıf ve mülk olarak kaydedilen yerler dışındaki ekilebilir araziler mirî yani devletin sayılıyordu. Bu topraklardan elde edilen gelirler, devlet görevlilerine, maaşları karşılığı dağıtılıyordu. Dirlik veya Tımar adı verilen bu uygulamada, topraklar belirli gelir dilimlerine göre ayrılıyor has, zeamet ve tımar olmak üzere üç şekilde tevcih ediliyordu.³⁷ İncelediğimiz defterdeki verilerden hareketle Selemiye sancağı gelirlerinin dağılımı Grafik-1'de gösterilmiştir.

³¹ BOA, TD, 524, s. 12, 30, 31, 50, 51.

³² Ünal Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ 2011, s. 155-156.

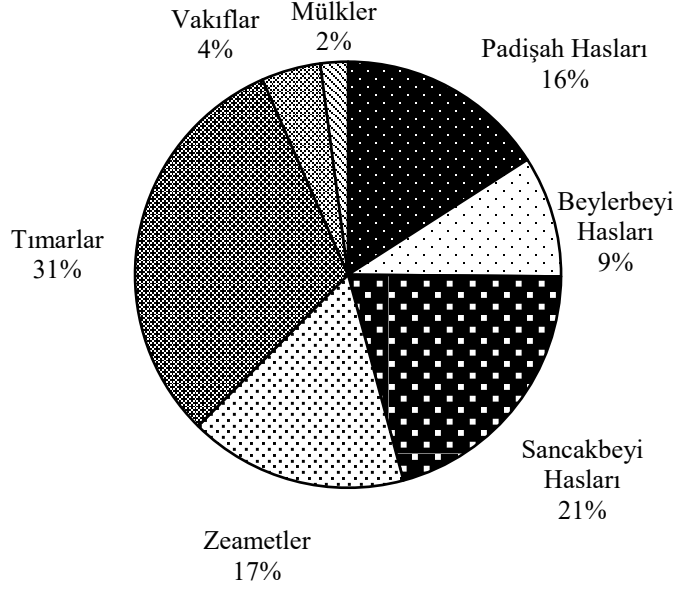
³³ BOA, TD, 524, s. 19, 28.

³⁴ BOA, TD, 524, s. 50.

³⁵ BOA, TD, 524, s. 30, 31.

³⁶ BOA, TD, 524, s. 30, 31, 33.

³⁷ Ünal Taşkın, "Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Filistin'de Tımar Sistemi (Gazze ve Kudüs Sancakları Örneği)", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 56, 2013, s. 41.

Grafik 1: Selemiy Sancağı Gelirlerinin Dağılımı

Grafik-1'e göre sancak genelinde elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı haslara ayrılmıştır. Sancak gelirinin % 46'sını oluşturan hasların % 16'sı padişahın (163.400), % 9'u Halep beylerbeyinin (94.500) ve % 21'i ise Selemiy sancakbeyi Nimetullah'ın hissesini (212.260) oluşturmaktadır. Sancak genelinde tasarruf edilen ve % 31'lik (318.100) gelir dilimine tekabül eden toplam 60 adet tımarın 18'i tezkireli, 42'si tezkiresiz tımarlardan oluşmaktaydı. Zeametlerin toplam gelir içindeki yeri ise % 17 kadardı (170.500). Bunlara ek olarak Selemiy sancağında toplamda 67.492 akçelik gelir ve % 6'lık orana sahip olan vakıf ve mülkler de bulunmaktaydı. Selemiy sancağında bu zamanda tasarrufta bulunan zaim ve tımarlılar aşağıda Tablo-5' verilmiştir.

Tablo 5: Selemiy Sancağı Zaimleri ve Tımarlıları

Zaim Adı	Tımarlı Adı
Süleyman Bey Miralay-ı Selemiy	Mehmed Çavuş ve Kasım
Balaban Ahmed	Yahya b. Abdulvehhab
İlyas	Ferec ve Mehmed Çavuş
Abdulvehhab Bey	İbrahim
Nureddin Bey ve Nasıreddin	Yusuf Çerisürücü
Mustafa	Mehmed
Mehmed b. İlyas	Zahir
	Arslan
	Abdu
	Süleyman b. Mehmed Katib-i Defter
	Yusuf Miralem
	Bayezid Çeribaşı
	Mustafa Merhum Karaca Efendi

	Hüseyin Çeribaşı ve Mehmed b. Yunus
	Hüseyin
	Ahmed ve Muslihiddin
	İnan ve Receb
	Hafid b. Hasan ve Rüstem
	Mehmed ve İsmail
	Mehmed
	Ali b. Mirza
	Yusuf
	Mehmed ve Yusuf Seyyid Ahmed
	Rüstem
	Ahmed, Oğuz, Bekir, Yusuf b. Abdullah
	Mehmed b. Mustafa ve Hasan
	Mustafa ve Ahmed b. Ali
	Cafer b. Sevindik
	Murtaza
	Afif
	Osman
	Ali Çavuş-ı Alay
	Beyzi
	Mehmed b. Kasım
	Mehmed b. Ahmed
	Abdulkadir
	Ahmed
	Behram, Ali, Vefa
	Mustafa, Murtaza, Mehmed
	Yusuf b. Abdullah
	Mustafa v. Hasan, Ömer b. Ali, Yunus Çavuş

SONUÇ

Yavuz Sultan Selim Mısır Seferi vesilesiyle Osmanlı topraklarına katılan Selemiye, iç bölgede kalmış, küçük bir yerleşim yeri görünümündedir. Çevresinde Hama ve Humus gibi iki büyük yerleşim bulunan Selemiye, bu merkezlerin bağlantısını sağlayan yolların üzerindedir.

Çift hane sisteminin uygulandığı sancakta, daha ziyade tarım ve hayvancılık faaliyet alanı bulmuştur. Ticari ve sınai tesislerin oldukça az olduğu sancakta dikkate değer av sahalarının olduğunu söyleyebiliriz. Etrafındaki büyük yerleşim yerlerinin gölgesinde kalmış, nüfus ve iktisadi olarak küçük bir yerleşim yeri olmaktan öteye geçememiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, TD, 524.

Tetkik Eserler

Akdağ, Mustafa, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *DTCFD*, Cilt: XIII, Sayı: 1-2, 1995, s. 27-51.

Altundağ, Ş., “Tolunlular”, *İA*, Vilt: XII, Sayı: 1, s. 430-439.

Avcu, Ali, “Fatimî-Karmatî İlişkinine Dair Mülâhazalar”, *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 2, 2009, s. 243-265.

Barkan, Ömer Lütfi, “Öşür”, *İA*, Cilt: IX, s. 485488.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları Kanunlar I*, İstanbul 1943.

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Re’ayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCFD*, Cilt: V, 1947, s. 483-511.

Çakar, Enver, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Ankara, 2012.

Çakar, Enver, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003.

Emecen, Feridun, “Çift Resmi”, *DİA*, Cilt: VIII, İstanbul, 1993, s. 309-310.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995.

Göyünç, Nejat, “Hâne”, *DİA*, Cilt: XV, İstanbul, 1997, s. 552-553.

Grohmann, A., “Öşür”, *İA*, Cilt: IX, s. 482-485.

Hizmetli, Sabri, “Karmatîler”, *DİA*, Cilt: XXIV, İstanbul, 2001, s. 510-514

Honingman, E., “Yafa”, *İA*, Cilt: XIII, İstanbul, 1986, s. 330

İbn hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2008.

İnalcık, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, Cilt: XXIII, Sayı: 92, Ankara, 1959, s. 575-610.

Karamursal, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1999.

Kılıç, Mustafa, “Âlim ve Devlet Adamı Olarak Eyyubî Meliki “el-Melikü'l-Muazzam” (576-624/1180-1227)”, *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 2, 2006, s. 343-361.

Kramers, J. H., “Selemiy”, *İA*, Cilt: X, İstanbul, s. 419.

Massignon, L., “Karmatiler”, *İA*, Cilt: VI, İstanbul, 1977, s. 352-359.

Nasıroğlu, Mehtap, *Osmanlı Yönetiminde Hama (1516-1600)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Elazığ, 2014.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1992.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1983.

Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul, 2000.

Şeşen, Ramazan, *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar (1193-1260)*, İstanbul, 2007.

Tan, Muzaffer, “Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 39, Bahar 2009, s. 73-86.

Taşkın, Ünal, “1540 (h. 947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 2/2, Spring, S. 2, (Ed. Prof. Dr. Güler Gülsevin- Dr. Mehmet Dursun Erdem), s. 632-653.

Taşkın, Ünal, “Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Filistin’de Timar Sistemi (Gazze ve Kudüs Sancakları Örneği)”, *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 56, 2013, s. 39-54.

Taşkın, Ünal, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ, 2011.

Yakut el-hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, Beyrut, tsz.

Yılmaz, Saim, “Halife Müktefi Döneminde (289-295/902-908) Mısır ve Suriye’nin Yeniden Abbâsî Hakimiyeti Altına Alınması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, 2005, s. 71-100.

ZETTERSTEEN, K. V., “Zikreveyh b. Mihreveyh”, *İA*, Cilt: XIII, İstanbul, s. 19.

.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YUNAN POSTALARI SORUNU

The Problem Of Greek Mails In The Ottoman State

Taner Aslan

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye

e-mail: tanerOaslan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8207-3224

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 17.08.2022

Accepted Date - Kabul Tarihi : 04.10.2022

Pages - Sayfa : 363 - 379

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.64139>

Citation - Atıf : Taner Aslan, "Osmanlı Devleti'nde Yunan Postaları Sorunu", *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 363 – 379.

OSMANLI DEVLETİ'NDE YUNAN POSTALARI SORUNU

The Problem Of Greek Mails In The Ottoman State

Taner Aslan

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye
e-mail: taner0aslan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8207-3224

Öz

Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlere verdiği birtakım imtiyazların yanında, postahane açma ruhsatı da verilmiştir. Bu postalar zamanla devletin önemli iç ve dış sorunu haline almış, bu postalarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde eden Yunanistan, Avrupa postalarını örnek almak suretiyle Osmanlı Devleti'nde posta büroları açmıştır. Osmanlı Devleti'nin diplomatik ve ekonomik açıdan içinde bulunduğu durumdan mülhem azınlık isyanları patlak vermiştir. Yunan postalarının, bu isyanlarda Osmanlı Devleti açısından sorun oluşturacak menfi tutum içine girdiği arşiv belgelerinde görülmektedir. Yunan postalarının devletin mukadderiyatına aykırı fiillerin odağında yer almasından dolayı, bu postalara karşı birtakım tedbirler alınmıştır. Çalışmada, Yunan postalarının kuruluşu ve bu postaların Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yunanistan, Posta, Evrakı Muzır.

Abstract

There have been attempts to transition to a multi-party system since the first periods of the Republic of Turkey, but it could not be realized due to various reasons. The political and economic situation in the country after the Second World War, and domestic and foreign developments accelerated the transition to this process. Turkey succeeded in transitioning to multi-party political life with the establishment of the Democrat Party in 1946. In this context, the 1946 elections constitute one of the most important elections in the history of Turkish democracy, since it was the first election in which more than one political party participated after the proclamation of the Republic, was held on a multi-party basis and in a sense laid the groundwork for the future multi-party life. In our study under the title of transition to multi-party system and political life in Mugla, this process and the political developments in Mugla are discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Greek, Post, Malicious Documents.

Giriş

Eski devirlerden beri haberleşme önemli bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Geniş coğrafyalara yayılmış olan devletler için haberleşme önemli bir vasıta olmuştur. Çünkü merkezi imparatorlukların başarılı bir idare tesis etmesi için mükemmel bir haberleşme sistemi

oluşturması gerekmektedir¹. İnsanlığın tekâmülü ile haberleşmede de yenilikler ve değişimler meydana gelmiştir. Haberleşmenin süratli ve zamanında yapılabilmesi için güvenli mekanizmalar oluşturulmuştur. Haberleşme aracına da posta adı verilmiştir. Postalar kara ve deniz yoluyla yapılmıştır. Deniz posta taşımacılığının güçlüğüne rağmen, posta taşımacılığında çok kullanılmıştır.²

Avrupa'da bilimin ilerlemesi, her alanda yeni ve köklü gelişmeler meydana getirmiştir. Bu gelişmeler arasında haberleşme önemli bir yer teşkil etmiştir. Haberleşmenin daha hızlı ve ucuz yapılabilmesi için deniz taşımacılığında da büyük gelişmeler yaşanmıştır. Buharlı gemilerin icadıyla özellikle posta taşımacılığında yeni bir süreç başlamıştır. Klasik taşımacılıkta uzun bir zaman alan posta taşımacılığı yeni vapurların inşasıyla daha kısa hale gelmiştir. Batı'daki gelişmeleri takip etmeye başlayan Osmanlı Devleti, vapur teknolojisindeki ilerlemelere kaygısız kalmamış, geniş bir coğrafi alana yayılan ülkenin haberleşme ağını Batı tarzında yenileme düşüncesi devlet adamlarını harekete geçirmiştir. Bu bağlamda posta teşkilatının modernizasyonuna başlanarak, deniz posta taşımacılığına önem verilmiştir. Buharlı gemiler alınmış ve sonra inşa edilmeye başlanmıştır. Birkaç yerli deniz taşıma şirketi kurulmuştur. Ancak güçlü ve tarifeli seferlerde oldukça düzenli bir faaliyet gösteren yabancı deniz taşıma şirketleri, posta taşımacılığında Osmanlı Devletinde oldukça üstün olmuştur.³

Posta taşımacılığında yabancı posta taşımacılığı üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. Yabancı postalar Tanzimat'la birlikte devletin özellikle taşra birimlerinde faaliyet göstermişlerdir. Bu dönemde gelişerek, ülke içinde oldukça geniş çapta teşkilatlanmışlardır. Bu posta işletmeleri devletin kendi postaları ile haksız rekabetleri yanında ülke güvenliği açısından da mahzurlu olmuştur. Yabancı postaların meydana getirdiği bunalımdan çıkış yolu aranmışsa da bunların varlıklarına son verilememiştir. Hatta devletin yıkılışına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁴ Bu yabancı postalar arasında yer alan Yunan postaları sadece normal nizami postaların taşıma nakletme ve dağıtımının yanı sıra önemli ölçüde evrak-ı muzırranın Osmanlı ülkesine taşınması ve dağıtımında rol oynamıştır. Osmanlı Devletinde azınlık isyanlarının geliştiği süreçte devletin mukadderiyatına etki edecek propagandist yayınların ülkeye sokulmasında posta vapurları ön plana çıkmaktadır. Azınlıkların isyanını hazırlayacak ve hızlandıracak fikri alt yapılarını oluşturan ve geliştiren yayınların ülkeye girişinde yabancı posta vapurları ve onların uzantıları olan postahaneleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki yabancı postalar, devletin iç ve dış güvenliği açısından oldukça tehlikeli idi. Zira bu şirketler, öteden beri Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacı güden devletlerin şirketleriydi. Bu sebeple bu şirketler bağlı oldukları devletlere sadece ticari değil her türlü işte destek vermişlerdir. Özellikle Balkanlardaki ayrılıkçı isyanlarda bu taşıma şirketlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı çalıştıklarını söyleyebiliriz. Bu şirketler arasında bağımsızlığını elde ettikten sonra Avrupalı devletleri arkasına alan Yunanistan'ın posta vapurları önemli bir iç ve dış sorun haline gelmiştir. Çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinin verdiği bilgiler ışığında Yunan posta vapurları sorunu ele alınmıştır.

¹ Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, s. 7.

² Ben Dupre, "Gemiler ve Tekneler", *Resimli Çocuk Ansiklopedisi (Türkçe dilinde)*, Morpa Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 214.

³ Tanju Demir, "Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005, s. 172.; Muharrem Semerci, "Posta Tarihinde Şark Postaları", *PTT Dergisi*, Sayı: 103, Haziran 1991, s. 23.; Şekip Eskin, "Türk Posta Tarihi", *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 39, Ağustos 1941, s. 30.; Mehmet Emin Elmacı, "I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları", *Türkler*, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 384.

⁴ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Yeni Türkiye*, 2000/32, s. 318.

1. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Postalar: Yunan Postalarının Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde yabancı postalar, 19. Yüzyılda aktif olarak faaliyet yürütmelerine karşın, varlıkları daha önceki dönemlere kadar gitmektedir.⁵ İlk yabancı postaların Osmanlı ülkesinde görünürlüğü Venediklilere (1853) ve Cenevizlilere (1854) verilen imtiyazlar ile olmuştur⁶. Venediklilerin denizcilik sahasındaki avantajları, deniz taşımacılığında üstünlük elde etmelerini sağlamış, bu arada yapılan antlaşma gereğince posta taşımacılığını geliştirmiş, 1580 tarihinden önce İskenderiye-Halep-İzmir-İstanbul hattı arasında kurulan posta taşıma ağı bu manada ilk örnek teşkil etmektedir. Bu hat üzerinde posta kuryeleri vasıtasıyla posta hizmetleri yapılmaktaydı. Özellikle Akdeniz havzasında deniz ticaretinde hatırı sayılır bir üstünlüğe sahip olmalarından dolayı, tüccarların haberleşmelerini de sağlamaktaydı. Her ay düzenli olarak Beyrut'tan bir Venedik kalyonu uğradığı limanlardan topladığı postaları ilgili yerlere ulaşımını yapmaktaydı.⁷ Venedikliler posta taşımacılığının siyasi ve iktisadi kazanımlarından yola çıkarak 1788 tarihinde İstanbul'da bir postahane açma kararı almış, İstanbul'dan Venedik'e gidecek postaları kabul etmek üzere orada da bir postahane açmışlardır. Ancak Venediklilerin posta teşkilatı Napolyon'un Venedik'i istila etmesiyle birlikte son bulmuştur.⁸

Venediklilerin başlatmış olduğu postacılık faaliyetlerinde en müessir role Avusturya sahip olmuştur. Önemli ve büyük boyutlarda işlerlik kazanarak, başta Avrupa olmak üzere Osmanlı Devleti'nde posta teşkilatı vücuda getirmiştir⁹. Daha sonraki dönemlerde Avrupalı devletlere verilen bazı imtiyazlar Osmanlı Devleti'nde yabancı postaların varlık alanının oluşmasına önemli katkı sunmuştur. Fransa'ya (1535) tanınan imtiyazlar arasında postacılık faaliyetleri de yer almaktaydı¹⁰. Bunu diğer Avrupalı devletlerin talip ettiği görülmektedir. 1699 tarihinde Avusturya ile yapılan Karlofça Antlaşması'nda postaya dair bir hükmün yer aldığı görülmektedir. Bu da Osmanlı ülkesinde Avusturya postalarının ilk nüvesini teşkil etmiştir. Bu antlaşmada Avusturya sefaret görevlilerinin yolculukları sırasında korunacağı taahhüt edilmekteydi. Avusturya ile müttefik olan Venedik ile de bir antlaşma yapılmış, bu antlaşmaya dayanarak ve yararlanarak postalarına yarı resmi bir hüviyet vermiştir.¹¹ Karlofça Antlaşması'ndan sonra Venedik'ten sonra ülkemizde en geniş posta teşkilatına Avusturyalılar sahip olmuşlardır.¹²

Avusturya'nın Karlofça Antlaşması'yla postaya dair elde etmiş olduğu muafiyetleri Pasarofça ve Zıstovi Antlaşmaları'yla daha da pekiştirmiş, Pasarofça Antlaşması'yla onsolosluklar kurulmuş, seyri sefain ve ticaret antlaşmalarıyla posta açma müsaadesini elde etmiştir¹³. Hatta Pasarofça Antlaşması'nın 18. Maddesi: "Ulakları ve gayri adamları Peç'den Asitane-i sa'âdete ve Asitâne-i sa'âdetden Peç canibine varıp geldiklerinde kanun-ı kadîm üzere yol emirleri verilip emin ve salim varalar geeler ve iktizâ eyledikde kendilere mu'âvenet

⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt: 2, editör: E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, s. 602.

⁶ Edvin Rizi, "Levant Postaları ve Türkiye'nin Bunlara Karşı Savaşı", *Yeni Koleksiyon*, Sayı: 1, Ekim-Kasım 1978, s. 9.

⁷ Güleser Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II", *PTT Dergisi*, Sayı: 27, Ocak 1985, s. 21.

⁸ G. Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", Sayı: 27, s. 21-22.

⁹ Yağmur Say, "Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası", *PTT Dergisi*, Sayı: 87, Şubat 1990, s. 38.; G. Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", Sayı: 27, s. 21.

¹⁰ Kamuran Günseli, "Levant Şark Postaları", *Türk Pulculuğu*, Yıl: 3, Sayı: 13, Mayıs 1977, s. 11.

¹¹ G. Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II", Sayı: 27, s. 21.

¹² Y. Say, "Türk Postası", s. 38.; G. Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", Sayı: 27, s. 21.

¹³ İbnü'l-z-ziya Ahmet Reşit, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", *İstışare*, numara 16, 1 Kanunu sani 1324, s. 724.; Sakin Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", *T.C. Nafia Vekaleti PTT Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 13, Ağustos 1938, s. 25.

oluna.”¹⁴ Söz konusu antlaşmalar ticaretin gelişmesini sağlamıştır.¹⁵ III. Ahmet döneminde Avusturya tarafından, Viyana ile İstanbul'daki sefaretleri arasında posta servisi şeklinde başlayan ve ilk zamanlar gizli olarak yapılan taşımacılık, 1791 Zıstovi Antlaşması'nda yer alan maddede Avusturya kuryelerinin Osmanlı topraklarında serbestçe posta taşımacılığı yapması yer almaktaydı. 1821 tarihinden sonra ise düzenli posta servisi haline gelmiştir. Avusturyalılar 18. Yüzyıl ortalarından itibaren İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlerde 78 postahane açmıştır. Bu taşımacılık işlerini Lloyd ve Tuna Buharlı Gemi Kumpanyaları vasıtasıyla yürütmüşlerdir.¹⁶

Avusturyalıların açmış oldukları postahanelerin Avusturya'ya önemli ölçüde diplomatik ve ekonomik kazanımlar sağlaması, diğer Avrupalı devletlerin de iştahının bu alana doğru yönelmesine ön ayak olmuş, örnek oluşturmuştur.¹⁷ 1783 tarihli Rus antlaşmasına konan taraflar ticaretini kolaylaştırmak üzere hududa gidip gelecek ulakların hareketlerini süratlendirmek maddesi de zamanla bu devletin Osmanlı topraklarında posta hizmetlerine başlaması sonucunu doğurmuştur. Rus buharlı gemi ve ticaret şirketi de Kırım Savaşından sonra taşımacılık işlerine başlamıştır. Bu şirket Karadeniz'de Batum'dan başlayan seferleri İstanbul'dan geçerek Trablusşam'a kadar uzandığından bu limanlar arasında posta servisi de faaliyet gösteriyordu. Fransız ve İngilizler ise posta taşımacılığı işine 19. Yüzyılda girmişlerdir. Fransız postaları 1812 tarihinde kurulmuştur. Yunan Harbi sırasında 1827 tarihinde kapanmış, on yıl sonra yeniden faaliyete geçerek, 45 postahane açmıştır. 1832 tarihinde kurulan İngiliz postaları ise İstanbul, Beyrut ve İzmir'de faaliyet göstermişlerdir. 1900'de Selanik'te bunlara katılmıştır. İngilizler Hindistan'la ilgileri dolayısıyla Bağdat ve Basra'da Hint postalarının birer şubelerini açmışlardır. Bu postlar arasında en geniş ağa Avusturyalılar sahipti. Gerek sürat gerekse ücret açısından diğerlerinden daha üstündü. Bunun yanında hareketinden 15 dakika öncesine kadar posta kabul ediyordu. Hem ücretleri hem de haberleşme ağı bakımından avantaj sağlamışlardı.¹⁸

1830 tarihinde kurulduktan sonra genişleme siyaseti takip eden Yunanlar, Osmanlı Devleti'nde Avrupalı devletlerine verilen posta imtiyazlarından istifa ederek, postahane açmışlardır. İlk posta bürolarını 1834 tarihinde İstanbul'da kurmuşlardır. Kırım Savaşı sürecinde inkıtaya uğradıysa da 1881 tarihine değin faaliyetini sürdürmüştür.¹⁹ İzmir'de bir posta bürosu açmışlar ancak kısa bir müddet sonra 1887 tarihinde Avusturya tarafından işletilmeye başlanmıştır.²⁰ Bu Teselya'daki Osmanlı postalarının Yunanlar tarafından seddedilmesine mukabil alınmış bir karardır. Posta Nazırı İzzet Efendi Yunanların posta bürolarının kapatılmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Yunanlar, Osmanlı Hükümeti ile posta münasebetlerini keserek, posta hizmetlerini yabancı postalar vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir.²¹

Osmanlı Posta Teşkilatı'nın kurulmasından sonra da yabancı postalar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti bunların lağvedilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Bunlar kontrolsüz olduklarından kaçak yolla mücevherat ve çeşitli kıymetli eşya sokulduğundan Gümrük Emaneti konuya eğilmiştir. Halkın Osmanlı postasına rağbetini arttırmak için 1863 tarihinde sahil şehirleri arasında taşınacak postalar için özel tarifeler uygulanırken diğer taraftan

¹⁴ Mecmû'a-i Mu'âhedât, Cilt: 3, s. 111.; Nak. İbnü'z-ziya Ahmet Reşit, “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri”, s. 724.

¹⁵ S. Buyan, “Posta Tarihi ve Postalarımız”, Sayı: 13, s. 25.

¹⁶ M.S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s. 602-603.

¹⁷ S. Buyan, “Posta Tarihi ve Postalarımız”, Sayı: 13, s. 25.

¹⁸ Tanju Demir, “Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları”, OTAM, Sayı: 17, 2006, s. 7.

¹⁹ Ersin Yurtsever, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postaneler”, *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, Yıl: 2, Sayı: 4-5, 15 Şubat 1984, s. 26.

²⁰ Turgut Tan, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu İmtiyazları”, *AÜSBFD.*, Cilt: XXII, Sayı: 2, Mart 1967, s. 298-299.

²¹ Sakin Buyan, “Posta Tarihi ve Postalarımız”, *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Yıl 2, Sayı: 14, Temmuz 1939, s. 27.

da demiryollarında yabancı posta torbalarının taşınmasının yasaklanması gibi tatbiki mümkün olmayan tedbirlere teşebbüs edilmiştir. Bu tedbirlerden hiçbirisi Osmanlı postalarını güçlendirip yabancı postalarını tesirsiz kılma hususunda başarılı olamamıştır. 1871 tarihinde müdürlüğün nezarete çevrilmesinden sonra yabancı postaların lağvı konusunda Avrupa devletlerinin posta nazırları ve İstanbul'daki elçilikleri ile yapılan görüşmeler neticesiz kalmıştır. Sefaretler Osmanlı postalarının yabancı postaların gördükleri işi görebileceğinde ısrar edince hariciye daha fazla ısrar etmekten çekinmiştir. Konu çeşitli tarihlerde birkaç kez gündeme getirildiyse de bir netice sağlanamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar yabancı devletlerin posta taşıma meselesi çözüme kavuşturulamamıştır.²²

2. Yabancı Postaları Sorunu

Posta taşımacılığı ve hizmetinde yabancı posta taşımacılığı üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. Yabancı postalar Tanzimat'la birlikte devletin özellikle taşra birimlerinde faaliyet göstermişlerdir. Bu dönemde gelişerek, ülke içinde oldukça geniş çapta teşkilatlanmışlardır. Bu posta işletmeleri devletin kendi postaları ile haksız rekabetleri yanında ülke güvenliği açısından mahzurlu olmuşlardır. Yabancı postaların meydana getirdiği bunalımdan çıkış yolu aranmışsa da bunların varlıklarına son verilememiştir. Hatta devletin yıkılışına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²³ Yabancı postalar arasında yer alan Yunan postaları sadece normal nizami postaların taşıma nakletme ve dağıtımının yanı sıra önemli ölçüde evrak-ı muzırının Osmanlı ülkesine taşınması ve dağıtımında rol oynamıştır. Osmanlı Devletinde azınlık isyanlarının geliştiği süreçte devletin mukadderiyatına etki edecek propagandist yayınların ülkeye sokulmasında posta vapurları ön plana çıkmaktadır. Azınlıkların isyanını hazırlayacak ve hızlandıracak fikri alt yapılarını oluşturan ve geliştiren yayınların ülkeye girişinde yabancı posta vapurları ve onların uzantıları olan postahaneleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Yunanistan bağımsızlığını elde etmesinden sonra Osmanlı Hükümeti aleyhine faaliyetlerini her platformda sürdürmüş, özellikle Girit başta olmak üzere Osmanlı Hükümeti ile sınır anlaşmazlıkları çıkartmak suretiyle sınır meselesi uzun süre Osmanlı-Yunanistan arasında sorun oluşturmuştur. Bu bağlamda Yunan postaları ve posta vapurlarının, Yunanistan'ın Osmanlı Hükümeti'ne karşı yürüttüğü menfi politikası kapsamında kullanıldığı birçok belgede ortaya konmaktadır. Yunan posta vapurlarının, Osmanlı limanlarına bıraktığı postalar Osmanlı Hükümeti'nin "evrak-ı muzır" kapsamında değerlendirilen yasak yayınları Osmanlı ülkesine sokmakta oldukları yine belgelerden anlaşılmaktadır.²⁴ Teke Mutasarrıflığından gönderilen telgrafta Osmanlı Hükümeti'nin yurda sokulması kesinlikle yasaklanan muzır neşriyatlarla ilgili hem hükümetin hem de hükümetin direktifleri doğrultusunda postahanelerin gerekli önlemleri aldığını; ancak Antalya İskelesi'ne haftada iki defa uğrayan Yunan posta vapurlarıyla gelen postaların Batılı ülkelerin konsoloslarınca sahiplerine ulaştırılmasına dikkat çekmektedir. Bu şekildeki uygulamanın ülke güvenliği açısından dikkatle takip edilmesi gereken bir durum olduğu belgelerde görülmektedir. Osmanlı Devleti uluslararası anlaşmalar gereğince konsolosluklara gelen postaları teftiş etme hak ve yetkisine sahip olmaması bu yasal durumun getirdiği ayrıcalıkları bazı ülkeler keyfi ve menfi bir şekilde kullanmaktaydılar.

Hariciye Nezareti, konsolosluklara gelip ancak konsolosluklar vasıtasıyla dağıtılan mektup ve buna benzer postaların Osmanlı postalarına teslim edilerek rüsumat memurlarınca denetimlerinin yapılmasına dair yapılan yazışmalara konsolosluklarca, her defasında olumsuz yanıt verilmiştir. Osmanlı Hükümeti, posta meselesinin diplomatik bir mesele haline getirilmemesi için diplomatik kaide ve kuralları çiğnemenin diplomatik kanalları sonuna kadar

²² M.S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 604.

²³ N. Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", s. 318.

²⁴ BOA, DH.MKT., 1535-80.

kullanma yolunu tercih etmiştir. Elçiliklere bununla ilgili bazı önerilerde bulunmuştur. Osmanlı Hükümeti mukadderiyatına aykırı her türlü menfi neşriyatı denetlemek hukuki kanuni ve egemenlik hakkına oldukça uygun bir durumdu, bunu talep etmesinden daha doğal ne olabilirdi. Söz konusu yabancı posta vapurlarıyla getirilip konsolosluklara teslim edilen postaların, Osmanlı postahanelerine verilerek rüsumat memurlarınca incelendikten sonra yine Osmanlı postası vasıtasıyla dağıtımının yapılması da talepler arasındaydı.²⁵

Osmanlı Hükümeti yabancı posta vapurlarınca getirilen birçok postada Osmanlı Hükümeti aleyhine muzır neşriyatların olduğunu birçok incelemede tecrübe ettiğinden dolayı bu tür postaların doğurduğu ve doğuracağı zararlara karşı tedbir alınması için yabancı posta vapurlarının uğrak yerleri limanların bulunduğu vilayetlere gönderilen yazılarda, bu durumdan sitayişle bahsedilmiştir. Özellikle yabancı posta vapurlarıyla yabancı posta acentelerine gelen postaların dağıtımı sırasında vilayet tercümanının da burada bulundurularak, menfi bir yayının dağıtılıp dağıtılmadığı yerinde görülmüş olunacaktı. Bu önlemin ne kadar etkili olduğu tartışılır. Zira postaların yabancı postahanelere gelmesi başlı başına bir sorun oluşturmaktaydı. Bütün postaların Osmanlı postahaneleri aracılığıyla dağıtımının yapılmaması durumunda, Osmanlı Hükümeti aleyhine yayınların yurda sokulması bu yolla tam anlamıyla önlenmesi mümkün olamamıştır.²⁶

Aslında uluslararası posta taşımacılığı ve dağıtımına dair usul ve esaslara dair yapılan antlaşmalarda, Osmanlı ülkesine gelen bütün postaların dağıtımının Osmanlı postahaneleri vasıtasıyla dağıtımının yapılacağı tespit ve tayin edilmiş, ancak yabancı postalar devreye konsoloslukları sokmak suretiyle postaları bunlar vasıtasıyla dağıttığı gibi hülle yolu tercih edilerek yabancı postahanelere gelen postalar da bu şekilde dağıtılmaktaydı.²⁷ Osmanlı Hükümeti özellikle Yunan postalarının diğer yabancı postalar aracılığıyla dağıtımının yapıyor olmasından dolayı her türlü yasak yayını engelleme adına Fransa, Avusturya ve İngiltere Hükümetlerine müracaat edilerek Yunanistan'dan gelen her nevi posta çanta ve evrakların Osmanlı postahanesine teslim edilerek, Osmanlı postahanesi aracılığıyla dağıtımının yapılması talep ve temenni edilmiştir. Bunun yanı sıra uluslararası kara sularında ticaret gemilerine ve onların taşıdıkları her türlü mala müdahale edilmesi uluslararası ticaret hukuku açısından devleti diplomatik bir krize ve kusura sevk edeceğinden söz konusu gemilerin Osmanlı limanlarına sokulmasına engel olmanın doğuracağı hukuki sorunlara karşı gemilerdeki postaların Osmanlı posta memurlarına tesliminin yapılmasına dair istek ve tedbirler tercih edilmiştir. Yunan makamları Osmanlı Hükümeti'nin bu talebine olumlu yanıt vermediği takdirde uluslararası hukuk ve diplomasi hususunda karşılaşılabilecek sorunlara karşılık, Yunan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarına girişine yasak getirileceği bildirilmiştir.²⁸

Yabancı posta vapurlarıyla gelen evrakların doğrudan gümrük idaresine götürülerek burada incelemelerinin yapıldıktan sonra ilgili posta acentelerine teslim edilmesi alınacak önlemler arasındaydı. Gümrük idaresi posta nezaretinden gelen yazıda yapılması istenilen tedbirin yeterli olmadığına dair cevabi bir yazı göndermiştir. Bütün yabancı postahanelerde birer Türk posta memurunun zorunlu tutulmasıyla iyi neticeler alınabileceği vurgulanmaktadır. Özellikle Yunan posta vapurlarının faaliyetlerinin mercek altına alınarak hukuk çerçevesinde gereğinin yapılmasının lüzumuna değinilmiştir. Yunan posta vapurlarıyla Osmanlı ülkesine getirilen postaların ve diğer evrakların Osmanlı postahanelerine aktarılmasına yönelik Yunan makamlarına müracaat edilmesi de yazıda ele alınan konular arasındadır.²⁹ Yunan posta vapurları yasak yayınların Osmanlı ülkesine girişini sağladığı birçok uygulamada ve

²⁵ BOA, DH.MKT., 1537-86.

²⁶ BOA, DH.MKT., 1535-76.

²⁷ BOA, DH.MKT., 1410-107.

²⁸ BOA, DH.MKT, 1364-43.

²⁹ BOA, DH.MKT, 1465-69.

araştırmada ortaya çıkartılmıştır. Trabzon'a gelen Eşyaraz adındaki Yunan posta vapurundan çok sayıda evrakı muzırna nakledildiği anlaşılmaktadır.³⁰ Yunan posta vapurlarının limanların gayrı mahallinde yolcu indirdikleri de görülmektedir.³¹

Posta ve Telgraf Nazırı imzasıyla Posta ve Telgraf Nezareti'nden Sadarete gönderilen yazıda Girit Vilayetinden Hanya'ya Osmanlı Hükümeti'nin yasak yayınlar listesinde yer alan La Türki adındaki yasak yayının Yunan posta vapurlarıyla getirildiği görülmektedir. Posta ve Telgraf Nazırı, Sadareten bu tür hukuk dışı faaliyetlere dair ne tür bir önlem alınması gerektiğine dair bilgi istemektedir.³² Osmanlı posta memurları Girit'e gönderilmiş olan La Türki isimli broşürden 4 nüsha gönderildiğini tespit etmiştir. Türkçe ve Fransızca olarak basılan bu broşürün, armut şeklinde bükülmüş, pulsuz olarak üzerine sadece bir damga vurularak yollandığı görülmektedir. Üzerine de Fransızca olarak "makam-ı vilayete" ibaresi yazılmıştır. Bu yasak yayının Yunan posta vapuruyla getirilmesinden dolayı Girit'teki Yunan Konsolosu sert bir dille uyarılmıştır.³³ Yunan makamlarının bütün uyarılara rağmen buna uymamasını, Osmanlı Hükümeti'nin postaya dair taleplerine dair bir adım atmamasını, Yunanların uluslararası posta birliğinin kararlarına riayet etmemesine, Osmanlı posta memurlarının posta ve evrakları muayene ve teftiş hakkına sahip olmamasına bağlayabiliriz. Bu iki olgu Yunan posta vapurlarınca Osmanlı ülkesine her nevi posta ve evrak nakli yapılmıştır.³⁴ Bu yüzden Yunan posta vapurları birçok yasak yayının Osmanlı ülkesine getirilmesine aracılık ettiği anlaşılmaktadır. Girit Valisi'nin Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu yazıda Girit'e gelen bütün muzır neşriyatların Yunan posta vapurlarınca getirildiğinin tespit edildiğini, buna dair mutlak surette bir önlem alınmasının lüzumuna değinilmiştir.³⁵ Bu hususa dair Yunan Hükümeti'nin bütün uyarılara rağmen Yunan posta vapurlarının hukuk dışı faaliyetlerini engelleme adına bir adım atmaması, Osmanlı rüsumat memurlarının ve güvenlik güçlerinin de ihmali bu tür menfi faaliyetlerin önünün alınamamasına yol açmaktaydı.³⁶

Osmanlı Hükümeti'nin yasak yayınlar listesine aldığı muzır neşriyatları Yunan posta vapurları Osmanlı ülkesine sokmada rol oynamanın yanı sıra insan ve silah kaçakçılığı gibi ülkeler arasında diplomatik krize yol açabilecek gayrı hukuki olaylar içerisinde de yer almışlardır. Bu vapurların, Yunan Hükümeti'nin bilgisi dışında bu tür faaliyetler içerisinde yer aldığı düşünülemez. Yunan posta vapurları Harput ve Merzifon'da erbabi fesad olarak nitelendirilen iki kaçığın Yunanistan'a kaçırılmalarını sağladıkları görülmektedir.³⁷ Ayrıca kaçak silahların da taşınmasında kullanılmaktaydılar. Zafirus isimli Yunan vapurunun Edremit Körfezi yakınlarında Kupatoz Adasına gelerek, Ayvalık ve Yunda kaçakçıları için tönbeği, gara tüfeği ve fişek çıkardığı görülmektedir.³⁸

Osmanlı Hükümeti Yunan posta vapurları ve postahaneleri vasıtasıyla Osmanlı ülkesine getirilen ve dağıtımı yapılan postalar arasında yasak yayınların olmasından dolayı bu mahzurlu durum diplomatik kanallarla 12 Şubat 1894 tarihinde Yunan Sefareti'ne tebliğ edilmiştir. Ancak Yunan Sefareti durumu araştırıp bu tür menfi faaliyetlerin engellenmesine yönelik adımlar atacağına dair olumlu bir hareket etmesi beklenirken, buna dair hiçbir adım atmayarak Osmanlı Hükümeti'nin bütün iyi niyet göstergesini suiistimal etmiştir.³⁹

³⁰ BOA, BEO, 208-15554.

³¹ BOA, TMİKM, 32-79.

³² BOA, BEO, 363-27189, vr. 3.

³³ BOA, BEO, 358-26800, vr. 3.

³⁴ BOA, DH.MKT, 29-44.

³⁵ BOA, BEO, 358-26800, vr. 3.; BEO., 340-25432.; BEO., 363-27189.

³⁶ BOA, HR.MKT, 66-5.

³⁷ BOA, BEO, 208-15554.

³⁸ BOA, DH.MKT, 1234-25.; DH.MKT., 2714-6.

³⁹ BOA, BEO, 363-27189vr. 1.

Uluslararası posta birliğine üye ülkeler posta taşımacılığı, nakil ve dağıtımında uyulması gereken kurallara yönelik ortak hazırladıkları programa göre bir ülkenin yasalarına aykırı faaliyetlere hiçbir şekilde müsaade edilmemesi gerekmektedir. Bu birliğe Yunan Hükümeti de dahil olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'ne birçok yasak yayının girmesinde Yunan posta vapurları etkili olmaktadır. Posta birliğine üye ülkelerin almış oldukları karara rağmen Yunan Hükümeti posta vapurlarının menfi faaliyetlerini önleme adına hiçbir teşebbüste bulunmayarak uluslararası hukuk kurallarını hiçe saymaktaydı. Yunan Hükümeti'nin bu hususta birkaç defa uyarılmasına rağmen, önleyici hiçbir tedbire başvurmaması üzerine, Avusturya Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunularak, Yunan Hükümeti'nin menfi faaliyetlerin önlenmesi hususunda uyarılması istenmiştir. Avusturya Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'nin bu talebini Yunan makamlarına iletmış, ancak Yunan posta vapurlarının menfi faaliyetlerde bulunmalarının önüne geçilememiştir. Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı elçiliklere de bu hususta taleplerin iletildiği de görülmektedir.⁴⁰ Bu taleplerin karşılık bulmaması üzerine Hariciye Nezareti'nde oluşturulan komisyon, yabancı elçiliklerin bu hususta yeniden bilgilendirilmesi üzerinde ortak bir rapor hazırlamış hatta buna dair bir iradei seniyye dahi çıkartılarak elçiliklere bildirilmiştir.⁴¹

Yunana posta vapurlarının Osmanlı ülkesine posta naklindeki hukuksuz faaliyetleri ile ilgili olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün Maarif Nezareti'ne oradan da Sadarete gönderilen bir yazıda açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Söz konusu yazıda Avusturya ve Yunan posta vapurlarıyla yabancı ülkelere nakledilen posta ve evrakların Osmanlı postahanelerini dışarıda tutarak yabancı postahaneler vasıtasıyla dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu yazı bu tür postalara karşı ne gibi önlemler alınacağına dair net bir uygulamanın olup olmadığı düşüncesini doğurmaktadır.⁴² Yunanlar, vapur posta taşımacılığında daha aktif bir konum elde etmek maksadıyla İzmir'de buna dair faaliyetlerini hızlandırmış, burada Pande Leon adında bir vapur şirketi kurmuştur. Bu şirket, Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını hiçe sayan teşebbüslerin odağında yer almış bir şirketti. Şirketin, Sumbeki Adası'na on kıta yasak gazete sokmaya çalıştığı görülmektedir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti 1897 tarihinde Osmanlı hukukunu hiçe sayan yabancı vapur şirketlerinin bağlı bulundukları ülkelere bu tür menfi faaliyetlere dair bilgi verilerek, bunların önlenmesini ve tekrarının olmamasını istemiştir.⁴³

Osmanlı Hükümeti, Yunan posta vapurlarının verdiği zararların önüne geçebilmek için bazı uygulamalara ve önlemlere gitmiştir. Yunan postalarına bir yer ayrılarak, buralara Rumca bilen memurların atanması bu önlemler arasında yer almaktaydı.⁴⁴ Ayrıca Yunan posta vapurlarıyla getirilen yasak yayınları ülkeye sokmaya çalışanlar sınır dışı edilmekteydi.⁴⁵ Atina'da yayınlanan ancak muzır nüshalarından dolayı Proiya Gazetesi'nin Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmıştır.⁴⁶ 1897 tarihinde meydana gelen Osmanlı Yunan Savaşı'na kadar Osmanlı postalarının Yunan posta vapurlarıyla taşınmasına müsaade edilmiş, ancak söz konusu tarihteki durumun hassasiyet gösterdiğinden, aynı zamanda söz konusu vapurların yasak yayın ve muzır neşriyatların taşınmasında aracılık ettiğinden, bu vapurların Osmanlı ülkesinde faaliyetlerine sınırlama getirilmiştir. Sadaret'ten Posta ve Telgraf Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, usulsüz ve kanunsuz posta taşımacılığı yapan bütün yabancı posta vapurlarına Osmanlı postalarının verilmemesi istenmiştir.⁴⁷

⁴⁰ BOA, BEO, 358-26800, vr. 1.

⁴¹ BOA, BEO, 358-26800, vr. 2.; BEO., 358-26800, vr. 3.

⁴² BOA, BEO, 363-27189, vr. 9.

⁴³ BOA, BEO, 898- 67336, vr. 1.

⁴⁴ BOA, HR.MKT, 66-5.

⁴⁵ Yanya'da oturan Nikola Sutoboli adındaki Rum, yurda yasak yayın sokması sebebiyle sınır dışı edilmiştir BOA, HR.MKT, 373-16.

⁴⁶ BOA, DH.MKT, 1609-45.

⁴⁷ BOA, BEO, 934-69987, vr. 1, vr. 3.

1897 savaşıyla birlikte Yunan postahaneleri kapanmış, bu postahanelerin kapanması aslında yeni bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Kapanan Yunan postahaneleri Avusturya'nın denetimine girmiş, bu postahanelere gelen evraklar ve postalar Avusturya postahaneleri vasıtasıyla dağıtımı yapılmıştır. Osmanlı posta memurlarının Avusturya postalarını teftiş ve muayene edememesinden dolayı, buraya gelebilecek her türlü yasak yayın ve muzır neşriyatlara dair herhangi bir önlemin alınamamasına yol açmıştır. Osmanlı makamları bu durumla karşılaşabilme ihtimalini göz önünde bulundurarak, Avusturya makamlarına müracaat etmiştir. Avusturya, Osmanlı Hükümeti'nin bu konudaki hassasiyetin göz önünde bulundurulacağına dair teminat vermiş olsa da yasak yayınların ülkeye sokulmasında herhangi bir tedbir almadığı gözlenmektedir.⁴⁸

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Yunan postaları sorununu ele alan bu çalışmadan, ülkedeki başta Yunan postaları olmak üzere, tüm yabancı postaların devletin güvenliği başta olmak üzere, mali ve diplomatik bakımlardan ciddi sorunlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Devlet, başlangıçta zarureten doğan bu uygulamanın özellikle devletin siyasi, idari ve mali sorunlar yaşadığı 19. Yüzyılda, bu sorunlardan mülhem azınlık isyanların dış tazyik, teşviklerle isyan ettiği/ettirildiği dönemde, devletin iç ve dış güvenlik ve bütünlük sorunu meydana getirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Yabancı postalar, devletin içinde bulunduğu durumdan istifade ederek, uluslararası yükümlülükler dahi uymayarak, bunu devletin egemenlik haklarını hiçe sayan uygulamalarda kullandığı arşiv belgeleriyle ortaya konmuştur.

Yunan postaları, Yunanistan Devleti'nin kurulmasından sonra, Batıdan almış olduğu her türlü mali, diplomatik ve askeri destekle, Osmanlı Devleti'ne karşı menfi bir tutum sergilemiş ve bu menfi tutumunda postalar önemli yer teşkil etmiştir. Modernleşme süreciyle birlikte haberleşmenin toplum ve devlet münasebetlerindeki etkisi, postanın bir sektör halini almasına neden olmuştur. Bu bağlamda Yunan postahaneleri, menfi tutumlarını postaların nakil ve dağıtımında kullanarak, Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir yapıya büründürmüştür. Aynı zamanda 19. Yüzyılın önemli ulaşım vasıtası olma özelliğini haiz vapurların posta taşımacılığında kullanılması, posta ve diğer taşımacılıkta vapurların tercih edilirliğini daha da artırmış, bu bağlamda posta, evrak, insan ve eşya taşımacılığında önde gelen meta konumunda olmuştur. Yunan posta vapurlarının hem evrakı muzırralar yasak yayınlar, silah ve insan kaçakçılığında öne çıktığı arşiv belgelerinde açıkça görülmektedir. Devletin, bu hususta önlemler aldığı anlaşılmakta, ancak daha önce yapılmış olan antlaşmaların, buna dair ciddi tedbirler alınmasını ve bu tedbirlerin sonuç vermesini engellediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, BEO, 208-15554.

BOA, BEO, 363-27189, vr. 8.

BOA, BEO, 898- 67336, vr. 1.

BOA, BEO, 934-69987, vr. 1, vr. 3.

BOA, BEO, 208-15554.

BOA, BEO, 340-25432.

BOA, BEO, 358-26800, vr. 1.

⁴⁸ BOA, BEO, 363-27189, vr. 8.

- BOA, BEO, 358-26800, vr. 2.
 BOA, BEO, 358-26800, vr. 3.
 BOA, BEO, 363-27189, vr. 3.
 BOA, BEO, 363-27189, vr. 9.
 BOA, BEO, 363-27189, vr. 1.
 BOA, DH.MKT, 1234-25.
 BOA, DH.MKT, 1364-43.
 BOA, DH.MKT, 2714-6.
 BOA, DH.MKT, 29-44.
 BOA, DH.MKT, 1410-107.
 BOA, DH.MKT, 1465-69.
 BOA, DH.MKT, 1535-76.
 BOA, DH.MKT, 1535-80.
 BOA, DH.MKT, 1537-86.
 BOA, DH.MKT, 1609-45.
 BOA, HR.MKT, 373-16.
 BOA, HR.MKT, 66-5.
 BOA, TMİKM, 32-79.

Telif Tedkik Eserler

Aykara, Güleser, “Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II”, *PTT Dergisi*, Sayı: 27, Ocak 1985.

Buyan, Sakin, “Posta Tarihi ve Postalarımız”, TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 14, Temmuz 1939.

Demir, Tanju, “Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları”, *OTAM*, Sayı: 17, 2006, s. 7.

Demir, Tanju, “Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005.

Demir, Tanju, *Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

Dupre, Ben, “Gemiler ve Tekneler”, *Resimli Çocuk Ansiklopedisi (Türkçe dilinde)*, Morpa Yayıncılık, İstanbul 2007.

Elmacı, Mehmet Emin, “I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları”, *Türkler*, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

İbnü’z-zıya Ahmet Reşit, “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri”, *İstışare*, numara 16, 1 Kanunu sani 1324, s. 724.

Sakin Buyan, “Posta Tarihi ve Postalarımız”, *T.C. Nafia Vekaleti PTT Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 13, Ağustos 1938.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt: 2, editör: E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999.

Rizi, Edvin, “Levant Postaları ve Türkiye’nin Bunlara Karşı Savaşı”, *Yeni Koleksiyon*, Sayı: 1, Ekim-Kasım 1978.

Say, Yağmur, “Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası”, *PTT Dergisi*, Sayı: 87, Şubat 1990.

Semerci, Muharrem, “Posta Tarihinde Şark Postaları”, *PTT Dergisi*, Sayı: 103, Haziran 1991, s. 23.

Şekip Eskin, “Türk Posta Tarihi”, *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Yıl 4, Sayı: 39, Ağustos 1941, s. 30.

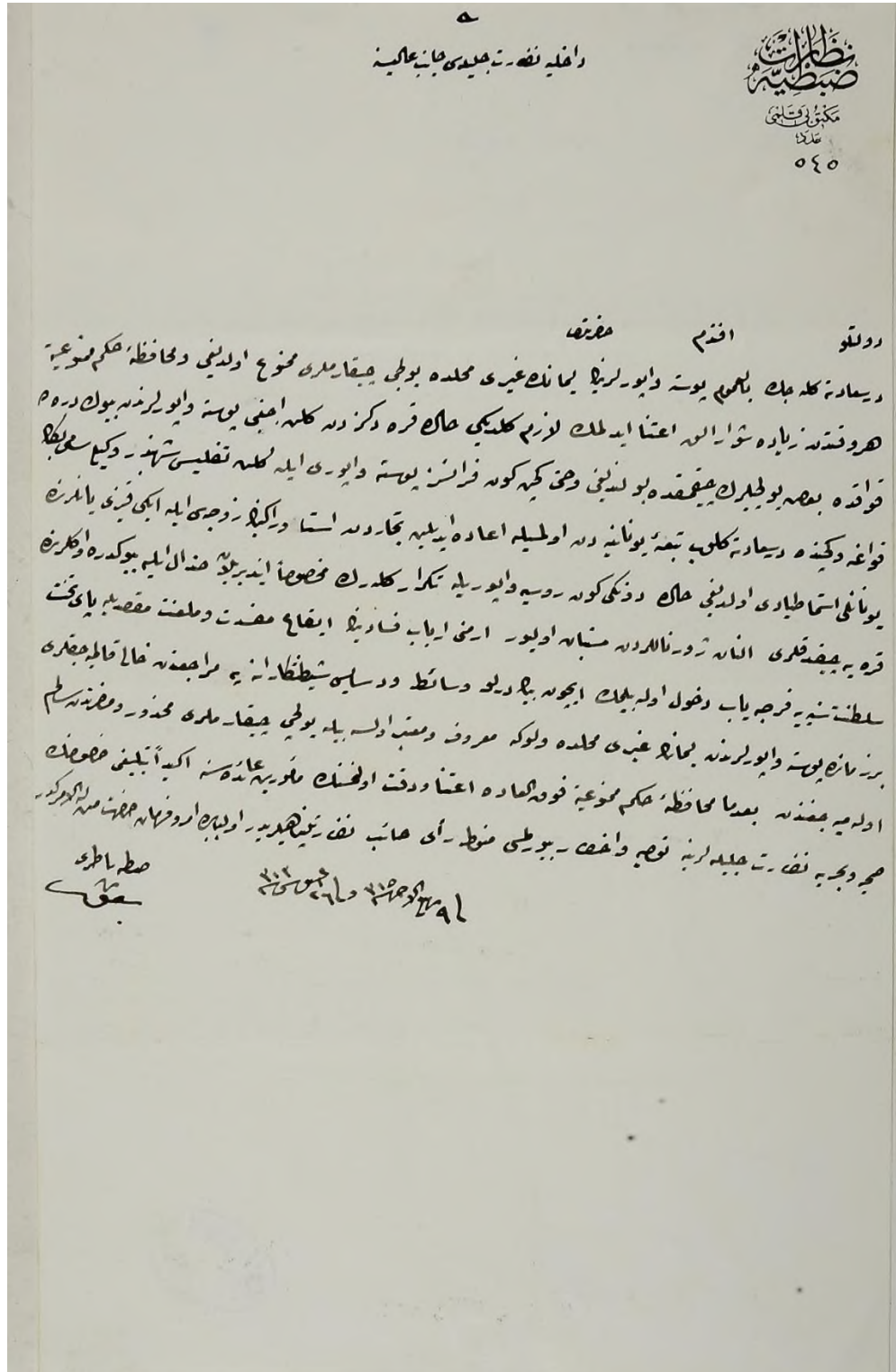
Tan, Turgut, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu İmtiyazları”, *AÜSBFD.*, Cilt: XXII, Sayı: 2, Mart 1967.

Yazıcı, Nesimi, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu”, *Yeni Türkiye*, 2000/32.

Yurtsever, Ersin, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postaneler”, *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, Yıl: 2, Sayı: 4-5, 15 Şubat 1984, s. 26.

EKLER

Seçilmiş Arşiv Belgeleri

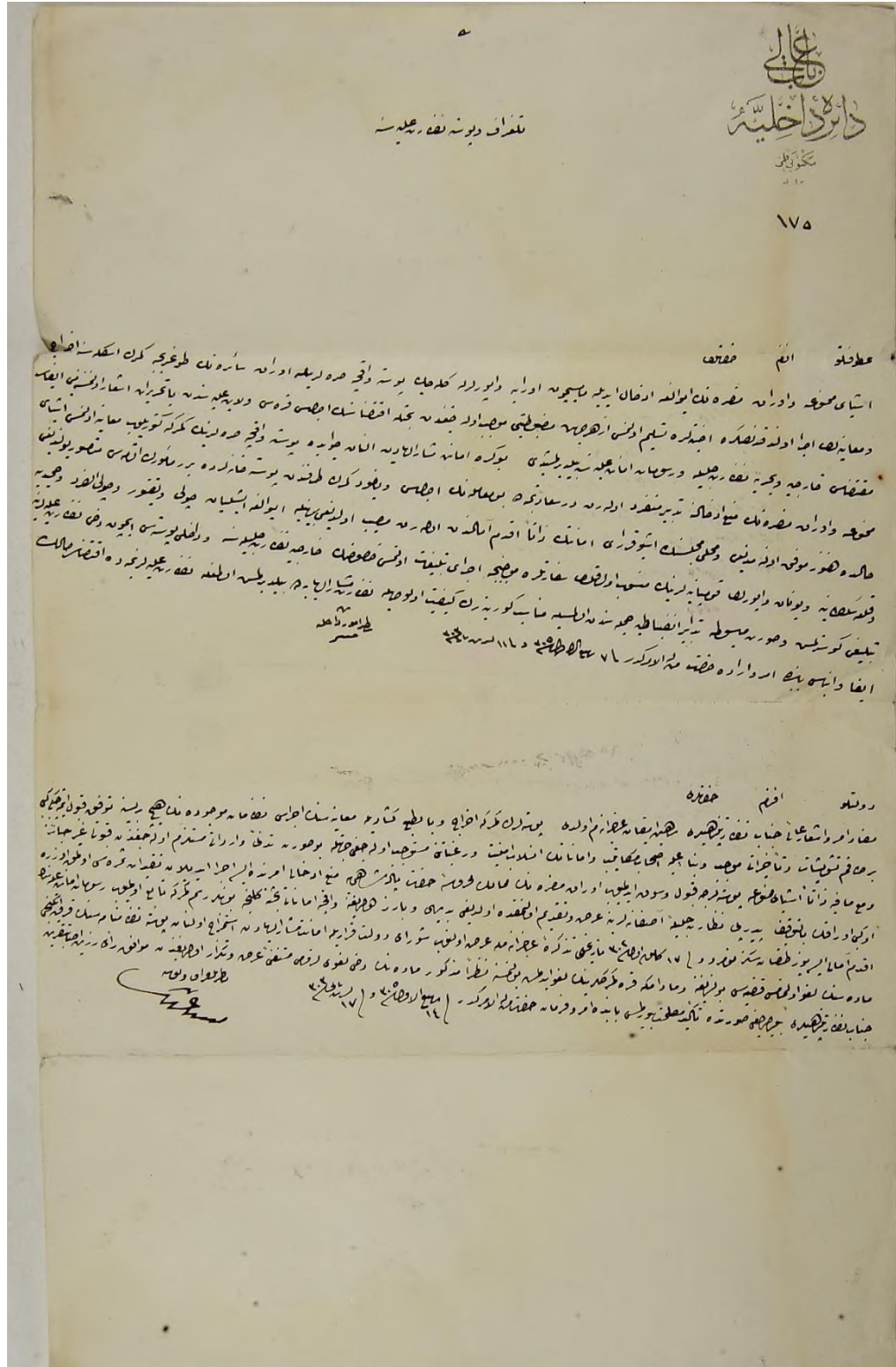

TMİKM, 32-79
Zabtiye Nezâreti
Mektûbî Kalemi
Aded 545

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i 'Âlîsine

Devletlü Efendim Hazretleri

Dersa'âdet'e gelecek bi'l 'umûm posta vapurlarının limanın gayri mahalde yolcu çıkarmaları memnû' olduğu ve muhâfaza-i hükm-i memnû'iyete her vakitden ziyâde şu aralık i'tinâ idilmek lâzım geldiği hâlde Karadeniz'den gelen ecnebî posta vapurlarında Büyükdere'de Kavak'da ba'zı yolcuların çıkmakda bulunduğu ve hatta geçen gün Fransız posta vapuru ile gelen Tiflis Şehbender Vekili Sami Bey'in kavga ve geçende Dersa'âdet'e gelüb tebaa-i Yunaniyye'den olmasıyla i'âde idilen tüccârdan İstavrakî'nin zevcesi ile iki kızı yanlarında Yunanlı İstimatyad'ı olduğu hâlde dünkü gün Rusya vapuruyla tekrâr gelerek mahsûsan indirilen sandallarıyla Büyükdere önlerinde karaya çıktıkları alınan jurnallerden müstebân oluyor. Ermeni erbâb-ı fesâdının ikâ'-ı müfsidet ve mel'anet maksadıyla pâ-yı taht Saltanat-ı Seniyye'ye ferce-yâb duhûl olabilmek için bin dürlü vesâ'it ve desâyis-i şeytânkârâneye mürâca'atdan hâlî kalmayacakları bir zamanda posta vapurlarından limanın gayr-ı mahalde velev ki ma'rûf ve mu'teber olsa bile yolcu çıkarmaları mahzûr ve muzırratdan sâlim olamayacağından ba'demâ muhâfaza-i hükm-ü memnû'iyete fevk'al'âde i'tinâ ve dikkat olunmasının me'mûriyet 'â'idesine ekiden tebliği husûsunun Sıhhiye ve Bahriye Nezâret-i Celîlelerine tavsiye ve ihtâr buyrulması menûta re'y sâ'ib nezâret-penâhîleridir. Ol'bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l emrindir. Fî 9 Rebiülahir sene 315 ve fî 26 Ağustos sene 313 Zabtiye Nâzırı

DH.MKT., 29-44

Bâb-ı 'Âlî

Dâ'ire-i Dâhiliye

Mektûbî Kalemî

Aded

175

Telgraf ve Posta Nezâret-i 'Aliyyesine

'Atufetlü Efendim Hazretleri

Eşyâ-yı memnû'a ve evrâk-ı muzırının Ayvalığa idhâl idilememesi için oraya vapurlarla gelecek posta ve akçe sıralarıyla evrâk-ı sâ'irenin doğruca gümrük iskelesine ihrâcî ve mu'âyeneleri icrâ olunduktan sonra acentelere teslim olunması ezher cihet mazbûtiyetini müceb olacağından bahisle iktizâsının icrâsı Karesi Vilâyet-i 'aliyyesinden bâ-ticâret iş'âr olunmasına mebnî ifâsı muktezâsı Hâriciye ve Bahriye Nezâret-i Celîle ve Rusumât Emanât-ı 'Aliyyesine bildirilmişdi. Bu kerre emânet-i müşârûn-ileyhâdan alınan cevabda posta ve akçe sıralarının gümrüğe götürülüp mu'âyene olunması eşyâ-yı memnû'a ve evrâk-ı muzırının men'-i idhâline tedâbîr münferid olarak Dersa'âdetce de bu mu'âmelenin icrâsı veyahud gümrük tarafından postahânelerde birer me'mûrun ikâmesi mutasavver bulunduğunu hâlde henüz muvaffak olunmadığını ve mahalli meclisinin işbu karârı emânetin zâten akdem-i amâlinde olarak muceb olduğu beyânıyla Ayvalığa işleyen Çolu Viktor ve Çolu Alfred ve Hamidiye ve Kal'a-i Sultaniye ve Yunan vapurları kumpanyalarının mensûb oldukları sefâretlere mücebince icrâ-yı teblîgât olunması husûsunun Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne ve dâhilî postası için dahî nezâret-i 'aliyyelerine teblîği gösterilmiş ve sûret-i mebsûte tedâbîr-i inzibâtiye cümlesinden olmasıyla münâsib görünerek keyfiyet ol'vechle nezâret-i müşârûn-ileyhâya da bildirilmiş olmağla nezâret-i 'aliyyelerince de iktizâ-yı hâlin ifâ ve inbâsı bâbında emru irâde hazret-i men lehü'l emrindir. Fî 7 Rebiülevvel sene 305 ve fî 11 Teşrîn-i Sâni sene 303. Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye

DH.MKT., 2714-6

Evrâk numrosu: 1079/5

Tesvîdi târîhi: 6 Kânûn-ı Sâni sene 324

Târîhi tebyîzi: 28 Zilhicce sene 326/ 8 Kânûn-ı Sâni sene 324

Rusûmât Emânet-i Celîlesi'ne

Bu günlerde Yunan sevâhilinden Dersa'âdet Limânı'na muvâsalat iden posta vapurları ile yelken sefineleri yolcu ve tâ'ifeleri tarafından gara tüfenk ve fişenkli getirilerek leylen hârice çıkarılmakda iken bir haylisinin zâbitaca derdest idildiği ve mezkûr tüfenklerin şu sıralarda memâlik-i osmâniyeye külliyyetle idhâl olunduğu Zabtiye Nezâreti'nden bildirilmiş ve berren ve bahren takayyüdât ve tarasudâta devâm ve ihtimâm idilmesi icâb iden vilâyâte tebliğ idilmiş olmağla gümrüklerce de takayyudâta pek ziyâde i'tinâ olunması esbâbının istikmâli husûsuna himem-i 'aliyye-i dâverîleri derkâr buyrulmak bâbında

Manastır Selanik Yanya İşkodra Hüdavendigâr Aydın Cezâ'ir-i Bahr-i Sefîd Vilayetleri
Biga Mutasarrıflığına telgraf

Şu sıralarda Yunanistan'dan memâlik-i Osmâniye sevâhiline gelen posta vapurları ile yelken sefineleri yolcu ve tâ'ifeleri tarafından külliyyetle gara tüfenk ve fişenkli idhâl idilmekte olduğu Dersa'âdet Limanı'na getirilenlerden bir haylisinin zabıtaca derdest idildiği Zabtiye Nezâretine bildirildiğinden berren ve bahren tarassudât ve takayyudâta devâm ve ihtimâm olunarak kaçak esliha idhâlâtına kat'iyen meydan virilmemesi mümtenâdır.

379
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
12 / 4
October
2022

OSMANLI GÖÇ HAREKETLİLİĞİ BAKIMINDAN ÜSKÜP

Skopje In Terms Of Ottoman Migration Movements

Muammer Demirel

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye
e-mail: mdemirel@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7884-222X

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 06.07.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 11.10.2022
Pages - Sayfa : 381 - 390
doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.63496>

Citation - Atıf : Muammer Demirel, “Osmanlı Göç Hareketliliği Bakımından Üsküp”,
Near East Historical Review, 12/4, October, 2022, pp. 381 – 390.

OSMANLI GÖÇ HAREKETLİLİĞİ BAKIMINDAN ÜSKÜP

Skopje In Terms Of Ottoman Migration Movements

Muammer Demirel

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye
e-mail: mdemirel@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7884-222X

Öz

Üsküp'te göç olgusu, Osmanlı Devleti tarafından 1392 tarihinde Üsküp'ün fethi ile başlamıştır. 19. yüzyılda önce göç alan sonra göç veren Üsküp, göçün her türlü acısını yaşamıştır. Üsküp halkının göç serüveni II. Viyana Savaşı'ndan sonra Avusturya kuvvetlerinin Üsküp'ü işgali ile başlamıştır. İşgal sırasında Müslümanlardan İstanbul'a doğru kitlesel göç yaşanmıştır. Osmanlı topraklarına ilk büyük kitlesel göç hareketi Kırım'ın Rusya tarafından işgali ile başlamıştır. Kırım'dan gelen göçmenlerin bir kısmı Üsküp bölgesine yerleştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda Kafkas göçmenlerinde bir kısmı Balkanların çeşitli yerlerine iskân edilirken Üsküp'e de yerleştirilmiştir. Avusturya'nın Bosna bölgesine saldırılarında ve daha sonra işgal ve ilhakında Bosna göçmenleri iç bölgelere göç etmiştir. Bosna göçmenlerinden bir kısmı Üsküp'e yerleştirilmiştir. Balkan Savaşı'nda Üsküp işgal edilinceye kadar dışarıdan gelen göçmenlerin dertlerine derman olmaya çalışan Üsküp halkı bu sefer kendisi acı ve elemle yollara dökülmüştür. Üsküp Müslümanları kitleler halinde İstanbul ve Anadolu'ya göç etmiştir. Bu göçmenlere göç sırasında Osmanlı Devleti, her türlü yardım ve destek sağlamış ve uygun yerlere iskân etmeye çalışmıştır. Bu makale ile tarihi şehirlerden biri olan Üsküp'ün sosyal tarihi içinde göç olgusuna ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üsküp, Göç, Göçmen, Osmanlı Devleti.

Abstract

The case of migration in Skopje begins with the conquest of Skopje by the Ottoman Empire in 1392. In the 19th century Skopje had first experienced immigration which was then followed by emigration, as a result Skopje has experienced all kinds of pains regarding migration. The experience of migration by the people of Skopje started with the occupation of Skopje by Austrian forces after the II. Battle of Vienna. During the occupation there was mass migration, a period when Muslims migrated to Istanbul. The first great mass migration to Ottoman lands began with the Russian invasion of Crimea. A number of immigrants coming from Crimea were settled in the Skopje region. In the following years, while Caucasian immigrants were settled in various parts of the Balkans, a number of Caucasian immigrants were also settled in Skopje. Bosnian immigrants had started to migrate to the interior regions; from the time Austria had begun to attack the Bosnian region until Austria's occupation and annexation. A number of Bosnian immigrants were also settled in Skopje. During the Balkan War, the people of Skopje who had tried to solve the problems of immigrants coming from abroad, with the occupation of Skopje found themselves experiencing the pain and anguish of migration. Muslims of Skopje migrated to Istanbul and Anatolia in masses. During the migration process, the Ottoman State provided all kinds of help and support to these immigrants and tried to settle them in suitable places. The aim of the present article is to shed light to the case of migration in the social history of Skopje, one of the world's most historical cities.

Keywords: Skopje, Migration, Immigrant, Ottoman State.

Giriş

Üsküp'te göç olgusu, Osmanlı Devleti tarafından 1392 tarihinde Üsküp'ün fethi ile başlamıştır. Üsküp fethedildikten sonra Paşa Yiğit Bey tarafından Saruhan bölgesinden Türkmenler getirilerek yerleştirilmiştir. Sonraki yıllarda da Anadolu'dan bölgeye göç ve iskân hareketliliği devam etmiştir. Bu tarihten sonra Üsküp'ün nüfus yapısı değişmiştir. Anadolu'dan gelen Müslüman göçünün yanı sıra yerli halktan da Müslüman olanlar olmuştur.

Üsküp halkının göç serüveni II. Viyana Savaşı'ndan sonra Avusturya kuvvetlerinin Üsküp'ü işgali ile başlamıştır. 1689 yılında Avusturya kuvvetleri tarafından Üsküp işgal edilmiş, Avusturyalı General Piccolomini tarafından Üsküp şehri yakılmıştır. Yangında hemen her bir şey yanmış, bugün ayakta olan camiler büyük oranda yanmış ve daha sonra onarılmışlar, ancak eski kubbeleri masrafları olduğundan yerlerine üçgen şeklinde piramit çatı yapılmıştır. Bu yangın sırasında Müslüman ve Gayrimüslim halk kitleler halinde iç bölgelere göç etmiştir. Halk daha çok Sofya ve Serez bölgelerine göç etmiştir. 1690 yılında Üsküp Osmanlı kuvvetleri tarafından tekrar kurtarılmış, ancak göç edenlerin bir kısmı geri dönemediğinden bu sırada Üsküp'ün nüfusu azalmıştır.¹

1771 yılında Kırım'ın Rusya tarafından işgali ile Kırım halkı büyük bir korku ile İstanbul ve diğer Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Zengin, fakir herkes sahillere dökülüp buldukları deniz vasıtalarıyla Anadolu sahillerine kaçmaya başlamıştır.² Kırım'dan ikinci büyük göç dalgası 1783 tarihinde Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla yaşanmıştır. Gerek Kırım gerekse Nogay halkından on binlerce kadın, erkek ve çocuk Osmanlı topraklarına hicret hareketi başlamıştır. Kırım'ın tamamen boşalacağından endişe duyan Rusya'nın Kırım Komutanı General Potemkin, göçü durdurmak için bu zavallı göçmenlerden otuz bin kadarını katletmiştir.³

1804 yılında başlayan Sırp isyanı üzerine Sırbistan bölgesinde yaşayan Türk-Müslüman ahalî arasında can, mal ve namus korkusu ile iç bölgelere göç başlamış, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda göç kitlesel bir hal almıştır. Sırp isyanında Sırp ihtilalcilerin saldırılarına uğrayan Müslüman-Türk ahalîden canlarını kurtaranlar Bosna-Hersek ve Rumeli taraflarına göç etmişler, Sırbistan'da kalanlar ise kalelere iltica ederek canlarını kurtarmışlardır. Osmanlı-Rus Savaşı, Sırp'ların saldırılarını daha da şiddetlendirmiş, Rus ordularının Tuna'yı geçmesi üzerine Müslüman halkın birçoğu düşman zulmünden güneye doğru kaçmıştır. 1806-1812 yıllarında Osmanlı iç bölgelerine sığınan göçmenlerin sayısı 200.000'i bulmuştur.⁴ Bu göçler sırasında muhacirin iskân işlerine layıkıyla bakılamamış ve göçmenler evsiz barksız perişanlık çekmişlerdir.⁵

1. Üsküp'e Göçmen İskân

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya, on yıllarca Kafkasya'daki Müslüman halka karşı baskı ve yıldırma faaliyetini sürdürmüştür. Bu zulümlerden kurtulmanın tek çaresini Osmanlı topraklarına sığınmada gören Kafkas Müslümanları kabileler halinde Anadolu'ya akın etmişlerdir. Yine 1853-1856 Kırım Harbi'nden sonra Osmanlı ve müttefik kuvvetlerin Kırım'ı boşaltması ile Rus baskı ve sürgününden korktukları için kara ve deniz yolu ile Rumeli'ye göç eden Müslüman halkın bir kısmı, Silistre bölgesine yerleştirilmiştir.⁶ Savaş sona erdikten sonra Rusya, Kafkasya'yı tam olarak kontrol altına almak üzere bölgeye daha fazla kuvvet sevk etmiştir. Keza 1859 yılında Şeyh Şamil, Ruslara teslim olup direniş hareketi sona erince Rusya,

¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Üsküp Kitabı*, İstanbul 2008, s. 112.; Mehmet İnbaşı, "Üsküp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, s. 377.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV, 1. Bölüm, Ankara 1982, s. 408.

³ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV, 1. Bölüm, s. 491.

⁴ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul 1966, s. 33.

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: X, İstanbul 1309, s. 191-192.

⁶ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997, s. 71.; A.C. Eren, *Türkiye'de Göç...*, s. 40.

Kafkasya'yı güvenli bir bölge haline getirmek üzere aşiretleri Kuban ovasına yerleştirerek Hristiyanlaştırma teşebbüsünde bulunmuştur.⁷ Bunun başarılamayacağının anlaşılması üzerine yıldırma ve göçe zorlama yöntemine başvurulmuştur.

Genel olarak Çerkez adıyla andığımız Kafkas toplumlarının bereketli topraklarına göz diken Ruslar, Çerkezlerin kendi topraklarında yaşam sürdürmesini imkânsız kılacak bir saldırı ve zulüm dizisine başvurmuşlardır. Sürü hayvanları ve tüm geçim kaynakları halkın elinden alınmıştır. Rusların benimsediği yöntem, daha sonra Kafkasya ve Balkanlar'da çok defa uygulanacak olan göçe zorlamanın klâsik yöntemi idi: “evleri, tarlaları yak; kaçırmaktan ya da aç kalıp ölmekten başka yol bırakma.”⁸ Bu şiddetli baskı karşısında Kafkasya Müslümanlarının Osmanlı memleketlerine göç etmekten başka çareleri kalmamıştır. Çerkezler kabileler halinde Karadeniz limanlarına yığılmışlardır. Osmanlı idaresi, Rus birliklerinin baskısından kaçarak topraklarına yerleşmek isteyen Çerkezlere konukseverlik göstermeye karar vermiştir. Sultan, asıl görevinin yabancı bir güç tarafından işgal edildikten sonra bile kendisine bağlılığını sürdürmüş olan bütün tebaasını korumak ve onlara konukseverliğini göstermek olduğu kanısındaydı. Bu arada Hükümet, göçmenlerin insan gücü açığını gidermeye yarayacağını da düşünmekteydi.⁹ 1862-1863 yıllarında Rus kuvvetleri Kuban'ın içlerine doğru saldırılarını yoğunlaştırdı. Çerkezler, denizden ve karadan güneye kaçmak zorunda kalmıştır. Rus kaynaklarına göre 1858'den 1862'ye kadar göç eden Çerkezlerin sayısı 80.000 kadardı. 1864 yılı boyunca göç eden Çerkezlerin toplam sayısı 552.000'e ulaşmıştır. 1865 yılından sonra göç edenler de hesaba katıldığında Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç etmek üzere memleketlerinden ayrılanların sayısının 1.000.000 ile 1.200.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰

Kırım ve Kafkas göçmenleri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya'daki topraklarının muhtelif yerlerinde iskân edilmişlerdir. Rumeli'de Üsküp,¹¹ Dobruca, Köstence, Varna, Ruscuk, Nikopolis (Niğbolu), Vidin, Silistre, Şumnu, Niş, Sofya, Selanik, Serez, Larissa (Yenişehir), Edirne, Tekirdağ, Lüleburgaz, Hayrabolu ve Aydos çevrelerine yerleştirilmişlerdir.¹² Kırım Harbi sırasında ve takip eden yıllarda göç etmek zorunda kalan muhacirler, Üsküp eyaletinin birçok kazasına yerleştirilmiştir. Kumanova ve Priştine kazasında yerleştirilen göçmenlerin hasta olanları 1861 tarihinde Hükümet tarafından tedavi ettirilmiştir. Kumanova kazasında bulunan hasta muhacirler için Üsküp tabibi gönderildiği gibi Prizren'den özel bir hekim dahi gönderilmiştir. Priştine'deki hastalar için askeri doktorlar da görevlendirilmiştir.¹³

Priştine'nin Bâb-ı Musa nehri yakınlarına 200 hane göçmen yerleştirilmiştir. Bu göçmenlere verilen araziler ekip biçmek ve hayvanları otlatmak için yetersiz olduğundan göçmenler, 1866 tarihinde Hükümetten Bâb-ı Musa nehri civarında daha fazla arazi talebinde bulunmuşlardır.¹⁴

Üsküp şehrinde çok sayıda Kafkasya göçmeni Çerkez iskân edilmiştir. 1867 yılında Üsküp'te meskûn Çerkez göçmenlerden 80 hanede 300 kişiden daha fazla nüfus kendilerine gerekli yardımların yapılmadığından Üsküp vilayeti Filibe sancağının Pazarcık kazasına göç etmişlerdir. Pazarcık kazasında göçmenlere gerekli yardım ve barındırma yapılmıştır.¹⁵

⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul 2003, s. 15.

⁸ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çeviren: Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 34-35.

⁹ K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 110.

¹⁰ A. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri...*, s. 91.

¹¹ BOA, A.MKT.MHM, 383/86.

¹² Bedri Habiboğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul 1993, s. 159-163.; K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s.112; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara 1991, s. 54.

¹³ BOA, MVL, 936/26.

¹⁴ BOA, MVL, 512/28.

¹⁵ BOA, A.MKT.MHM, 383/86.

1875 tarihinde Sırp İsyanının başlaması ve ardından Rusya'nın isyanı destekler mahiyette Osmanlı Devleti'ne savaş açması üzerine Bosna-Hersek'te Müslümanlara yönelik saldırılar hat safhaya ulaşmıştır. 1878 Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek Avusturya yönetimine bırakılmış ve Müslüman halka yönelik baskı ve zulüm devam etmiştir. İsyan ve savaş sırasında Boşnaklara yönelik saldırılar, katliamlar, savaştan sonra baskı ve yıldırma hareketine dönüşmüştür. 1875 tarihinden itibaren Bosna Müslümanları iç bölgelere göç etmeye başlamıştır. Avusturya yönetiminde kalan Boşnak halk, gerek Avusturya ve Sırp'ların baskıları gerekse Osmanlı Devleti'nin göstermiş olduğu yakın ilgi sebebiyle göçü devam ettirmiştir. Savaşlardan sonra Bosna Müslümanları peyderpey göç etmeye devam etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Anadolu'ya göç ettikleri gibi bir kısmı da Üsküp ve çevresinde yerleşmek istemişlerdir. Her iki durumda da Üsküp ve Üsküp halkı geçici veya kalıcı ev sahipliği yapmış, Hükümet de Bosna göçmenlerinin yol, konaklama, barınma ve iskân masraflarını karşılamıştır.¹⁶

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rus işgaline uğrayan Kafkas ve Rumeli topraklarından kitlesel göçler yaşanmış, Rumeli'den gelenler doğan olarak Osmanlı toprağı olduğu için Üsküp bölgesine yönelirken Kafkasya göçmenleri devletin yönlendirmesi sonucu Üsküp bölgesine yerleşmişlerdir. Bu devlet, bu yönlendirme ile bölge Müslüman nüfusunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. 1879 yılında Kırım Tatarlarından bir göçmen kafilesi daha Kumanova'ya gelmiş ve arazi tahsis geciktığından bu göçmeler on yıl kadar misafir olarak burada ikamet etmiştir.¹⁷ 1881 yılında Bosna'dan 60 hane göçmen Üsküp kazasına gelmiş ve Hasan Beğ köyüne yerleştirilmişlerdir. Bu köyde Bosna göçmenlerinin oluşturduğu mahalleye 1888 yılında bir imam ve muhtar tayini yapılması için Kosova vilayeti ve Maliye Nezareti'ne Sadaret tarafından talimat verilmiştir.¹⁸

Göçmelerin iskânında tüm imkânlar seferber edilerek uygun yerlerin kullanılmasına çalışılmıştır. Üsküp'te de göçmenler şehir ve kasabalarda uygun yerlere yerleştirildiği gibi boş araziler göçmenlere tahsis edilerek yeni yerleşim yerleri oluşturulmuştur. Üsküp şehrinde bulunan Hamidiye Mahallesi Bosna göçmenleri için tahsis edilmiş boş bir alanda yeni bir mahalle olarak kurulmuştur. Üsküp şehrinde Cedit-i İsa Beğ Mahallesi yakınında boş araziye Müslüman muhacirlerden 210 hane yerleştirilmiştir. İskân edilen göçmenlere hane başına yaklaşık dört dönüm (400 arşun) arsa verilmiştir. Padişah II. Abdülhamid Han'ın ismine izafeten Hamidiye mahallesi ismi verilmiş, mahallede bulunan harap bir cami tamir edilmiş, mektep yapılmış, su kuyusu açılmış, ekmek fırını, bakkal dükkânı açılmıştır. Camiye imam ve müezzin tayin edilmiş, imam ve müezzine lojman yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁹

Üsküp yol güzergâhı olarak göçmenleri ağırlayan ve ihtiyaçlarını karşılayan önemli yerlerden biri olmuştur. 1900 yılı Temmuz ayında Bosna'dan gelerek Üsküp'te konaklayan muhacirlerin sayısı 1.336'ye ulaşmıştır. Bir önceki ay 400 kişi konaklamış ve yolcu edilmiştir.²⁰

Bosna Müslümanlarının barış dönemlerinde de Osmanlı topraklarına göç etme nedenleri; Avusturya yöneticilerinin baskı ve yıldırımları, Boşnakların Müslüman bir yönetim altında yaşama istekleri ve asıl önemlisi de Padişah II. Abdülhamid'in Boşnakların göçlerini teşvik etmesidir. Sultan II. Abdülhamid, temelde Türk ve Türk kültür çevresinde yer almış olan Müslümanları korumak gerektiği inancıyla hareket etmiştir. Ayrıca göçmenlerin sağlayacağı iş gücü Anadolu'da boş arazilerin ekonomiye kazandırılması bakımından önemli görülmüştür. Osmanlı topraklarında Türk Müslüman nüfus oranını artırmayı hedeflemiştir. II. Abdülhamid, Göçmenlerle ilgili nakil, geçici barınma ve iskân gibi tüm konularla yakından ilgilenmiştir.

¹⁶ BOA, A.MKT.MHM, 524/5.

¹⁷ BOA, DH.MKT, 1654/35.

¹⁸ 1888 tarihinde Üsküp bir kaza olarak Kosova vilayetine bağlıdır. BOA, DH.MKT, 1479/97.

¹⁹ BOA, Y.PRK.UM, 54/88, (4 Temmuz 1900/ 6 Rebiulahir 1318).

²⁰ BOA, A. }MKT.MHM, 510/11.

Göçmenlerle ilgili anılan işlere bakmak üzere Hükümet'e bağlı çalışan "İdare-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonu" kurulmuş olmasına rağmen bu komisyonu yeterli görmeyen Sultan II. Abdülhamid, *Yıldız Sarayı*'nda ve kendi himayesinde "Umum Muhâcirin Komisyonu" adıyla ayrı bir komisyon daha teşkil etmiştir.²¹

1896 tarihinde Girit'te büyük bir Rum ayaklanması çıkmış ve Girit adası özerk hale getirilmiştir. Bu ayaklanmada isyancılar öncelikle Müslümanlara saldırarak katletmiş, canlarını kurtaranlar Osmanlı topraklarına ulaşmıştır. Girit göçleri muhtariyetten sonra da devam etmiş, Girit göçmenleri büyük oranda Anadolu'ya gelmişlerse de Rumeli bölgesine göç edenler de olmuştur. 1899 yılında bir grup Girit göçmeni Üsküp'e göç etmiş ve burada iskân edilmiştir.²²

1908'de Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ilanı üzerine Avusturya Hükümeti, Bosna Karadağ bölgesinin özerk yapısını kaldırarak ilhak etmesi ile buradaki Türk ve Müslüman ahaliye baskıyı artırmıştır. Bu durum Bosna ve Karadağ ahalisinden bir kısmının Osmanlı topraklarına göç etmesine neden olmuştur. Kendilerine yakın Osmanlı toprakları olan Kosova vilayeti Üsküp sancağına 1908 yılından itibaren çok sayıda Bosna ve Karadağ göçmeni gelmiştir. Mahalli yetkililer muhacirleri rahat ettirmek için her türlü imkânı seferber ettikleri gibi muhacirlerin iskânı için de ellerinden gelen yapmışlardır. Kosova vilayeti ve Üsküp sancağı yetkililerince uygun araziler ve meskenler tespit edilmiş, bir defter halinde Osmanlı Hükümeti'ne sunulmuş, Hükümetin 6 Aralık 1909 tarihli kararı ile uygun bulması üzerine iskân edilen göçmenlere bu yerler tahsis edilmiştir. Üsküp sancağının mahalle ve köylerinde muhtelif ölçülerde toplamı 645 dönüm arazi tespit edilerek Bosna ve Karadağ muhacirlerine tahsis edilmiştir. Üsküp'ün İncekova mahallesinde 5 adet 74 dönüm tarla, Hasanbeğ mahallesinde 20 adet 144 dönüm tarla ve çayır, İbrahim köyünde 2 ev, 1 anbar ile 11 adet 116 dönüm tarla, Macarlık köyünde 9 adet 154 dönüm tarla, İncekova köyünde 10 adet 115 dönüm tarla ve Raşak köyünde 3 adet 38 dönüm tarla satın alınarak muhacirlere tahsis edilmiştir. Bu yerlerin alım bedelleri, mevkileri ve özellikleri de defterde ayrıntılı yazılmıştır.²³

2. Üsküp'ten Türkiye'ye Göçler

8 Ekim 1912 tarihinde Balkan Savaşı başlamış, savaşta Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. 23-24 Ekim Kumanova savaşında Osmanlı kuvvetleri Sırlara karşı mağlup olunca Kumanova ve Üsküp düşmana terk edilmiştir.²⁴ Şimdiye kadar Üsküp'e göçmen gelirken artık bu işgal üzerine Üsküp halkının acı ve ıstıraplı günleri başlamış, özellikle Müslüman ahali Osmanlı topraklarına doğru göçe başlamıştır. Sırlar, Üsküp bölgesini ele geçirince nüfus üstünlüğünü sağlamak için Türklere ve özellikle Müslüman Arnavutlara karşı her türlü mezalim ve ciddi katliama girişmiştir. Sırların bu vahşeti, Avusturya hükümeti tarafından dahi protesto ile karşılanmıştır. Sırlar, Makedonya'nın her tarafında özellikle Müslüman Arnavutlara karşı katliamlarda bulunmuştur. 12 Aralık 1912 tarihine kadar Sırlar tarafından Kosova vilayetinde 20.000 Müslüman öldürülmüştür. Priştine civarında çoğunluğu Arnavutlardan oluşan 5.000 Müslüman katledilmiştir. Sırlar, Bulgarlar, Karadağlılar ve Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerde benzer Müslüman katliamları yapmışlardır. Sırların zulmünden kaçan Üsküp, Köprülü ve civarı ahalisinden yaklaşık 5.000 Müslüman, aileleriyle birlikte Selanik ve Bulgaristan üzerinden Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Göç etmeye hazırlanan 15.000 kişi için Osmanlı Hükümeti yardım kararı almıştır.²⁵

²¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994, s. 68-74.; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996, s. 47-54.

²² BOA, DH.MKT, 2289/4.

²³ BOA, BEO, 3673/275456.

²⁴ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 5, s. 24

²⁵ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995, s. 37.

Bulgarların yaptığı katliamlar kırım halini almıştır. Bu katliamlar bölgede görev yapan Avrupa konsoloslarının raporlarında ve İstanbul gazetelerinde yazılmıştır. İskeçe’de Bulgarlar tarafından ele geçirilen Müslümanlar paramparça edilmiş, Kumanova ve Üsküp arasında yaklaşık 3.000 kişi öldürülmüştür. Siroz sancağında 134.000 Müslüman nüfustan yaklaşık 20.000’i katledilmiştir. Kavala’da yerli ve göçmen Müslümanlardan birçoğu katledilmiştir.²⁶

Balkanların her tarafından canlarını kurtaran binlerce Müslüman İstanbul ve Anadolu’ya doğru göçe başlamıştır. Göçmenler geride mal, mülk, hatıra neleri varsa terk ederek kendi ve çocuklarının canlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Göçmenler için yollarda da tehlike devam etmiş, yukarıda birkaç örneğine değinilen Bulgar vahşeti onları yollarda kâbus gibi beklemiştir.

Göçe başlayan Üsküp halkının canlarını kurtarmada en kestirme yol, Üsküp’e en yakın liman şehri olan Selanik’e ulaşp oradan deniz vasıtalarıyla Anadolu’ya geçmektir. Balkan Savaşı’na kadar bir asırdan fazla bir sürede Üsküp bölgesine göç eden Müslümanlar ve yerli Müslüman halk için bu savaşla birlikte yeniden göç adeta kader olmuştur. Göç edenlerin tamamını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Hangi bölgeden kaç kişinin göçe başladığı, bunların kaçının hayatta kaldığı, gitmek istedikleri yere kaçının ulaştığı, göçmenlerin nereye gittiklerini tespit etmek, ancak belgelere, gazetelere ve diğer yazılı kaynaklara yansıdığı kadarıyla mümkün olmaktadır.

Canlarını katliamlardan kurtarmak üzere göçe kalkışan Üsküp göçmenlerine Fransa’nın Üsküp Konsolosu Mösyö Karliye ile eşi ve Konsolosluk Tercümanı Döbrovi ve eşi yardım etmişlerdir. Fransa Konsolosu, Üsküp’ten göç eden Müslüman ahaliye nakdi yardımda bulunduğu gibi Osmanlı memur ailelerinin İstanbul’a nakli hususunda işgalci yetkililer nezdinde girişimde bulunmuştur. Osmanlı Hükümeti Fransa Konsolosu ve yakınlarının bu yardımları karşısında kayıtsız kalmamıştır. Sadaret, 18 Mayıs 1913 tarihinde Hariciye Nezareti’ne Fransa Konsolosu, eşi, Tercümanı ve eşinin nişanla taltif edilmeleri yönünde talimat vermiştir.²⁷

12 Aralık 1912 (2 Muharrem 1331) tarihinde Selanik’te bulunan göçmenleri, Selanik Belediye Başkanı Osman Said Bey bir tablo halinde Yunan Vali Arkiropolos’a sunmuştur. Bu rapora göre, *Balkanların her tarafından Selanik’e gelmiş 22.421 Müslüman göçmen tespit edilmiştir.*

Tablo 1: 1912 Yılında Selanik’e Gelmiş Müslüman Göçmenler

Geldikleri Yer	Sayı	Geldikleri Yer	Sayı
Alasonya	667	Avrethisar	296
Boşnak	388	Demirhisar	77
Gabrova	107	Ustrumca	140
Karaferiye	57	Katrin	2.392
Kelemerye (Kalamaria)	235	Koçana	6.805
Kumanova	396	Kratova	947
Kozana	45	Köprülü	1.283
Lankaza	183	Manastır	27
Kayılar	37	Menlik	25
Osmaniye	1.049	Palanka	95
Petric	47	Preşova	157
Priştine	770	Radovişte	76
Serfiçe	1.031	Siroz	105

²⁶ A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

²⁷ BOA, BEO, 4174/313027.

Tikveş	31	Üsküp	752
Vodina (Edessa)	1.682	Yenice	2.499
Toplam			22.421

27 Ocak 1912 tarihli bir arşiv kaydına göre, Üsküp ahalisi memleketlerinin düşman tarafından işgal edilmesi üzerine eşkiyanın mezaliminden korkarak eşya ve mülklerini bırakıp aileleriyle birlikte Selanik'e gelmiştir. Göçmenler ihtiyaç içinde olduklarından Osmanlı Hükümeti'nden yardım talep etmiş, ancak zor durumda olan Osmanlı Maliyesi bu yardım isteğini karşılayamamıştır.²⁸

Türkiye'ye göç eden muhacirler, İstanbul ve diğer şehirlerde geçici olarak daha çok camilerde, mevcut otellerde, han ve hamamlarda barındırılmıştır. 1912 – 1913 yılında İstanbul'da 130 cami göçmenlerin barınması için tahsis edilmiş, bu camilerde 3.709 ailede 14.856 göçmen barınmıştır. İstanbul'dan sonra göçmenler, İzmir, Bursa, Konya, Ankara ve Eskişehir şehirlerine gelmiştir.²⁹

Bursa Balkan göçmenlerinin en fazla sevk edildiği yerlerden biri olmuştur. 1912 yılı sonuna kadar Bursa'ya gelen göçmenlerin sayısı 18.000'e ulaşmıştır. Bursa şehrinde göçmenler, otel, mektep, medrese ve hamam gibi yerlerden barındırılmıştır.³⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Balkanlardan yeni göç hareketleri yaşanmıştır. Özellikle Sırp'ların hâkim olduğu Üsküp ve Köprülü'de Sırp'lar tarafından Müslüman ahalie karşı büyük bir mezalime girilmiştir. Canlarını kurtarmak gayesiyle Üsküp ve Köprülü Müslümanları aç bi-ilaç Anadolu'ya doğru yollara dökülmüştür. Savaşın ağır şartlarında Devlet ve halktan zamanında yardım alamayan göçmenler, büyük sefalet yaşamışlardır.³¹ 1915 yılı başında Sırp katliamlarından kaçan Üsküp ve Köprülü halkının göçlerini sağlamak ve göç masraflarını karşılamak üzere Osmanlı Hükümeti harekete geçmiş ve 2 Mart 1915 tarihinde *Meclis-i Mebusan*'dan çıkarılan bir kanunla göçmenlerin masraflarını karşılamak üzere *Dâhiliye Nezareti* bütçesinin *İskân-i Muhacirin* faslına ilave 1.539.000 lira aktarılmıştır.³²

Üsküp'ten gelen göçmenlerden bir grup 1915 yılında Bursa Orhangazi kazasına yerleşmiştir.³³

Osmanlı Hükümeti, devletin tüm imkânlarını kullanarak göçmenlerin barınma ve iâşe ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış olmasına rağmen devletin zaten iyi olmayan mali durumu savaşta daha da kötüleştiğinden ihtiyaçların karşılanmasında zafiyet yaşanmıştır. Halk, kurmuş olduğu cemiyetler ve yardım organizasyonları ile muhacirlere yardım etmiş olmasına rağmen tüm göçmenlerin ihtiyaçları yine de karşılanamamış ve göçmenlerin bir kısmı açlık ve sefalet çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Üsküp muhacirlerinden 15 hane Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camiine yerleşmiş, ancak *Muhacirin İdaresi* tarafından yardım yapılmadığından göçmenler, hastalıktan helâk olmakta olduklarından bahsederek Ekim 1919 tarihinde Padişah'a yardım talebi ile müracaat etmişlerdir.³⁴

Göçmenler yeni yurtlarına yerleştirildikten sonra uzun yıllar ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca geldikleri yerlerle ve geride kalan arazi ve malları ile ilgilenmeye devam etmişlerdir. Bursa'da iskân edilmiş olan Üsküp

²⁸ A. Halaçoğlu, a.g.e., s. 51.

²⁹ *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329/1331)*, İstanbul, s. 220-225.; A. Halaçoğlu, a.g.e., s. 71-77.

³⁰ A. Halaçoğlu, a.g.e., s. 78.

³¹ BOA, DH.EUM.5.Şb, 19/40.; DH.EUM.1.Şb, 3/40.; DH.EUM.1.Şb, 4/44.

³² BOA, MV,196/32.

³³ BOA, DH.ŞFR, 83/42.

³⁴ BOA, İ.DUİT, 118/127.

göçmenlerinden Humbaracı Hacı Abdülhalim Beyzade Ahmed Bey, 16 Şubat 1916 tarihinde Hükümete müracaat ederek Üsküp'teki arazisinin kaydedilmesi için gidişine izin verilmesi veya ailesinin yoksulluktan kurtarılması için gerekenin yapılmasını talep etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Balkanlardan özellikle Makedonya'dan Türkiye'ye münferit ve toplu göçler devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti memlekette azalan nüfusunu artırmak ve ülkeyi şenlendirmek amacıyla göçü desteklemiştir. 1923-1933 yılları arasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye 108.178 kişi göç etmiştir. Daha sonraki yıllarda az sayıda münferit göçler olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya'da Sosyalist rejimin kurulması ile Türk, Arnavut, Boşnak ve diğer Müslümanlara dönük baskılar artınca Müslümanlar Türkiye'ye göçe kalkışmışlar, göç yasak olduğundan kaçak yollardan gelenler ancak gelebilmiştir.³⁵ Türkiye'de Demokrat Parti'nin yönetime gelmesinden sonra Türkiye ile Yugoslavya ilişkilerinde yumuşama başlamış ve 28 Şubat 1953 tarihinde Türkiye ile Yugoslavya arasında imzalanan dostluk anlaşması göçü kolaylaştırıcı etki yapmıştır. Yugoslav hükümeti, bu dönemde Yugoslavya'dan Slav olmayanları temizleme politikası çerçevesinde Müslümanların Türkiye'ye göçünü kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin de teşvik edici yaklaşımları neticesinde 1953-1970 yılları arasında resmi rakamlara göre 180.000, gayri resmi hesaplamalara göre 400.000 civarından Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçmen gelmiştir.³⁶ Yugoslav göçmenleri Türkiye'de daha çok İstanbul, Bursa ve İzmir şehir ve çevrelerine yerleşmiştir.³⁷

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilmeye başlayıp toprak kayıpları ile Balkan ve Kafkas Müslümanları kitleler halinde iç bölgelere doğru göçe başlamıştır. Osmanlı hükümetleri, imkânları ölçüsünde daima göçlere olumlu yaklaştığı gibi göçmenlere göç sırasında ve göç ettikleri yerlerde her türlü yardım ve kolaylığı sağlamaya çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar göçmenlerin iskân siyasetinde Balkanların Müslüman nüfusunu destekleme ve böylece sınır boylarında savunmayı güçlendirme hedeflenmiştir. II. Abdülhamid tarafından bu politika, Anadolu'nun Türk Müslüman nüfusunu artırma yönünde değiştirilmiştir. Üsküp her iki politikada da öncelik verilen Balkan bölgelerinden biri olmuştur. Her iki devirde de Üsküp'e göçmen yerleştirilmeye devam edilmiştir. Arada biraz fark vardır; ilk dönemde Rumeli'nin işgal edilen yerlerinden gelen göçmenler Üsküp'e yerleştirilmekle kalınmamış aynı zamanda Kırım ve Kafkasya göçmenleri de Üsküp gibi önemli Balkan bölgelerine yerleştirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid devrinde ise sadece Rumeli'den ve daha çok da Bosna'dan gelen göçmenler Üsküp'te iskân edilmiştir. Balkan Savaşı, Üsküp'ün göçmenlere kucak açar durumunu ters yüz etmiş ve Üsküp halkını göç etmek zorunda bırakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti devrinde de göçler devam ederek yüzbinlerce Yugoslav Müslümanı Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.

Katliam ve mezalimlerden kaçan binlerce Üsküp Müslümanı bin türlü zorluk ve ölümlerle İstanbul ve Anadolu'ya ulaşmaya çalışmıştır. Devlet, bu göçlerde kıt imkânlarla yardım etmeye çalışmış ve yerli halk da bu göçlerde göçmenlere ellerinden gelen maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştur. Göçmenlerin Anadolu'da iskân edildiği yerlerin başında Bursa ve çevresi gelmiştir. Kafkasya ve Balkanlardan Bursa'ya gelen göçmenler, her bakımdan hem şehrin hem de Bursa kırsalının gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Bu arada Üsküp göçmenleri, Bursa'da tarım, sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişiminde etken olmuştur.

³⁵ H.Y. Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 123.

³⁶ Ali Erken, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Serbest Göç Mutabakatı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2018, s. 944.

³⁷ H.Y. Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 123.

KAYNAKÇA

- BOA, (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi), *DH.MKT*, 1654/35.
- BOA, A.}MKT.MHM, 510/11.
- BOA, A.MKT.MHM, 383/86.
- BOA, A.MKT.MHM, 383/86.
- BOA, A.MKT.MHM, 524/5.
- BOA, BEO, 4174/313027.
- BOA, BEO, 3673/275456.
- BOA, DH.EUM.5.Şb, 19/40.
- BOA, DH. EUM.1.Şb, 3/40.
- BOA, DH .EUM.1.Şb, 4/44.
- BOA, DH.MKT, 1479/97.
- BOA, DH.MKT, 1654/35.
- BOA, DH.MKT, 2289/4.
- BOA, DH.ŞFR, 83/42.
- BOA, İ.DUİT, 118/127.
- BOA, MV,196/32.
- BOA, MVL, 512/28.
- BOA, MVL, 936/26.
- BOA, Y.PRK.UM, 54/88.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Üsküp Kitabı*, İstanbul, 2008.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: X, İstanbul 1309.
- Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul 1966.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996.
- Erken, Ali, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Serbest Göç Mutabakatı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2018, s. 937-954.
- Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, İstanbul 1993.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.
- İnbaşı, Mehmet, “Üsküp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, s. 377.
- İpek, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (Demografik ve Sosyal Özellikleri)*, İstanbul 2003.
- Küçük, Cevdet, “Balkan Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 5, s. 24.

McCarthy, Justin, *  l  m ve Sürgün*, (  eviren: Bilge Umar), İstanbul 1998.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329/1331), İstanbul.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas G   leri (1856-1876)*, Ankara 1997.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IV, 1. Bölüm, Ankara 1982.

BİR DEVLET ADAMININ HAMİDİYE BÜROKRASİSİNDEKİ SERENCÂMI: MEHMED NURİ BEY ÖRNEĞİ

*The Situation Of A Stateman İn The Hamidiye Bureaucracu: The Case Of
Mehmed Nuri Bey*

Muhammet Ballı

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: m.balli89@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6882-7675

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 30.08.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 14.10.2022
Pages - Sayfa : 391 - 413

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.64350>

Citation - Atıf : Muhammet Ballı, “Bir Devlet Adamının Hamidiye Bürokrasisindeki Serencâmı: Mehmed Nuri Bey Örneği”, *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 391 – 413.

BİR DEVLET ADAMININ HAMİDİYE BÜROKRASİSİNDEKİ SERENCÂMI: MEHMED NURİ BEY ÖRNEĞİ

The Situation Of A Stateman İn The Hamidiye Bureaucracy: The Case
Of Mehmed Nuri Bey

Muhammet Ballı

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: m.balli89@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6882-7675

Öz

Bu makale, II. Abdülhamid döneminde çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuş olan Mehmed Nuri Bey'in siyasi kariyeri üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti bünyesinde uzun yıllar çalışan Fransız kökenli bir devlet adamının oğlu olan birisinin hayat hikâyesi anlatılırken devrin olaylarına ışık tutulması hedeflenmiştir. Onun hayatını merkeze alarak görev yapmış olduğu dönem anlaşılmaya çalışılmıştır. Kendisinin Fransız kökenli bir aileye mensup olması Fransızca'yı çok iyi bilmesinin yanında batı kültürünü de iyi derecede tanınmasına olanak sağlamıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'nin kurucuları arasında olması, ziraat eğitimine katkı sağlaması ve on altı sene çalıştığı Tahrirat-ı Hariciye Odası'nın onun zamanında istikrara ulaşmış olması önemli bir adım olmuştur. II. Abdülhamid'in "kaybetmekten korktuğu" bürokratlar arasında olan Mehmed Nuri Bey, on altı senesini verdiği Hariciye Nezareti'nde yabancı basının takibini yaparken çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Kişiliği, bilgisi ve sadakati gibi meziyetlerinden dolayı II. Abdülhamid'in güvenini kazanmıştır. Ailesi, eğitimi ve mesleki faaliyetleri ele alınırken ağırlıklı olarak arşiv malzemeleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti eğitim sisteminde tahsil görmüş ve uzun yıllar boyunca devlete hizmet etmiş olan Mehmed Nuri Bey'in biyografisini kaleme almamızda öncelikli sebep, yakın tarihimizde yer edinmiş birisi hakkında daha evvelden müstakil bir çalışma yapılmamış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Nuri Bey, Hariciye Nezareti, II. Abdülhamid Dönemi, Osmanlı Diplomasisi.

Abstract

This article is built on the political career of Mehmed Nuri Bey, who held various bureaucratic positions during the reign of Abdulhamid II. It is aimed to shed light on the events of the period while telling the life story of someone who is the son of a statesman of French origin who worked for many years in the Ottoman State. By centered on his life, the period in which he served was tried to be understood. Being a member of a family of French origin enabled him to know French very well as well as western culture. Being one of the founders of Halkalı Agricultural School, contributing to agricultural education, and the fact that the Foreign Ministry, where he worked for sixteen years, reached stability in his time are significant developments. Mehmed Nuri Bey, who was among the bureaucrats that Abdulhamid II "was afraid of losing", held various duties while following the foreign press in the Ministry of Foreign Affairs, where he spent sixteen years.

He gained the trust of Abdulhamid II thanks to his virtues such as his personality, knowledge and loyalty. While dealing with his family, education and professional activities, archival materials were mainly used. The primary reason for us to write the biography of Mehmed Nuri Bey, who was trained in the education system of the Ottoman State and served the state for many years, is that no independent study has been done before about someone who has a place in our recent history.

Keywords: Mehmed Nuri Bey, Ministry of Foreign Affairs, II. Abdülhamid Period, Ottoman Diplomacy.

Giriş

Bir insanın hayat hikâyesini, faaliyetlerini ve düşünce dünyasını ortaya çıkarmak üzere hazırlanan biyografi çalışmaları, tarih yazıcılığının en kadim ve cazip edebi türüdür. Fakat bir insanın her cephesiyle ortaya konulması ve yazıyla ifade edilmesi hem çok zor hem de veballi ve mesuliyetli bir iştir.¹

Tarihi bir şahsiyetin yaşam serüveninin tasvir edilmesi anlamına gelen biyografi, başlı başına bir anlam üretim sürecidir. Tarihte belirli bir rol oynamış; yaşadığı dönemi, çevreyi etkilemiş ve onlardan etkilenmiş olan tarihin öznesi konumundaki insanı inceledikçe geçmişe ilişkin yeni bilgiler, yeni bakış açıları ve dolayısıyla yeni anlamlar geliştirmek mümkündür. Bu bakımdan biyografinin edebiyatta olduğu gibi tarihte de önemli bir yer işgal ettiği ortadadır. O zaman modern anlamda tarihsel biyografi, klasik anlamda bir tercüme-i hal değildir. Sadece bir tarihi dönemi açıklamak, tarif etmek için çizilen tablonun basit bir unsurundan ibaret değildir.²

1879'da Matbuat Kalemi'nde işe başlamasından vefatına kadar 30 yıla yakın süre Osmanlı Devleti bünyesinde yer almasına karşın isminin tarih sayfalarında çok fazla yer almaması bir eksiklik olarak görülmüş konunun teferruatlı ve müstakil olarak araştırılmasıyla alandaki bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Tahrirat-ı Hariciyye Odası'nda 16 sene memurluk yapmasının yanında çeşitli görevlerle yurtiçi ve yurt dışına gönderilmiştir. Mehmed Nuri Bey, İstanbul'da tanınmış bir ailenin mensubu, çok dil bilen, entelektüel, bürokrat, saraya mensup, eğitimci gibi önemli vasıflara sahip bir seçkinin bugüne kadar etraflı bir biyografisi yazılmamıştır. II. Abdülhamid döneminde aktif siyasette yer alan önemli bir şahsiyet olmasına rağmen; bilinen temel biyografi kaynaklarında adı yer almamaktadır. Bu çalışma onun hayatının ana çizgilerine dair bazı tespitler yapmak maksadını taşıırken, kızlarının Avrupa'ya kaçışları ve bu kaçışın nedenleri ortaya konmuştur. Kızlarının Avrupa'ya kaçışları O'nun üzerindeki psikolojik etkileri ve o dönemin Türk kadın hayatı yaşantısına da ışık tutması bakımından önemlidir.

1. Ailesi, Kökeni ve Eğitimi

Mehmed Nuri Bey, Ağustos 1857'de İstanbul'da doğmuştur. Babası, Erkan-ı Harbiye Miralaylarından Ahmed Reşat Efendi'dir.³ Büyük dedesi, Sultan II. Süleyman, II. Ahmet, II. Mustafa dönemlerinde elçilik yapan Pierre Markizi Chateaufort'tur. Babası Markö dö Chateaufort ise Kırım Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. 22 yaşında İstanbul'a gelen Markö dö Chateaufort, Ahmed Reşat⁴ adını alarak Müslüman olmuştur.⁵ İstanbul'da olduğu sırada Çerkez kökenli bir kıza evlenmiştir. Reşad Bey'in ikinci evliliğini yaptığı Çerkez asıllı hanımdan Mehmed Nuri Bey dünyaya gelmiştir.⁶ Mehmed Nuri Bey'in

¹ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 5.; Abdülhamit Kırmızı, *"Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları"*, Otur Baştan Yaz Beni, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 11-27.

² İlber Ortaylı, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı" *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 63.

³ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval (HR.SAİD)*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

⁴ Reşat Bey (1833-1906), Osmanlı ordusunda Kırım Savaşı'nın akabinde 1858'de Aydın-Kasaba Demiryolu Komiserliğine atanmıştır. 1868'de Turuk ve Meabir İdaresi Muavinliğine atanmıştır. 1878'de Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusçuk'a esirlerin sevki için gönderilmiştir. BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*, 398/17313, 2 Zilkade 1274 (14 Haziran 1858).

⁵ Taha Toros Arşivi, "Pierre Loti'nin Roman Kahramanlarından Kontes Nuriye", <https://core.ac.uk/download/pdf/38307001.pdf>, erişim tarihi: 10.06.2022.

⁶ "Kızların Nesli", *Tuna*, nr.106, 23 Za. 1323 (19 Ocak 1906), s. 2.

Fatıma ve Fatiyye adlı kardeşinden başka Ahmed Reşat Bey adında bir kardeşi de vardır.⁷ Ahmed Reşad Bey, İzmir-Aydın Demiryolu hattında memur olarak çalışmış ve burada vefat etmiştir.⁸

Mehmed Nuri Bey'in yaşadığı mekânlara bakarsak, 1895 yılı itibarıyla Mehmed Kamil Bey'in mirasçılarından kiraladığı evde oturmuştur.⁹ Daha sonra muhtemeldir ki taşınarak Büyükdere'de bulunan bir evde ikamet etmiştir.¹⁰ O sıralar kiraladığı taşınarak İstanbul'da Tophane Hamam Sokak'ta babasından miras kalan evi bedeli karşılığında kardeşlerinden satın alıp yaşamına bu evde devam etmiştir.¹¹

Mehmed Nuri Bey, ailesinin de desteği ile iyi bir eğitim almıştır. Ailesinin Fransız kökenli olması nedeniyle bu avantajdan yararlanarak Fransa'da dil eğitimi almıştır. İlk olarak babasının görev yeri olan İzmir'de eğitime başlamıştır. İzmir Rüşdiyesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra Mekteb-i Sultanî'de eğitime devam etmiştir. Bir müddet sonra Fransa'ya giderek Paris Ziraat Fakültesi'nde ziraat dersleri almıştır. Paris'te bulunduğu süre içinde hem yabancı dil eğitim almış hem de teşrifat koşullarını iyi öğrenmiştir. Türkçe, Fransızca, Rumca ve Çerkez dillerini tahsil etmiştir.¹² Muhtemelen konuşmuş olduğu Çerkezceyi, Çerkez asıllı annesinden öğrendiği muhtemeldir.

Mehmed Nuri Bey, Safiye Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten Reşat Nureddin Bey, Fatma Zinnur¹³, Nuriye¹⁴ ve Mihrinur Hanımlar dünyaya gelmiştir.¹⁵ Küçük evladı olan Reşat Nurettin Bey'in eğitimiyle yakından ilgilenmiş, desteğiyle Tahrîrât-ı Hâriciyye Kalemî'ne kaydedilmiştir.¹⁶ Batılı bir ailenin evladı olan Mehmed Nuri Bey, çocuklarını da aynı şekilde batı tarzında ve özel öğretmenlerle eğitmiştir.¹⁷

Lahey Konferansa delegelerinden Baroness, onu şöyle tanımlar: “İkinci delege olan Mehmed Nuri Bey, en az kırklı yaşlarında, kızıl/sarı sakallı ve hassas özellikleri olan bir kişidir. Diğer delegelerin onunla ilgili gözlemlerinden hareketle fes olmasa tam bir Fransız sanılabileceğini zikreder. Mehmed Nuri Bey, vatansever ve Sultan'a son derece bağlı

⁷ Erkan-ı Harbiye Miralaylarından Mehmed Reşat Bey'in vefatının ardından Tophane'ye bağlı Tomtom Mahallesi Hamam Sokakta bulunan arsının Ahmed Reşat Bey'e intikali. BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv (TS.MA.e)*, 1186/3, 9 Rebiülahir 1315 (7 Eylül 1897).

⁸ “Kızların Nesli”, *Tuna*, nr.106, 23 Za. 1323 (19 Ocak 1906), s. 2.

⁹ BOA, *Hazine Hassa İradeler (HH.I)*, 100/67, 13 Cemaziyevvel 1313 (1 Kasım 1895).

¹⁰ Mehmed Nuri Bey'in oturduğu Büyükdere'deki evine hırsız girmiş eşya ve paraları çalınmıştır. BOA, *Babıali Evrak Odası (BEO)*, 2387/178995, 25 Cemaziyevvel 1322 (7 Ağustos 1904).

¹¹ BOA, *TS.MA.e.*, 1187/19, 16 Rebiülahir 1315 (14 Eylül 1897).

¹² BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹³ Paris'e kaçmış olan Zinnur Hanım, Hariciye Nazırı olan Safa Beyle evlidir. Paris'te beklediği mutluluğu bulamayan Zinnur 15 ay sonra kucağında bir çocukla geri dönüyor. Safa Bey, Zinnur Hanım'dan ayrılmıştır. Zinnur çocuğunu alıp, yeniden Paris'e gidiyor. Orada kardeşi Nuriye Hanıma çocuğu veriyor. Nuriye Hanım yeğenini evlat ediniyor. Bu sorunu çözümlleyen Zinnur Hanım, yeniden Türkiye'ye geliyor. Balkan Savaşı sırasındaki yaralılara fahri hemşire olarak bakmak için Adapazarı'na gidiyor. Çalışmaları sırasında bir doktorla evleniyor, sonra burada erken yaşta ölüyor. Taha Toros Arşivi, Tuna Serim, “Taha Toros ile Pierre Loti Üzerine Üzerine”, <https://core.ac.uk/download/pdf/38306945.pdf>, erişim tarihi: 20.06.2022.

¹⁴ Zinnur Hanım gibi Paris'e kaçan Nuriye Hanım, Polonyalı Kont Rohanesky ile tanıştı ve onunla evlenerek kontes oldu. Nuriye Hanım hayatının ileri dönemlerinde bir huzurevinde kaldı ve orada öldü. Madlen de evlendi ve hayatının sonuna kadar Fransa'da yaşadı. (Taha Toros Arşivi, Tuna Serim, “Taha Toros ile Pierre Loti Üzerine Üzerine”, <https://core.ac.uk/download/pdf/38306945.pdf>, erişim tarihi: 20.06.2022.

¹⁵ BOA, *Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)*, 1075/66, 12 Cemaziyevvel 1326 (12 Haziran 1908).

¹⁶ BOA, *Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR.TH)*, 297/61, 22 Ocak 1904.

¹⁷ Taha Toros Arşivi, Paris'te Alkışlanan İki Türk Kadını Kontes Nuriye ve Müfide Ferid, <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/526b2bfb-5250-4275-b9fa-e5b7d56bb122/content> erişim tarihi: 15.06.2022.

birisidir".¹⁸ *Malumat Mecmuası*'nda ise şöyle tarif edilmiştir: "Tufulliyetinden beri gördüğü ciddi bir terbiyye-i fenniye ve medeniyyeye inzıam eden zekavet-i fitriyyesi saikasıyla bugün Tahrirat-ı Hariciyye başkitabeti memuriyyet-i mühimmesinde bulunan utufetli Mehmed Nuri Bey Efendi, genç, faal, çalışkan, hayır sever ve tarih sever birisidir".¹⁹

2. Meslek Hayatı ve Bürokratik Kariyeri

Osmanlı Devleti'nin içerde ve dışarda türlü gailelerle uğraştığı bir dönemde yaşamış, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki önemli olayların bazılarının bizzat içinde bulunmuş, bazılarına da tanıklık etmiş bir şahsiyettir. Muhtelif görevlerde bulunmuş, Sultan Hamid bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. 16 sene boyunca kesintisiz olarak Osmanlı Hariciyesi bünyesinde çalışırken, Padişah'ın güvenini kazanmıştır.

Mehmed Nuri Bey, ilk olarak Hariciye Nezareti bünyesinde olan Matbuat Kaleminde stajyer olarak işe başlamıştır. 10 Ekim 1879'da Matbuat Kaleminde 300 kuruş maaşla görevine devam etmiştir. Bilindiği üzere Matbuat Kalemi, yurt dışında çıkan gazetelerin takibini yapmakla kalmayarak devlet adına olumsuz ve iftira içeren haberin tekzipini de takip etmekle görevli bir daireydi. Burada mesleki faaliyetlerine devam ederken bir müddet sonra devletin desteği ile Paris'te ziraat eğitimi almıştır. Fransa Ziraat Darülfünunu'ndan ziraat mühendisi olarak mezun olmuştur. Toplamda 5 sene kadar Paris'te ziraat eğitimi almıştır.²⁰ Paris'in ardından ziraat alanında staj için Cezayir'e gönderilmiştir.²¹ Cezayir'den sonra 5 Mayıs 1883'te 2500 kuruş maaşla Aydın Ziraat Müfettişliğine atanmıştır. 5 Mayıs 1883'ten 5 Aralık 1884'e tarihine kadar Aydın Ziraat Müfettişliği görevinde bulunmuştur.²²

2.1. Ticaret ve Nafia Nezareti Bünyesindeki Görevleri

Mehmed Nuri Bey, 15 Haziran 1885'te 3200 kuruş maaşla İstanbul Şehremaneti Müfettiş-i Evveline atanmıştır.²³ Üç senenin ardından 13 Nisan 1888'te 3500 kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezareti Ziraat Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Öte yandan 2 Ocak 1889 yılı itibarıyla Ticaret Nezareti İstatistik Müdürlüğü de kendisine ek görev olarak verilmiştir.²⁴ Bu arada Halkalı Mektebi'ne öğretmen ve ziraat müfettişlikleri istihdamı için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi için kurulan komisyon çalışmalarına başlamış ve öğrenciler sınava tabi tutulmuştur. Sınav komisyonunda kendisi de bulunarak değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁵ Bu arada Avrupa'daki öğrencilere danışmanlık yapmış, bu sefer de ziraat alanında eğitim görmeleri için beş öğrenciyi Almanya'ya götürmüştür.²⁶ Almanya'nın ardından dokuz öğrenciyi alarak Fransa'da eğitim görmeleri için Paris'e bizzat kendi götürmüştür.²⁷

¹⁸ Arthur Eyffinger, *The 1899 Hague Peace Conference: The Parliament of Man the Federation of the World*, Kluwer Law International, Boston 1999, s. 194.

¹⁹ *Malumat*, nr:74, 14 Şevval 1314 / (18 Mart 1897), s. 532-534.

²⁰ BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

²¹ Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, XIII., TTK, Ankara 2009, s. 112.

²² BOA, *ŞD.*, 1075/66, 12 Cemaziyevvel 1326 (12 Haziran 1908); *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

²³ BOA, *HR. SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

²⁴ Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, TTK, Ankara 2008, s. 112; BOA, *ŞD.*, 1075/66, 13/12 Cemaziyelahir. 1326 (12 Haziran 1908).

²⁵ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 244/46, 15 Receb 1308 (24 Şubat 1891).

²⁶ BOA, *Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrak (HR.TO)*, 34/92, 18 Mart 1891.

²⁷ BOA, *Yıldız Perakende Evrak Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK. TKM)* 20/49, 5 Şaban 1308 (26 Mart 1891).

2.2. Halkalı Ziraat Mektebi Müdürlüğü

Mehmed Nuri Bey, Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliğine atanmadan önceki görevi Halkalı Ziraat Okulu müdürlüğü olmuştur. 1892 yılında kısa süreli bir müdürlük geçmişi vardır.²⁸ Halkalı Ziraat Mektebi, Amasyan Efendi'nin öncülüğünde inşaatına başlanmış ancak ödenek bittiği için iki sene atıl durumda kalmıştır. Zihni Paşa'nın nazırlığı döneminde Ziraat Müdürü Mehmed Nuri Bey, Ziraat Bankası Müdürü Zühtü Bey, Ziraat Müfettişi Agaton Efendi, Fenn-i Baytari Müşaviri Mehmet Ali Bey'den müteşekkil bir komisyon kurulmuştur. Komisyon çalışmalarına başlayarak okulun kuruluş çalışmaları 1891'e kadar devam etmiştir.²⁹ Mehmed Nuri Bey, Halkalı Ziraat Mektebi'nin hocaları arasındadır. 1891-1892 yılları arasında bu okulda ders vermiştir. Fransa'da bulunduğu 5 sene zarfında ziraat alanında kendisini geliştirmiştir. Bu durum, ziraata dayalı dergi ve gazetelerde birçok makale kaleme almasına imkân sağlamıştır.³⁰

Bu makalelerin künye bilgileri şöyledir:

1. “İncir Ağacı”, *Orman ve Maâdin Mecmuası*'nda yayınlanan bir makaledir. İncirin yetiştirme koşullarını ve mali değerini anlatır.
2. “Şeker Kamışından Şeker Çıkarma Usûlü”, *Nahid Mecmuası*'nda 7 seri halinde yayınlanan bir makaledir. Şeker kamışından ve şeker pancarından nasıl şeker çıkartılacağını anlatır.
3. “Ziraat”, *Nahid Mecmuası*'nın çeşitli sayılarında bir makaledir. Ziraatın başlangıcını, tarlanın ziraata hazırlanmasını, nadas, gübreleme ve ziraatın gelişiminden bahseder.³¹

3. Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliği (1892-1908)

II. Abdülhamid rejimi açısından bakıldığında, 1891 yılı veya 1890-95 yılları arası bir dönüm noktası olarak durmaktadır: Yıldız Arşivi'nde bulunan Saray ve Bâbiâlî arasındaki yazışmaların incelenmesi, bu tarihe kadar sadrazamların, özellikle Said ve Kamil Paşaların hayli etkin ve karar alma sürecinde ağırlıklı kişiler olduğunu gösterirken, bu tarihten sonraki bütün sadrazamların zayıf ve bağımlı kişiler oldukları görülmektedir. Hele 1895 türbülansında kısa süre göreve tekrar gelen ve Sadrazamın ve Bâbiâlî'nin eski konumunu talep eden Kamil Paşa'nın azlinden sonra bu yeni konum, yani Bâbiâlî'yi etkisizleştirerek Yıldız'dan doğrudan yönetim daha da pekişmiş gözükmektedir. Bu dönemde özellikle 1900'lü yıllardan sonra rejimin karakteriyle ilgili olarak bazı açılardan birbirini bütünleyen bazı açılardan birbiriyle çelişen tanıklıklar mevcuttur. Dönemin tanıklıklarında, padişahın iktidarı tamamen Yıldız'a taşıdığı ve Bâbiâlî'yi devre dışı bıraktığı vurgulanmaktadır. Örneğin İbnülemin'e göre, Said Paşa 'altıncı sadaretinde' Sultanla hiçbir şekilde uzlaşamayacaktır. Bu dönemde jurnalcılık de had safhalara ulaşacaktır. Yabancı diplomatların ve bazı yerli tanıkların intibai ise, 1900/1901'den itibaren Sultanın tamamen (Tahsin Paşa ve Arap İzzet Paşa gibilerin başında olduğu) Saray Takımı'nın kontrolüne girdiği yönündedir. Sarayın Sultana egemen olduğu varsayılan bu dönem aynı zamanda 'saray takımı' içindeki (Tahsin ve Arap İzzet Paşaların başını çektiği) farklı fraksiyonların iktidar mücadelesine tanık olacaktır.³²

²⁸ Mustafa Gençoglu, *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) Bir Grup Biyografisi Araştırması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 214.

²⁹ Sevtap Kadioğlu, “Halkalı Ziraat Mektebi-i Âlisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: IV, Sayı: 1, 2002, s. 100.

³⁰ İbrahim Toruk, *Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 203.

³¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, İslam, Sanat, Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2008, Sayı: 1, s. 380-381.

³² Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47, 2016, s. 387-394.

Mehmed Nuri Bey, Hariciye kökenli bir devlet adamı değildi. II. Abdülhamid için sadık, itaatkâr, kısaca söylemek gerekirse güven telkin eden bir memur önemliydi. Öte yandan Sadaret'in ve farklı nezaretlerde çeşitli branşlarda çalışmış tecrübe sahibi, dil bilen, bürokratik işleyişi iyi bilen bir kişi olması onun tercih edilmesinin diğer önemli sebebiydi. 1908 yılına kadar 16 sene günümüz Dışişleri Bakanlığı Sekreterine denk vaziyette olarak görev yapması Sultan'ın yönetim anlayışı adına isabetli bir tercih yaptığının göstergesidir.

Kuruluşundan itibaren kısa aralıklarla amir değişikliğine uğrayan Tahrîrât-ı Hâriciyye Odası, on beş yıldan fazla görev yapan Mehmed Nuri Bey'in tayiniyle beraber istikrara ulaştı. Bunun yanı sıra, ilk kurulduğu dönemki özellikleri de giderek değişime uğradı. Yabancı dildeki yazışmaları yürütmek için kurulan birimde, Fransızca bilen memur sayısının artırılmasına gerek duyulmuştu. İlk başlarda Ermeniler başta olmak üzere gayrimüslimlerin ağırlıkta bulunduğu bir kalem hüviyetinde iken zamanla bu durum özellikle de amirler açısından değişime uğradı.³³

Mehmed Nuri Bey, 16 Ekim 1892'de 7500 kuruş maaşla Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliğine atanmıştır.³⁴ Bulunduğu eski göreve ise Petersburg Sefareti Müsteşarı Fethi Bey atanmıştır.³⁵ 1895'te aldığı maaş 10.000 kuruşa kadar çıkartılmıştır.³⁶ Bu göreve atanmasında referans olan kişi Hariciye Nazırı Tevfik Paşa olmuştur. Daha sonraki görevlerde de göreceğimiz üzere onu birçok göreve gönderen de yine Tevfik Paşa'dır. Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliğine onun eliyle atanmıştır. Osmanlı Tarihi'nde eşine nadir rastlanır bir durum olmuş, bir kadroya iki kişi atanmıştır.³⁷

Bu makamda kaldığı süre zarfında çeşitli komisyonlarda yer alırken uluslararası konferanslara da delege olarak katılırken çok kısa süreli bir elçilik geçmişi de vardır. II. Abdülhamid'in önem verdiği devletin imajını güçlendirmeye yönelik adımlar da tercih edilen bir isim olmuştur. 16 sene kadar uzun bir zaman zarfında Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliği yapmıştır. Bu kurumun değişilmezleri arasında yer alarak iç ve dış siyasette aktif rol almıştır. Kâtipliği sırasında bir hem kendini geliştirirken hem de tercüme faaliyetlerine devam etmiştir. Öyle ki, Sultan II. Abdülhamid, cinaî zabıta romanlarını okumayı çok severdi. Yıldız'da Mabeyn-i Hümayun Mütercimliği namıyla bir teşkilat vardı.³⁸ Hukuk Müşaviri Hakkı Bey, Mehmed Nuri Bey, Nişan Efendi gibi Fransızcaya hakim kimseler bu teşkilata dahildiler. Bu bürokratların esas görevi ise Fransızcadan Türkçeye roman tercüme etmektir.³⁹ II. Abdülhamid, Avrupa'nın taçlı başlı monarşiler arası protokolünün bir parçası olmak için özel bir çaba harcadı. Olumlu bir imaj oluşturmak adına hiçbir fırsat kaçırılmıyordu.⁴⁰ Öyle ki Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Mehmed Nuri Bey, Sultan II. Abdülhamid'in devletin imajını dışarda güçlendirmeye yönelik attığı adımlarda ön planda oldu. Sultan II. Abdülhamid'in en yakın adamlarından birisi oldu ve özel görevlerle Padişahı temsilen törenlere katıldı. Onun gibi birçok dil bilen, dış dünyayı tanıyan üst düzey bürokratin protokol uygulamalarına katılması ona güvenin göstergesi oldu.

Nitekim İtalya Kralı ve Kraliçesinin 25. evlilik yıldönümünü resmi tebrik için Hasan Fehmi Paşa'nın başkanlığında olan heyette görevlendirilmiştir. Mehmed Nuri Bey de bu heyetin içinde yer alırken 250 lira harcırah verilmiştir.⁴¹ Roma'ya gidecek olan heyet İtalya'ya Talia

³³ Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri'nin Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 274-277.

³⁴ BOA, ŞD, 1075/66, 12 Cemaziyelevvel 1326 (12 Haziran 1908).

³⁵ BOA, İrade Hariciye (İ.HR), 339/38, 24 Rebiülevvel 1310 (16 Ekim 1892).

³⁶ BOA, HR. SAİD, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

³⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 11/14, MEB, İstanbul 1969, s. 1752.

³⁸ *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1990, s. 23.

³⁹ İsmail Müştak Mayakon, *Yıldızda Neler Gördüm*, Sertel Matbaası, İstanbul 1940, s. 78.

⁴⁰ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul, 2002, s. 150.-154.

⁴¹ BOA, BEO, 182/13627, 23 N 1310 (10 Nisan 1893).; BEO, 23 N 1310, 182/13628 (10 Nisan 1893).

Vapuruyla hareket etmiştir. Ancak 15 Nisan 1893 Cumartesi günü olumsuz hava koşullarından ötürü yolculuğu tehir etmek zorunda kalmışlardır. Pazar günü yola çıkan heyet 20 Nisan'da Brindisi Limanı'na varmıştır. Osmanlı Heyetini Brindisi'de bulunan Osmanlı şehbenderi karşılarken, devlet erkânı da karşılamada hazır bulunmuşlardır. Fehmi Paşa'nın tuttuğu layihalar oldukça önemlidir. Mehmed Nuri Bey'in de içinde bulunduğu heyetin başkanı Fehmi Paşa, İtalya'daki bulunan turistik yerlerin de kaydını tutmuştur.⁴² İtalya'da bulunan harabeler, müzeler, mozaik fabrikası ve Pompei Yanardağı'nın patlamasının ardından burasının bir açık hava müzesini dönüştürüldüğünü yazmıştır.⁴³

3.1. Viyana Sefareti Vekilliği (1894)

Mehmed Nuri Bey, Osmanlı diplomasisinde yeterince tecrübe kazandığını düşünmekteydi. Kendisine Avrupa'nın önemli şehirlerinden birinde elçilik veya maslahatgüzarlık verilmesini açık açık istemekteydi. Nitekim 3 Temmuz 1894 tarihli mektubunda Paris Sefiri Esad Paşa'nın yokluğunda için faal ve sadık birinin sefareti yönetmesi gerektiğini savunmaktaydı. Paris Sefirliği için kendisinin son derece liyakatli, sadakatli ve devlete bağlı olduğunu düşünmekteydi. Esad Paşa'nın yokluğunda vekâletle veya maslahatgüzarlıkla Paris Sefaretinin sevk ve idaresini istemekteydi.⁴⁴ Paris Sefirliği için kendisinin adı geçse de ataması gerçekleşmemiştir.

Osmanlı diplomasisinde maslahatgüzarlığa benzer uygulamalarından birisi de muvakkat veya vekalet diye de adlandırılan misyon şefi uygulamasıydı.⁴⁵ Osmanlı Devleti, Mehmed Nuri Bey'in dilekçesini dikkate alsa gerek kendisini Viyana Sefareti için düşündü. Viyana Sefareti vekilliği ismi için Mehmed Nuri Bey'in adı geçmekteydi. Osmanlı Devleti, 13 Ekim 1894'te

⁴² Şehbender, 21 Nisan Cuma günü sabahı kral tarafından sarayda karşılanacağımızı söylemiş fakat Roma'ya giden tren hareket ettiği için vaktinde sarayda olunamayacağı ortada olduğu için bir tren tutulup vaktinde Roma'da olunmuştur. Roma'da hükümetimizin sefiri Mehmet Nedim Bey ve İtalyan temsilciler tarafından karşılandım ve buradan otele geçtik bir müddet dinlendikten sonra saraya hareket gittik. Sarayda Teşrifat nazırı onları karşılamış ve kralın olduğu salona götürmüş. Burada kral bana doğru gelerek onunla tokalaştım. Bende kendisine tebriknameyi teslim ettim. Kral padişaha teşekkürlerini bildirdi ve ayrıca oğlunun Dersaadet'te çok iyi karşılandığı için de şükranlarını sundu. Sonra kralın huzuruna benimle beraber seyahat eden Nuri ve Tevfik Beyler çıktılar ve kral onlarla kısa bir süre sohbet ederek onlara da teşekkür etti. Kralın huzurundan çıkıldıktan sonra kraliçenin huzuruna gidildi. Kraliçe ziyaretimiz için bizlere teşekkür etti ve kısa bir süre sonra huzurundan ayrıldık. Alman kral ve kraliçesinin ziyaretçi defterine isimimi yazdırdım o akşam tiyatrodaki bir opera vardı ben de kral locasında tiyatroya katıldım. Locada krallar, asiller ve üst düzey askerler bulunmaktaydı. 22 Nisan 1893 Cumartesi günü tebrik için açılan ziyaret defterine adımı yazdırıp Hariciye nezaretine giderek orada nazırla görüşüp oradan İngiliz, Avusturya ve Rus sefirlerini ziyaret ettim. Aynı günün akşamı saraydaki 200 kişilik davete katıldım burada kral tarafından Fransızca bir nutuk dile getirildi. Nutukta bu anlamlı güne katılan başta Alman imparatoru ve imparatoriçesine, prenslere prenseslere ve devlet temsilcilerine kendisi ve eşi adına teşekkür etti. Buna karşılık Alman imparatoru da Almanca bir nutuk okudu ve krala kendisi ve eşi adına teşekkür etti. 23 Nisan 1893 Pazar günü saraydaki konsere davet edildim ve konsere üniformam ile katıldım. 24 Nisan 1893 Pazartesi günü sabah vakitlerinde sarayda resmi geçit töreni yapıldı. Törene benimle beraber gelenler katıldı. Tören iki saat kadar sürmüş, Alman marşı çalınırken 25 bin kadar asker geçit töreninde bulunmuştur. Aynı gün İngiliz sefirinin davetine katıldım. Davet gününün akşamında da yalnızca kralı tebrik için gelen olağanüstü elçiler için sarayda bir ziyafet verildi ben de üniformamla davete iştirak ettim. Bu davette yanındakilerle beraber Alman imparatoriçesi ile tanıştım. İmparatoriçe Payitaht ziyaretinden güzel anılar kaldığından bahsetti. Daha sonra İtalya Prensi ile tanışarak İstanbul'a geldiği ve orada geçirdiği zaman hakkında sohbet ettik. 25 Nisan Salı günü kralın düzenlediği ve davetlilerin katılabildiği bir oyuna kırk frank vererek katıldım. Akşamda Kralın şerefine Quirinal Sarayı'nda verilen ve 400 kişinin olduğu bir baloya davetli olarak katıldık. Quirinal Sarayı'nın ilk sahiplerinin papalar olduğu söylenmektedir. (Saray hakkında kısa bilgiler verilmiş. Papaların konutu olarak kullanıldığı vs.) 26 Nisan Çarşamba günü kralın bahçede düzenlediği davete katıldıktan sonra akşamda Doria Pamphili Sarayı'ndaki baloya davet edildim. Sarayın tüm oda ve salonlarında heykeller ve ünlü İtalyan sanatçılar tarafından yapılan göz alıcı tablolar mevcuttu. Kral yanıma gelerek kendisini tebrik için geldiğimiz için padişahımıza şükranlarını sundu. (BOA, Yıldız Esas Evrak (Y.EE..) 13/2 (22 L 1310, 9 Mayıs 1893).

⁴³ BOA, Y.EE, 13/2 (9 Mayıs 1893).

⁴⁴ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezâreti Marûzâtı (Y.PRK, HR), 19/44, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894).

⁴⁵ Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri'nin Gelişimi*, s. 274-277.

kendisini Viyana'ya geçici olarak sefir olarak atadı.⁴⁶ Ancak Avusturya İmparatorunun iki ülke arasındaki ilişkileri düşünerek geçici değil de daimi bir elçinin atamasını istediğinden bu atamayı atama gününden dört gün sonra iptal edildi.⁴⁷ Bu atamaya engel olarak da Avusturya Elçisi, Mehmed Nuri Bey'in "muhtedi" bir zatın oğlu bulunması dolayısıyla Katolik olan İmparator nezdinde bulundurulmasının münasip olamayacağını mahremane olarak ifade etti. Onun yerine Viyana'ya sefir olarak Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Mehmed Nuri Bey, atandı.⁴⁸

3.2. Görev Aldığı Komisyonlar

Mehmed Nuri Bey, önceki kariyerinde Ticaret Nezareti bünyesinde yer alarak ticari konularda da kendini ispatlamıştır. Nitekim 7 Nisan 1896'da Batılı Devletlerle daha evvel yapılmış olan Ticari Antlaşmaların düzenlenmesi amacıyla yapılacak diğer ülke sefiriyle müzakerelerde bulunmak üzere bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun üyeleri belirlenmesine rağmen Hariciye Müsteşarı Artin Efendi'nin hastalığı üzerine ve bir de Bedros Efendi, değişikliği üzerine Osmanlı Devleti, Ticaret Nazırı Selim Melhame Paşa,⁴⁹ Rusumat Müsteşarı Bertham Efendi ve Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Mehmed Nuri Bey, bu komisyonda görevlendirilmişlerdir.⁵⁰

Bu arada 30 Nisan 1897'de Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'i ziyaret eden Romanya Adalet Bakanı, Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelere verdiği kapitülasyonların kendilerine de verilmesini talep etmiştir. Bu ziyaretten sonra Romanya ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir ticaret anlaşması yapılması için girişimlerde bulunulduğu sırada Dobruca muhacirleri, orada terk ettikleri arazilerin bedellerinin ödenmesini ve bundan sonra Romanya ile bir ticaret antlaşması imzalamalarını talep etmişlerdir. İki ülke arasında başta göçmenlerin emlak ve arazi sorunları olmak üzere konsolosluk mukavelenâmesi gibi sorunlar nedeniyle II. Abdülhamid dönemi boyunca uzun süreli bir ticaret antlaşması yapılamamıştır. II. Abdülhamid döneminde en son 1897, 1901 ve 1907 yıllarında kısa süreli ticaret antlaşmaları yapılmıştır.⁵¹

Öte yandan Osmanlı Devleti ile Romanya arasında bir ticaret antlaşması yapılması düşünüldü. Osmanlı Devleti, bu antlaşmayı "son derece elzem" olarak görmekteydi.⁵² Osmanlı Devleti, önemli olarak gördüğü bu antlaşmada Rûsumat Emareti Müsteşarı Bertram Efendi, Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Mehmed Nuri Bey ve Umur-ı Ticariye Kalemî Müdürü Nikolaki Efendi'yi görevlendirdi.⁵³ 14 Kasım 1896'da başlayan bu görüşmelerin uzaması üzerine Babıali'den gelen yazıda görüşmelerin biran evvel sonuçlanması istenmekteydi.⁵⁴ Nihayetinde iki taraf arasında kısa süreli de olsa 1897'de bir ticaret antlaşması imzalandı. Devletlerarası antlaşma heyetlerinde yer alan Mehmed Nuri Bey bu sefer de 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ardından yapılacak olan sulh müzakerelerinde görevlendirilmiştir.

3.3. Osmanlı-Yunan Sulh Antlaşması Müzakere Heyet Üyeliği (1897)

Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ardından iki taraf sulh maddelerini görüşmek üzere Ekim 1897'de İstanbul'da bir araya geldi. Bu görüşmeleri Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı

⁴⁶ BOA, BEO, 493/36974, 12 Rebiülahir 1312 (13 Ekim 1894).

⁴⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Marûzâtı (Y.PRK.BŞK), 38/8, 16 Rebiülahir 1312 (17 Ekim 1894).

⁴⁸ BOA, Y.PRK.BŞK, 38/8, 16 Rebiülahir 1312 (17 Ekim 1894).

⁴⁹ Erol Makzume, *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, MD Basımevi, İstanbul 2009, s.50.

⁵⁰ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Marûzât Evrakı (Y.A.RES), 78/84, 23 Şevval 1313 (7 Nisan 1896).

⁵¹ Mehmet Fatih Sansar, *Bağımsızlıktan Balkan Savaşlarına Osmanlı-Romanya İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2020, s. 127.

⁵² BOA, Maliyeden Münevver (MV), 91/38, 6 Şevval 1313 (12 Mart 1897).

⁵³ BOA, BEO, 866/64893, 8 Cemaziyelahir 1314 (14 Kasım 1896).

⁵⁴ BOA, İrade Husisi (İ.HUS), 52/72, 18 Şevval 1313 (22 Mart 1897).

Tevfik Paşa⁵⁵ ve ikinci delege olarak da Hasan Fehmi Paşa sürdürdü.⁵⁶ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliğine getirdiği tecrübeli bir diplomat olan Mehmed Nuri Bey'i de müzakere heyetine dâhil etti.⁵⁷ Yunanistan'la yapılan bu müzakere toplamda 3 ay kadar sürdü. Nihayetinde 4 Aralık 1897'de iki devlet arasında barış antlaşması imzalandı.⁵⁸

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında sulh görüşmeleri sona erse de bazı maddelerin görüşülmesine devam edildi. İki devlet arasından suçluların iadesi, eşkıyaların takibi, suçluların iadesi, tabiiyet ve konsolosluk sözleşmelerinin görüşülmesi konusunda müzakere yapılması kararlaştırıldı.⁵⁹ Bunun için Babıâli tarafından 29 Aralık 1897'de bir komisyon kuruldu. Bu heyetin başkanı Hasan Fehmi Paşa, olurken heyette başka isimler de yer aldı. Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Mehmed Nuri Bey, Hukuk Müşavirlerinden Hakkı ve Gabriel Efendiler yer aldı.⁶⁰

4. Roma Konferansı Delegesi (1898)

Uygar uluslar ailesinin bir üyesi olarak görünmenin bir başka yolu da uluslararası kongrelere katılmaktan geçiyordu. 19. yüzyıl sağlıktan barışa birçok konularda yapılan kongreler yüzyılıydı.⁶¹ 1898'te Avusturya İmparatoricesinin öldürülmesi üzerine dünya kamuoyu anarşistlere karşı hareket geçmiştir. Toplanacak olan bu konferansa İngiltere'nin mesafeli duracağı beklenirken tam tersi durum olmuş, İngiltere bu konferansa katılacağını ilan etmiştir. Saldırganın İtalyan olması, bazı İtalyanların saldırıya uğramalarına neden olmuştur. İşte bu diplomatik baskı altında İtalya Devleti, bir konferans düzenlemeye karar vermiştir. 24 Kasım 1898'de Roma'da başlayan konferansa 21 devlet katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin de katıldığı Roma Konferansı 21 Aralık tarihine kadar sürmüştür.⁶² Osmanlı Devleti, bu konferansa geniş katılımlı bir heyet göndermeyi tercih etmedi.

⁵⁵ BOA, *İrade Eyalet-i Mümtaze Yunanistan (İ.MTZ. 01)*, 21/997, 21 Cemaziyelevvel 1315 (18 Ekim 1897).

⁵⁶ BOA, *İ.MTZ. 01*, 21/995, 19 Cemaziyelevvel 1315 (16 Ekim 1897).

⁵⁷ BOA, *İ.MTZ. 01*, 21/994, 19 Cemaziyelevvel 1315 (16 Ekim 1897).

⁵⁸ Osmanlı Devleti ile büyük devletlerin elçileri arasında birlikte verilecek karara göre sınırlarda bazı düzenlemeler yapılacak, Yunanistan Osmanlı Devleti'ne dört milyon lira savaş tazminatı verecek, Yunan tebaasının savaştan önce diğer devletlerin tebaası gibi istifade ettikleri imtiyazları devam edecek ve verilen muafiyetler konusunda suistimallere izin verilmeyecek, verilen mahkeme kararlarının icrası sağlanacak, iflas işleri de dahil olmak üzere Yunanlılar ile olan anlaşmazlıkta Osmanlı ve diğer yabancı devletlerin tebaası yararına bir düzenleme yapılacağı, kesin barış antlaşmasının imzalanması için Yunan delegeleri ve Osmanlı delegeleri işe başlayacaklardı. Delegelerin belirlediği esaslar dâhilinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında kesin barış antlaşması imzalanacaktı. Önbarış antlaşmasının kesin barış antlaşmasına dönüştürülmesi Osmanlı Devleti ve Yunanistan tarafından atanacak delegeler aracılığıyla gerçekleştirilecekti. (Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 81-82).

⁵⁹ BOA, *BEO*, 1060/79447, 4 Şaban 1315 (29 Aralık 1897).

⁶⁰ Hariciye Nezareti daimi komisyonlarından bir diğeri, İntihab-ı Memurin Komisyonu'dur. Komisyon, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın teklifi üzerine 1899 yılında kuruldu. Tevfik Paşa, Hariciye'nin mühim işlerinde istihdam olunacak zevatın ehliyet, kifayet, sadakat ve istikamet sahibi olmaları gereğinden yola çıkarak personelin seçiminin muntazam ve esaslı bir surette yürütülmesi konusunu yeniden gündeme getirdi. Hususi bir komisyon kurulması neticesinde, nezaret makamından havale olunacak hususların tedkiki ve bilhassa temsilciliklere atanacak müsteşar, katip, ataşe, şehbender ve kaçırların seçilmesi sağlanacaktı. Personel seçiminin komisyona bırakılarak kıdem ve istihkak sahibi olanların belirlenmesi, mağduriyetlerin önlenmesi temel amaçtı. Komisyon, Hariciye Nazırı'nın başkanlığı altında olmak üzere, Hariciye Mektupçusu Münir Bey, Mütercim-i Evvel Davud Efendi, Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Nuri Bey, Hariciye Muhasebecisi Fehmi Efendi ve Babıâli Hukuk Müşaviri Hakkı Bey gibi isimlerden mürekkep olacaktı. (BOA, *İ.MTZ. 01*, 22/1035, 1 Şaban 1315 (26 Aralık 1897).; A. Çakmak, *Türk Dışişleri'nin Gelişimi*, s. 184).

⁶¹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi*, s.160.

⁶² Adil Baktıya, "19. Yüzyılda Teröre Karşı Uluslararası Güvenlik İşbirliği Geliştirme Çabaları: 1898 Roma Konferansı", *International Congress of Asian and North African Studies/Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Eylül 2007, s. 308.

Heyetin başkanı Roma Sefiri Mustafa Reşit Bey idi.⁶³ Heyette bulunan diğer delegeler ise Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Mehmed Nuri Bey ve Babıali Hukuk Müşaviri Hakkı Bey idi. Mehmed Nuri ve Hakkı Beylere Roma'ya gitmeleri için 200 lira harcırah verilmiştir.⁶⁴ Mehmed Nuri ve Hakkı Beylere Roma'da bulundukları süre zarfında “orada hayli müddet kalmaları ve masrafları için” 100'er lira da tahsis edilmiştir.⁶⁵

Konferansın konumuzu ilgilendiren yönü Mehmed Nuri Bey'in bu konferansta Osmanlı Devletini temsil eden üç temsilciden biri olmasıdır. Bu yönüyle konferansı ele alacak ve burada kendisini nasıl bir performans sergilediğini açıklamaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti, Roma düzenlenecek olan bu konferansa katılmayı önemsemişti. Nitekim 1890 yıllarının başında Ermeni komitelerinin çıkardığı olayların sonucunda imaj zedelenmesi oluşmuştu. Egemenliğin sağlanmasına yönelik atılacak adımlar konferansın kararları sonucu meşru bir zemine oturtulacaktı. Osmanlı Devleti, bu şekilde kendi iç işlerine karışılmasının önüne geçebilecekti.⁶⁶

Konferansın programı bütün ülkelere önceden bildirilmişti. Anarşistlerin ülkelere ihraç edilmesi, iadeleri ve anarşist yayınlarının yasaklanması için hükümetler arasında anlaşmalar yapılmasını içermekteydi. Ancak taahhüt altına girmek istemeyen devletlerin öne sürdükleri koşulları nedeniyle program, yalnızca anarşistliği ve bunu yasaklayacak, engelleyecek araçları ortak olarak inceleme ve görüşmeyle sınırlanmıştır.⁶⁷

Mustafa Reşit Efendi, Tahrîrât-ı Hâriciyye Katibi Mehmed Nuri Bey ve Hakkı Bey'in raporlarından edindiğimiz bilgilere göre, programa alınan maddeler şöyleydi:

1. Anarşistin eylemi ve tanımının yapılması,
2. Her devlete kendi yasalarının el verdiği ölçüde kendini savunmak adına anarşist eylemi ve yayınlarının önlenmesine dair olan teklif,
3. Suç işleyen anarşistlerin iadelerinin ne olursa olsun devletlere arasında görüşülmesi
4. Anarşistleri polis gözaltında tutulması, iade ve sınır dışı etmek için gerekli araçların kullanılması
5. Devlete karşı olan yayınların ve bunların ülkeye girişi/dolaşımı ile gerekli araçların kullanılmasının incelenmesi.⁶⁸

Konferansın en önemli ve üzerinde en çok tartışılan konu ise anarşizmin tanımı konusu oldu. Monaco temsilcisi anarşizmin bir suç değil, bir tanım olarak kalmasını istedi. Anarşizmin tanımı ülkeden ülkeye değişmekle beraber Osmanlı Devleti, Rusya'nın izlediği politikaya yakın bir politika izledi. Bu arada konferans devam ederken adli ve idari olmak üzere iki kurul oluşturuldu. Mehmed Nuri Bey, idari komitede yer alırken, Hakkı Bey de adli komitede çalışmalara katılmıştır.⁶⁹ Mehmed Nuri Bey'e konferans sırasında bir görev daha verildi. Konferansın son protokolünün karara bağlanması için oluşturulan beş kişilik komisyonda yer aldı.⁷⁰ Suçluların sınır dışı edilmesi ve iadelerine yönelik bir alt komite ile hükümetlerin polis

⁶³ BOA, *BEO*, 1224/91748, 27 C. 1316 (12 Kasım 1898).

⁶⁴ BOA, *BEO*, 1227/92025, 7 B. 1316 (20 Kasım 1898).

⁶⁵ BOA, *İ.HUS*, 71/48, 13 Ş 1316 (27 Aralık 1898).

⁶⁶ Adil Baktıaya, “19. Yüzyıl Sonunda Anarşist Terör”, Toplumun Anarşistlerden Korunması Konferansı (1898) ve Osmanlı Devleti,” *Bilgi ve Bellek*, Cilt: 8, Sayı: 4, 2007, s. 63-65.

⁶⁷ Baktıaya, “19. Yüzyılda Teröre Karşı”, s.311.

⁶⁸ BOA, *Yıldız Perakende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)*, 31/136, 20 Şaban 1316 (3 Ocak 1899).

⁶⁹ BOA, *Hariciye Nezareti İrade (HR.İD)*, 2112/11, 2 Aralık 1898.

⁷⁰ Baktıaya, “19. Yüzyılda Teröre Karşı”, s. 314.

teşkilatları arasındaki iletişimi sağlamak amacıyla bir alt komite kuruldu. Bu komiteye üye olarak Mehmed Nuri Bey seçildi.⁷¹

Konferansta suçluların teşhiri için “portrait parle” (eşkâl belirleme) sisteminin kullanımına yönelik bir öneri sunuldu. Osmanlı Devleti delegesi tarafından teklif edilen bu öneri kabul edildi.⁷² Osmanlı devleti açısından önemli bir konu suçluların iadesi kısmıydı. 4. Kısımda ele alınan bu konuya göre, Anarşist eylemler iade koşullarında siyasi suç kapsamında ele alınmayacaktı. Eylemi gerçekleştiren anarşist tabii olduğu ülke ve eylemi gerçekleştirdiği ülkedeki kanunlara göre cinayet ve suç fiili kapsamında bulunduğu bu teslim ve iade kuralları geçerli olacak ve bu kararlar Hükümdar, devlet başkanı, hanedan üyelerine yönelik suikastlar durumunda hariç tutulacaktı.⁷³ Mehmed Nuri ve Hakkı Beylere Roma’dan İstanbul’a dönmeleri için 24 Aralık 1898’te 200 lira verilmiştir.⁷⁴

5. Lahey Barış Konferansı İkinci Delegesi (1899)

Rus Çarı II. Nikola’nın savaşı önlemek, silahsızlanmayı sağlamak ve barışı güvence altına alma düşüncesiyle bir konferans düzenlenmesine karar verdi. Rusya dışişleri bakanı olan Muraviyev, 24 Ağustos 1898’de Petersburg’da temsilciliği olan devletlere birer bildiri sundu. Barışın tesisi için toplanacak olan konferansa temsilciler yollamaları istendi. Bazı ülkeler bu konferansa takılmaya yeşil ışık yakarken ABD gibi ülkeler ise çekimser kaldılar. Bir ay sonra davet edilen devletler Hollanda’nın Lahey şehrinde konferansın toplanacağına dair birer mektup aldılar. Dünyadaki 95 devletten 26 tanesi bu konferansa davet edildi. Bu konferansa Osmanlı Devleti de katılırken Bulgaristan ise Padişah’tan özel izin alarak kendi delegelerini yollama izni aldı. Konferans, “House In The Woods” adlı mekanda yapıldı.⁷⁵ Osmanlı Devleti, Lahey’e gönderilecek heyete ise tecrübeli bir diplomat olarak birinci komiser olarak Şura-yı Devlet Mülkiye azası Turhan Paşa’yı görevlendirdi.⁷⁶ Turhan Paşa’ya harcırah olarak 600 lira verildi.⁷⁷ Ayrıca heyette bulunan isimlere yevmiye olarak Turhan Paşa’ya 10 lira, diğer azalara da 6’şar lira olarak verilmesi planlanırken bir aylık maaşlarının peşin ödenmesine karar verildi.⁷⁸ Osmanlı Devleti, Turhan Paşa’dan başka heyette yer alacak isimleri de belirledi. Bu heyetin içinde Tahrîrât-ı Hâriciyye Katibi Mehmed Nuri Bey, Erkân-ı Harbiye Müşiri Abdullah Paşa, Tercüme Odası’ndan Ağâh Efendi, Hariciye Nezareti Kalemî Mahsusa Müdürü Yusuf Bey, İstişare Odası’ndan Şerif Bey ve Daire-i Mahsûsa Reisî Mehmed Paşa yer aldı.⁷⁹ Osmanlı Devleti tahmini olarak, heyetin konferansın başlayacağı tarih olan 18 Mayıs tarihinden dört gün evvel Lahey’e ulaşacağını hesap ederek 23 Nisan’dan İstanbul’dan hareket etmelerini istedi.⁸⁰ Mehmed Nuri Bey’in de içinde bulunduğu heyet Lahey’de bulunan Hotel Paulez’de kalmışlardır.⁸¹

Esasında Mehmed Nuri Bey’in böylesine mühim bir toplantıda bulunmasını isteyen; ona her zaman itimad etmiş olan Sultan II. Abdülhamid’den başkası değildir. Turhan Paşa’nın ardından en yetkili ikinci delege konumunda olması önemlidir.

⁷¹ Baktıaya, “19. Yüzyılda Teröre Karşı”, s. 314.

⁷² BOA, Y.PRK.EŞA, 31/136, 20 Şaban 1316 (3 Ocak 1899).

⁷³ İlkay Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesad’ın Peşinde*, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları’ Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 102.

⁷⁴ İhtiyaç halinde 50’şer lira daha tahsis edileceği bildirildi. (BOA, HR.TH, 220/103, 24 Aralık 1898).

⁷⁵ Gülnihal Bozkurt, “Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 365-370.

⁷⁶ BOA, ŞD, 3913/100, 25 Zilkade 1316 (7 Nisan 1899).

⁷⁷ BOA, *Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİD.d)*, 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).

⁷⁸ BOA, İ.HR, 632/28, 13 Zilhicce 1316 (24 Nisan 1899).

⁷⁹ Eyffinger, *The 1899 Hague Peace Conference*, s.194.

⁸⁰ BOA, Y.A.HUS, 395/49, 14 Zilhicce 1316 (25 Nisan 1899).

⁸¹ BOA, *Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı (HR.SYS)*, 551/6, 25 Kasım 1904.

Lahey Konferansı 18 Mayıs'ta başlarken, ilk açılış töreni bir saat sürmüştür. Tören, 18 Mayıs 1899'da Palais de Bois'de yapılan merasimler başlamıştır. Konferansın ilk 2 gününde komisyon çalışmalarına başladı. Toplamda üç komisyon kurulurken ikinci ve üçüncü komisyonda Mehmed Nuri Bey, Osmanlı Devleti'ni temsil eden delege oldu. Turhan Paşa'nın gönderdiği telgrafta ise Mehmed Nuri Bey'in temsilci olduğu ikinci komisyonun ikiye ayrıldığını yazar. Bu komisyonda, deniz savaşlarının tatbiki, deniz savaşlarının öncesi ve sonrasında denizde mahsur kalanları kurtarmaya gelenleri gemilerin tarafsızlığı ele alındı. Osmanlı Hariciye Nazırı Tefik Paşa tarafından konferans sırasında diğer devletlerin görüşleri anlaşılmadıkça hareket edilmemesi talimatı verildi.⁸² Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey'in tüm komisyonlar üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

30 Mayıs itibarıyla Lahey'den İstanbul'a sürekli bilgi akışı devam etti. Patlayıcı maddelerin kullanımıyla alakalı teklifler devletlerce reddedildi. Mehmed Nuri Bey'in Kızılhaç'la ilgili önerisi dikkat çekicidir. Kızılhaç'ın yerini denizlerde Kızılay'ın demıştır.⁸³ Komisyon başkanı ise ikisinin de aynı olduğunu savunmuştur.⁸⁴

13 Haziran'daki toplantıda Mehmed Nuri Bey, komisyona hastanelerle ilgili teklifler görüşülürken Osmanlı Devleti'nin Kızılhaç'ın yerine sağlık sektöründe Kızılay'ı kullanacağını hatırlattı. Cenevre Sözleşmesi'ne uygun olarak Osmanlı Devleti'nin her zaman Kızılhaç'a saygı gösterdiğini dile getirirken Kızılay ambleminin hastanelerde kullanılmasını istediklerini söyledi. Ancak komisyon başkanı bunun mümkün olmadığını dile getirip, bu teklifi reddetmiştir.⁸⁵ Konferans sırasında Bulgaristan delegelerinin oy vermeleri konusunda Turhan Paşa, İstanbul'a bir telgraf gönderir. Turhan Paşa, Bulgar delegelerle ilgili olarak sadece kendilerini ilgilendiren konularda oy kullanmalarını teklif etmiştir. Bu teklifin sakıncalı olduğunu, Bulgar memurlarının konferansı terk edebileceklerini konuşulmaya başlanmıştır. Mehmed Nuri Bey ve Turhan Paşa, Bulgarların konferansta imza edememeleri ve oy kullanmamaları sonucunda Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilana kadar gidebileceğini belirttiler. Hariciye Nezareti'nden gelen yazıda bu konuda beyan verilmemesi istenmiştir.⁸⁶

Konferansın en önemli maddelerinden birisi de arabuluculuk konusu oldu. Bu komisyonda görevli Mehmed Nuri Bey'in de çalışma alanına giren arabuluculuk ve hakemlik konularında görevli kimselerin devletlerinden bağımsız görev yapacakları kararı alınmıştır. Lahey Konferansı 29 Temmuz 1899'da sona erdi.⁸⁷ Osmanlı Devleti, 27 Ağustos 1899'da Lahey'de düzenlenen anlaşmaların imzasıyla ilgili olarak özetle şu kararları aldı: Bu konferansta dostane girişim, arabuluculuk ve hakemlik konularında yapılan protokoller incelenmiştir. İngiltere, İtalya, Almanya ve Avusturya Devletleri henüz bu kararları imzalamamışlardır. Onların imzası sonucuna Babıali de bu protokolü imzalayacaktır. Ancak deniz kanunlarına uyarınca 1864 Cenevre Sözleşmesine bağlı olarak bu maddelerin askeriye tarafından incelenip onların da imzalanacağı duyuruldu. Osmanlı Hükümeti, 29 Ağustos 1899'da Padişah tarafından onaylanmıştır.⁸⁸

Konferansın sonucunda Osmanlı Heyeti, İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Turhan Paşa ve arkadaşları İstanbul'a döndüler. Başta Osmanlı Devleti ve diğer devletlere 31 Aralık 1899'a kadar barış şartlarına imzalamak üzere süre verildi. Turhan Paşa'nın da katıldığı Meclis-i Vükela toplantısında maddeler üzerinde bir karara varıldı. Meclis-i Vükela kararı sonucu Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey'in Lahey'e anlaşma maddelerini imzalamak üzere

⁸² Bozkurt, "Lahey Barış Konferansı", s. 384-385.

⁸³ Eyffinger, *The 1899 Hague Peace*, s. 194.

⁸⁴ Bozkurt, "Lahey Barış Konferansı", s. 386.

⁸⁵ Bozkurt, "Lahey Barış Konferansı", s. 387.

⁸⁶ Bozkurt, "Lahey Barış Konferansı", s. 388.

⁸⁷ Bozkurt, "Lahey Barış Konferansı", s. 392.

⁸⁸ Bozkurt, "Lahey Barış Konferansı", s. 392-393.

gönderilmesi yönünde karar çıkmıştır.⁸⁹ Kendisinin önceden var olan rahatsızlığı Lahey’de bulunduğu süre zarfında yeniden nüksetmiştir. Osmanlı Devleti, 31 Temmuz 1899’da Mehmed Nuri Bey’e tedavi olması için Çekya’da bulunan Karlsbad Kaplıcaları’na gitmesine izin vermişti. Ancak bu iznin daha sonraya ertelendiğini görmekteyiz.⁹⁰

Lahey Konferansı’nda imzalanmayan üç maddenin imzalanması için 26 Kasım 1899’da Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey, yeniden Lahey’e gönderilmişlerdir.⁹¹ İki isim 29 Aralık 1899’da Viyana’da konaklamıştır.⁹² Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey, 2 Ocak 1900’de Babıali’ye Lahey’den çıktıkları telgrafta kalan üç maddenin de imzalandığını bildirmekteydiler.⁹³ İlk başta 7 Ocak 1900’de Turhan Paşa’nın doktora görünmesi için Brüksel’e gittiler.⁹⁴ Turhan Paşa’nın bir de tavsiye üzerine Paris’te bir hekime görünmek üzere oraya gçemişlerdir.⁹⁵ İki isim 8 Ocak akşamı Paris yoluyla İstanbul’a hareket etmeleri düşünüldü.⁹⁶ Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey’in İstanbul’a dönüşlerinde biraz gecikme oldu. İkisinin de 10 Ocak 1900’de İstanbul’a yazmış oldukları dilekçelerinde ailelerinin ihtiyaçlarını giderdiklerini ve maddi yönden zor durumda kaldıklarından bahsettiler.⁹⁷ Turhan Paşa’ya 300 lira verilirken, Mehmed Nuri Bey’e de 200 lira harcırah tahsis edilmiştir.⁹⁸

6. Mehmed Nuri Bey’in Paris Görevi

Sultan Abdülhamid’in karar değişikliği yapması üzerine Mehmed Nuri Bey ile Turhan Paşa, bir müddet daha Paris’te kalacaklardı. Sultan’ın bu karar değişikliğinin ardında yatan sebep şüphesiz Damat Mahmud Celaleddin Paşa’yı yurda döndürme çabasıydı. Sultan II. Abdülhamid, ikna için Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey’i bu mesele için özel olarak görevlendirdi.⁹⁹

Mahmud Paşa, beklediği desteği İngiltere’den alamamış ve Paris Sefiri Münir Paşa’nın sert tavırları yüzünden Mehmed Nuri Bey ve Turhan Paşa’ya görüşme gereği duydu. Mehmed Nuri Bey ve Turhan Paşa’ya bir dizi istekler sundu. Fizan’a sürgün edilmeme, Bağdat-Basra arasındaki bataklık kurutma imtiyazı, devlet bünyesinde kendisi ve oğullarının istihdam edilmesi gibi istekleri sundu.¹⁰⁰ 17 Ocak’ta Turhan ve Mehmed Nuri ortak imzalı gelen telgrafta Mahmud Paşa’nın İstanbul’a gelmesi için teminat istediğini bildirmekteydiler. Mahmud Paşa’nın teminat olmadığı taktide İstanbul’a gelmeyeceğini ifade etmekteydiler.¹⁰¹ Bununla kalmayarak açık açık gözdağı vermiştir. Mahmud Paşa, başta İngiltere, Mısır ve İsviçre’ye giderek burada Osmanlı aleyhinde yayınlar yapacağını söyledi.¹⁰²

Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey, onunla birçok defa görüşme sağlarken bu görüşmeler de Paris Sefiri Münir Paşa da bulunmuştur. Bu isimlerin performansını yetersiz bulan Münir Paşa, iki ismi de Padişah’a şikâyet etmiştir. II. Abdülhamid, her iki ismi de Paris’e özel görevle hizmet için gönderdiğini ancak ikisinin de uygun şekilde hareket edemediklerini ve Mahmud

⁸⁹ BOA, Y.A.RES, 104/31, 22 Receb 1317 (26 Kasım 1899).

⁹⁰ BOA, HR.TH, 230/104, 31 Temmuz 1899.

⁹¹ BOA, Y.PRK, HR, 28/32, 22 Şaban 1317 (26 Aralık 1899).

⁹² BOA, Y.PRK.EŞA, 34/67, 25 Şaban 1317 (29 Aralık 1899).

⁹³ BOA, Y.A, HUS, 402/77, 29 Şaban 1317 (2 Ocak 1900).

⁹⁴ BOA, Y.A.HUS, 402/99, 8 Receb 1317 (10 Ocak 1900).

⁹⁵ BOA, Y.A.HUS, 402/99, 8 Receb 1317 (10 Ocak 1900).

⁹⁶ BOA, HR. İD, 2114/84, 7 Ocak 1900.

⁹⁷ BOA, Y.PRK. EŞA, 34/76, 8 Receb 1317 (10 Ocak 1900).

⁹⁸ BOA, BEO, 1429/107175, 12 Receb 1317 (14 Ocak 1900).

⁹⁹ Süleyman Kani İrtəm, *Yıldız ve Jön Türkler*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1999, s. 143.

¹⁰⁰ Kasım Hızlı, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa’nın (Çorlulu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 119.

¹⁰¹ BOA, Y.PRK.EŞA, 34/84, 16 Receb 1317 (17 Ocak 1900).

¹⁰² BOA, Y.PRK.EŞA, 34/86, 19 Receb 1317 (20 Ocak 1900).

Paşa'yı daha da şımarttıklarını ifade etmiştir. İkna konusunda yetersiz gören II. Abdülhamid yeniden Münir Paşa'ya tam yetki verdi. Münir Paşa, Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey'in biran evvel İstanbul'a dönmesini istedi. Sultan, bataklık konusunda Mahmud Paşa'yla gizli bir ortaklık kurduklarını ve bu iki ismin de Münir Paşa'ya karşı güvensizlik duyduğunu ifade etti. Münir Paşa, iki ismin Mahmud Paşa'yla görüşmelerinden sonra Mahmud Paşa'nın tavırlarında değişiklik olduğunu dile getirdi. Mahmud Paşa'nın istekleri artık ıslahat ve politik vaatlere döndüğünü söylerken yeniden büyükmeye başladığını söyler. Mehmed Nuri Bey ve Turhan Paşa'nın ıslahat müzakerelerine girişmeye çalıştıklarını dile getirir. Ancak Münir Paşa'ya göre Turhan Paşa ve Mehmed Nuri Bey'in bu meselenin buraya gelmesini kasten istemediklerini söyler. Onlar hakkında Padişaha şikayetinde "ıslahat varakası kabul olunarak müzakeresine bile girişildiği" şeklinde itham edici sözleri iki isim için kötü sonuçlar doğurabilirdi.¹⁰³

İstanbul'a dönerek Tahrîrât-ı Hâriciyye Kalemi'nde görevine devam eden Mehmed Nuri Bey'e bu sefer Karlsbad'a tedavi için 3 haftalık bir izin verildi. 13 Temmuz 1901'de Karlsbad'da bulunan kaplıcalara tedavi için gitmiştir.¹⁰⁴ Tahrîrât-ı Hâriciyye Kalemi'nde tercümelere devam ederken çeşitli komisyonlara da katılmıştır. Bu komisyonların biri de Ticaret Nazırı Selim Melhame Paşa'nın başkanlığından oluşturulan Taziminat-ı Şahsiye Komisyonu'dur. Kendisi 6 Ağustos 1901'de bu komisyonda çalışmaya başladı.¹⁰⁵

7. Kızlarını Aramak İçin Belgrad'a Gitmesi (1906)

Mehmed Nuri Bey, kızlarına düşkün birisi olmakla onlarla yakından ilgilenmekteydi. Nitekim kızı Zinnur'u hiç istemediği biriyle evlendirmesi aile içinde bir takım huzursuzlukların başlamasına neden olmaktaydı. İki kızı da Avrupa'ya gitmenin yollarını aramaya başlarken Mehmed Nuri Bey'in de aklına fikrine gelmeyecek bir kaçış planı kızların zihninde belirmeye başladı. Avrupa'ya kaçışın Mehmed Nuri Bey'in bünyesinde yıkıcı bir etki bıraktığı ortadadır. Artık kolu kanadı kırılmış, hem ailesinden böyle bir durumun olması hem de toplum baskısından ötürü endişe ve stres içindeydi. Kızlarını kaybetmiş, belki de daha geri gelmeyecek korkusu da belirmektedir. Bu kaçışın arka planına bakmakta fayda vardır:

Turhan Paşa, Lahey Barış Konferansı sırasında heyete Madam Lera adlı bir Fransız sekreter alır. Madam Lera, Mehmed Nuri Bey ve Turhan Paşa'yla burada tanışır. Turhan Paşa'nın da isteğiyle beraber İstanbul'a gelir. Turhan Paşa, Yıldız Sarayı'ndaki dedikodulardan çekindiği için Madam Lera'yı Mehmed Nuri Bey'in kızlarının yanına öğretmen olarak yerleştirir. Madam Lera, çarşaf giymeyi sevmeyen Zinnur (Zeynep) ve Nuriye (Melek) Hanım'a Pierre Loti'ye mektup yazmaları için ricada bulunur. Daha sonra bu üç arkadaş Madam Lera, Zinnur ve Nuriye Hanım, Pierre Loti'yle görüşmeye başlarlar. Kızlar, Türk kızlarının mutsuz yaşamını dile getirirken 11 yaşından sonra çarşafa bürünürler ve dış dünyayla bağlantıları kesilir. Pierre Loti, Madam Lera'yı da Türk zanneder. Bu anlatılanlardan çok etkilenen Loti, olayları kendi hayal gücüyle birleştirerek *Les Desenchantees*'i romanını yazar. Kızlar olayların etkisiyle Pierre Loti'nin peşine takılarak Paris'e kaçarlar. 12 Ocak 1906'da kızlar, sahte pasaportla, çarşaf ve şapka ile Paris'e hareket ederler.¹⁰⁶ Kızların Paris'e kaçışları Türk kadın hayatındaki fazla kapalıktan ve fazla taassuptan dolayı o zaman hayli dedikodular yayılmıştır.¹⁰⁷

Gazetelerde kızlarla ilgili pek çok haber yer almıştır:

¹⁰³ BOA, *Yıldız Esas Defterler (Y.EE.d)*, 1118, 20 Ocak 1900.

¹⁰⁴ BOA, *İ.HUS*, 89/46, 26 Rebiülevvel 1319 (13 Temmuz 1901).

¹⁰⁵ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)*, 28/105, 20 R 1319 (6 Ağustos 1901).

¹⁰⁶ Taha Toros Arşivi, "Taha Toros ile Pierre Loti Üzerine Üzerine", Erişim 20.06. 2022.

¹⁰⁷ İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1949, s. 288.

“Mehmed Nuri Bey’in büyük kızı olan Zinnur Hanım, 21 yaşında olup, Sadaret Tercümanı olan Safa Bey’le evlenmişti. İkinci kızı Nuriye Hanım daha 17 yaşında olup Avrupa’ya kaçmayı akıllarına koymuşlardır. Müzik hocaları olan Fransız kökenli Madam Vaysin adında birisi onların Avrupa’ya gitmesine yardımcı olmuştur. Geçen pazartesi günü öğleye doğru Taksim’de oturdukları evden iki kız kardeşler ne kadar kıymetli eşyaları varsa alıp bir arabaya binmişlerdir. Aynalı Çeşme’de bulunan öğretmenleri Vaysin’in evine giderek ferace ile yaşmakları takıp, başlarına şapka geçirmişlerdir. Madam Vaysin’le beraber Sirkeci İstasyonu’na giderek “Madam Vaysi ile iki kızı adlı pasaport” ile istasyondan hareket etmişlerdir. Mehmed Nuri Bey, kızlarını aramak için Fransa’ya gitmek için istese de hastalığından ötürü bir türlü izin alamamıştır. Çok defa evinin bulunduğu muhitte hafiyeler dolaştırırsa da sonuç alamamıştır. Sultan II. Abdülhamid’in ona izin vermemesinin bir sebebi de Mehmed Nuri Bey’in bir daha İstanbul’a dönmeme korkusudur. Damadı Safa Bey’le birlikte akşam üzere saat 7 sularında eve geldiklerinde kızların kendilerini karşılamamaları üzerine şüpheye düşmüşlerdir. Endişe ve telaş içinde biraz bekledikten sonra kızların kaçtıkları akıllarına gelmeye başladı. Hemen polise haber vererek kızların geçecekleri yerlere haber gönderilse de muhtemelen kızlar Mustafa Paşa İstasyonunu çoktan geçmişlerdir. Yıldız’dan hemen temaslar başlayarak Belgrad Sefiri Fethi Paşa’ya bilgi verilmiştir. Fethi Paşa da bu durum üzere Belgrad makamları nezdinde girişimlere başlamıştır.¹⁰⁸ Kızların ülkeye dönmeye niyetleri olmamakla beraber “ölsek de dönmeyiz” şeklinde demec vererek kendilerinin Türk kadını olmayıp Fransız vatandaşı olduklarını söylemişlerdir.¹⁰⁹

Zinnur ve Nuriye Hanım’ın Avrupa’ya nasıl ve kimlerle kaçtıkları konusunda birçok spekülasyon haber çıktı. Tüm bu yaşanan olaylar Paris’te heyecan, İstanbul’da ise bir telaş havası hakimdi. Paris’te eğitim gören Yahya Kemal ve Abdülhak Şinasi’nin bu olaylar hakkında nerdeyse dilleri tutulur. Osmanlı Devleti, bu konu hakkında Fransa Devleti nezdinde bir takım girişimlerde bulunur. Bu konu hakkında Mehmed Nuri Bey’in yakın dostu ve amiri Turhan Paşa, görevlendirilir. Ancak bu girişimlerden bir sonuç alınamaz. Kızlarının sahte pasaportla Avrupa’ya kaçmaları ve romana konu olmaları Mehmed Nuri Bey, üzerinde depresif bir etki bırakır. Dedikoduların artması üzerine telaş, heyecan ve korku içinde Yıldız Sarayı’ndan nasıl bir yorum geleceğini bekler. Hatta Turhan Paşa’ya bu konunun kapanması için ricada bulunur. En çok da Sultan II. Abdülhamid’in bu konu hakkında nasıl bir değerlendirme yapacağını merak eder. Ancak Sultan, beklenenin aksine bu konuya üzüldüğünü belirtmekle yetinir.¹¹⁰

Zinnur ve Nuriye Hanım’ın kaçtığı ilk günlerde başta babası olmak üzere birçok kimse kızların kaçtıkları mı yoksa kaçırıldıkları mı konusunda merak içindeydiler. Kızların nereden, nasıl, kiminle ve nereye gittikleri de ayrı bir muamma oldu. Bu konu hakkında çeşitli söylentiler çıktı. Mehmed Nuri Bey, üzüntü ve korku içinde kızlarını aramaya koyulur. Çeşitli sefaretler nezdinde bu konu hakkında teşebbüste bulunulur. Viyana ve Belgrad olmak üzere Mehmed Nuri Bey’in kızları aranmaya başlanır. Kızların Belgrad yoluyla Paris’e kaçacakları bilgisi gelir. Zinnur ve Nuri Hanım’ın kaçmasına aracı olan İstanbul’da bulunan Alman Postanesi çalışanlarından Hencil’in Belgrad İstasyonu’ndaki tutuklanmasının ardından çeşitli girişimlere başlandı. Kızların Belgrad’dan Viyana’ya geçtikleri anda tutuklanmaları istendi.¹¹¹ Mehmed Nuri Bey’in bu olaya çok üzölmüş kızlarını evlatlıktan ret ederek mirastan men edeceğini bildirir.¹¹² Belgrad Sefaretinden gelen telgrafta Mehmed Nuri Bey’in acil olarak Belgrad’a gelmesi istenmekteydi. Belgrad’a gelip mahkeme önünde iddialarını dile getirmesi istendi. 12

¹⁰⁸ “Nuri Bey’in Kızları”, *Tuna*, nr.106, 23 Zilkade. 1323 (19 Ocak 1906), s. 2-3.

¹⁰⁹ “Nuri Bey’in Kızları”, *Tuna*, nr.106, 23 Zilkade 1323 (19 Ocak 1906), s. 2-3.

¹¹⁰ Taha Toros Arşivi, “Pierre Loti’nin Roman Kahramanlarından Kontes Nuriye”, Erişim 6.08.2022.

¹¹¹ BOA, *Y.A.HUS*, 498/74, 21 Zilkade 1323 (16 Ocak 1906).

¹¹² BOA, *Y.PRK*, *EŞA*, 48/61, 22 Zilkade 1323 (17 Ocak 1906).

Ocak'ta Ekspres Treniyle Belgrad'a gelmesi istendi.¹¹³ Bu arada *Tuna Gazetesi*'nde bu konuyla alakalı pek çok haber çıktı. Nitekim *Çernaposta Gazetesi* muhabiri kızların Belgrad'da konakladığı bulunduğu otele giderek kızlarla bir röportaj gerçekleştirdi. Mehmed Nuri Bey'in küçük kızı olan Nuriye Hanım'ın güzel Fransızca konuştuğuna dikkat çeken muhabirin röportajında önemli hususlar yer alır. Nuriye Hanım, kendisinden iki yaş büyük olan ablası Zinnur Hanım'ın rızası olmadan Safa Bey'le evlendirildiğini dile getirir. Nuriye Hanım'ın demeçleri şöyledir: "Zinnur, Safa Bey'le geçinemedi ve şu anda hasta bir haldedir. Doktor hastalığı ciğerlerde olduğunu söylerken kendisine hava değişimin iyi geleceğini dile getirdi. Avrupa'nın havasının sıcak olduğunu, çok güzel memleket olduğunu babam ve Safa Bey'e söyledik. Gitmek için izin istesek de buna razı olmadılar. Bende kardeşimi çok sevdiğimden onunla beraber Avrupa'ya kaçmaya karar verdim. Ana ve kız için bir pasaport bulmakla beraber kılık değiştirdim. Kendimi yaşlı göstermek adına saçıma pudra sürdüm. Mustafa Paşa İstasyonu'ndan serbest geçerken Belgrad'a geldiğimiz anda sefir ve eşinin bizi karşıladığını gördük. Bizi geri döndürmek adına emir aldığını, İstanbul'a gidecek olan tren hareket edinceye kadar bizi evine davet etti. Fakat bu teklifi kabul etmeyerek otele geldik. Şimdi ise polislerden Avrupa'ya gitmek için izin bekliyoruz. Kardeşim hasta yatıyor, Sefir Fethi Paşa bir doktor gönderdi. Doktor ise vakit kaybetmeden İsviçre'de bir doktora görünmemizi tavsiye etti." Belgrad polisi ile Osmanlı Sefareti arasındaki görüşmeler sürerken kızların Avrupa'ya geçebileceklerine ihtimal veriliyor. Fakat başka ülke sınırlarında yakalanma riskleri de mevcuttur.¹¹⁴ Kızların Belgrad'dan nasıl ve kimle kaçtıkları konusuna gelince, Belgrad'da bulunan Avrupalı kadınlar eşliğinde Avrupa'ya geçmişlerdir. Kaldıkları Grand Otel'den çıkıp nereye gittikleri bilinmemekle beraber bu durum Belgrad'da gündem olmuştur. Herkes kızların durumunu merak ederken orada bulundukları vakitte birçok dost kazanmışlardır. Dostlarının yardımıyla kayıkla mı yoksa arabayla mı kaçtıkları bilinmemektedir. Zinnur'un hasta olduğundan ötürü ihtimaller dâhilinde ise hareket kabiliyetleri az olduğundan özel bir evde saklanma ihtimalleri üzerinde de durulmaktadır.¹¹⁵

13 Ocak 1906'da Belgrad Sefaretinden gelen yazı üzerine Mehmed Nuri Bey, Belgrad'a kızlarını aramak için pasaport talebinde bulunur.¹¹⁶ Hiç olmadığı kadar ümitsiz ve çaresiz görülen Mehmed Nuri Bey, Belgrad'a hareket eder. Belgrad'da bulunduğu kısa süre içinde üzüntüsünden hasta olur. Burada doktorlarca muayene edilirken, iki ciğerinden hastalıklı olduğu ve tedavi olması yönünde öneri sunulur.¹¹⁷ Zinnur ve Nuriye Hanımlar tarafından kendi aileleri olan "Şananöf" ailesi tarafından kabul edildiklerini bildirirler. Kızların Belgrad'da kimlerle dost oldukları da apaçık ortadadır. Onların Paris'e kaçmasına bir Sırp asker, genç bir diplomat ve önemli mevkide yer alan bir memur onlara yardımcı oldu. Sahte pasaport düzenlenerek küçük bir vapuru olan doktor ve otelci kaçmalarına önyak oldular. Gece vakti arabalarını Hanyanı'na çekerek otelin arka kapısından kaçmışlardır. Vapurla Tuna'yı geçip Avusturya sınırına ulaşmışlardır.¹¹⁸

Belgrad Elçiliği, kızların takibini yaparken ve Sırbistan polisiyle birlikte koordineli bir arama süreci başlatır. Yüzbaşı Antiç, Simiç Corceviç ve oğlu Milan Corceviç tarafından Grand Otel'de akşam yemeği ve görüşmeden sonra saat bir sularında otelden gizlice çıkarlar. Kendi istekleriyle bir yerde saklanarak ve ardından kayığa binerek Avusturya sahiline gizlice geçmek isterler. Sırp polisinin aramalarında ne vapurla ve ne de trene bindikleri anlaşılır. Polisin, kızların bir evde saklandıkları fikrine rağmen sabah beşte kayıklara binerek Tuna Nehri'nden

¹¹³ BOA, *Y.A.HUS*, 498/50, 15 Zilkade 1323 (11 Ocak 1906).

¹¹⁴ "Nuri Bey'in Kızları", *Tuna*, nr.102/103, 20 Zilkade 1323 (16 Ocak 1906), s. 2-3.

¹¹⁵ "Kızların Belgrad'dan Kaçmaları", *Tuna*, nr.106, 23 Zilkade 1323 (19 Ocak 1906), s. 2-3.

¹¹⁶ BOA, *İ.HUS*, 137/44, 17 Zilkade 1323 (13 Ocak 1906).

¹¹⁷ BOA, *Y.PRK.HR*, 35/11, 17 Zilkade 1323 (13 Ocak 1906).

¹¹⁸ "Nuri Bey'in Kızları", *Tuna*, nr.112, 1 Zilhicce 1323 (27 Ocak 1906), s. 2.

geçirilerek Konvansiyonil Treni'yle Paris'e hareket ederler. Zinnur ve Nuriye Hanımların yanında Fransız vatandaşı Madmozil Marsel vardır. Sefaretin raporunda ise kızların kaçmasına önayak alan Alman memur Hencil'e ayrı bir yer verilir. Hencil'in Osmanlı Devleti aleyhinde sözlerine yer verilirken kendisinin "bir serseri" olduğu dile getirilir.¹¹⁹ Hariciye Nezareti, bu rapordan bir gün sonra kızların Viyana'da bulunmadığı bilgisine ulaşır.¹²⁰ Ancak Mehmed Nuri Bey, 18 Ocak 1896'da Viyana Sefareti'nden gelen yazıda kızların Viyana'da olmadığı bilgisi gelir. Mehmed Nuri Bey, kızlarını bulamaz ve hasta bir şekilde İstanbul'a geri dönmek zorunda kalır.

8. Sisam Görevi (1907)

Osmanlı Devleti, Sisam Beyi olarak Mahkeme-i Temyiz azasından Yorgiyadis Efendi'yi atamıştı. Ada halkı Yorgiyadis Efendi'yi değil daha önce Sisam'a atadığı Karatodori Efendi'yi istemekteydi. Osmanlı Devleti, geri adım atmamakta kararlıydı. II. Abdülhamid'in emriyle Asar-Tevfik vapuru, kolağası kumandanlığında iki bölük askerle vazifelendirilmesi kararlaştırıldı.¹²¹ Osmanlı Devleti, Sisam'da halka nasihatte bulunmak üzere bir heyet de gönderme kararı aldı. Bu heyete ise Tahrîrât-ı Hâriciyye Katibi Mehmed Nuri Beyi, Ferik Enver Paşa ve Şura-yı Devlet Azası Mavrokodarto Efendi seçildi. Bu heyete 75'er lira harcırah tahsis edildi. Sisam' gidecek olan heyeti İzzeddin Vapuru taşıdı.¹²² Sisam'a gönderilen heyet öncelikle halka nasihat edecek eğer kabul olunmazsa askeri tedbirlerin yürürlüğe konulacağı söylendi. Heyetin Sisam'a varmasıyla Ada'da ılımlı rüzgarlar esmeye başladı. Adadaki ortam kısa bire süreliğine sakinleşmiştir. Halka yapılacak nakdi yardım, Sisam'ın önde gelen kişilerine nişan verilmesi ve ahaliden bazı çocukların Mekteb-i Sultânî'nin gece okuluna kayıt yaptırılması teklifleri İstanbul'a iletilirdi.¹²³

9. Vefatı

Mehmed Nuri Bey'in kızlarının Paris'e kaçması üzeri bünyesi yarattığı etki ölümüne sebebiyet vermiştir. Nitekim Belgrad'da bulunduğu esnada ciddi sağlık sorunları yaşamıştır. Taha Toros, yazmış olduğu eserlerde Mehmed Nuri Bey'in üzüntüsünden vefat ettiğinden bahseder. Mehmed Nuri Bey, 51 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir. Zinnur'un ailesiyle ilişkisine ve ölümüne tanıklık etmemize olanak sunan ilk yorum, Mehmed Nuri Bey'in amcası Kont Allard de Chateaufort'un 1932 yılında *Vakit Gazetesi*'ne gönderdiği mektupta yer almaktadır. "Piyer Loti'nin Meşhur Naşat Kızları Kimlerdir" başlığıyla yayımlanan yazıda, Kont Allard sözlerine Mehmed Nuri Bey'in ölüm nedeninin kızlarının İstanbul'dan kaçışı olduğunu belirterek başlar. Ailenin felakete sürüklenmesinin sorumlusu olarak ise Pierre Loti'yi işaret eder.¹²⁴ Eşi Safiye Hanım ise Mehmed Nuri Bey'in ölümünden bir sene sonra 1909'da vefat etmiştir. Mezarı Cihangir Şeyh Hasan Efendi Camii haziresine defnedilmiştir.¹²⁵

10. Mehmed Nuri Bey'e Verilen Nişan ve Madalyalar

Osmanlı Devleti tarafından Mehmed Nuri Bey'e 27 senelik memuriyet hayatı boyunca hizmetlerinden ötürü birçok nişan verilmiştir. 26 Kasım 1888'de Rütbe-i Evvel-i Sınıfı Sanisi'ye terfi etmiştir. Mayıs 1890'da üçüncü rütbeden bir Mecidi Nişanı almıştır.

¹¹⁹ BOA, Y.A.HUS, 498/74, 21 Zilkade 1323 (16 Ocak 1906).

¹²⁰ BOA, Y.PRK, EŞA, 48/61, 22 Zilkade 1323 (17 Ocak 1906).

¹²¹ Ali Fuat Örenç, *Yakın Dönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 138-140.

¹²² BOA, *İrade Eyalet-i Mümtaze Sisam (İ.MTZ.SM)*, 8/238, 2 Şaban 1325 (10 Eylül 1907).

¹²³ A.F. Örenç, *Sisam Adası*, 140.

¹²⁴ Senem Timuroğlu, "Var İle Yok Arasında Bir Osmanlı Kadını: Hatice Zinnur (1883-1923)", *Toplumsal Tarih*, 2018, s. 72-77.

¹²⁵ BOA, BEO, 3491/261788, 24 Muharrem 1327 (15 Şubat 1909).

Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliği sırasında 12 Şubat 1893'te bir Mecidi Nişanı.¹²⁶ 6 Mart 1893'te hizmetlerinden ötürü var olan nişanı değiştirilerek birinci dereceden Mecidi Nişanı verilmiştir.¹²⁷ Mehmed Nuri Bey'e 14 Nisan 1893'te Nişan-i Osmanî,¹²⁸ 24 Haziran 1893'te Altın Liyakat Madalyasıyla onurlandırılmıştır.¹²⁹ 10 Mayıs 1897'de Mehmed Nuri Bey'e birinci dereceden Nişan-ı Osmanî¹³⁰ ile 19 Mart 1904'te Murassa Osmanî Nişanı verilmiştir.¹³¹ Mehmed Nuri Bey'e verilen nişanlar bununla da sınırlı değildi. Bu sefer de 28 Eylül 1907'de Murassa İftihar Nişanı'na layık görülmüştür.¹³² Bunun yanında Altın Liyakat, Gümüş Liyakat, Altın Hicaz Demiryolu Nişanlarına da sahipti.¹³³

Mehmed Nuri Bey'e yabancı devletler tarafından birçok nişan hediye edilmiştir. 15 Haziran 1900'de Bulgaristan Emareti tarafından Sivil Nişanı,¹³⁴ 2 Ocak 1891'de Fransa Hükümeti tarafından ziraata mahsus olan Agricol Nişanı ve yine Fransa tarafından 2 Temmuz 1892'de Teşvik Dönor Nişanlarına layık görülmüştür.¹³⁵

Romanya Devleti tarafından 2 Kasım 1893'te Etval dö Romani Nişanı,¹³⁶ 1894'te Japonya tarafından Soley le Van Nişanı almıştır.¹³⁷ Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtibi Mehmed Nuri Bey'e 9 Mart 1895'te İspanya Kralı tarafından İzabella Katolik Nişanı hediye edilmiştir.¹³⁸ Sırbistan Kralı tarafından 3 Mayıs 1895'de Takova Nişanı'na layık görülmüştür.¹³⁹ İran Devleti tarafından 20 Haziran 1895'te Şid u Hûşid Nişanı verilmiştir.¹⁴⁰

Yine Hariciye Nezareti'nde bulunduğu esnada Felemenk Devleti tarafından 12 Nisan 1896'da ikinci dereceden Oranje Nassau Nişanı¹⁴¹ ve 23 Aralık 1897'de Rusya Devleti tarafından Saint Stanislas Nişanı verilmiştir.¹⁴²

Mehmed Nuri Bey bir nişan da 1898'de Almanya tarafından birinci dereceden Kron dö Press Nişanı verilmiştir.¹⁴³ Mehmed Nuri Bey'e İsveç ve Norveç Kralı tarafından 28 Şubat 1899'de Etval Polar Nişanı verilmiştir.¹⁴⁴ Fransa Devleti tarafından 12 Ekim 1899'da Kron dö Fer Nişanı¹⁴⁵ ile 26 Kasım 1903'te Karadağ Devleti tarafından Danilo Nişanı almıştır.¹⁴⁶

SONUÇ

Sultan II. Abdülhamid, tahta çıktıktan sonra uzun süre stratejik görevler için doğru kişileri bulma çabasına girdi. Özellikle saltanatının ilk yarısında bu anlamda bir başarı yakalandığı söylenemez. Fakat güven veren eden kişileri bulunca da uzun yıllar bunlardan faydalanmasını doğru bilmiştir. 1890'lı yıllardan sonra sadaret, devlet kadrolarında uzun yıllar

¹²⁶ BOA, *İrade Taltifat (İ.TAL)*, 14/17, 7 Receb 1310 (12 Şubat 1893).

¹²⁷ BOA, *İ.TAL*, 89/22, 17 Şaban 1310 (14 Nisan 1893).

¹²⁸ BOA, *İ.TAL*, 17/84, 27 Ramazan 1310 (14 Nisan 1893).

¹²⁹ BOA, *İ.TAL*, 98/38, 9 Zilhicce 1310 (24 Haziran 1893).

¹³⁰ BOA, *İ.TAL*, 112/87, 8 Zilhicce 1314 (10 Mayıs 1893).

¹³¹ BOA, *BEO*, 2296/172173, 2 Muharrem 1322 (19 Mart 1904).

¹³² BOA, *İ.TAL*, 431/46, 20 Şaban 1325 (28 Eylül 1893).

¹³³ Pakalın, *Sicill-i Osmani*, s. 112-113.

¹³⁴ BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹³⁵ BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹³⁶ BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹³⁷ BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹³⁸ BOA, *İ.TAL*, 74/53, 12 Receb 1312 (9 Mart 1895).

¹³⁹ BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹⁴⁰ BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹⁴¹ BOA, *İ.TAL*, 94/47, 28 Şevval 1313 (12 Nisan 1896).

¹⁴² BOA, *HR.SAİD*, 10/10, 18 Cemaziyelahir 1320 (22 Eylül 1902).

¹⁴³ BOA, *İ.TAL*, 133/82, 5 Şevval 1315 (27 Şubat 1898).

¹⁴⁴ BOA, *İ.TAL*, 167/66, 17 Şevval 1316 (28 Şubat 1899).

¹⁴⁵ BOA, *İ.TAL*, 192/44, 6 Cemaziyelahir 1317 (12 Ekim 1899).

¹⁴⁶ BOA, *BEO*, 2226/166927, 6 Ramazan 1321 (26 Kasım 1903).

boyunca görevde kalan kimselerin sayısının artmış olması kendi idare sistemi için doğru kişilerin bulunduğunu göstermektedir. İşte bu dönemde uzun süre görev yapan devlet adamlarından biri de Mehmed Nuri Bey olmuştur. Nitekim o, görevi boyunca dönemin birçok tanığının da ifade ettiği üzere Padişah'a sadakatini ortaya koydu ve Padişah tarafından takdir gördü.

Mehmed Nuri Bey, 30 seneye yakın Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş bir bürokrattır. Makalemize konu olan Mehmed Nuri Bey'in hayatı hakkında bugüne kadar yapılmış bir çalışma mevcut değildir. Hakkında bir ansiklopedik madde dahi bulunmayan bir bürokratin hayatı ve mesleki faaliyetleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Diğer taraftan sorumluluk alan, gayretli, hayırsever, başarılı, gayretli ve özverili işlere imza atan çok yönlü bir devlet adamının hayat hikâyesi ortaya çıkarılmıştır.

Tanzimat dönemindeki en büyük avantajlardan biri olan yurt dışı eğitim olanağından faydalanarak Fransa'da ziraat eğitimi almıştır. Kendisinin Fransız kökenli olması ve Fransızca'yı da bilmesi Paris'e çabuk uyum sağlamasında önemli bir etken olmuştur. Matbuat Kalemî'nde ilk memuriyet hayatına başlayan Mehmed Nuri Bey, yüksek ziraat mühendisi olarak Ticaret ve Nafia Nezaretleri bünyesinde uzun yıllar çalışmıştır. Dil bilen, dış dünyayı tanıyan entelektüel bir isim olan Mehmed Nuri Bey, ziraat alanında bilgisini yazıya dökmüştür. Ziraat alanında birçok makale yazarak Osmanlı tarım ve ziraatına katkı sağlamıştır. Öğretmen unvanıyla Halkalı Ziraat Mektebi'nde derslere giren Mehmed Nuri Bey, Babıali'nin dikkatini çekmiştir. II. Abdülhamid'in en yakın adamlarından olan Mehmed Nuri Bey, 16 sene Tahrîrât-ı Hâriciyye Kâtipliği görevini üstlenmiştir. 16 sene boyunca bir memurdan ziyade diplomatik ilişkilerde de kendini göstermiştir. İtalya Kralına tebrik için Roma'ya gitmesi ve 1897 Osmanlı-Yunan barış müzakerelerine katılması ona güvenin göstergesi olmuştur. Padişahın en güvendiği isimlerden olan Mehmed Nuri Bey, 1898 Roma ve 1899 Lahey Konferanslarına delege olarak seçilmiştir. 1906'da kızlarının Paris'e kaçması onun üzerinde yıkıcı bir etki bırakmıştır. Yaşadığı üzüntülü olayların ardından hastalığı daha da ilerlemiş, 2 sene sonra kalp krizinden hayatını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti ve yabancı devletler tarafından Mehmed Nuri Bey'e birçok nişan verilmiştir

KAYNAKÇA

Arşiv Malzemeleri

T.C. Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO).

Dahiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİDd).

İrade Eyalet-i Mümtaze Sisam (İ.MTZ. SM).

İrade Hariciye (İ.HR).

İrade Hususi (İ.HUS).

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL).

İrade Taltifat (İ.TAL).

Hariciye Nezâreti İrade (HR.İD).

Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdiriyyeti (HR. SAİD).

Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Evrakı (HR. SYS).

Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR. TH).

Hazine Hassa İradeler (HH.İ).

Meclî-i Vükela Mazbataları (MV).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.e).

Şura-yı Devlet Evrakı (Ş.D).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE).

Yıldız Esas Defterler (Y.EE.d).

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV).

Yıldız Perakende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y..PRK.EŞA).

Yıldız Perakende Evrâkı Hariciye Nezâreti Marûzâtı (Y..PRK.HR).

Yıldız Perakende Evrâkı Başkitabet Dairesi Marûzâtı (Y..PRK.BŞK).

Yıldız Sadaret Resmi Marûzât Evrâkı (Y..A...RES).

Yıldız Perakende Evrak Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM).

Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB).

Sürelî Yayınlar

Malumat Gazetesi

“Kızların Nesli”, *Tuna*, nr.106, 23 Za. 1323 (19 Ocak 1906), s. 2.

“Nuri Bey’in Kızları”, *Tuna*, nr.106, 23 Zilkade. 1323 (19 Ocak 1906), s. 2-3.

“Kızların Belgrad’dan Kaçmaları”, *Tuna*, nr.106, 23 Zilkade 1323 (19 Ocak 1906), s. 2-3.

“Nuri Bey’in Kızları”, *Tuna*, nr.112, 1 Zilhicce 1323 (27 Ocak 1906), s. 2.

İnternet Kaynakları

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/24177>.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Baktıaya, Adil, “19. Yüzyıl Sonunda Anarşist Terör”, Toplumun Anarşistlerden Korunması Konferansı (1898) ve Osmanlı Devleti,” *Bilgi ve Bellek*, Cilt: 8, Sayı: 4, 2007, s. 305-324.

Baktıaya, Adil, “19. Yüzyılda Teröre Karşı Uluslararası Güvenlik İşbirliği Geliştirme Çabaları: 1898 Roma Konferansı”, *International Congress of Asian and North African Studies/Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Türkiye 2020, s. 50-76.

Birinci, Ali, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001.

Bozkurt, Gülnihal, “Lahey Barış Konferansı”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 369-394.

Çakmak, Aydın, *Türk Dışişleri’nin Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.

Çetinsaya, Gökhan, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47, 2016, ss. 353-409.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), YKY, İstanbul, 2002, s. 150-154.

Eyffinger, Arthur, *The 1899 Hague Peace Conference: The Parliament of Man the Federation of the World*, Boston: Kluwer Law International, 1999.

Gençoğlu, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) Bir Grup Biyografisi Araştırması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1949.

Hızlı, Kasım, *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlulu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt: 11, Sayı: 14, MEB, İstanbul 1969.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, İslam, Sanat, Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2008.

Kırmızı, Abdülhamit, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 5-21.

Makzume, Erol, *Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi*, İstanbul: MD Basımevi, 2009.

Mayakon, İsmail Müştak, *Yıldızda Neler Gördüm*, Sertel Matbaası, İstanbul 1940.

Ortaylı, İlber, “Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1999.

Örenç, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.

İrtem, Kani Süleyman, *Yıldız ve Jön Türkler*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1999.

Toros, Taha, Pierre Loti'nin Roman Kahramanlarından Kontes Nuriye, Taha Toros Arşivi, <https://core.ac.uk/download/pdf/38307001.pdf>, erişim tarihi: 10. 06. 2022.

Toros, Taha, “Paris'te Alkışlanan İki Türk Kadını Kontes Nuriye ve Müfide Ferid”. Taha Toros Arşivi, <https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/526b2bfb-5250-4275-b9fa-e5b7d56bb122/content>, erişim tarihi: 15.06. 2022.

Taha Toros Arşivi, “Taha Toros ile Pierre Loti Üzerine”, <https://core.ac.uk/download/pdf/38306945.pdf>, erişim tarihi: 20. 06. 2022.

Timuroğlu, Senem, “Var İle Yok Arasında Bir Osmanlı Kadını: Hatice Zinnur (1883-1923)”, *Toplumsal Tarih*, 2018, s. 72-77.

Toruk, İbrahim, *Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, Cilt: 3, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Sicill-Osmani Zeyli*, Cilt: 13, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Sansar, Mehmet Fatih, *Bağımsızlıktan Balkan Savaşlarına Osmanlı-Romanya İlişkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2020.

Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Boğaziçi Yay., İstanbul 1990.

Taha Toros Arşivi, "Taha Toros ile Pierre Loti Üzerine", erişim tarihi: 20.06.2022.

Yılmaz, İlker, "Serseri, Anarşist ve Fesad'ın Peşinde", II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları' İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

EKLER

EK-1

Mehmed Nuri Bey, alttan birinci sırada Lahey Barış Konferansı sırasında çekilen fotoğrafta Mehmet Mehmed Nuri Bey'in yanında ise Turhan Paşa yer almaktadır. Ayrıca sağdan birinci sırada Yusuf Bey yer almaktaydı.¹⁴⁷

¹⁴⁷ A. Eyffinger, *The 1899 Hague Peace Conference*, s. 193.

EK-2¹⁴⁸

413
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
12 / 4
October
2022

¹⁴⁸ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/24177>, erişim tarihi: 15.09.2022.

**AMERİKAN BOARD’UN BULGARLAR ARASINDAKİ EĞİTİM
FAALİYETLERİ KAPSAMINDA SAMOKOV AMERİKAN
KOLEJİ VE TEOLOJİ ENSTİTÜSÜ İLE AMERİKAN YATILI
KIZ OKULU (1860-1936)**

*Samokov American College and Institute of Theology and American
Boarding School within the Scope of The American Board's Educational
Activities Between Bulgarians (1860-1936)*

Tuğba Çalışkan

Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: tugbacaliskan@mu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6882-7675

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 09.06.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 04.10.2022
Pages - Sayfa : 415-438

: <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.62884>

Citation - Atıf: Tuğba Çalışkan, “Amerikan Board’un Bulgarlar Arasındaki Eğitim Faaliyetleri Kapsamında Samokov Amerikan Koleji Ve Teoloji Enstitüsü İle Amerikan Yatılı Kız Okulu (1860-1936)”, *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 415 – 438.

AMERİKAN BOARD’UN BULGARLAR ARASINDAKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ KAPSAMINDA SAMOKOV AMERİKAN KOLEJİ VE TEOLOJİ ENSTİTÜSÜ İLE AMERİKAN YATILI KIZ OKULU (1860-1936)

*Samokov American College and Institute of Theology and American
Boarding School within the Scope of The American Board's Educational
Activities Between Bulgarians (1860-1936)*

Tuğba Çalışkan

Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: tugbacaliskan@mu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6882-7675

Öz

Amerikan Board Teşkilatı Osmanlı Devleti’nde 1820 yılında faaliyetlerini başlatmış ve daha sonra kurduğu misyonlarından Batı Türkiye Misyonu’nun sınırlarını Balkanlara doğru genişleterek çalışma alanlarının içine Edirne’yi de katmıştır. Böylelikle Bulgaristan’a doğru çalışmalar götürülmüş ve ilk olarak 1857 yılında Amerikalılar tarafından burada misyonerlik faaliyetleri başlatılmıştır. Batı Türkiye Misyonu’na bağlı olarak gerçekleştirilen ilk çalışmalardan sonra bir ayrılık gerçekleştirilmiştir. 1871 yılında Avrupa Türkiye Misyonu’nun kurulmasıyla Bulgaristan’daki faaliyetler bu misyon içinde yürütülmüştür. Amerikan Board’un çalışma düzeni içerisinde Bulgaristan’daki çalışmalara öncelikle misyonerlerin dil öğrenmesi, dini çalışmalar ve akabinde eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi biçiminde devam edilmiştir. Teşkilatın çalışmaları içinde eğitim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bulgaristan Samokov’da Amerikan misyonerleri tarafından açılan Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü ile Amerikan Yatılı Kız Okulu çalışma konumunu oluşturmaktadır. Erkekler için 1860, kızlar için 1863 yılında kurulan bu iki okul öğrencilerini iyi yetiştirmeye çalışan bir eğitim kurumuydu. Uzun yıllar bölgedeki ve dünyadaki sorunlara rağmen ayakta kalan bu kurum ülkesi için önemli kişiler yetiştirmiştir. Bu çalışmada söz konusu iki okulun 1860-1936 yılları arasındaki eğitim faaliyetleri çerçevesinde, verilen dersler ve öğrenci sayıları ile faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Board, Misyonerlik, Okul, Filibe, Eski Zağra.

Abstract

The American Board Organization started its activities in the Ottoman Empire in 1820 and later expanded the borders of the Western Turkey Mission, one of the missions it established, to the Balkans, and added Edirne to its working areas. Thus, studies were brought to Bulgaria and missionary activities were first started here by the Americans in 1857. After the first studies carried out under the Western Turkey Mission, a separation was made. With the establishment of the European Turkey Mission in 1871, the activities in Bulgaria were carried out within this mission. Studies were carried out in centers such as Philippopolis, Plovdiv, Eski Zagora, Samokov, Sofia, Bansko and Meriçleri in Bulgaria. Within the working order of the American Board, the work in Bulgaria continued in the form of language learning of the missionaries, religious studies and then the realization of educational activities. Education has a very important place in the work of the organization. The American College and Institute of Theology and the American Boarding School for Girls, which were opened by American missionaries in Samokov, Bulgaria, constitute our study subject. Founded in 1860 for boys and 1863 for girls, these two schools were an educational institution that tried to raise their students well. This institution, which has survived for many years despite the problems in the region and the world, has trained important people for its country. In this study, within the framework of the educational activities of these two schools between 1860-1936, the courses given, the number of students and their activities will be discussed.

Keywords: American Board, Missionary, School, Filibe, Eski Zağra.

Giriş

19. yüzyılın başında ABD'nin New England bölgesinde temelleri atılan "American Board Of Commissioners For Foreing Missions" kısaca "ABCFM" veya "BOARD" adlı Protestan teşkilatı 1810 yılında Boston'da kuruldu.¹ Amerikan Board'un teşkilatlanmasında ve ilk faaliyetlerinde İngiltere'nin maddi, fikri ve diplomatik alanlarda yardım ve desteğini alan² Board, çalışmalarını misyon denilen bölgelere ayırdı. Misyonlarda ise istasyon denilen, idarede işleri kolaylaştıran çalışma alanları vardı. İstasyon dahilinde misyonerler çalışmalarını sürdürürler ve tüm faaliyetlerini (idari, mali) bu alan içinde gerçekleştirirlerdi.³

1812 yılında Hindistan'a giren Board misyonerleri, 1820 yılında ABD içinde yerliler arasında, Pasifik bölgesinde ve Filistin topraklarında faaliyetlerini gerçekleştiriyordu. On yıl sonra, 1830 yılında ise Çin'e ve Suriye'ye misyonerlik faaliyetlerini taşımışlardı.⁴

Amerikan Protestan misyonerleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını "Bible Lands" (İncil Ülkesi) olarak görüyordu ve "Bu mukaddes ve vaat edilmiş topraklar silahsız bir haclı seferiyle geri alınacaktır"⁵ diyorlardı. Buradan hareketle kutsal saydıkları bu topraklarda 1819 yılında faaliyetlerini başlatma kararı aldılar ve 1820 yılında da uygulamaya başladılar. İlk çalışmaları gerçekleştirmek üzere Plinky Fisk ve Levy Parsons adında iki misyonerlerini de Yahudiler üzerinde çalışma yapmak üzere 1819 yılında Boston'dan Osmanlı Devleti'ne doğru gönderdiler. Çalışma alanları Kudüs merkez olmak üzere Filistin toprakları olarak seçildi. Fakat faaliyet sahalarının genişletilmesi kararının alınmasıyla birlikte bu iki misyoner Ocak 1820'de İzmir'e geldi.⁶

Amerikan Board Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalarını üç misyona ayırdı: Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu. Bu üç misyona ek olarak Bulgar Misyonu, Suriye Filistin Misyonu ve Nasturi Misyonu da çalışma alanları arasında yer aldı.⁷

1860 yılında Batı Türkiye misyonunda: İstanbul, İzmir, Tokat, Kayseri, Bursa, Sivas, Yozgat, Bahçeçik ve Edirne kentleri vardı. Görüldüğü üzere bu misyon geniş bir alana yayılmaktaydı. Bu alanda Amerikan Board Teşkilatı tüm bu illerde ve bu illerin ilçe ve köylerinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktaydı.⁸

Doğu Türkiye Misyonu'nda ise; Erzurum, Harput, Mardin, Van ve Bitlis istasyonları vardı. Merkezi Türkiye Misyonu'nda da: Antakya, Adana, Antep, Maraş, Urfa, Halep ve Tarsus istasyonları bulunuyordu.⁹

Anadolu'da Ermeniler arasında yapılan misyonerlik çalışmalarında başarı elde edildiği ortaya çıktı. Anadolu'da Ermeniler neyse Balkanlar için Bulgarların da öyle olduğu

¹ Süleyman Büyükkaracı, *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Yelken Yayınları, 2. Baskı, Konya, 2004, s. 419.; William E. Strong, *The Story of The American Board*, The Pilgrim Press, Norwood 1910, s. 3-10.; Özgür Yıldız, Anadolu'da Amerikan Misyonerleri, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 24.

² Ayşe Aksu, "Buzdağının Ötesi: Amerikan Board'un Kuruluşunda (1810-1825) ve İlk Faaliyetlerinde İngiliz Misyonerlerin Katkıları", *Kutadgu Bilig Dergisi*, Ayrı Basım, Mart 2008, s. 314.

³ Ö. Yıldız, a.g.e., s. 25-26.

⁴ İdris Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2017, s. 24.

⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yayınları, İstanbul, s. 33.

⁶ Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, 2007/2, s. 65.; Gülbadi Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2015, s. 4.

⁷ Ö. Yıldız, a.g.e., s. 26.

⁸ A. Öztürk, a.g.m., s. 71.

⁹ Ö. Yıldız, a.g.e., s. 27-28.

düşünülmektedir.¹⁰ Amerikan Board'un Osmanlı Devleti'nde çalışma yapmaya başlamasından beri Bulgarlar üzerinde misyonerlik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine yönelik talepler gelmekteydi. Fakat 1852 yılında belli bir miktar para verilmesine rağmen Bulgaristan'a gidecek kimse bulunamadı. Böyle olmasına karşılık Bulgaristan'a önem verildi. Robert Kolej çalışmalarıyla bilinen Cyrus Hamlin Amerikan Board'un çalışmalarını Bulgarlar arasına taşımayı teklif eden ilk kişiydi. Cyrus Hamlin Boston'da bulunan genel sekreterliğe baskı yaptı ve ayrıca İngiliz Protestan misyonerlerinin desteğini de aldı. Fakat Hamlin'in 1857 yılında bölgeye Türk Misyonu Yardım Cemiyeti (The Turkish Mission Aid Society)'nden bir kişi ile gezi düzenlemesinin ardından yaptığı teklif, Amerikan Board tarafından olumlu karşılandı ve aynı yıl bölgeye misyoner gönderilmesi kabul edildi. Buradaki çalışmalar ikiye ayrıldı. Bulgarların yoğun olarak yaşadığı bölgenin güneyinde Amerikan Board misyonerleri faaliyetlerini sürdürürken, kuzeyinde Amerikalı Metodist misyonerler yer aldı. 1857¹¹ yılında Methodist Board ile bölgenin kuzey ve güney olarak paylaşılmasının ardından, Varna ve Şumnu'ya misyoner gönderildi. Amerikan Board ise bu faaliyetlerin hemen akabinde 1858 yılında Trakya ve Makedonya dahil olmak üzere Balkanların güneyinde faaliyetlerine başladı. 1870 yılına gelindiğinde ise Protestan misyonerler "The Bulgarian Mission" çatısı altında ortaklaşa faaliyet sürdürmeye başladı.¹²

Bulgar Misyonu öncelikle Batı Türkiye Misyonu'na bağlı olarak çalıştı. Edirne merkez istasyondur. Başkente yakınlığıyla Edirne bütün politik etki ve hareketlerden etkilenmekteydi. Uzun yıllardır burası tüccarlar, öğrenciler ve kısa ya da uzun süreli çalışanların yaşadığı büyük bir şehirdi.¹³ Bu nedenle misyonerlik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi açısından da uygun bir yer olarak görülmekteydi.

Balkan halklarını Protestanlaştırmak isteyen Amerikalı Protestan misyonerler Balkanlar'da teşkilatlandı.¹⁴ Bulgarlar arasında yaptıkları çalışmalarla onların Ortodoks kilisesinden kurtularak milli bir kilise kurmalarını ve Türk egemenliğinden de ayrılmasını beklenmekteydi.¹⁵ Söz konusu çalışmalar eğitim ve Protestanlığın tebliği alanlarında yoğunlaştırıldı. Bu nedenle okullar ve yayın faaliyetleri bu iki ana temel üzerine oturtuldu.¹⁶ Ayrıca dini faaliyetler, yardım ve sağlık hizmetlerinin geliştirilip halka sunulması, halka yakınlaşmalarını sağlamaktaydı. Bu şekilde Amerikan Board faaliyetlerini devletin en uzak köşelerine kadar götürebildi.¹⁷

¹⁰ H. G. O. Dwight, "European Turkey as a Field of Christian Missions", *The Missionary Herald*, Cilt: 54, No: 10, Ekim 1858, s. 322-324.

¹¹ James L. Barton, misyonerlik çalışmalarının 1858 yılında başladığını ifade etmektedir. James L. Barton, "The Collegiate and Theological Institute at Samokov, Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 97, No: 4, Mart 1901, s. 145.

¹² Gülbadi Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Teşkilatlanması ve Eğitim Faaliyetleri", *Yeni Türkiye, Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı-III*, Sayı: 68, (Mart-Haziran 2015), s. 3109.; Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2002, s. 106.; Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 12-16 Eylül 1994, Cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1100-1101; Mehmet Ali Doğan, "Misyonerlerin Osmanlı Bulgarları Hakkındaki Yazılarından Örnekler", *Türk Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, Ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, 2013, s. 282.; Fensham Florance ve vd., *A Modern Crusade in the Turkish Empire*, Published by Woman's Board of Missions of the Interior, Chicago 1908, s. 81.

¹³ James L. Barton, *Daybreak In Turkey*, The Pilgrim Press, Boston 1908, s. 90.

¹⁴ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008, s. 37.

¹⁵ Gürsoy Şahin, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, Temmuz 2019, s. 147.

¹⁶ Arzu Taşcan, "XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiyesi'nde "Dini Görünümlü" Siyasî Nüfuz Mücadelesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5, Mayıs 2015, s. 36.

¹⁷ Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *Journal of Islamic Research*, Cilt: 20, Sayı: 4, 2007, s. 465; Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, 1992, s. 3.

Eğitim faaliyetleri çerçevesinde, önceleri ilk hedefleri din eğitimi vermek ve dini kurumlarda çalışacak görevliler yetiştirmek olan ilahiyat okullarının yanında öğretmen okulları, anaokulları, endüstri-meslek okulları, körler ve sağırılar için okullar, hemşirelik okulları, sağlık okulları, ticaret okulları, mühendislik okulları ve kadınlar ile kızlara yönelik okulları açıldı. 1860'lı yıllardan itibaren ise yüksekokul veya kolej tipi okullar açılmaya başlandı.¹⁸ Bizim de çalışmamız Bulgar misyonunun kurulmasının ardından Amerikan Board tarafından açılan iki önemli okul olan; Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü ile Amerikan Yatılı Kız Okulu'nu ele almak oldu.

1. Amerikan Board'un Avrupa Türkiye'si Misyonu'ndaki Teşkilatlanması ve Gerçekleştirilen Faaliyetler

Edirne'de merkez istasyonunun kurulmasının ardından çalışmalar ilk olarak Edirne, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve Samokov'da başlatıldı.¹⁹ Batı Türkiye Misyonu'na bağlı olarak ayrıca Bansko, Yanbolu ve Meriçler gibi merkezlerde de Amerikalı misyonierlerin eşliğinde çalışmalar yürütülmekteydi.²⁰ Gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında atılan ilk adım Dr. Ellias Riggs ve Dr. Albert S. Long tarafından İncil'i antik dilden modern Bulgarca'ya çevirmek oldu. Daha sonra ise okul kitapları ve gazeteler tercüme edilmeye başlandı.²¹

Bulgarların bağlı olduğu Avrupa Türkiye'si Misyonu'nda çalışmalar dört ana istasyon etrafında gerçekleştiriliyordu. Zaman zaman değişmiş olsa da Bulgarlar arasında Samokov ile Filibe ve Makedonya bölümünde Manastır ile Selanik merkez istasyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Filibe İstasyonu Kasım 1859'da çalışmaya başladı. İstasyonun kurulmasıyla dini faaliyetler başlatıldı ve bir öğretmen burada İncil öğretimiyle ilgilendi. Bu tarihte hem Bulgar hem de Rum çok sayıda genç erkek misyonierleri ziyaret etmekteydi. Genellikle dört ya da beş Bulgar ve bir ya da iki Türk de buradaki çalışmalarda bulunmaktaydı. İncil öğretimi için bir sınıf kuruldu ve buraya beş öğrenci gelmekteydi.²³ Ayrıca yapılan çalışmalar doğrultusunda Filibe'de birçok genç erkeğin yatılı bir okul arzu ettiği ortaya çıktı.²⁴

Filibe kentinin çoğunluğu Bulgar'dı. Ayrıca kent halkı içinde; Türk, Yunan, Yahudi ve Ermeniler de yaşamaktaydı. J. F. Clarke ve W. W. Merriam eşleriyle birlikte buraya gelen ilk misyonierlerdi. 1862 yılında Merriam soyguncular tarafından vurularak hayatını kaybetti. Merriam'ın ve ardından eşinin hayatını kaybetmesi misyon idarecilerini bölgedeki çalışmalar konusunda birtakım önlemler almaya zorladı ve neticede bölgede Amerikan Board adına yürütülen çalışmaların azaltılmasına karar verildi.²⁵

1864 yılına gelindiğinde Filibe İstasyonu'nda 2 erkek ve 2 kadın misyonier görev almaktaydı.²⁶ Bu yıl Bulgarlar üzerinde etkili çalışmalar yapıldı. Bulgarlar kitap talep etmeye

¹⁸ Nuri Karakaş, "Amerikalı Misyonierlerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Nüfusu ve Kilisesi: Misyonierlik*, Editör: Mehmet Metin Hülalü ve başk., Cilt: 8, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 129.

¹⁹ G. Alan, *a.g.e.*, s. 313; F. Fensham vd., *a.g.e.*, s. 85.

²⁰ F. Fensham vd., *a.g.e.*, s. 85; G. Alan, *a.g.e.*, s. 313.

²¹ F. Fensham vd., *a.g.e.*, s. 85.

²² G. Alan, *a.g.e.*, s. 314.

²³ *The Missionary Herald*, Cilt: 56, No: 9, Eylül 1860, s. 278.

²⁴ *The Missionary Herald*, Cilt: 57, No: 3, Mart 1861, s. 69-70.

²⁵ William E. Strong, *The Story of The American Board (An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Missions)*, The Pilgrim Press, Boston, New York, Chicago 1910, s. 212.; G. Alan, *a.g.e.*, s. 314.; George D. Marsh, "Sketch of Philippopolis Station Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 88, No: 8, Ağustos 1892, s. 315.

²⁶ Amerikan Board Heyeti, ABA003402703001.

başladı ve çok sayıda kitap satıldı.²⁷ Fakat Bulgarlar arasında misyonerlik faaliyetlerinin başladığı dönemde, devlet okullarının sayısı az ve çoğu ilkokul seviyesindeydi. Ders kitapları ise öğretime çok elverişsizdi.²⁸ Bu durum bir yandan misyonerlerin eğitim çalışmalarının talep görmesini sağlayacak bir unsurdur fakat diğer yandan ise misyonerlerin işlerini zorlaştırıyordu.

1869 Temmuz'unda Samokov şehri misyon istasyonu olarak belirlendi. Bir önceki yıl dil öğrenmek için Filibe'de bulunan Rahip Locke ve Rahip Page eşleriyle birlikte buraya geldi. Kendilerine Board tarafından bu kentte bir konut satın alındı. Page 1874 yılına kadar ve Locke da 1886 yılına kadar bu istasyonda kaldı. Bu iki misyoner, Bulgar yardımcılarla birlikte, onların evlerinin birinde dua servisini başlattı. 1871 yazında, Batı Türkiye Misyonu'ndan ayrıldıktan sonra gerçekleştirilen ilk yıllık toplantıda, Kız Yatılı Okulu öğretmenleri Bayan Maltbie ve Bayan Beach Eski Zağra'dan Samokov'a taşındı.²⁹

1 Ocak 1869 tarihinden itibaren Samokov'da iki yardımcı bulunmaya başladı.³⁰ Bay Pope Temmuz 1869'da eşiyle birlikte Samokov'a taşındı. Burada yaşayan Bulgarların çoğu misyonerlerin gelişine olumlu tepki vermedi. Çünkü misyonerlerle yerli halkın ilişkileri söz konusu olduğunda aforoz dillendirilmekteydi. Ayrıca misyonerlerle ilişki kurulması da yasaktı. Bu yüzden insanlarda bir rahatsızlık söz konusuydu. Fakat misyonerler Türklerin kendilerine yaklaşımını oldukça arkadaşça bulmaktaydı. Ayrıca sözü geçen tarihte Samokov'da dört aile ve altı kilise üyesi vardı. Fakat yedi sekiz ailenin daha onlara katılması beklenmekteydi.³¹

11 yıldır Filibe'de yaşayan J. F. Clarke ve ailesi de 1871 Kasım'ında Amerika ziyareti dönüşünde Samokov'a atandı.³² Bayan V. A. Mumford 1872 yılında Kız Yatılı Okuluyla birlikte çalışıyordu. Misyon çalışanlarından Bayan Beach sağlığının kötü olması nedeniyle ayrılmak zorunda kaldı. Bayan Mumford da 1877 yılında misyondan ayrılanlar arasında yer aldı.³³

Bulgarlar arasında misyon çalışmalarının başlamasından on dört yıl sonra Balkanlardaki çalışmaların merkeziyle ilgili bir değişikliğe gidildi. 31 Temmuz 1871 tarihinde Eski Zağra'da yapılan toplantıda alınan bir kararla Balkanlardaki Amerikan Board çalışmaları, Batı Türkiye Misyonu'ndan ayrılarak Avrupa Türkiyesi Misyonu olarak yeniden yapılandırıldı.³⁴

1870-1878 yılları arasında Filibe, Board için bir dış istasyona dönüştü. Sonraki yıllarda Eski Zağra ise Türk-Rus Savaşı'nda harap oldu. Bu çalışma bölgesi içinde misyon okulları Samokov'da yer alırken çalışmalar için gerekli yayın işleri çoğunlukla İstanbul'da gerçekleştiriliyordu.³⁵

1877-1887 yılları arasındaki on yıllık süreçte Bulgarlar üzerindeki çalışmalar daha ileri bir aşamaya taşındı. Amerikan Board misyonerlerinin yanında yerli yardımcılar ile oluşan Bulgar Protestan topluluğunun yardımları söz konusuydu. Bu desteklerin yanında, Bulgarların kendi kiliselerine aşırı bağlı olması ve bağımsızlıklarını kazanma girişimleri yapılan çalışmaları

²⁷ *The Missionary Herald*, Cilt: 60, No: 1, Ocak 1864, s. 15.

²⁸ J. L. Barton, a.g.m., s. 145.

²⁹ H. C. Haskell, "Sketch of Samokov Station", *The Missionary Herald*, Cilt: 88, No: 3, Mart 1892, s. 94.

³⁰ *The Missionary Herald*, Cilt: 65, No: 7, Temmuz 1869, s. 225.

³¹ *The Missionary Herald*, Cilt: 65, No: 11, Kasım 1869, s. 387.

³² H. C. Haskell, a.g.m., s. 94.

³³ H. C. Haskell, a.g.m., s. 95.

³⁴ Samuel Colcord Bartlett, *Historical Sketches of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston 1876, s. 27.; Alan, a.g.e., s. 314.

³⁵ George D. Marsh, "Sketch of Philippopolis Station Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 88, No: 8, Ağustos 1892, s. 315.

sekteye uğratiyordu. Öyle ki 1885 yılından itibaren çıkan Bulgar isyanları Filibe'deki Amerikan Board çalışmalarını bir süre durdurdu.³⁶

Bulgarların 1878 yılında bağımsız olmasından sonra eğitim alanında ciddi bir ilerleme sağlandığı düşünülüyordu. 1902 yılına gelindiğinde Samokov kenti Bulgaristan'da bulunan misyonun eğitim işlerinin merkezi haline geldi. Burada çalışmalarını devam ettiren kıdemli dört aile yaşamaktaydı: The Haskells, Thomsons ve Bairds, Dr. Clarke ve Bayan Maltbie.³⁷ Buradaki umut verici gelişmeler doğrultusunda Board da on yıl içinde gerçekleştirecekleri çalışmalar için iki katı destek sağladı.³⁸

Bulgarlar arasında uzun süre milliyetçi isyanlarla mücadele edildi. 1897 yılında ise Osmanlı-Yunan Deniz Savaşı misyonerlerin çalışmalarını aksattı. Savaşın başlamasıyla Selanik ve Manastır siyasetin faaliyet merkezi oldu. Fakat bu savaş sonrası da olaylar son bulmadı, aksine ardı ardına çeşitli olumsuzluklar yaşandı. 1904 yılında Samokov ve diğer sınır kentlerinde sıkıyönetim olduğu için bu kentlerdeki çalışmalar durgundu.³⁹ 1905 yılına gelindiğinde politik durum gergin ve düşmanlık duyguları yüksekti.⁴⁰ 1908 yılında Bosna-Hersek ilhak edildi, 1911 yılında Balkan Savaşları başladı ve ardından 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Bu şartlar altında misyonerlik faaliyetleri aksadı.⁴¹

Tüm bu aksaklıklara rağmen misyonerleri sevindirici gelişmeler de oldu. 1913 yılında Bulgaristan'da İçişleri Bakanı ve Eğitim Bakanı, ki ikisi de Robert Kolej mezunuydu, misyonerleri oldukça candan karşıladı ve onlara yapacakları işlerde mümkün olan yardımı yapmaya hazır olduklarını belirttiler. Eğitim Bakanlığı tarafından misyon okulları mezunlarının kapılarının tüm orta öğretim veren kurumlara açılması ve devlet liseleri mezunlarıyla eşit koşullarda olmaları planlandı.⁴²

Birinci Dünya Savaşı sonunda ise Avrupa Türkiyesi Misyonu, sınırların değişmesiyle Balkan Misyonu haline dönüşmüştü.⁴³ Amerikan Board savaş sonunda da eğitim faaliyetlerine devam etme arzusundaydı. 1919 yılında Francis E. Clark'ın "Boston Herald" da yayımlanan mektubunda; "Medeni dünyada çok iğrenç zalimliklerle dibe batmış ve alçakça şeyler başına gelmiş bir ulus için ne yapılabilir?" sorusuna verdiği cevapta; "Daha fazla misyoner ve öğretmen gönderilmeli. Robert Kolej ve Amerikan Kız Okulu gibi daha fazla kolej kurulmalı. Ayrıca Samokov ve Manastır'daki gibi ilkokul seviyesinde okullar açılmalı" diyordu.⁴⁴

Paul Rowland da "Eğer Robert Kolej devlet adamlarının yuvasıysa Samokov'daki okullar da ulusun ahlaki ve manevi liderlerinin yuvasıdır" diyordu.⁴⁵ Öyle ki Bulgaristan'ın önde gelen devlet adamları ilk eğitimlerini Samokov'daki Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü'nde almış ve eğitimlerine daha sonra İstanbul Robert Kolej'de devam etmişlerdir.⁴⁶

³⁶ G. Alan, a.g.e., s. 315-316.

³⁷ Francis E. Clark, "The Balkan Missions", *The Missionary Herald*, Cilt: 98, No: 6, Haziran 1902, s. 236.

³⁸ Theodore T. Holway, "Bulgaria's Future", *The Missionary Herald*, Cilt: 112, No: 12, Aralık 1916, s. 548.

³⁹ *The Missionary Herald*, Cilt: 100, No: 7, Temmuz 1904, s. 268.

⁴⁰ G. Alan, a.g.e., s. 313; *The Missionary Herald*, 1905, Mart, Cilt: 101, No: 3, s. 103.

⁴¹ G. Alan, a.g.e., s. 313.

⁴² *The Missionary Herald*, 1913, Mayıs, Cilt: 109, No: 6, s. 225.

⁴³ David Brewer Eddy, *What Next In Turkey, Glimpses of the American Board's Work In the Near East*, Boston, 1913, 112; G. Alan, a.g.e., s. 316.

⁴⁴ *The Missionary Herald*, Cilt: 115, No: 10, Ekim 1919, s. 426.

⁴⁵ Paul Rowland, *The Samokov American Schools, Sixty Years Of Service In Bulgaria*, Boston, 1924, s. 9.

⁴⁶ Gülbadi Alan-Mehtap Dinçer, "Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov'daki Teşkilatlanma ve Çalışmaları", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Cilt: 2, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 770.

2. Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Gelişimi

22 Ekim 1860 tarihinde Londra'dan Bayan Marston'un 300 sterlinlik başışı ile Filibe'de erkek öğrenciler için okul açıldı. Genç erkekler için planlanan bu okulun yapımı büyük ölçüde J. F. Clarke tarafından gerçekleştirildi.⁴⁷ Dört yıllık ve yatılı eğitim veren okulda başlangıçta yalnızca iki öğrenci vardı. Okula daha sonra iki öğrenci daha katıldı. İlk eğitim yılında on bir de yatılı öğrencisi vardı. Bu okula inançlı ve okuma bilen çocuklar kabul edilmekteydi.⁴⁸ 1869 yılına gelindiğinde Hristiyanlık için meyvelerini vermeye başladığı düşünülen bu okul, erkek çocuklar için teolojik bir okuldan ziyade bir enstitü gibi görünmeye başladı.⁴⁹

İlk okul binası eğitim ve barınma için ayrılmış ayrı binaları içermiyordu. Çocuklar misyonerlerle birlikte yaşıyordu ve genişçe bir odada okul işleri sürdürülüyordu. Okul ilerleyen yıllarda gelişimini sürdürdü. Dokuzuncu yılın sonunda artık otuzdan fazla öğrencisi vardı. Fakat 1869 yılında geçici olarak kapatıldı. Eski Zağra'da okulu yeniden açma faaliyetleri sürdürüldüyse de bu şehirde sıtmanın yaygın olması, sağlıksız bir ortamın varlığı gibi nedenlerle vazgeçildi. Bir yıl sonra okul Samokov'a taşındı. Buraya taşınıldıktan sonra Bulgarlar arasında politik değişiklikler yaşanmaya başladı. 1876 yılında Bulgarlara özerklik verilmesinin ardından, okula da yeni bir çehre oluşturulması gerektiği düşünülüyordu. O zamana kadar yedi sınıflı olan okula sekizinci sınıf eklendi ve verdiği diplomalar hükümet tarafından onaylandı.⁵⁰

1879 yılında eğitim için yeni okul binası inşa edildi. Daha sonra okulun endüstriyel bölümü için bir bina ve 1890 yılında da yeni bir binanın daha yapımına başlandı. Bu şekilde 4 ayrı bina yapıldı. Ayrıca oluşan kampüs içinde misyonerlerin barınması amacıyla ayrı bir bina daha bulunuyordu.⁵¹ 1879 yılında kurulan ana binada, okuma odası ve yatakhane ile bodrum katta mutfak ve yemek odası bulunuyordu. Bu bina on bir yıl boyunca kullanıldı. 1891 yılında da ana binanın yanına taş ve tuğladan yapılan bir bina daha inşa edildi.⁵²

Okulun amacı, çocuklara verilen eğitimle yaşadıkları dünyaya faydalı bir insan olmalarını sağlamak ve Hristiyan inancında cesaretlendirilmiş birer kimse olarak yetiştirilmelerini sağlamaktı.⁵³ Protestan aileler de orta öğretim kademesine ulaşan çocuklarını bu okula göndermekteydi. Buradan hareketle de amaç ayrıca dini hizmetler için Hristiyan liderler yetiştirmektir. Zaten Bulgar kiliselerinde bulunan 20 papazdan 17'si de misyon ile bağlantılıydı.⁵⁴ Başlangıçta okul, dini hizmetler için yalnızca Hristiyan öğrencileri kabul etmeyi planlıyordu. Fakat bu karardan vazgeçilerek iyi ahlaka sahip olup burada öğrenim görmek isteyen her öğrenci okula kabul edilmeye başlandı.⁵⁵

1907 yılına gelindiğinde, Bulgaristan'daki milliyetçi başkaldırıların yaşandığı günlerde, öğrencilerin genel yaşamında da bazı sorunlar vardı. Kanunsuz hareketler ile öğrenci ve profesörlerin öngörülemez davranışları dolayısıyla hükümet tarafından bir üniversite kapatıldı. Fakat enstitü önemli işler yapmaya devam ediyordu ve bu sayede birkaç yıl içinde daha etkili bir kurum olacağı öngörülmekteydi.⁵⁶

1910 yılında, Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü'nün diploma töreninde, okulun ilk çeyrek yüzüylü kutlandı. Bu kutlama amacıyla okulu tanıtıcı kitapçıklar hazırlandı. Resimli

⁴⁷ *The Missionary Herald*, Cilt: 58, No: 5, Mayıs 1863, s. 143.

⁴⁸ *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 2, 3.; Ö. Turan, *a.g.b.*, s. 1103.

⁴⁹ *The Missionary Herald*, Cilt: 65, No: 4, Mart 1869, s. 87.

⁵⁰ *Samokov News*, Kasım 1922, C.1, No: 1, s. 3.

⁵¹ *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 4.

⁵² H. C. Haskell, *a.g.m.*, s. 95.

⁵³ *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 4.

⁵⁴ *Samokov News*, Mayıs 1923, Volume: 1, No: 4, s. 1.

⁵⁵ J. L. Barton, *a.g.m.*, s. 146.

⁵⁶ *The Missionary Herald*, Cilt: 103, No: 6, Haziran 1907, s. 290.

broşürler, Bulgar halkının son elli yılda geçirdiği politik değişiklikler ve eğitim tarihi ile ilgili çeşitli makaleler kaleme alındı.⁵⁷

1915 yılında, okul normalden daha az kapasiteyle faaliyetlerine devam etmesine rağmen eğitimin gidişatı oldukça iyiydi. Okul binası için bu yıl tadilat yapıldı. Dört sınıfta bulunan çok sayıda sıra yenilendi, binanın dış basamakları ile çamaşır kurutma odasının yerleri ve tavanı yenilendi.⁵⁸ Yine bu yıl erkekler dini konulara gerçek bir merak duyuyorlardı ve aralarında en azından on beşi Hristiyan olmaya karar verdi. Ayrıca bu on beş öğrenci Y.M.C.A.'ya⁵⁹ da katıldı.⁶⁰ Bununla birlikte 1917 yılında savaş nedeniyle düzenli katılım olmadığı için zaman zaman eğitime ara verildi.⁶¹

Okulun eğitim veren iki farklı kısmı vardı. İlk altı yıllık kolej kısmını bitiren ve mezuniyet sınavını başarıyla geçen öğrenciler, bilimsel diploma alıyorlardı. Eğer öğrenimlerine devam etmek isterlerse de teoloji bölümü öğrenciyi uygun bulursa bir yıl daha eğitim verilmekteydi. Burada seminer dersi alan öğrenciler nihayetinde teolojik diploma alıyorlardı. Altı yıllık kolej kısmından mezun olduktan sonra ise önlerinde iki seçenek vardı. Birincisi; ders vermek amacıyla liseye girmek ve ikincisi de devlet okulları haricinde bir kurumda dini eğitim vermektir.⁶²

2.1. Eğitim

Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü, Bulgaristan'da kimya ve fizik deneylerinin yapıldığı ilk okuldu.⁶³ Fakat dinsel eğitimin gerçekleştirildiği bu okulda, 1862 yılında okuldaki genç erkeklerin karakterlerinin kutsal ruhun gücü ile yenildiği belirtiliyordu.⁶⁴ 1865 yılında İncil, matematik, aritmetik, fizyoloji ve İngilizce dersleri verilmekteydi. Bu derslerin yanında ileri sınıflarda; İncil, geometri, doğa fizyolojisi, İngilizce ve Türkçe dersleri okutuluyordu. Bu yıl içinde ayrıca Eski Zağra'da ki okulda kutsal ruh çalışmaları da onaylandı.⁶⁵ 1868-1869 ders yılında ise misyon okulu teşvik edici durumdaydı. Çocukların ahlaki karakterlerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılyordu.⁶⁶

1871 yılında okula Endüstriyel Bölüm eklendi.⁶⁷ Bu bölümde basım işleri ve ağaç işlemeciliği uygulamalı olarak öğretiliyordu.⁶⁸ 1888 yılında okulun Endüstriyel Bölümü bir önceki yıldan daha iyi işler yapmaya başladı. Bu bölüm için olan bina, 35 öğrencinin aynı anda çalışma yapmasını sağlayabilecek kapasitedeydi.⁶⁹ Öğrenciler aldıkları derslerin yanı sıra okulun bakımıyla da ilgilenmekteydi. Testere kullanıyor, ağaç kesiyor ve bahçecilik yapıyorlardı. Fakat öğrenciler için bu işlerin yetersiz bulunmasının ardından bir değişiklik yapıldı. Dr. Reyan House ve Dr. Kingsbury ve Bay Thomson artan ihtiyacı karşılamak için kişisel gelişim bölümünün iki endüstriyel dükkanını açarak geliştirdiler.⁷⁰

⁵⁷ *The Missionary Herald*, Cilt: 107, No: 8, Haziran 1911, s. 338.

⁵⁸ *The Missionary Herald*, Cilt: 111, No: 6, Haziran 1915, s. 286.

⁵⁹ Genç Hristiyan Erkekler Birliği (Young Men's Christian Association).

⁶⁰ *The Missionary Herald*, Cilt: 111, No: 6, Haziran 1915, s. 286.

⁶¹ *The Missionary Herald*, Cilt: 113, No: 4, Mart 1917, s. 106.

⁶² J. L. Barton, a.g.m., s. 146.

⁶³ Ö. Turan, a.g.b., s. 1103.

⁶⁴ ABH, ABA000100030005.

⁶⁵ ABH, ABA000100071002.

⁶⁶ ABH, ABA00400340008.

⁶⁷ James F. Clarke, "Bulgaria", *The Missionary Herald*, C. 92, No: 2, Şubat 1896, s. 60.; Turan, 1886 yılında enstitüye endüstri bölümü eklendiğini belirtmektedir. Ö. Turan, a.g.b., s. 1103-1104.

⁶⁸ Ö. Turan, a.g.b., s. 1103-1104.

⁶⁹ *The Missionary Herald*, Cilt: 84, No: 11, Kasım 1888, s. 503.

⁷⁰ *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 4.

1885 yılında, Endüstriyel Bölüm ile bağlantılı olarak baskı ofisi oldukça mütevazı olarak işe başladı ve zaman içinde bu ofis gelişim gösterdi. Hem okulların hem de misyonun baskı ihtiyacı bu vasıta ile gideriliyordu. Ders kitapları, dini risaleler, dini kitaplar, ilahi kitapları ve İncil burada basılıyordu. Baskı ofisinde usta yöneticilerin idaresi altında çok sayıda öğrenci boş zamanlarında çalışıyor ve pratik yapıyorlardı. 1886 yılında da marangozluk mağazasında öğrenciler hem mobilya tamiri hem de yapımında çalışmaya başladılar. Bu şekilde hem yardım etmiş oluyorlar hem de çalışmış oluyorlardı.⁷¹

Yıllar içinde okul gelişim gösterdi. 1891'de öğrenciler arasında yüksek eğitim almak isteyenler oldu. Bu arzu, okulun gidişatı için umut verici bulundu. Fakat misyon çalışmalarını henüz şehrin tamamını etkileyecek kadar genişletilebilmiş değildi.⁷² Bulgarların bağımsız olmasından sonra ise eğitim gelişti. Birçok doğa biliminde ders kitapları ve yaygın çalışma branşlarından da Rusça, Fransızca ve Almancadan çeviriler yapılmaya başlandı.⁷³

1901 yılı kolej kısmı dersleri şunlardı: Bulgarca, İngilizce, Fransızca (kısa dönem), coğrafya, Bulgarca genel tarih, aritmetik, matematik, geometri ve trigonometri, fizik, kimya, botanik, zooloji, psikoloji, astronomi, mantık, ruhsal ve ahlaki felsefe, politik ekonomi ve kilise tarihi, genel edebiyat ve pedagoji. Bu dersler ülkedeki özel gereksinimleri karşılayabilecek şekilde oluşturulmuştu. Ayrıca her sınıfta İncil eğitimi ve Hristiyanlığın kanıtları ve doğal teoloji bilgisi de verilmekteydi. Teoloji kısmında öğrenim gören erkek öğrencilere, kiliseler ve genel dini işler ile iş ihtiyacı ve ruhani vasıf kazandırma bir yana genel eğitim ve teoloji konularında kabiliyetli olmalarına çalışılıyordu. Ayrıca kendilerine gelecek kitap ve dergileri takip edebilmeleri için de İngilizce bilgilerin iyi olmasına önem verilmekteydi.⁷⁴

1909 ders yılı beklenmedik politik değişikliklerin olduğu bir yıldır. Fakat Samokov'daki çalışmalar aralıksız devam etmekteydi. Okul tamamen doluydu ve bir önceki yıldan daha fazla öğrencisi vardı. Sabah duasında Hristiyan öğretileri verilerek "Hristiyan erkek ideali" desteklenmekteydi. Okulun çalışma salonu her zaman doluydu ve şehirden birçok kişi burada yapılan tartışmalara katılmaktaydı. Bu yıl okulda tamamen yeni bir etkileşim oluşturuldu. Okulun üst üç sınıfı şehir okulunda kendileriyle aynı denklikte bulunan sınıfın öğrencileriyle çalışma salonunda bir araya gelmeye başladı.⁷⁵

1921 baharında Eğitim Bakanlığı'ndan alınan izinle, okul programı Bulgaristan'ın ihtiyaçları doğrultusunda Amerikan liselerinkine uygun hale getirildi. İngilizce dersi haftada üç saatten beş saate çıkarıldı. İngilizce hazırlık sınıflarında ise İngilizce dersi haftada beş saatten on iki saate çıkarıldı. Eğitim sisteminde kıta boyunca Alman sistemi yaygın olarak kullanılıyordu. Bu sistem pasif dinleme ve aralıklı olarak verilen gramer bilgisine dayanıyordu. Fakat öğrencilerin programına daha fazla ders saati eklenerek farklı bir metot uygulanmaya başlandı. Böylelikle öğrencilerin kendine güvenen ve düşünen liderlere dönüştükleri düşünülmekteydi.⁷⁶

İngilizce öğretimine ağırlık verilmeye başlanmasıyla birlikte derslerin öğretiminde İngilizce kullanılmaya başlandı. Mayıs 1922 tarihinde, Eğitim Bakanlığı ile görüşülerek Bulgarca dil ve edebiyat, Bulgarca tarih ve coğrafya dışında diğer derslerin İngilizce okutulması için gerekli izin alındı.⁷⁷ Söz konusu yıl İngilizce eğitimine bir önceki yıla göre daha fazla önem

⁷¹ Samokov News, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 4.

⁷² The Missionary Herald, Cilt: 87, No: 4, Nisan 1891, s. 160.

⁷³ J. L. Barton, a.g.m., s. 147.

⁷⁴ J. L. Barton, a.g.m., s. 146, 147.

⁷⁵ Leroy F. Ostrander, "Gleams From Samokov", The Missionary Herald, Cilt: 105, No: 7, Temmuz 1909, s. 289, 290.

⁷⁶ Samokov News, Kasım 1923, Cilt: 2, No: 1, s. 6.

⁷⁷ Samokov News, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 1.

verilmeye başlandı. Lisenin ilk yılında bir haftada on iki okuma dersi vardı. Bu şekilde öğrencilerin eskisinden daha kolay İngilizce öğrendiği anlaşıldı. İkinci sömestrin başlangıcında İngilizcenin diğer konuları öğretiliyordu. Her akşam İngilizce dua ediliyordu. Bu öğretim şekliyle öğrencilerin kısa sürede Amerikan dergilerini okuyabilecekleri düşünülüyordu. Bu yöntemle Amerikan fikirlerinin öğrencilerin anadillerinde öğrendiklerinden daha kısa bir sürede öğrenecekleri öngörülmekteydi. Ayrıca bu ders yılında Erkek İzci grubu oluşturuldu ve çeşitli spor organizasyonları yapılmaya başlandı.⁷⁸

Bulgaristan'da her okulda ders yılı boyunca ilkbahar ve sonbaharda yılda iki kez Çalışma Haftası kutlanıyordu. Bu hafta boyunca tüm dersler askıya alınır. Öğrenciler çalışma kıyafetlerini giyer, öğretmenlerinin liderliğinde bir grup oluştururlardı. Öncelik okul sahası ve binasıydı; fakat bazı gruplar dışarıda belediye hizmetlerinde yer alırdı. Bu hafta boyunca öğleden önce dört ve öğleden sonra dört saat çalışılırdı. Beş gün çalışma ve bir gün dinlenme olarak çalışma takvimi uygulanırdı.⁷⁹

Teorik ve pratik derslerin yanında öğrencilerin gelişimlerine katkıda bulunacak farklı faaliyetler de gerçekleştirilmekteydi. Amerikan Koleji'nde öğrenciler tarafından çeşitli gruplar oluşturuldu. Derslerin dışında diğer Amerikan kolejlerinde olduğu gibi sosyal etkileşime ve faaliyetlere önem verildiği anlaşılmaktadır. 1922 yılında okulda kurulmuş olan gruplar şunlardı: Razvitiye (Kişisel Gelişim Grubu), Y.M.C.A., Nedelna Beseda (Pazar Grubu), Spor Kulübü, Erkek İzci Kulübü, Rılski Shepot (okul gazetesi), Kilise Korosu, Orkestra ve Öğrenci Konseyi.⁸⁰ 1925 yılında da okulda bando takımı kuruldu ve daha sonra okulun bir parçası olarak kaldı.⁸¹

2.2. Öğrenci ve Öğretmenler

Okul, misyonda görev alan öğretmenleri vasıtasıyla öğrencilerine iyi bir eğitim vermek istiyordu. Okula kaydolun öğrencilerin çoğunun maddi durumu iyi değildi. Bazı çocuklar oldukça uzun mesafeleri yürüyerek okula gelmekteydi. Fakat bu öğrencilerin çoğu aldıkları eğitim sonrasında Harvard, Yale, Princeton, Hamilton ve diğer Amerikan üniversitelerine yüksek öğrenim için gitti.⁸² Faydalı birer vatandaş yetiştirmek isteyen okulun mezunları arasında; avukat, doktor, tüccar ve subaylar vardı. Mezunların aktif ve etkili olmaları arzulanmaktaydı.⁸³ Okulun 1864 yılındaki ilk mezunu A. S. Tsanov, Amherst Koleji'nde 23 yıllık öğretmenlik ve en eski Bulgarca gazete olan Zornitsa (Morning Star)'nın da 20 yıl editörlüğünü yapmıştı.⁸⁴

Hükümetin enstitüyü lise olarak tanıdığı 1901 yılında, Protestan olmayan aileler de çocuklarını bu okula gönderiyordu.⁸⁵ Okulun kurulmasının ardından dikkat çekici bir kurum haline geldiği bu örnekten de anlaşılmaktadır.

⁷⁸ Paul Rowland, "From Samokov, Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 118, No: 6, Haziran 1922, s. 243.

⁷⁹ *Samokov News*, Mart 1923, Cilt: 1, No: 3, s. 2-3.

⁸⁰ *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 7.

⁸¹ *The Missionary Herald*, Cilt: 121, No: 1, Ocak 1925, s. 50.

⁸² *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 3.

⁸³ *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 4.

⁸⁴ P. Rowland, *a.g.e.*, s. 10.

⁸⁵ J. L. Barton, *a.g.m.*, s. 148, 149.

Tablo 1: 1863-1926 Yılları Arasında Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü'nün Öğrenci Durumu⁸⁶

Eğitim Dönemleri	Öğrenci Sayıları
1863	9 ⁸⁷
1864	10 ⁸⁸
1865	14 ⁸⁹
1867-1868	26 ⁹⁰
1868-1869	78 ⁹¹
1869-1870 ⁹²	20 ⁹³
1888-1889	50 ⁹⁴
1889-1890	69 ⁹⁵
1890-1891	73 ⁹⁶
1914-1915	94 ⁹⁷
1922-1923	136
1923-1924	130
1925-1926	131

Az sayıda öğrenci ile eğitime başlayan okul, açılmasının üzerinden uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen öğrenci sayısını belirgin bir şekilde artıramamıştır. 1870-1888 yılları arasındaki zaman dilimine ait bilgilere erişilememiştir.

1917 yılında okulun öğrencilerinden yirmisi askere yazıldı. Bu nedenle öğrenci sayısında bir azalma oldu.⁹⁸ 1924 yılında oda azlığı yüzünden başvurular reddedildi. 33 kişilik yer için 70 başvuru yapıldı.⁹⁹ Ancak 1922-1923 ders yılından itibaren öğrenci sayısı yüzün üzerine çıkmıştır. Akabinde ise okulun kapasitesi dolmuş ve bazı öğrenciler geri çevrilmiştir. 1925 yazında okula giriş için başarı testi uygulaması getirildi. 1925 mezunlarından dört erkek öğrenci yurtdışına okumaya gitti. Altı erkek öğrenci ise Sofya'da üniversiteye girdi.¹⁰⁰

⁸⁶ Samokov News, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 1.; Samokov News, Kasım 1923, Cilt: 2, No: 1, s. 8.; *The Missionary Herald*, 1915, Şubat, Cilt: 111, No: 2, s. 78; *The Missionary Herald*, Cilt: 122, No: 1, Ocak 1926, s. 37.

⁸⁷ Öğrencilerin mayıs ayındaki sayısıdır. Bu öğrencilerden 7'si yatılı, 2'si gündüzlüdür. *The Missionary Herald*, Cilt: 58, No: 5, Mayıs 1863, s. 143.

⁸⁸ Yıl içerisinde çoğunlukla bulunan öğrenci sayısı olarak belirtilmiştir. ABH, ABA003402703001.

⁸⁹ Bu ders yılı içinde 4 öğrenci okuldan atılmıştır. Bir önceki yaz tatilinde okula kabul edilen 4 öğrenci ise raporun yazıldığı tarihte henüz okula gelmemişlerdi. ABH, ABA000100071001.

⁹⁰ Bu ders yılında okulda 26 öğrenci olduğu belirtilse de yıl içinde ortalama 19 öğrenci olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemde dört öğrenci okuldan atılmıştır. ABH, ABA000400322001.

⁹¹ Ders yılı içinde öğrencilerin sayısı yarıya inmiştir. ABH, ABA00400340008.

⁹² Alan 1870-1909 yılları arasında çeşitli yılların öğrenci sayılarını her iki okulun toplamı olarak vermiştir. Ayrıca bkz. G. Alan, *a.g.e.*, s. 331-332.

⁹³ Yazın okula yirmiden az öğrenci gelmiş ve bu sayı 8 Temmuz'a kadar giderek azalmıştır. Geriye kalan beş altı öğrencinin ise sonbaharda çalışmalarına devam etmeleri beklenmekteydi. ABH, ABA000400362002.

⁹⁴ 50 öğrenciden 28'i kilise üyesi ve 24'ü de Teoloji Bölümü'nde kayıtlıydı. *The Missionary Herald*, C. 84, No: 11, Kasım 1888, s. 502. 1889 yılı ocak ayında ise 72 öğrenci vardır. *The Missionary Herald*, Cilt: 85, No: 1, Ocak 1889, s. 20.

⁹⁵ Temmuz ayında okulda bulunan öğrenci sayısı 54'e düşmüştür. Öğrencilerin çoğu askere alınmıştır. *The Missionary Herald*, Cilt: 86, No: 7, Temmuz 1890, s. 278.

⁹⁶ Ocak ayında öğrenci sayısı 70'e düşmüştür. *The Missionary Herald*, Cilt: 87, No: 1, Ocak 1891, s. 20.

⁹⁷ 96 öğrenciden 4'ü teoloji kısmındaydı. *The Missionary Herald*, 1915, Şubat, Cilt: 111, No: 2, s. 78.

⁹⁸ *The Missionary Herald*, Cilt: 113, No: 1, Ocak 1917, s. 29.

⁹⁹ *The Missionary Herald*, Cilt: 120, No: 12, Aralık 1924, s. 621.

¹⁰⁰ *The Missionary Herald*, Cilt: 122, No: 1, Ocak 1926, s. 37.

Okulun öğretmenleri hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat 1914-1915 ders yılında okulda yerli öğretmenler de vardı.¹⁰¹ Okulun 1922-1923 ders döneminde 4'ü Amerikalı, 10'u Bulgar toplam 14 öğretmen görev yapmaktaydı.¹⁰²

3. Amerikan Yatılı Kız Okulu'nun Kuruluşu ve Gelişimi

Amerikan Board'a ait Yatılı Kız Okulu'nun kuruluş temelleri 1860 yılına dayanmaktadır. Söz konusu yıl olan 1860'ta Mary Reynolds dört öğrenci ile eğitimi başlattı. Ayrıca kuruluş aşamasında karı-koca olan Barbara ve Theodore Byington da etkili oldu.¹⁰³ Resmen faaliyete geçiş ise 1 Ocak 1863 tarihinde¹⁰⁴ Fannie Meisner'in¹⁰⁵ Eski Zağra'ya yardıma gelip okulu açması ile gerçekleşti.¹⁰⁶ Ayrıca okulun kurulmasında Bay Clarke'ın yerli öğretmenlerden aldığı yardımın da katkısı oldu.¹⁰⁷

Okulun kapasitesi iki yüz kız öğrencinin barınabileceği büyüklükteydi.¹⁰⁸ Eğitim faaliyetlerinin başlamasından kısa bir süre sonra bir takım yanlış anlaşılmalara ve yanlış raporlar nedeniyle birkaç hafta okul askıya alındı ve 1863 Mart ayında yeniden açıldı.¹⁰⁹

Okulun ilk öğrencilerinin çoğu şehrin eğitimli ailelerinin çocuklarıydı. Fakat kuruluşundan kısa süre sonra okul, kilise otoritelerinin dikkatini çekti. Okulun kızların üzerindeki etkilerinden endişe duyulmaya başlandı. Bu endişeler aileler üzerine de sirayet etti ve 1 Kasım 1867'de misyonerlerin mülklerine saldırıyla sonuçlandı. Bir araya gelen bu kişiler binalara saldırarak pencerelerini kırdılar. Fakat küçük bir kız çocuğunun pencereden atlayıp durumu polise anlatması, olayların büyümesini engelledi. Bu olayın sona ermesinin ardından okula karşı bakışın değişmesi kolay olmadı. Buraya eğitime gelen kız öğrencileri, yakınları ve arkadaşları küçük görüyordu. Bu gibi bakış açıları dolayısıyla ve okulun dini eğitim yapması nedeniyle başlarda katılım yönünde bir çekingenlik olsa da çok geçmeden, köylerden yatılı öğrencilerin gelmeye başlaması ile öğrencilerin sayısı artmaya başladı.¹¹⁰ 1 Ekim'de Bay Morse bölgeye geldi. Kendisi geldiğinde altı öğrenci Filibe'deydi ve diğer dördü de Samokov'da bulunuyordu. Kısa süre sonra beş öğrenci daha geldi. Fakat gelen öğrenciler okula karşı mesafeli duruyordu.¹¹¹

1870 yılındaki yıllık toplantıda, Eski Zağra'nın sağlıksız ortamı nedeniyle daha sağlıklı şartları olduğu tespit edilen Samokov'a taşınma kararı alındı. Başta geçici olarak tutulan okulun odaları ev ile bağlantılıydı. Fakat bir sonraki yıl, okulun yeni yapılacak bir binaya taşınması beklenmekteydi.¹¹²

1872 yılında okul, A. V. Mumford tarafından W. B. M. I¹¹³'ya kabul edildi.¹¹⁴ 1890 yılına kadar on yıl içinde gelişim sağlandı. Mary M. Haskell ve Agnes M. Baird ise okula fakülte

¹⁰¹ *The Missionary, Herald*, Cilt: 111, No: 2, Şubat 1915, s. 78.

¹⁰² *Samokov News*, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 1.

¹⁰³ Alan ve Dinçer, a.g.m, s. 770.

¹⁰⁴ Mayıs ayında *Missionary Herald*'da yer alan bilgiye göre bu tarih 14 Ocak'tır. *The Missionary Herald*, Cilt: 58, No: 5, Mayıs 1863, s. 135.

¹⁰⁵ Fensham, Lyman ve Humphrey okulun Bayan Reynolds tarafından kurulduğu ifade edilmektedir. F. Fensham, v.d., a.g.e., s. 85.

¹⁰⁶ Alan ve Dinçer, a.g.m, s. 770.

¹⁰⁷ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 3; *The Missionary Herald*, Cilt: 58, No: 5, Mayıs 1863, s. 135.; *The Missionary Herald*, Cilt: 58, No: 9, Eylül 1863, s. 272-273.

¹⁰⁸ Charles, F. Morse, "Why Send Missionaries to the Bulgarians", *The Missionary Herald*, Cilt: 98, No: 9, Eylül 1902, s. 370.

¹⁰⁹ *The Missionary Herald*, Cilt: 58, No: 9, Eylül 1863, s. 272-273.

¹¹⁰ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 4.

¹¹¹ *The Missionary Herald*, Cilt: 64, No: 7, Temmuz 1868, s. 227.

¹¹² *The Missionary Herald*, Cilt: 67, No: 12, Aralık 1871, s. 381.

¹¹³ Dahili Kadınlar Cemiyeti (Woman's Board of Missions of the Interior).

¹¹⁴ F. Fensham, vd., a.g.e., s. 86.

eklediler.¹¹⁵ 1896 yılına gelindiğinde; Bible-Women, öğretmenler ve Hristiyan çalışanların eşlerinin çalışmalarıyla okulun artık geniş bir etki yarattığı düşünülmektedir.¹¹⁶

Bulgarların özerk olmasından sonra ülkede eğitim alanında birtakım değişiklikler oldu. Çoğu lise, yüksek eğitim standartlarına yükseldi. Kız okulu da verdiği ahlaki ve dini eğitim ile bir üst seviyeye çıksa da okulun verdiği diploma ve sertifikaların iş bulmada bir güvencesi yoktu. Diplomalar ancak 1914 yılında hükümet tarafından tanındı.¹¹⁷ 1915 yılında ise okulun Sofya'ya taşınması tartışılmaya başlandı.¹¹⁸ Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla da erkek okulunda olduğu gibi bu okulda da 1917 yılında eğitim düzenli bir şekilde yapılamadı.¹¹⁹

3.1. Eğitim

Başlangıçta okulun eğitim süresi üç yıl olarak düşünülmüştü. Fakat daha sonra bu süre dört yıla çıkarıldı. İlkokul kademesinde eğitim veren okul açıldıktan bir yıl sonra umut edilenden daha başarılı görülmektedir.¹²⁰ Eğitimin başladığı ilk yıllarda İncil, ana ders kitaplarından biriydi. Başlarda Bulgarca ders kitabına hiç ulaşamadığı için misyonerler günlük olarak derslerini çevirmek zorundaydı.¹²¹

Kız Yatılı Okulu'nda İncil dersleri vardı. Dini eğitime oldukça önem verilmekteydi.¹²² Her sabah derslerin başlamasından önce sabah duası için öğrenciler genel toplantı odasında bir araya gelirdi. Konuşmalarda genellikle Hristiyanlıkla ilgili ana konulara değinilmekteydi. Pazar sabahları ise kiliseye katılım zorunluydu. Kilisede konuşmayı gerçekleştiren de genellikle Amerikalı misyonerlerden biri olurdu. Bu yıllarda Pazar Okulu¹²³ ise gelişmekteydi.¹²⁴ 1918 yılında da haftada dört gün sabahları gündüzlü öğrencilere ve akşamları da yatılı öğrencilere dua ettiriliyordu.¹²⁵

Mayıs 1921 tarihinde bütün dersler İngilizce olarak verilmeye başlandı. İngilizce öğretiminin iyi olması dolayısıyla okula olan rağbet arttı.¹²⁶ Eğitimde kaliteyi artırmak amacıyla 1922-1923 ders yılı başlangıcında okula girmek isteyen öğrencilere bir başarı testi uygulandı.¹²⁷ Ayrıca 1923 yılında okulun eğitim seviyesi yükseltildi. Söz konusu yıl yapılan bir düzenleme ile okulun iki yıl içinde beş yıllık lise olması planlandı. Liseye bir sınıf daha ilave edilerek de kolej yapısına kavuşulacaktı. Okulda verilen derslerin hem devlet üniversitesine hem de kıtadaki diğer üniversitelere uygun olması düşünülmüyordu.¹²⁸

1923 yılı derslerinde ilginç bir değişiklik yapıldı. Bu değişikliğe üst sınıflardan küçük bir grupla başlandı. Devlet okullarında o zamana kadar zorunlu olan yüksek matematik içeren; hesap, organik kimya ve ileri fizik dersleri getirildi. Seçilen gruba bu dersler ile o zamana kadar okutulmakta olan diğer dersler arasında seçim hakkı verildi. Yapılan bu çalışma sonrasında kız öğrenciler arasından 19 öğrenciden yalnızca 5'i bilimsel çalışmalara devam etmeyi tercih etti. 1923 yılında yapılan diğer bir değişiklik ise çocuk psikolojisi, bebek bakımı, hemşireliğe giriş,

¹¹⁵ F. Fensham vd., *a.g.e.*, s. 87.

¹¹⁶ James F. Clarke, "Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 92, No: 2, Şubat 1896, s. 60.

¹¹⁷ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 4, 5.

¹¹⁸ *The Missionary Herald*, Cilt: 111, No: 6, Haziran 1915, s. 286-287.

¹¹⁹ *The Missionary Herald*, Cilt: 113, No: 4, Mart 1917, s. 106.

¹²⁰ *The Missionary Herald*, Cilt: 60, S. 1, Ocak 1864, s. 15.

¹²¹ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 4, 5.

¹²² *The Missionary Herald*, Cilt: 60, S. 1, Ocak 1864, s. 15.

¹²³ Dini bilgilerle okuma yazma öğretilen hem orta düzeydeki okullara hazırlık hem de yetişkinlerin okuma-yazma öğrenmesi için faaliyet gösteren okullardı.

¹²⁴ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 3.

¹²⁵ *The Missionary Herald*, Cilt: 114, No: 2, Şubat 1918, s. 75.

¹²⁶ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 4, 5.

¹²⁷ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 1.

¹²⁸ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 1.

yiyeceklerin yararları ve pişirme teorileri derslerinin getirilmesi idi. Yaşça büyük kız öğrenciler iki kır evinde uygulamalı olarak eğitim almaktaydı.¹²⁹

Bu kır evlerinin her biri bir ev annesinin denetimi altındaydı. 1923 yılında bu kır evlerinden birinde yirmi iki kız öğrenci yaşıyordu. Bu evi “The Happy Home” olarak adlandırmışlardı. Bu ev Bayan Crockett’in yönetimi altındaydı. Çocuklar kendi yatak odalarının bakımından sorumluydu. Ayrıca evin tamamını temizler, menü hazırlar, kendi akşam yemeklerini hazırlar ve her yemekten sonra bulaşıkları yıkarlardı. Bu evde yaşayan kızlar 12-15 yaşları arasındaydı. Pazar akşamları ve tatil günlerinde eğlenceler düzenlenirdi. Bu eğlencelere kendi yaşlarına denk erkek öğrenciler de davet edilirdi. Bazen kendi yaptıkları kek ve dondurmaları yerler, şarkı söyler ve hikâye dinlerlerdi. Evin iki yüksek sınıfı “The Commune” (Sohbet) olarak adlandırılmıştı. Yaşları büyük olan bu kız öğrenciler son zamanlarda tütün satış evi olarak kullanılan Türklere ait eski bir evde kalıyorlardı. Bu kız öğrenciler de küçük kızlarla aynı programa uymaktaydı. Fakat daha fazla sorumlulukları vardı. Menülerin tamamını planlıyor, eşyaların fiyatını hesaplıyor, yiyecekleri tartıyor ve tamamen dengeli olacak öğünler hazırlamaya çalışıyorlardı. Okulun ortaokul kısmında öğrenim gören kız öğrenciler ise yurtlarda kalıyordu. Onların programı kır evlerindeki gibi değildi. Sayıları çok olduğu için aynı aktiviteleri gerçekleştirmeleri mümkün olmuyordu. Fakat benzer biçimde ev işleri yapıyorlardı. Odalarını temizliyorlar, ateş yakıyorlar, yemek servis ediyorlar ve bulaşık yıkıyorlardı. Yurtlarda kalan bu öğrenciler diğerlerine oranla sosyal yaşamın daha az içindeydi.¹³⁰

Kır evinde bir nevi özerklik vardı. Her sınıftan seçilen kızlar tarafından bir idare oluşturulur ve ana kürsüye düzenli rapor verilir. Bir sorun oluştuğunda ise o konu kürsüde oluşturulan grupta çözüldü. Aksi takdirde ana kürsünün başında bulunan Bayan Abbott’a rapor edilirdi. Oluşturulan bu sistemin öğrencilerin güçlü bir karakter geliştirmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir.¹³¹

4. Öğrenci ve Öğretmenler

Kız okulunda öğrenim gören öğrencilerin kimlerden oluştuğuna dair detaylı bilgiye erişemesek de okulun farklı milletlerden öğrencilerinin olduğunu 1891 yılındaki kapanış egzersizlerinden anlamaktayız. Bu egzersizlerde Bulgar, Eflak, Arnavut, Yunan, Türk, çingene ve Ermeni öğrenciler yer almıştı.¹³² 1902 yılında da okulun öğrencileri çok farklı bölgelerden gelmekteydi.¹³³ Okulda 1863-1926 yılları arasında eğitim alan öğrenci sayıları ise şöyledir;

Tablo 2: 1863-1926 Yılları Arasında Amerikan Yatılı Kız Okulu’nun Öğrenci Durumu¹³⁴

Eğitim Dönemleri	Öğrenci Sayıları
1863	10 ¹³⁵
1864	40 ¹³⁶
1865-1866	28 ¹³⁷

¹²⁹ Samokov News, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 2.

¹³⁰ Samokov News, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 2.

¹³¹ Samokov News, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 3.

¹³² Missionary Herald, Cilt: 87, No: 9, Eylül 1891, s. 374.

¹³³ Charles, F. Morse, “Why Send Missionaries to the Bulgarians”, The Missionary Herald, C. 98, C. 98, No: 9, Eylül 1902, s. 370.

¹³⁴ Samokov News, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 1.; Samokov News, Kasım 1923, Cilt: 2, No: 1, s. 8.; The Missionary Herald, Cilt: 114, No: 2, Şubat 1918, s. 75.; The Missionary Herald, Cilt: 122, No: 1, Ocak 1926, s. 37; The Missionary Herald, Cilt: 61, No: 9, Eylül 1865, s. 275.

¹³⁵ Okulun açılmasından kısa bir süre sonra oluşan öğrenci sayısıdır. The Missionary Herald, Cilt: 58, No: 5, Mayıs 1863, s. 135. Eylül ayında yirmi öğrenciye ulaşılmıştır. The Missionary Herald, Cilt: 58, No: 9, Eylül 1863, s. 272-273.

¹³⁶ Okula düzenli olarak katılan öğrenci sayısı yaklaşık olarak belirtilmiştir. The Missionary Herald, Cilt: 60, S. 1, Ocak 1864, s. 15.

1873-1874	28 ¹³⁸
1917-1918	140
1922-1923	165 ¹³⁹
1923-1924	157
1925-1926	162

Okulun ilk eğitim yılında yalnızca on öğrenci vardı. Her ne kadar eğitim verilen tüm ders yıllarına ait verilere erişilememiş olursa da 1917 yılına kadar öğrenci sayısında çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Söz konusu tarihe kadar tabloda okulun öğrencilerinin çok fazla olmadığı görülmektedir. Ancak 1917-1918 ders yılından itibaren öğrenci sayısının yüzün üzerine çıktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 1922-1923 ders yılında kız okulunun çok kalabalık olduğu tablodan çıkarılabilir.¹⁴⁰ Tespit edilebilen son ders yılı olan 1925-1926 ders yılına kadar da fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Okuldan mezun olan öğrencilerin daha sonra hangi işlerle meşgul olduklarına baktığımızda ise 1913 yılı öncesi mezun olan öğrencilerden yaklaşık 50'sinin çeşitli misyonlarda öğretmen olarak çalışmakta oldukları görülmektedir.¹⁴¹ Okulun hükümet tarafından tanınması ile de mezun öğrencilerin istedikleri üniversiteye girebilmelerinin önündeki engel kalktı. 1915 mezunlarından üç kız öğrenci hemşirelik okuluna kabul edildi.¹⁴² Ayrıca okulun mezunlarından bazıları kendi kentlerine döndüklerinde orada okul açmaktaydı.¹⁴³ Kız okulu mezunlarından Bayan Furnajieva birçok hayırseverlik ve kilise faaliyetlerinde bulunmanın yanı sıra Paris Barış Konferansı'nda Bulgar delegasyonunda bulunan tek kadındı.¹⁴⁴

1922-1923 ders yılının öğrencilerin mali durumları çok iyi değildi. 1923 yılında okulda öğrenim gören öğrencilerin çoğu ortalama okul ücretini ödeyebilecek durumda dahi değildi. Bu ders yılında okulda bulunan kızların çoğunun Bulgar olmasına rağmen aralarında Yahudi, Rus ve bir de Ermeni öğrenci bulunmaktaydı. Okul mali durumu iyi olmayan öğrencilere destek olmaktaydı. Söz konusu ders yılında yardıma ihtiyacı olan öğrenciler için iki yeni tam burs sunuldu. Aynı zamanda geçen yıldan da iki burslu öğrenci öğrenimlerine devam etmekteydi. Ayrıca Rus Gençlerinin Eğitimi için Amerikan Komitesi dokuz küçük mülteci kız da okula kabul edilmişti. Bu mülteci öğrenciler burs alanlar arasında en çok umut vaat edenler içerisinde görülmekteydi.¹⁴⁵

1923 yılında okuldan yedi öğrenci İstanbul Amerikan Hastanesi Hemşire Eğitim Kursu'nu tamamladı. Bu kurs yirmi sekiz aylık bir eğitimi kapsıyordu.¹⁴⁶ 1924 yılında oda azlığı yüzünden başvurular reddedilmekteydi. Kız okuluna çok sayıda başvuru yapılmıştı. Fakat yalnızca yirmi altı kişi başlangıç sınıfına alınacaktı.¹⁴⁷ 1925 mezunlarından bir kız öğrenci

¹³⁷ Kasım ayında öğrenci sayısı 25'e düşmüştür. *The Missionary Herald*, Cilt: 60, Sayı: 11, Kasım 1865, s. 368.

¹³⁸ Bu ders döneminin başında, Kasım ayında, öğrenci sayısının 23-28 arasında değiştiği belirtilmektedir. *The Missionary Herald*, Cilt: 69, No: 12, Kasım 1873, s. 364.

¹³⁹ Ocak 1923 tarihinde okulda toplam 166 öğrenci olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgiye göre öğrencilerden 136'sı yatılı, 30'u günlük öğrenciydi. *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No:2, s. 1.

¹⁴⁰ *The Missionary Herald*, Cilt: 113, No: 1, Ocak 1917, s. 29.

¹⁴¹ Eddy, a.g.e., s. 111.

¹⁴² *The Missionary Herald*, 1915, Kasım, Cilt: 111, No: 11, s. 520.

¹⁴³ Charles, F. Morse, "Why Send Missionaries to the Bulgarians", *The Missionary Herald*, Cilt: 98, No: 9, Eylül 1902, s. 370.

¹⁴⁴ P. Rowland, a.g.e., s. 10-11.

¹⁴⁵ *Samokov News*, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 1.

¹⁴⁶ *The Missionary Herald*, Cilt: 119, No: 12, Aralık 1923, s. 548.

¹⁴⁷ *The Missionary Herald*, Cilt: 120, No: 12, Aralık 1924, s. 621.

yurtdışına okumaya giderken iki kız öğrenci ise Sofya'da üniversiteye girdi. İki kız da Queen Eleanora tarafından kurulan Kızılhaç Hemşire Eğitim Okulu'na gitti.¹⁴⁸

Bu okulda eğitimler misyoner kadınlarca gerçekleştirilmekteydi. Okulun öğretmenleri hakkında detaylı bilgilere ulaşılamamış olursa da 1915 yılı itibarıyla birtakım sorunlar yaşanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yıl Bulgaristan'da öğretmen bulma sorunu doğdu. Öğretmene duyulan ihtiyaç arttı. Ayrıca öğretmenlerde aranan bazı özellikler vardı. Yüksek karakter sahibi ve iyi zihinsel becerilere sahip olmalarının yanında hükümetin onayladığı kolej ve üniversite mezunu olmaları gerekmektedir.¹⁴⁹ Bu nedenle öğretmen ihtiyacını karşılamak zorlaştı.

5. Anaokulu

Bayan Elizabeth C. Clarke, 1904 yılında Sofya'da hoş ve ferah bir binası olan Amerikan anaokulunda birkaç yıldır tek başına çalışmaktaydı. Bayan Clarke yedi yıldan fazla Bulgaristan'da yaşayan ve zamanının çoğunu Sofya'da geçirmiş olan başarılı bir misyonerdi. Burası Bayan Clarke'ın ismini taşımaktaydı. Okul binası iki buçuk kat yüksekliğinde inşa edilmişti. Farklı ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çok sayıda odası vardı. Bu binanın anaokulu olarak kullanmasının yanı sıra evanjelik kilisenin de kullanımına açıktı. Anaokulunda görev yapan dört öğretmen vardı. Öğretmenler de Pazar Okulu ve çeşitli kilise işleriyle de ilgileniyordu.¹⁵⁰ 1911 yılında okulda yirmi çocuk bulunmaktaydı ve onlar da geniş iki odayı dolduruyordu.¹⁵¹

6. Samokov'daki İki Okulun Sofya Amerikan Koleji'ne Dönüşümü

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan Board, Bulgaristan'daki operasyonlarını sona erdirmeye ve Samokov'daki okullarını kapatma kararı aldı. Fakat mezunlar, okulda görevli olan kişiler ve yüksek dereceli yetkililer bu kararı protesto etti. Daha sonra bu karardan geri adım atıldı. 1926 yılında okulların yeni bir organizasyonla dönüştürülüp tekrar faaliyete geçmesine karar verildi. Yapılan plana göre iki okul birleşecek ve Sofya Amerikan Okulu adını alacaktı. Oluşturulacak yeni okulun yeri savaş öncesinde okulların taşınması için tespit edilen Simeonova'ydı. Burada yeni kampüsün inşası başlatıldı.¹⁵² 1928 yılında yeni kampüs inşası belirli bir ölçüde tamamlandı. Aynı yılın güz mevsiminde de Samokov'dan 119 kız öğrenci buraya transfer edildi. Bir yıl sonra 63 erkek öğrenci geldi. 1930 baharında ise 130 erkek öğrenci vardı. Kampüsün inşaat işleri 1930'lar boyunca devam etti. Yeni kampüsün inşası için gereken para Samokov'daki mülklerin satışından geldi. Bu satış sonucu elde edilen gelir Amerikalılar tarafından hediye edilmiş oldu. Ayrıca Bulgaristan parlamentosu arazisinin ağaçlarının satışından gelen 50.000 dolar da bağışlandı. 10 yılın sonuna gelindiğinde kurum 500 yatılı öğrenciyi ve okul personelini barındırabilecek kapasitedeydi.¹⁵³

1926 yılında yeniden açılma kararı alınınca, kampüs inşaatı bitesiye kadar Erkek Koleji ve Teoloji Enstitüsü ile Kız Koleji henüz tamamlanmamış olan okul binasında eğitim verdi. Tekrar eğitim verilmeye başlandığında ise Bulgar hükümeti tarafından resmi olarak tanındı. Devlet okullarının programına oldukça yakın bir program takip ediliyordu. Yedi kademenin tamamına İngilizce dersi eklendi. Okul programı iki kısma ayrılmaktaydı; dört yıl ilkokul ve üç yıl da lise öncesi okul. Bulgar ulusal zorunlu eğitim kanununa göre, yedi-on dört yaş

¹⁴⁸ *The Missionary Herald*, Cilt: 122, No: 1, Ocak 1926, s. 37.

¹⁴⁹ *The Missionary Herald*, 1915, Haziran, Cilt: 111, No: 6, s. 287.

¹⁵⁰ *The Missionary Herald*, Cilt: 102, No: 6, Haziran 1906, s. 249.

¹⁵¹ Elizabeth C. Clarke, "In a Mission Kindergarten", *The Missionary Herald*, Cilt: 108, No: 6, Haziran 1911, s. 252.

¹⁵² 1924 yılında okul için güvenli bir alan bulundu. Kral bizzat Sofya'da okulun yeni yeriyle ilgili çalışmaktaydı. *The Missionary Herald*, Cilt: 120, No: 3, Mart 1924, s. 135.

¹⁵³ <https://www.acs.bg/about-acs/history/>. erişim tarihi: 17.05.2022.

aralığındaki çocuklar kabul ediliyordu. Anaokuluna ise 5-6 yaşlarındaki çocuklar alınmaktaydı. Mezunların aldıkları diplomalar herhangi bir devlet lisesine girmede geçerliydi.¹⁵⁴

1924 yılına gelindiğinde altmış dört yıllık eğitiminde her iki okuldan da bin dört yüz öğrenci eğitim almıştı.¹⁵⁵ 1926 yılında okulun mevcudu iki yüz öğrenci iken kapasitenin üzerine çıkılarak üç yüz on dokuz öğrenci okula kabul edildi. En azından altı öğretmen görev yapmaktaydı. Bu haliyle okulun eğitime başlaması memnuniyet verici olarak görülmekteydi.¹⁵⁶

1936-1937 ders yılında okulda doksan erkek, doksan bir kız olmak üzere toplam yüz seksen bir öğrenci vardı. İlkokul kısmında yüz Bulgar, altmış üç Yahudi, iki Rus, on iki Ermeni ve ayrıca ABD, Kanada, Amerikan ya da İngiliz vatandaşı 4 öğrenci bulunuyordu. Anaokulunda ise; yirmi iki erkek, yirmi iki kız toplam kırk dört öğrenci bulunuyordu. Yazışmalı eğitim kurslarında ise; on dört erkek, yirmi üç kız toplam otuz yedi öğrenci vardı. İlkokul kısmında on yedi öğretmen ve bu öğretmenlerden üçü Amerikalı, sekizi Bulgar'dı. Ayrıca Fransızca, müzik, çizim ve jimnastik gibi özel branşlarda da altı Bulgar öğretmen görev alıyordu. Anaokulu ve yazışmalı eğitim bölümlerinde de birer öğretmen vardı. Ayrıca okulda doktorluk yapan bir öğretmen daha vardı.¹⁵⁷

SONUÇ

Amerikan Board Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nde ilk çalışmalarını başlattıktan 37 yıl sonra Bulgaristan'da misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmeye başladı. Erkekler için açılan okul, bir yandan din adamı yetiştiriyor, lise düzeyinde eğitim veriyor ve diğer yandan endüstri eğitimiyle teknik öğrenim de sunuyordu. Kız okulu da verdiği eğitimde uygulamaya yer ayırmakta ve öğrencilerin pratik yaparak öğrenmesine çalışmaktaydı.

Bulgaristan'ın bağımsız olmasından ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da okulun çalışmaları devam etmiştir. Fakat her iki okulun da öğrenciler tarafından tercih edilmelerinde esas artış 1920 yılı sonrası, İngilizce ağırlıklı eğitim verilmeye başlanan döneme denk gelmektedir. Bununla birlikte mezunların eğitim hayatlarına devam etmeleri ve sahip oldukları işler de okulun tercih edilmesinde etkilidir. 1926 yılı itibariyle Sofya Amerikan Koleji'ne dönüşen bu okula talep, söz konusu yeni anlayış çerçevesinde de devam etmiştir.

Erkek okulunun öğrenci sayısı 1922-1923 ders yılında yüz otuz altıyken aynı ders yılında kız okulunun öğrenci sayısı yüz altmış beştir. Takip eden iki ders yılında da benzer öğrenci sayıları göze çarpmaktadır. Okul yeniden teşkilatlandıktan sonra 1936-1937 ders yılına gelindiğinde ise 91 kişi ile kız öğrenci sayısı erkek öğrencilerden bir fazladır. Keza anaokulunda da kız ve erkek öğrenci sayıları bakımından bir denge söz konusudur. Yazışmalı eğitim kursu hariç birlikte eğitim aldıkları dönemde öğrenci sayıları hemen hemen eşittir. Kız ve erkek öğrencilerin iki farklı okulda eğitim aldıkları dönemde de genel itibariyle öğrenci sayıları birbirinden çok farklı olmamıştır. İncelenen yıllar içinde Bulgarlar arasında kız ve erkek öğrencilerin okula katılımlarının birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin gelişimi için uğraş veren Samokov'da bulunan Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü ile Amerikan Yatılı Kız Okulu, İstanbul'daki Robert Kolej'in adeta bir uzantısı olarak görülmekteydi. Nasıl ki orada Bulgarlar iyi derecede eğitim alıyorsa Samokov'da da öğrencilerin iyi eğitim almaları arzulanmaktaydı. Samokov'da eğitim alan öğrenciler daha sonra İstanbul'a giderek Robert Kolej ve İstanbul Amerikan Kız Kolej'inde eğitimlerine devam etmekteydi. Bu yönüyle Bulgaristan'daki öğrenciler için eğitimin ilk basamağını Samokov'daki okullar ve İstanbul'daki söz konusu iki okul ise ikinci basamağını oluşturmaktaydı. Ele

¹⁵⁴ ABH, ABAASR0024001.

¹⁵⁵ Paul Rowland, "Bulgaria and America", *The Missionary Herald*, Cilt: 120, No: 12, Aralık 1924, s. 592.

¹⁵⁶ *The Missionary Herald*, Cilt: 122, No: 12, Aralık 1926, s. 503.

¹⁵⁷ ABH, ABAASR0024001.

aldığımız iki okulun öğrencilerinin doğrudan misyonerlik faaliyetleri tespit edilememiş olursa da bu şekilde yetişen mezunlar devlet adamı, öğretmen, avukat ya da hemşire gibi toplumun farklı alanlarında görev alan kişilerdi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research, Selected Reports and Other Records, Amerikan Board Heyeti:

ABH, *Belge No: ABA000100030005*, Mayıs 1862.

ABH, *Belge No: ABA000100071001*, 1865.

ABH, *Belge No: ABA000100071002*, 1865.

ABH, *Belge No: ABA000400322001*, 27 Nisan 1868.

ABH, *Belge No: ABA000400362002*, 5 Mayıs 1870.

ABH, *Belge No: ABA003402703001*, 1 Temmuz 1865.

ABH, *Belge No: ABA00400340008*, 1868-1869.

ABH, *Belge No: ABAASR0024001*, 1936-1937.

ABH, *Belge No: ABAASR0024001*, 1936-1937.

ABH, *Belge No: ABAHBLG031A1*.

ABH, *Belge No: PHGR017*.

Süreli Yayınlar

Samokov News, Kasım 1922, Cilt: 1, No: 1, s. 7.

Samokov News, Kasım 1923, Cilt: 2, No: 1, s. 6.

Samokov News, Mart 1923, Cilt: 1, No: 3, s. 2-3.

Samokov News, Mayıs 1923, Cilt: 1, No: 4, s. 1.

Samokov News, Ocak 1923, Cilt: 1, No: 2, s. 1.

The Missionary Herald, Cilt: 103, No: 6, Haziran 1907, s. 290.

The Missionary Herald, Cilt: 107, No: 8, Haziran 1911, s. 338.

The Missionary Herald, Cilt: 109, No: 6, Mayıs 1913, s. 225.

The Missionary Herald, Cilt: 111, No: 6, Haziran 1915, s. 286.

The Missionary Herald, Cilt: 58, No: 5, Mayıs 1863, s. 135.

The Missionary Herald, Cilt: 56, No: 9, Eylül 1860, s. 278.

The Missionary Herald, Cilt: 57, No: 3, Mart 1861, s. 69-70.

The Missionary Herald, Cilt: 58, No: 9, Eylül 1863, s. 272-273.

The Missionary Herald, Cilt: 60, S. 1, Ocak 1864, s. 15.

The Missionary Herald, Cilt: 60, S. 11, Kasım 1865, s. 368.

The Missionary Herald, Cilt: 64, No: 7, Temmuz 1868, s. 227.

- The Missionary Herald*, Cilt: 65, No: 4, Mart 1869, s. 87.
- The Missionary Herald*, Cilt: 65, No: 7, Temmuz 1869, s. 225.
- The Missionary Herald*, Cilt: 65, No: 11, Kasım 1869, s. 387.
- The Missionary Herald*, Cilt: 67, No: 12, Aralık 1871, s. 381.
- The Missionary Herald*, Cilt: 69, No: 12, Kasım 1873, s. 364.
- The Missionary Herald*, Cilt: 84, No: 11, Kasım 1888, s. 502.
- The Missionary Herald*, Cilt: 85, No: 1, Ocak 1889, s. 20.
- The Missionary Herald*, Cilt: 86, No: 7, Temmuz 1890, s. 278.
- The Missionary Herald*, Cilt: 87, No: 1, Ocak 1891, s. 20.
- The Missionary Herald*, Cilt: 87, No: 4, Nisan 1891, s. 160.
- The Missionary Herald*, Cilt: 87, No: 9, Eylöl 1891, s. 374.
- The Missionary Herald*, Cilt: 100, No: 7, Temmuz 1904, s. 268.
- The Missionary Herald*, Cilt: 101, No: 3, Mart 1905, s. 103.
- The Missionary Herald*, Cilt: 102, No: 6, Haziran 1906, s. 249.
- The Missionary Herald*, Cilt: 111, No: 2, şubat 1915, s. 78.
- The Missionary Herald*, Cilt: 111, No: 11, Kasım 1915, s. 520.
- The Missionary Herald*, Cilt: 113, No: 1, Ocak 1917, s. 29.
- The Missionary Herald*, Cilt: 113, No: 4, Mart 1917, s. 106.
- The Missionary Herald*, Cilt: 115, No: 10, Ekim 1919, s. 426.
- The Missionary Herald*, Cilt: 119, No: 12, Aralık 1923, s. 548.
- The Missionary Herald*, Cilt: 120, No: 3, Mart 1924, s. 135.
- The Missionary Herald*, Cilt: 120, No: 12, Aralık 1924, s. 621.
- The Missionary Herald*, Cilt: 121, No: 1, Ocak 1925, s. 50.
- The Missionary Herald*, Cilt: 122, No: 1, Ocak 1926, s. 37.
- The Missionary Herald*, Cilt: 122, No: 12, Aralık 1926, s. 503.

Telif ve Tetkik Eserler

Akgöl, Seçil “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, 1992, s. 1-16.

Aksu, Ayşe “Buzdağının Ötesi: Amerikan Board’un Kuruluşunda (1810-1825) ve İlk Faaliyetlerinde İngiliz Misyonerlerin Katkıları”, *Kutadgu Bilig Dergisi*, Ayrı Basım, Mart 2008, s. 293-316.

Alan, Gülbadi, “Amerikan Board Okullarında Yürütölen Misyonerlik Faaliyetleri”, *Journal of Islamic Research*, Cilt: 20, Sayı: 4, 2007, s. 464-475.

Alan, Gülbadi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2015.

Alan, Gülbadi, "Avrupa Türkiyesi Misyonunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Teşkilatlanması ve Eğitim Faaliyetleri", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III*, Sayı: 68, Mart-Haziran 2015, s. 3108- 3130.

Alan, Gülbadi ve Dinçer, Mehtap, "Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov'daki Teşkilatlanma ve Çalışmaları", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Ed. Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Cilt: 2, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.s. 756-794.

Aydın, Mithat, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008.

Bartlett, Samuel Colcord, *Historical Sketches of the Missions of the American Board in Turkey*, Boston, 1876.

Barton, James L., "The Collegiate and Theological Institute at Samokov, Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 97, No: 4, Nisan 1901, s. 145-149.

Barton, James L., *Daybreak In Turkey*, The Pilgrim Press, Boston, 1098.

Büyükkarcı, Süleyman, *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Yelken Yayınları, 2. Baskı, Konya, 2004.

Clarke, Elizabeth C., "In a Mission Kindergarten", *The Missionary Herald*, Cilt: 108, No: 6, Haziran 1911, s. 252-256.

Clark, Francis E., "The Balkan Missions", *The Missionary Herald*, C. 98, No: 6, Haziran 1902, s.s. 235-238.

Clarke, James F., "Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 92, No: 2, Şubat 1896, s. 59-62.

Doğan, Mehmet Ali, "Misyonerlerin Osmanlı Bulgarları Hakkındaki Yazılarından Örnekler", *Türk Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, Ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, 2013, s. 279-287.

Dwight, H. G. O., "European Turkey as a Field of Christian Missions", *The Missionary Herald*, Cilt: 54, No: 10, Ekim 1858, s. 322-324.

Eddy, David Brewer, *What Next In Turkey, Glimpses of the American Board's Work In the Near East*, Boston 1913.

Fensham, Florance A, Lyman, Mary I., Humphrey, H. B., *A Modern Crusade in the Turkish Empire*, Published by Woman's Board of Missions of the Interior, Chicago 1908.

Haskell, H. C., "Sketch of Samokov Station", *The Missionary Herald*, Cilt: 88, No: 3, Mart 1892, s. 94-96.

Holway, Theodore T., "Bulgaria's Future", *The Missionary Herald*, Cilt: CXII, No: 12, Aralık 1916, s. 548-549.

Karakaş, Nuri, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Nüfusu ve Kilisesi: Misyonerlik*, Editör: Mehmet Metin Hülagü ve başk., Cilt: 8, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 127-144.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yayınları, İstanbul.

Marsh, George D., "Sketch of Philippopolis Station Bulgaria", *The Missionary Herald*, Cilt: 88, No: 8, Ağustos 1892, s. 313-316.

Morse, Charles, F., "Why Send Missionaries to the Bulgarians", *The Missionary Herald*, Cilt: 98, No: 9, Eylül 1902, s. 369-371.

Ostrander, Leroy F., "Gleams From Samokov", *The Missionary Herald*, Cilt: 105, No: 7, Temmuz 1909, s. 289-292.

Öztürk, Ayhan, "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, 2007/2, s. 63-74.

Rowland, Paul, "Bulgaria and America", *The Missionary Herald*, Cilt: 120, No: 12, Aralık 1924, s. 591-593.

Rowland, Paul, "From Samokov, Bulgaria", *The Missionary Herald*, C. 118, No: 6, Haziran 1922, s. 243.

Rowland, Paul, *The Samokov American Schools, Sixty Years Of Service In Bulgaria*, Boston, 1924.

Strong, William E., *The Story of The American Board (An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners for Missions)*, The Pilgrim Press, Boston, New York, Chicago 1910.

Şahin, Gürsoy, "Manastır Şehrinde Amerikalı Protestan Misyonerler ve Faaliyetleri (1873-1913)", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1, Temmuz 2019, s. 141-186.

Taşcan, Arzu, "XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiyesi'nde "Dinî Görünümlü" Siyasî Nüfûz Mücadelesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 5, Mayıs 2015, s. 32-59.

Turan, Ömer, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 12-16 Eylül 1994, 3. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1097-1109.

Yıldız, Özgür, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Yücel, İdris, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2017.

İnternet Adresleri

<https://www.acs.bg/about-acs/history/> (Erişim Tarihi: 17.05.2022).

EKLER

Ek 1. Filibe řubesi Personeli¹⁵⁸

¹⁵⁸ ABH, PHGR017.

Ek 2. Samokov Yatılı Kız Okulu'nun Ana Binası¹⁵⁹

437
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
12 / 4
October
2022

¹⁵⁹ Fotoğrafta bulunan beyaz saçlı kişi yaklaşık kırk yıl (1836-1917) okulun müdüreliğini yapmış olan Bayan E. T. Maltbie'dir. Fotoğrafın da 1872-1912 yılları arasına ait olduğu düşünülmektedir. ABH, ABAHBLG031A.

Ek 3. Amerikan Koleji ve Teoloji Enstitüsü'nün Ana Binası¹⁶⁰

THE MAIN BUILDING OF THE BOYS' SCHOOL

¹⁶⁰ P. Rowland, *a.g.e.*, s. 10.

**ATATÜRK DÖNEMİNDE HAYVANLARDA GÖRÜLEN
BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELE FAALİYETLERİ
(1923- 1933)**

*Activities to Struggle Infectious Diseases Seen in Animals During the
Atatürk Period (1923- 1933)*

Şahin Yedek

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sahinyedek@hotmail.com
ORCID ID: 000 0000-0002-3783-520X

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 02.10.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 13.10.2022
Pages - Sayfa : 439 - 457

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.64826>

Citation - Atıf : Şahin Yedek, “Atatürk Döneminde Hayvanlarda Görülen Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Faaliyetleri (1923- 1933)”, *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 439 – 457.

ATATÜRK DÖNEMİNDE HAYVANLARDA GÖRÜLEN BULAŞICI HASTALIKLARLA MÜCADELE FAALİYETLERİ (1923- 1933)

*Activities to Struggle Infectious Diseases Seen in Animals During the
Atatürk Period (1923- 1933)*

Şahin Yedek

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sahinayedek@hotmail.com
ORCID ID: 000 0000-0002-3783-520X

Öz

Salgın hastalıklar her dönemde devlet yöneticilerinin önde gelen sorunlarından olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminin önemli sorunlarından biri de hayvanlarda görülen bulaşıcı hastalıklardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda nüfusun çoğu çiftçilikle geçimini sağlıyordu. Özellikle hayvancılıkla geçimini sağlayan insanların en büyük korkusu salgın hastalıklar nedeniyle hayvanlarının telef olmasıydı. Atatürk, tarım ve hayvancılığın ülke ekonomisi için yegâne kaynak olduğu bilinciyle hayvanlarda görülen salgın hastalıklarla mücadeleye büyük önem vermiştir. Osmanlı Devleti döneminden kalan kısıtlı imkânlarla bu çalışmaların yürütülemeyeceği anlaşılmış yeni tıbbi kurumlar ve laboratuvarlar kurulmuştur. Bu kapsamda adeta seferberlik başlatılmış yerli, yabancı bilim insanları bir araya getirilerek yeni buluşlara imza atılmıştır. Ülkede ihtiyaç duyulan yerlere (Ankara, Erzincan, Mardin) bölge laboratuvarları kurularak aşı, serum ve ilaç üretimi yapılmıştır. İmkânsızlıklara rağmen, Batılı devletlerin bulmadığı Sığır Vebası Hastalığının aşısını Türk Veteriner Süreyya Tahsin Bey bulmuştur. Ayrıca Fransa Pasteur Enstitüsü'nün ürettiğinden daha etkili olan Türk Şarbon Aşısı üretilmiştir. Yurt dışından alınan birçok ilaç, serum ve aşı Türkiye'de üretilmeye başlanmış, ekonomiye çok önemli kazanç sağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk on yılında yapılan çalışmalarla birçok hastalığın tedavi yöntemi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Salgın, Hayvan Hastalıkları, Laboratuvarlar, Veterinerlik, Aşı, Serum.

Abstract

Epidemic diseases have been one of the leading problems of state administrators in every period. One of the most important problems of the Early Republican period was infectious diseases in animals. In the years when the Republic of Turkey was founded, most of the population made a living from farming. Especially the greatest fear of people who made a living from animal husbandry was that their animals would perish due to epidemics. With the awareness that agriculture and animal husbandry are the only resources for the country's economy, Atatürk attached great importance to the fight against epidemic diseases in animals. It was understood that these studies could not be carried out with the limited facilities left over from the Ottoman Empire period, and new medical institutions and laboratories were established. In this context, a mobilization has been initiated, local and foreign scientists have been brought together and new inventions have been made. Decisively. Regional laboratories were established in the cities needed in the country and the production of vaccines, serums and medicines was carried out. Despite the impossibilities, Turkish Veterinarian Süreyya Tahsin Bey has found a vaccine for Cattle Plague Disease that Western states have not found. In addition, the Turkish Anthrax Vaccine has been produced, which is more effective than that produced by the Pasteur Institute of France. Many drugs, serums and vaccines purchased from abroad have started to be produced in Turkey, and very important gains have been made to the economy. With the studies carried out in the first decade of the republic, the treatment methods of many diseases were found.

Keywords: Republic of Turkey, Epidemic, Animal Diseases, Laboratories, Veterinary Medicine, Vaccine, Serum.

Giriş

Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Hayvan Sağlığı Hizmetleri

Veterinerler Meşrutiyet Döneminden önce genellikle alanlarıyla ilgili vergi toplama memurluğu görevi yapmaktaydılar. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan kanuni düzenlemeler sonucunda veterinerlerin yapmakla görevli oldukları zephiye ihtisap rüsumu¹ ve gümrüklerde muayene resmi² toplama görevleri iptal edilerek sadece kendilerinden beklenen muayene ve sağlık işleriyle görevlendirilmişlerdir. Fakat görev ve sorumluluklarıyla ilgili açıklayıcı bir kanun, yönetmelik ve bağlı bulunacakları özel bir kurum oluşturulamamıştır. 1888 yılında ilk defa Nafia Nezareti'ne bağlı Veteriner İşleri Genel Müfettişliği (Umur-u Baytariye Müfettiş-i Umumiliği) teşkilatı kurulmuş, 1889 yılında alanında uzman kişilerin eksikliğinin giderilmesi için Sivil Veteriner Okulu (Mülkiye Baytar Mektebi) açılmıştır.³ 1893 yılında "Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi" çıkarılmış, Hayvan Sağlığı Koruma Komisyonu (Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu) oluşturulmuş ve "Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi" çıkarılmıştır.⁴ Diğer bir gelişme 44 maddeden oluşan "Hayvan Sağlık Zabıtası Geçici Kanunu"⁵ (Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati) ve buna bağlı ayrıntılı bilgi içermeyen, ihtiyaçları ve problemleri karşılamayan bir "Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi" çıkarılması olmuştur.⁶ Bunun dışında "Tiftik Keçilerinin Ecnebi Memleketlere İhracının Meni" hakkında iki maddelik bir kanundan başka veterinerlere yol gösterici bir kaynak üretilmemiştir. Meşrutiyetin son yıllarına doğru İstanbul Sultanahmet'te Baytar Mekteb-i Alisi içinde bir Baytari Bakteriyoloji hanesi kurulmuş ancak 30 hayvanla çalışılabilen bu kurumda sığır vebası serumu, koyun çiçeği aşısı mallein, tüberkülin ve mandaların hırlama hastalıklarının tedavisine dair az miktarda aşı üretilebilmiştir. Ülkenin doğusunda ihtiyacın giderilebilmesi için de 1911 yılında Erzincan'da 25 hayvanla çalışılan bir serum laboratuvarı açılmıştır. Yetmeyen ve olmayan diğer hastalıkların aşısı ve serumları Fransa'nın Pasteur Enstitüsünden satın alınmıştır. Ayrıca hastalık görülen bölgelerde ihtiyaç duyulan araç, gereç ya da vasıta maalesef bulundurulamamıştır. Yani, Cumhuriyet Dönemine veterinerlik ve hayvan sağlığı hizmetleri konusunda birkaç kanun, talimatname, iki laboratuvar, bir tür serum ve dört tür aşı ile girilmiştir.⁷

Cumhuriyet döneminde mevcut veterinerlik hizmetlerinin yetersiz kaldığı görüldüğünden⁸ öncelikle veterinerlik merkez teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat içinde emraz-ı sariye (bulaşıcı haslıklar), ıslah-ı hayvanat (hayvan ıslahı) ve idare ve müessesesat (idari ve kurumsal işler) adlarıyla üç şube açılmıştır. Daha sonraki yıllarda bu şubeler bilime ve ülke

¹ Kesimevinde kesilen hayvanlar için kasapların ödedikleri vergi.

² Kontrol vergisi. Osmanlı Devleti Döneminde Veterinerlik Eğitimi ve Hizmetleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Abdullah Özen, "Osmanlı Devleti'nde Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Faaliyetleri", *Osmanlı*, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 623-628.; Nihal Erk, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar I", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1-2, 1959a, s. 80-85.; Nihal Erk, "Dünyada ve Bizde Veteriner Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 1963b, s. 115-142.

³ Zeynel Özlü, "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Veterinerlik Mesleği ile İlgili Bir Değerlendirme", *Belleten*, Cilt: 76, Sayı: 275, 2012, s. 243.

⁴ Mehmet Temel, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, 2010, s. 3.

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu: 30.10.0.0/ Kutu No: 20. Gömlek No: 116. Sıra No: 9, Tarih: 12.04.1927.; *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Zâbıta-i Sıhhiye-i Hayvâniye Kânun-ı Muvakkati*, Yeni Turan Matbaası, Dersaadet 1329.

⁶ Ayşe Menteş Gürler, "Beş Senelik Umur-u Baytariye Programı", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, İzmir 2009, s. 309.

⁷ B.C.A., 30.10.0.0/187-186-282-4, 22.02.1922.

⁸ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-2, 05.10.1946.

ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde arttırılarak yedi şubeye çıkarılmıştır.⁹ Bu teşkilatlanmayla orantılı olarak faaliyetler de artarak devam etmiştir. Bu dönemde veterinerlik sahasındaki ihtiyaç duyulan kanun, tüzük ve yönetmelikler çıkarılarak, modern ve çağın ihtiyaçlarını karşılayan kurumlar kurulmaya başlanmıştır. 7 Haziran 1926 yılında ülkenin ihtiyaç duyduğu ve yetiştiricinin yıllarca beklediği 904 sayılı “İslah-ı Hayvanat Kanunu” çıkarılmıştır.¹⁰ Bu kanunla 10 milyonluk köylü ve yetiştiricinin elinde bulunan 500 milyonluk servetinin kıymet dönüşümü sağlanmış, meslek sahiplerinin kazançları koruma altına alınmıştır. Ayrıca devlet teşvik ve güvencesi çiftçiyi ve üreticiyi rahatlatan en önemli etmenler olmuştur. Bu kanun kapsamında ayrıca bir yönetmelik çıkarılarak fenni, ilmi, idari işlerle ilgili bilgiler daha ayrıntılı ve açıklayıcı olarak yetiştiricilere, bilim insanlarına ve yöneticilere gösterici olmuştur. 1927 yılında çıkarılan Zabıta-i Sıhhiyye-i Hayvaniyye (Hayvanların Sağlık zabıtası) Kanunu¹¹ ise Türkiye’nin modern devlet yönetim anlayışına sahip olduğunu gösteren en önemli kanunlardan biri olmuştur.¹² Cumhuriyet döneminde veterinerlerin görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. Hastalıklarla mücadele.
2. Bu mücadeleler için araçlar üretmesi.
3. Mücadele araçlarının teknik kurumlarında görevlendirilmeleri.
 - a. Bakteriyoloji haneler.
 - b. Serum laboratuvarları.
 - c. Teşhis laboratuvarları.
4. Genel sağlık hizmeti.
 - a. Mezbahalar
 - b. Pastırma ve sucuk imalathaneleri.
 - c. Hayvansal ürünlerin teftişi.
 - d. İnekhane ve süthanelerin teftişleri.
5. Kültür organizasyonları.
 - a. Enstitüler.
 - b. Hayvan sağlığı memur sınıfı.
 - c. Kurslar.
 - d. Avrupa faaliyet gözlemleri.
6. Hayvanların hastalıklarla ziyan olmaması için koruma çalışmaları.¹³

A. Salgın Hastalıklar ve Mücadele Faaliyetleri

Cumhuriyetin Osmanlı’dan devraldığı nüfusun %80’i köylerde yaşayan çiftçi insanlardan oluşuyordu. Devletin en önemli ve hızlı şekilde ekonomik iyileştirmeler yapabilmesinin şartı çiftçinin elinde bulundurduğu ürün ve hayvan kaynağını önce korumasını daha sonra artı ürün elde edebilecek güce sahip olmasını sağlamaktır. Bu amaçla öncelikle hayvan telefne yol açıp

⁹ B.C.A., 30.10.0.0/201-372-10, 13.03.1926.

¹⁰ Resmi Gazete, Sayı: 407, 29 Haziran 1926.

¹¹ Resmi Gazete, Sayı: 59, 21 Şubat 1924.

¹² B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-3.

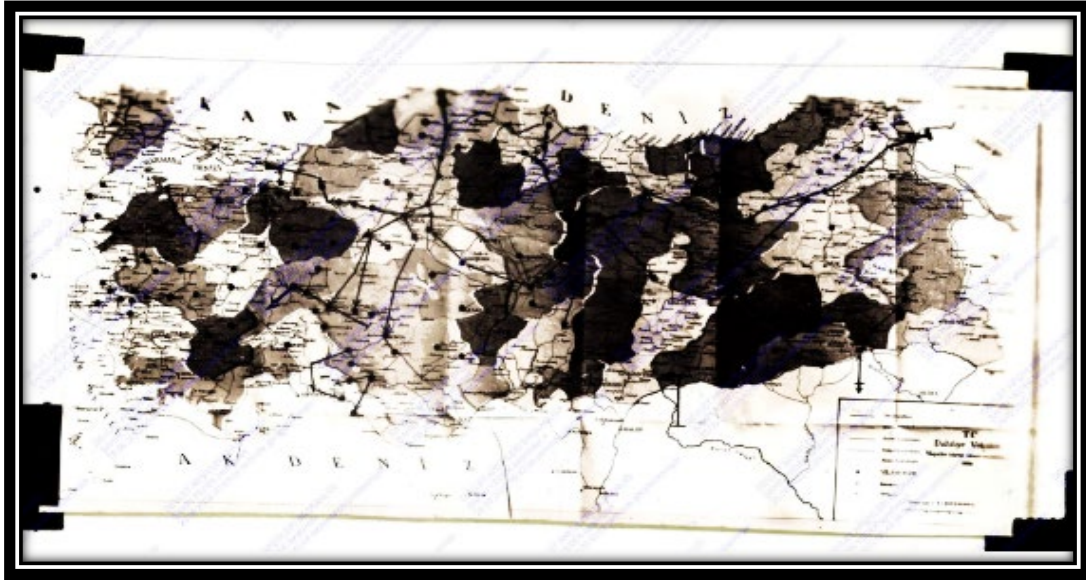
¹³ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-1.

çiftçiyi zor durumda bırakan, ekonomiyi olumsuz etkileyen salgın hastalıklarla mücadele konusu yöneticilerin en önemli çalışma konularından biri olmuştur.

A. 1. Sığır Vebası İle Mücadele

Sığır vebası Osmanlı Devleti döneminden itibaren Anadolu’da görülen en önemli salgın hastalıklardan olmuştur. Cumhuriyetin ilk on yılında Türkiye bu salgın hastalık ile uğraşmıştır. Yaylacı aşiret ve insan göçüyle birlikte seyreden hayvan hareketliliği gibi nedenlerden dolayı Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara’dan, İzmir’e kadar uzanan bu genel güzergahtan kuzey ve güney illerine kadar yayılan hastalık Anadolu’nun hemen her köşesine yayılmıştır. Ayrıca Irak ve Suriye sınırlarından Mardin, Urfa, Gaziantep, Cebelibereket ve Adana istikametinden ilerleyen salgın dalgaları ülkenin güneydoğu ve güney bölgesini de istila ederek çift ve damızlık sığır hayvanlarını telef etmiş, köylüye çok büyük zarar vermiştir. 1922-1923 yıllarında hastalığın yoğun görüldüğü saha şu şekilde idi.¹⁴

Harita 1: Sığır Vebasının Yayılım Haritası¹⁵

Sadece 1932-1933 yıllarını kapsayan iki sene içinde öldüğü tespit edilebilen sığır sayısı 48.223, itlaf edilen sığır sayısı ise 5.027 baş olmuştur. Bunların devlete tahmini maliyeti ise 2.728.155 lira tutmuştur. Hastalığın zararı sadece köylü hayvanlarından ibaret kalmamıştır. Bu hastalık yüzünden Cumhuriyetten önceki 30 yılı aşkın süre bütün Avrupa devletleri Türkiye’den ihraç edilecek sığırlara karşı sınırlarını kapatmış, Türkiye’nin kasaplık ve damızlık hiçbir sığırını Avrupa’ya sokulmamıştır. Bu da Türkiye için önemli bir zarar oluşturmuş, yetiştiricilerin hayvanları ellerinde kalmıştır. Bu hastalıkla mücadele için;

1. 1923 yılında ülkedeki 200 veteriner bu hastalıkla mücadele için seferber edilmiştir.
2. Özel ve genel mücadele alanları için ihtiyaç görüldüğünde ayrıca askeri veteriner görevlendirilmiştir.¹⁶

3. 1924 yılında bu veterinerlerden; merkezleri: Samsun, Gümüşhane, Kastamonu, İzmir, Antalya, Adana olmak üzere altı ilde sığır vebası mücadele kurulları oluşturulmuştur. Bu kurulların emrine yeteri düzeyde asker, jandarma ve gardiyan gibi kolluk kuvvetleri verilerek

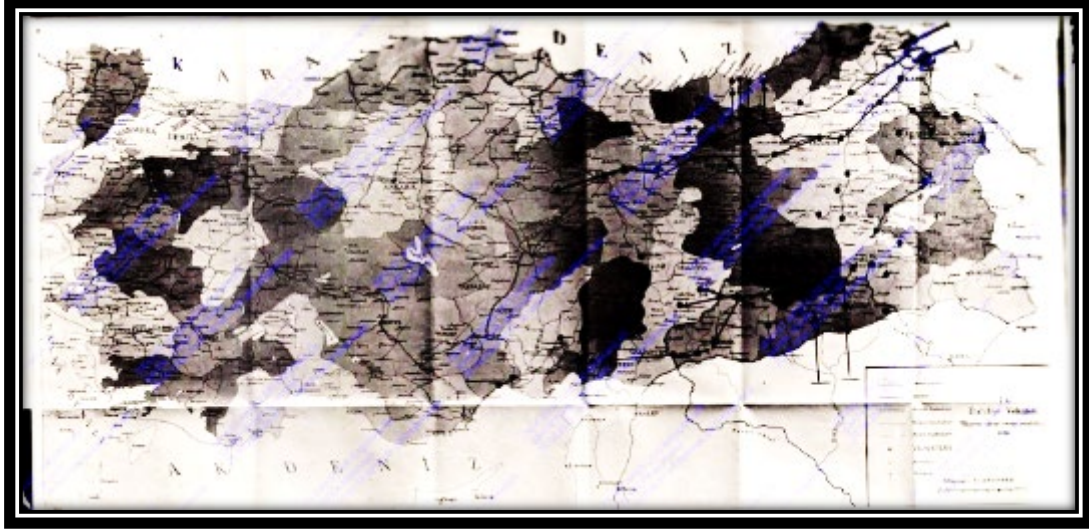
¹⁴ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-9.

¹⁵ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-9.

¹⁶ B.C.A., 30.10.0.0/186-282-2, 04.01.1922.

hastalık merkezlerinin tespiti yapılmış ve çalışmalar sonucu 1925 yılında aşağıda gösterilen hartadaki alanlardan bu hastalık tamamen temizlenmiştir.

Harita 2: Sığır Vebası Hastalığından Kurtulan İller Haritası¹⁷

4. 1925 yılında aynı teşkilat doğu ve güney bölgelerinde kurularak,¹⁸ Ardahan, Kars, Beyazıt birinci, Mardin, Diyarbakır¹⁹ ve Siirt ikinci, Siverek, Ergani üçüncü mücadele bölgesi olarak ilan edilmiş, bu bölgelerde sistematik mücadele başlatılmıştır. Sınır bölgelerindeki baş veterinerlerin idaresine dört grup gönderildiği gibi hastalık olan bölgelerden;

- a- Erzurum mücadele başkanlığında 5 veteriner,
- b- Samsun mücadele başkanlığında 6 Veteriner,
- c- Rize mücadele başkanlığında 3 veteriner,
- d- Sivas mücadele başkanlığında 6 veteriner,
- e- Mardin mücadele başkanlığında 5 veteriner,
- f- Diyarbakır mücadele başkanlığında 4 veteriner,
- g- Cebel-i Bereket mücadele başkanlığında 5 veteriner,

h- Van mücadele başkanlığında 5 veteriner olmak üzere 8 sürekli mücadele grubu oluşturulmuştur. Ayrıca Yüksek Veteriner Okulu'nun son sınıf öğrencileri de seferber edilerek hastalığın tehlikeli boyutlara ulaştığı Samsun, Diyarbakır ve Elazığ illerine yardım için gönderilmişlerdir.²⁰

Sınır bölgesi veteriner teşkilatları bir yandan mücadeleye devam ederken diğer yandan doğu ve güney sınırlarında aşiret ve sürek hayvan hareketliliği nedeniyle ülkeye hastalık akını devam etmiş bu da mücadele çalışmalarını güçleştirmiştir. Bu olumsuz durumun önüne geçmek için 1926 yılında sınır veteriner teşkilatları kurulmuştur. Ayrıca hastalıklı mıntikalarda sürekli mücadele merkezleri kurulmuştur. Veterinerler tarafından hastalık görülen yerlerdeki hayvanlar iyileştirilmeye çalışılırken Türkiye büyük Millet Meclisi tarafından da hastalığın kesin olarak

¹⁷ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-11.

¹⁸ B.C.A., 30.10.0.0/20-45-10, 25.07.1926.

¹⁹ B.C.A., 30.10.0.0/30-54-6, 21.08.1958.

²⁰ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-11.

bitirilmesi amacıyla kanunlara bağlı yaptırımlar çıkarılmıştır.²¹ Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenlerin yanlarında getirdikleri hayvanlar sınır kapılarında ve iskelelerde düzenli olarak veteriner muayenesinden geçirilerek gerektiğinde koruyucu aşılar yapılmıştır.²² Hastalık olan yerlerde panayır kurmak yasaklanmış, kurulanlar ise kaldırılmıştır.²³ Mücadelenin yurt dışı ayağında sınırdaş ülkelerden olan Rusya ile bir veterinerlik anlaşması imzalanmış, Moskova'da Rusya, İran ve Türkiye temsilcileri arasında, Adana'da ve Bağdat'ta Irak ve Suriye temsilcileriyle görüşmeler yapılmıştır.²⁴ İstanbul ve Bükreş'te Balkan hükümetleri temsilcileriyle salgın konulu bir kongre düzenlenmiştir.²⁵ 1929 yılında Türkiye ile Gürcistan arasında sınırlarda çıkan hayvan hastalıkları nedeni ile yapılan anlaşma gereği dört adet devamlı olacak şekilde her iki ülkede baytar noktaları kurulmuş, kayıt defterleri ve damga işleri sıkılaştırılmıştır.²⁶ 1928 yılında TBMM tarafından çıkarılan Hayvanların Sağlık Zabıtası Kanunu²⁷ ve 1931 yılında devlet şurasınca kabul edilen 517 maddelik nizamnamenin bu hastalıkla ilgili hükümleri hastalığın bitirilmesi ve Türkiye'nin bu hastalıktan kurtulması esaslarını içermiştir.²⁸ Ayıca 3 Eylül 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından sığır vebası tedavisi için 6.000 liralık kuru serum cihazı satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁹

Ülkedeki bu çalışmalar sonucunda elde edilen başarıyla birlikte Akdeniz'e kıyı birçok devlet sınırlarını hayvan ihracımına açmıştır. Hastalığın kontrol altına alınması ve hayvan ölümlerinin önlenmesiyle her yıl en az 625.494 lira kâra geçilmiştir. Kazanılan başarı Türkiye'nin uluslararası itibarı için çok daha büyük etki yaratmıştır. Bu durum sığır ticaretinin hareketlenmesine katkıda bulunmuş, özellikle doğu illerinde 1928 yılında satılan sığır sayısı 16.617 iken bu sayı 1932 yılında 61.105'e ulaşmıştır. Cumhuriyet döneminde alınan isabetli kararlar sığır vebasıyla olan mücadelenin başarısıyla kendini açıkça göstermiştir. Bunun yanında, halkın bu hastalığı ihbar konusunda göstermiş olduğu hassasiyetinin artmış olması, devlete güven noktasında ayrı bir başarı vesilesi olmuştur.³⁰

Tablo 1: Yıllara Göre Sığır Vebası Hastalığı Bilançosu³¹

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Sığır Sayısı	Ölen	İtlaf Edilen		Aşılama Sayısı	Zarar (TL)
				Ücretli	Ücretsiz		
1922	1951	320.400	24.177	---	2845	154782	1.351.100
1923	933	274.437	24.046	1313	2182	151.134	1.377.050
1924	402	129.996	1.325	692	1159	101.886	508.080
1925	583	161.082	6.063	3.393	2.545	146.411	595.050
1926	644	181.251	5.652	6.450	4.770	165.727	843.600
1927	193	77.734	994	1.250	1.018	72.098	176.100

²¹ *Düstur*, Tertip 3, Cilt: 5, s. 389-392.

²² B.C.A., 30.10.0.0/116-811-6.

²³ B.C.A., 30.10.0.0/116-282-10.

²⁴ B.C.A., 30.10.0.0/14-46-14.

²⁵ B.C.A., 30.10.0.0/229-541-9, 28.07.1927.; R. Tamay Başağaç Gül, "Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 15, 2004, s. 240,241.

²⁶ *Resmi Gazete*, Sayı: 1139, 10 Mart 1929

²⁷ *Resmi Gazete*, Sayı: 888, 14 Mayıs 1928

²⁸ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-6-12.

²⁹ B.C.A., 30.10.0.0/13-59-6.

³⁰ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-14.

³¹ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-13-15.

1928	146	32.409	873	1.296	1.046	29.337	160.750
1929	74	62.304	219	1.559	1.346	56.633	156.200
1930	388	107.605	2.371	6.080	665	98.480	460.300
1931	165	91.734	784	3.493	1.418	80.428	84.750
1932	8	---	29	65	1	3.825	8.300

Türkiye’de sığır vebası hastalığıyla mücadelede kullanılan serumlar Pendik ve Erzincan’da ki serum üretim merkezlerinde üretilerek ülke çapında dağıtımı yapılmıştır. 1922-1932 yılları arasında Pendik’te 67.898 litre, Erzincan’da 69.249 litre olmak üzere toplam 137.147 litre serum üretilmiş ve bunun 125.000 litresi kullanılmıştır.³²

Serumla tedavi süreci devam ederken ayrıca bu hastalığın aşısını bulmak içinde çalışılmıştır. Bu konuda üstün gayret sarf eden Veteriner Bakteriyolog Süreyya Tahsin Bey’in başında bulunduğu ekip, çalışmalar sonucunda daha önce hiçbir ülkede üretilmeyen dayanıklı sığır vebası aşısını üretmeyi başarmıştır. Bu aşı Türklerin dünya medeniyetine armağanı, veterinerlik tarihine Türklerin yazmış olduğu çok önemli bir başarı öyküsü olmuştur. Viyanalı Profesör Gerlach tarafından da faydası onaylanan aşı tıp dünyasında çok büyük etki yaratmıştır. Yeni bulunan dayanıklı sığır vebası aşısının hazırlanmasına yarayan cihaz hakkında bilgi vermek üzere Bakteriyolojihane Şefi Süreyya Tahsin Bey Almanya’ya gönderilmiş,³³ aynı esaslar üzerine yapılan çalışmalar Domuz Vebası içinde denenerek başarıya ulaşılmış ve aşı üretimi sağlanmıştır.³⁴

A. 2. Şarbon Bakterisi (Antraks) Hastalığı ile Mücadele

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bulunan bu hastalık hayvanlarda zayıat verdiği gibi hayvansal gıdalar yoluyla insanlara da bulaşan bir hastalık olmuştur. Antraks olarak da bilinen şarbon hastalığı ülkemizde çoban çıbanı ve karakabarcık gibi isimlerle de anılmaktadır. Etkeni sporlu bir bakteri olan *Bacillus anthracis* olan hastalık, esas olarak ot yiyen hayvanlarda görülmüştür. En fazla titreme, sendeleme, solunum güçlüğü, kan işeme ve doğal deliklerden kan gelmesi, boğaz altında ve vücudun diğer yerlerinde ödemler, nekrozlar, deride pustüller gibi klinik bulgulara rastlanmıştır. 1922-1932 yılları arasında bu hastalığa dair gittikçe artan vaka sayıları olmuştur. Özellikle hastalığın bulaştığını anlayan hayvan sahiplerinin zamanında ihbarları ve filyasyonun zamanında yapılması vakaların ve hastalığın görüldüğü yerlerin sayısını azaltmıştır. Bu hastalığın tedavisi için 1930 yılına kadar Paris’te bulunan Pasteur Enstitüsünden getirilen aşılar kullanılırken aynı yıldan itibaren üretilen Türk şarbon aşıları kullanılmaya başlanmış, hastalık görülen köylerde düzenli aşı çalışmaları yapılarak sonraki seneler beklenmeden mecburi aşı çalışmaları da devam ettirilmiştir.³⁵ Mecburi aşılama ile 1931 yılında 102 köyde Türk Şarbon Aşısı ile 85.412, 1932 yılında 15.829 hayvan aşılanmıştır. 1933 yılında aşılama sayısı 300.000’i geçmiştir. Hastalık görülen köylerdeki aşılama çalışmaları ise 1923 yılında 663 baş hayvan iken 1932 yılında 115.829 baş hayvana yükselmiştir.³⁶

Tablo 2: Yıllara Göre Antraks Hastalığı Bilançosu³⁷

Yıllar	Vaka Görülen	Bulaşa Maruz	Hastalığa Yakalanan	İyileşen Hayvan	Ölen Hayvan	İtlaf Edilen	Aşılanan Hayvan
--------	--------------	--------------	---------------------	-----------------	-------------	--------------	-----------------

³² B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-16.

³³ B.C.A., 30.10.0.0/39-67-5.

³⁴ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-17.

³⁵ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-18.

³⁶ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-19.

³⁷ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-20.

	Köy Sayısı	Kalan Hayvan Sayısı	Hayvan Sayısı	Sayısı	Sayısı	Hayvan Sayısı	Sayısı
1922	36	18.000	301	--	301	--	--
1923	72	20.096	1.529	--	1.334	--	663
1924	102	43.309	1.793	--	1.661	--	5.219
1925	57	3.188	1.663	--	1.515	--	1.525
1926	95	75.467	3.002	--	2.601	--	31.767
1927	121	26.660	1.702	--	1.636	--	24.957
1928	176	88.648	2.619	--	2.619	--	81.699
1929	137	22.442	2.057	--	1.999	--	20.385
1930	166	46.420	3.131	--	3.100	--	11.143
1931	171	92.782	3.573	170	3.343	60	80.549
1932	208	123.498	3.842	--	3.827	--	115.829
1933	196	---	--	--	--	--	130.711

A. 3. Çiçek Hastalığı ile Mücadele

Vebadan başka deri üzerinde kabarcık şeklinde çıkan, vücudun tamamında ya da bazı yerlerinde görülen çiçek; koyun, keçi, domuz, beygir ve sığırlarda görülmüştür.³⁸ Cumhuriyet Döneminde mücadele edilen hastalıklardan biri de çiçek hastalığı olmuştur. Devletin hastalıklarla olan mücadelesini ve olumlu sonuçlarını gören halk hastalığın bulunduğu yerleri ihbar ettikçe mücadele gücü artarak devam etmiş, filyasyon sayesinde bulaş oranı düşürülmüş, yeni vakaların çıkması engellenmiştir. 1922 yılında 79 farklı bölgede 31.600 baş hayvandan ancak 10.100'ü aşılabilirken, 1932 yılında tespit edilen 639 bölgedeki 279.143 baş hayvanın 273.066'sı aşılmıştır. Yerli bakteriyoloji hanelerde üretilen aşılarla özellikle gebe ve yeni doğmuş hayvanların aşılmasıyla hastalığın önlenmesinde önemli derecede başarı sağlanmıştır.

Tablo 3: Yıllara Göre Çiçek Hastalığı Bilançosu³⁹

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Hayvan Sayısı	Hastalığa Yakalanan Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı	Aşıl原因 Hayvan Sayısı
1922	79	31.600	920	920	10.100
1923	35	35.110	3.717	1.346	45.793
1924	182	103.369	19.137	2.375	67.582
1925	154	74.575	18.930	2.612	55.595
1926	360	285.985	31.302	7.311	172.301
1927	364	270.714	21.721	3.757	225.115
1928	339	240.033	11.491	2.898	175.906
1929	242	72.940	9.640	2.162	63.300
1930	220	82.442	7.705	1.175	60.334
1931	149	148.937	14.575	2.033	146.231
1932	639	279.143	26.685	3.412	273.066

³⁸ Ömer Adil, *Hayvan Hastalıkları*, Köy Hocası Matbaası, Ankara 1933, s. 8.

³⁹ B.C.A., 30.10.0/187-285-1-21.

A. 4. Barbon Hastalığı İle Mücadele

Mandaların, göl ve bataklıklardan kapıldığı tespit edilen bu hastalık, 1922'den 1925'e kadar sürekli artış göstermiştir. 1925 yılından itibaren vakaların bulunduğu köylerde yapılan toplu aşılama çalışmaları sayesinde vaka sayılarında durağanlık yaşanmıştır. 1922 yılında 47 köyde tespit edilen bu hastalığa karşı hiçbir aşı bulunamazken sonraki yıllarda Türk bakteriyologlar tarafından üretilen aşı ve serumlarla hastalığın önüne geçilmiştir. 1924 yılında 153 köyde bulaşa maruz kalan 31.926 hayvandan ancak 12.482'si aşılanırken, 1932 yılında 37 bölgede görülen 5.558 hayvandan 5.000'i aşılanıp iyileşmesi sağlanmıştır.

Tablo 4: Yıllara Göre Barbon Hastalığı Bilançosu⁴⁰

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Hayvan Sayısı	Hastalığa Yakalanan Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı	Aşılanan Hayvan Sayısı
1922	47	14.924	748	748	0
1923	96	7.663	1.020	879	3.381
1924	153	31.926	1.826	1.127	6.622
1925	130	13.225	741	676	12.482
1926	81	17.208	96	591	8.415
1927	55	10.742	450	408	7.182
1928	17	11.053	344	321	6.672
1929	18	16.438	238	205	2.319
1930	21	5.268	207	206	4.855
1931	30	8.493	4.696	246	4.428
1932	37	5.558	283	275	5.000

A. 5. Keçi Pasteurellozu Hastalığı İle Mücadele

Bu dönemde diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bu hastalığa karşı serum ya da aşı geliştirilememiştir. Hayvan yetiştiricilerin de bu hastalıkla ilgili ihbarlarının olmayışı hastalıkla ilgili mücadelenin en büyük sorununu oluşturmuştur. Bununla birlikte bazı yıllarda vakalarda artış görülürken bazı yıllarda azalma görülmesi, 1932 yılında itlaf edilen hayvan sayısında önemli derecede azalma görülmesi sonraki yıllar için umut verici olmuştur.

Tablo 5: Yıllara Göre Keçi Pasteurellozu Hastalığı Bilançosu⁴¹

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Hayvan Sayısı	Hastalığa Yakalanan Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı	İtlaf Edilen Hayvan Sayısı	
					Ücretli	Ücretsiz
1923	71	20.450	6.704	3.967	0	0
1924	90	39.955	7.093	3.183	0	0
1925	133	7.235	5.097	2.917	0	0

⁴⁰ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-22.

⁴¹ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-23.

1926	185	88.030	11.965	10.721	1.244	0
1927	85	65.518	6.833	4.673	1.180	0
1928	194	114.874	6.314	4.590	1.075	649
1929	192	107.419	5.386	3.499	301	1.101
1930	319	78.665	10.328	7.039	2.404	809
1931	181	136.116	16.041	9.434	532	1.046
1932	92	?	2.705	2.080	5.449	

A. 6. Arazı Cemre Hastalığı İle Mücadele

Bu hastalık daha çok Afyonkarahisar, Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Edirne, Eskişehir, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Gaziantep, Kayseri, Kırklareli, Konya, Muğla, Şebinkarahisar ve Tekirdağ'da görülmüştür. 1925 yılında üretilen yerli aşı ve serumlarla hastalığa karşı mücadelede başarıya ulaşılmıştır. 1925 yılında 97 ayrı yerde 5.326 hayvandan ancak 1309'u aşılabilmişken, 1932 yılına gelindiğinde 50 köyde bulaşa maruz kalan 9.980 baş hayvandan 8.543'ü aşılanıp koruma altına alınmıştır.

Tablo 6: Yıllara Göre Arazı Cemre Hastalığı Bilançosu⁴²

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Hayvan Sayısı	Hastalığa Yakalanan Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı	Aşılanan Hayvan Sayısı
1922	56	8.440	397	397	0
1923	53	16.907	482	430	0
1924	79	21.928	792	660	0
1925	97	5.326	3.933	586	1.309
1926	75	18.382	666	450	1.367
1927	46	11.887	344	328	1.865
1928	38	4.252	175	209	787
1929	23	2.982	193	164	816
1930	32	3.582	212	207	771
1931	34	7.100	4.973	214	4.745
1932	50	9.198	333	322	8.543

A. 7. Hummayı Kulai (Şap Hastalığı) İle Mücadele

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de görülen bu hastalık özellikle kuraklığın yaşandığı yıllarda daha fazla hayvanda görülmüştür. Avrupa'da bu hastalık nedeniyle verilen hayvan zayıyatı %10-20 düzeylerinde iken, Türkiye'de bu oran %0 1'i geçmemiştir. Bu da Türkiye için sevindirici bir durum olmuştur. Bu hastalık şarbon, arazi cemre gibi belirli bölgelerde değil, sığır vebasında olduğu gibi hayvan hareketliliğinin olduğu tüm alanlarda görülmüştür. Hastalığa karşı ilaçtan ziyade ağız yoluyla verilecek salya aşı tabir edilen tedavi yolu tercih edilmiştir.

⁴² B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-24.

Tablo 7: Yıllara Göre Hummayı Kulai (Şap) Hastalığı Bilançosu⁴³

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Hayvan Sayısı	Hastalığa Yakalanan Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı	Aşıl原因 Hayvan Sayısı
1922	423	74.055	7	214	33.744
1923	88	129.406	65.942	481	63.464
1924	76	21.637	2.245	19	10.258
1925	148	41.437	14.492	151	26.945
1926	164	68.314	9.345	20	36.987
1927	3	449	188	0	261
1928	392	158.906	30.766	732	98.239
1929	726	107.233	27.078	75	80.155
1930	416	127.866	14.564	67	113.135
1931	167	46.112	11.708	60	32.201
1932	966	297.112	58.895	59	238.258

A. 8. Uyuz Hastalığı İle Mücadele

Bu dönemde yetiştiricilerin çoğu özellikle koyun ve keçi uyuzu hastalığından olumsuz etkilenmiştir. Çanakkale, Bursa ve Artvin bu hastalığın en çok görüldüğü iller olmuştur. Bütçe yetersizliği nedeniyle ağılların ve ahırların dezenfeksiyonu yeterince yapılamadığından bu hastalık bazı yerlerde önlenememiştir. Hasta hayvanların tedavilerinin devam etmesi ve bulaş riskini azaltma çalışmaları büyük gayretle devam etmiş, mücadele sonrası bu hastalıktan ölen hayvan sayısı önemli derecede azalmıştır.

Tablo 8: Yıllara Göre Uyuz Hastalığı Bilançosu⁴⁴

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Hayvan Sayısı	Hastalığa Yakalanan Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı
1922	24	8.400	20	20
1923	15	739	366	0
1924	44	13.931	3.336	379
1925	37	1.215	1.215	61
1926	104	50.882	10.569	1.156
1927	80	32.000	5.579	360
1928	57	31.116	2.441	431
1929	135	67.480	16.775	3.410
1930	52	6.039	2.717	95
1931	169	87.103	18.643	1.690
1932	205	105.623	13.473	1.942

⁴³ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-25.⁴⁴ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-26.

A. 9. Tavuk Kolerası-Vebası-Tifosu- Difterisi Hastalığı İle Mücadele

1928 yılında Hayvan Sağlık Zabıtası Kanununa eklenen, 1931 yılında nasıl mücadele edileceğine dair yönetmelik çıkarılan bu hastalıklarla mücadele konusu Türkiye’de büyük ilgi uyandırmıştır. 1930 yılından sonra modern tavukçuluk faaliyetlerinin de artmasıyla birlikte tıbbi kurumlar aşı geliştirilmesi için çalışmaya başlamışlardır. Bulaşın köylerden büyük şehirlere getirilen tavuklar vasıtasıyla taşındığı tespit edilmiş, filyasyon ekipleri salgın görülen bölgelerde öncelikle hastalığın başlangıç noktasını tespit etmeye çalışmışlardır. 1932 yılında 39.337 tavuk hastalanmış, bunların 17.593’ü aşılanmıştır. Ayrıca bulaşa maruz kalan 47.556 tavukta koruyucu aşı ve serumla korunmaya alınmıştır. Bunun dışında özellikle dış ülkelerden getirilen damızlık tavukların civcivlerinin beyaz ishali hakkında özel nizamname çıkarılmış, bu hastalıklarla mücadele için İzmir’de ayrı bir araştırma laboratuvarı kurulmuştur.⁴⁵

A. 10. Ruam, Tüberküloz, Durin Hastalıkları İle Mücadele

Sadece hayvan sağlığı için değil insan sağlığı içinde tehlikeli olan ruam⁴⁶ ve tüberküloz hastalığı 1926 yılından itibaren kontrol altında tutulmaya başlanmış olsa da tehlikeli halini sürdürmüştür. Özellikle yabancı ırk ineklerinde tüberküloz daha fazla görülmüştür. 1929 yılında İstanbul’da yapılan araştırmada ineklerin % 9,2’sinin veremli olduğu tespit edilmiş ve bu hayvanların tümü itlaf edilmiştir. Bu hastalıkların ülkeden temizlenmesi için tüm sağlık teşkilatları çalışmalarını sürdürmüşlerdir.⁴⁷ İstanbul’daki veremli sığırların muayene edilmesi amacıyla 23 Mayıs 1932 tarihinde 3 yıllıkına Tüberkülin Tahaffuzhanesi binası kiralanması kabul edilmiştir.⁴⁸

Tablo 9: Yıllara Göre Ruam, Tüberküloz, Durin Hastalıkları Bilançosu⁴⁹

Yıllar	Vaka Görülen Köy Sayısı	Bulaşa Maruz Kalan Hayvan Sayısı	Ölen Hayvan Sayısı	İtlaf Edilen Hayvan Sayısı	
				Ücretli	Ücretsiz
1922	41	197	0	0	48
1923	70	1.151	1	73	32
1924	123	4.170	35	198	81
1925	105	148	15	79	54
1926	187	3.280	5	169	56
1927	88	335	0	102	76
1928	19	533	0	51	40
1929	55	4.491	2	101	35
1930	46	2.870	0	70	22
1931	53	777	0	67	6
1932	35	802	0	60	20

⁴⁵ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-27.

⁴⁶ Mazhar Haydar, “Hayvanlardan İnsanlara Geçen Hastalıklar”, *Altan*, Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 7, Elaziz 22 Ağustos 1935, s. 327-328.

⁴⁷ Sümeyra Bulan, *Türkiye’de Hayvancılık*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019, s. 88.

⁴⁸ B.C.A., 30.10.0.0/29-41-12.

⁴⁹ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-28.

B. Hayvan Hastalıkları İle Mücadele Merkezleri ve Faaliyetleri

Cumhuriyet döneminde kısıtlı imkânlarla rağmen İstanbul ve Ankara başta olmak üzere salgın hastalığın yoğun görüldüğü yerlerde kalıcı ve geçici laboratuvarlar açılmıştır. Özellikle serum ihtiyacının karşılanması için açılan bu laboratuvarlara bakteriyolog ve veterinerler görevlendirilmiştir. Bu dönemde açılan laboratuvarlar şu şekildedir:

a) Bakteriyoloji Enstitüsü: 1901 yılında İstanbul Sultanahmet'te Yüksek Baytar Mektebi binası içinde kurulmuş ve faaliyetlerini Pendik'te Sultanahmet Baytari Bakteriyolojihanesi olarak devam ettirmiştir. Bu kurum ilk yıllarında sığır vebası, ruam ve tüberküloz tedavisi için zorunlu olan mallein ve tüberkülin imal etmiştir.⁵⁰ 1926 yılında iş yoğunluğu gözetilerek araştırma, sporlu bakteri ve pastörellozlar olmak üzere 3 laboratuvar merkezi olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Her laboratuvara bir şef ve iki asistan verilmiş, kontrolör olarak Fransa Pasteur Enstitüsünden Dr. Forje atanmıştır.⁵¹

b) Erzincan Serum Laboratuvarı: Sığır vebası hastalığının özellikle doğu illerinde görülmesi nedeniyle serum ihtiyacının acil karşılanması için 1911 yılında Erzincan'da Serum Darülistihzarı Müessesesi kurulmuştur. Bu kurumun görevi sadece sığır vebası serumu üretmek olmuştur. Bu laboratuvarda 1922-1932 yılları arasında 69.244 litre sığır vebası serumu üretilmiştir.⁵²

c) Pendik Serum Laboratuvarı: Bakteriyoloji Enstitüsünün görevlerinin ve sorumluluklarının artması, sığır vebası serumu ihtiyacının çoğalması nedenlerinden dolayı serum üretimi görevi Bakteriyoloji Enstitüsünden alınarak 1925 yılında Pendik'te tam kadroyla kurulan⁵³ serum laboratuvarına verilmiştir. Bu laboratuvarda 1922-1932 yılları arasında 67.898 litre sığır vebası serumu üretilmiştir.⁵⁴

d) Etlik Merkez Laboratuvarı: Pendik'teki Bakteriyoloji Enstitüsünün iş yükünün çoğalması nedeniyle 15 Nisan 1925 tarihinde Ankara Etlik'te bakteriyoloji laboratuvarı olarak kurulmuştur.

e) Mardin Serum Laboratuvarı: Sığır vebası tedavisi için ihtiyaç duyulan serum üretimi için Mardin'de kurulmuştur. Kısa süre içinde önemli miktarda serum üretilmiştir. Aşı bulunup hastalığın bitirilmesi üzerine bu kurum kapatılarak, personeli ile birlikte Ankara Etlik laboratuvarına nakledilmiştir. Bu laboratuvarda 1922-1932 yılları arasında 2.242 litre sığır vebası serumu üretilmiştir.⁵⁵

f) Teşhis Laboratuvarları: Ülke çapında görülen mikrobik ve salgın hastalıkların tedbirini ve teşhisini zamanında yapabilmek için Kars, Sivas ve İzmir merkezli bazı küçük ölçekli teşhis laboratuvarları açılmıştır. Bir süre sonra ihtiyaç kalmadığından Samsun ve Sivas laboratuvarları kapatılarak teçhizatları Karacabey'de kurulan teşhis laboratuvarına taşınmıştır.⁵⁶

g) Distofajin Laboratuvarı: 1927 yılında İstanbul Selimiye'de kurulmuştur. Kelebek hastalığının tedavisi için Avrupa'dan ithal edilen ilaçlar yerine yerli uzmanların hazırladığı Distofajin ilacı bu laboratuvarda üretilmiştir. Üretilen bu ilaç, hem koyunların bu hastalıktan ölmesini hem de ilaca verilen paranın dışarıya gitmesini engelleyerek devlete çok büyük kazanç sağlamıştır.

⁵⁰ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-29.

⁵¹ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-32.

⁵² B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-36.

⁵³ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-29.

⁵⁴ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-37.

⁵⁵ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-37.

⁵⁶ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-30.

C. Aşı ve Serum Üretimi

Türk veterinerlerinin dünya medeniyetine en büyük katkısı hayvan sahiplerinin korkulu rüyası olan sığır vebası hastalığının tedavisini sağlayan aşının bir Türk Baytar tarafından bulunması olmuştur. Baytar ve Bakteriyolog Süreyya Tahsin Bey ve ekibi tarafından 1932 yılında üretilen “Dayanıklı Sığır Vebası Aşısı”, sağlıkçılar tarafından onaylanarak tüm dünyaya duyurulmuştur. Bu buluş Türk veterinerlik tarihinde iftihar konusu olmuştur.⁵⁷ Süreyya Tahsin Bey’in bir diğer tıp tarihine geçecek buluşu ise Şarbon hastalığı konusundaki çalışmaları sonucunda üretmiş olduğu Şarbon aşısıdır. Türkiye’nin daha önce Paris Pasteur Enstitüsünden aldığı şarbon aşıları tedavi konusunda tatmin edici sonuçlar vermemiştir. Etkiden çok yan etkileri görülen bu ithal aşı 1 Frank gibi pahalı bir değerde olup devlet bütçesini de olumsuz etkilemiştir. Bu konu üzerinde yoğun mesai ve üstün gayret gösteren Süreyya Tahsin Bey, çalışmaları sonucunda “Türk Ünlversal Antraks Vaksemi” adı verilen şarbon aşısını üretmeyi başarmıştır. Bu aşının hem yan etki bakımından tamamen zararsız oluşu hem de ucuza mal edilmiş olması ülkeye çok önemli bir kazanç sağlamış, Türk çiftçisine ise çok büyük bir hizmet olmuştur. 1932 yılında Mandalarda görülen barbon hastalığına karşı barbon aşısı üretilmiş ve hayvanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Kümes hayvanlarında görülen kolera hastalığı tedavisi için yapılan çalışmalar sonucunda Pendik Bakteriyoloji Enstitüsü tarafından 1933 yılında kolera aşısı üretilmiştir. 1924 yılında Pendik Bakteriyolojisi koyun çiçeği geçirmiş hayvanlardan alınan virüsle üretilen aşının tedavide etkili olduğunu ispatlamış ve aşı çoğaltılarak ülke çapında dağıtımını yapmıştır. Aynı kurum 1925 yılında ayrıca koyun çiçeği serumu, şarbon serumu ve tarla faresi ilacı üreterek ziraatçılara önemli katkı sunmuştur. 1926 yılında şarbon vaksemi⁵⁸, cemrei araziye vaksemi, tetanos serumu, barbon serumu ve tifüs aşısı üretimi çalışmaları başlamıştır.⁵⁹ Bu hizmetler Cumhuriyetin veterinerlik alanındaki yükseliş eserleri olmuştur.

Tablo 10: 1922-1932 Yılları Arasında Türkiye’de Üretilen Aşı ve Serumlar⁶⁰

1- Sığır vebası Serumu	2- Dayanıklı Sığır Vebası Aşısı
3- Türk Ünlversal Antraks Vaksemi	4-Antraks Serumu
5- Cemrei Araziye Aşısı	6- Cemrei Araziye Serumu
7- Tetanos aşısı	8- Tetanos serumu
9- Mallein	10- Tüberkülin
11- Tuyur Kolerası aşısı	12- Tuyur kolerası serumu
13- Tuyur tifosu aşısı	14- Tuyur tifosu serumu
15- Tuyur difterisi aşısı	16- Beygir norman serumu
17- Koyun pastörellozu aşısı	18- Koyun pastörellozu serumu
19- Koyun çiçeği maddei mülakkahası	20-Koyun çiçeği serumu
21- Formollü koyun çiçeği aşısı	22-Vaksen sensibilizasyon
23- Barbon aşısı	24- Barbon Serumu
25- Hummai Kulai Aşısı	26- Hummai Kulai Serumu
27-Polivalan antivürüs	28- Tarla faresi virüsü
29- Şarbon rasip serumu	30- Grum serumu

⁵⁷ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-33.

⁵⁸ Virulansı azaltılmış canlı veya ölü mikroorganizmalardan, aktif bağışıklık oluşturmak amacıyla hazırlanan süspansiyonlar.

⁵⁹ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-32.

⁶⁰ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-34-35.

Tabloda görüldüğü gibi 1922 yılından itibaren yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen başarılar Türk Veterinerlik tarihi açısından iftihar tablosu olacak niteliktedir. Dönemin veteriner ve bakteriyologları olağanüstü bir başarıya imza atmışlardır.

Tablo 11: 1922-1932 Yılları Arasında Türkiye’de Üretilen Aşı ve Serum Miktarları⁶¹

Üretilenler	Pendik Bakteriyoloji Enst.	Etlik Merkez Lab.	Pendik Serum Lab.	Erzincan Serum Lab.	Mardin Serum Lab.	Genel Toplam Miktar	Doz Olarak Toplam Miktar
Sığır Vebası Serumu	4.670	550	67.898	69.249	2.242	144.609	2.892.180
Şarbon Aşısı	351.312	639.812	0	0	0	0	991.124
Şarbon Serumu	1.305	0	0	0	0	1.305	130.500
Cemrei Araziye Aşısı	95	0	0	0	0	95	23.750
Cemrei Araziye Serumu	377	0	0	0	0	377	37.700
Tetanos Aşısı	0	3.116	0	0	0	0	3.116
Tetanos Serumu	5.800	16.170	0	0	0	0	21.970
Mallein	25.492	39.600	0	0	0	0	65.092
Tüberkülin	8.888	17.830	0	0	0	0	26.718
Kolera Aşısı	359.000	102.333	0	0	0	0	461.333
Kolera Serumu	41.000	25.600	0	0	0	0	66.600
Tifüs Aşısı	11.000	17.663	0	0	0	0	28.663
Tifüs Serumu	0	3.800	0	0	0	0	3.800
Beygir Normal Serumu	0	0	0	0	0	0	0
Pastörellöz Aşısı	800	900	0	0	0	0	1.700
Çiçek Aşısı	1.647.620	0	0	0	0	0	1.647.620
Çiçek Serumu	77.784	0	0	0	0	0	77.784
Serumlu Çiçek Aşısı	157.160	0	0	0	0	0	157.160
Barbon Aşısı	1.691.100	0	0	0	0	0	1.691.100
Barbon Serumu	11.640	0	0	0	0	0	11.640
Hummai Kulai	0	900	0	0	0	0	900
Antivirüs	57	0	0	0	0	57	1.500

⁶¹ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-39.

Tarla Faresi Virüsü	893	0	0	0	0	893	0
Gurum Serumu	0	59	0	0	0	59	11.800
						Toplam	8.363.750

Cumhuriyet döneminde Hayvanların Sağlık Zabıtası Kanunu ve nizamnamesi gereğince mezbaha ve etlerin temizliği konusunda da denetimler periyodik olarak yapılmaya başlanmıştır. Mezbahaların inşası belediyeler için mecburi görev olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda 1923-1933 yılları arasında İstanbul, İzmir, Ankara, Konya başta olmak üzere 58 mezbaha inşaatı bitirilmiş, 26 mezbaha inşası için de hazırlıklar tamamlanmıştır. Bunlardan başka 36 farklı yerdeki gayrisihhi mezbahanın koşullara uygun hale getirilmesi için belediyelere 54.880 lira ödenek gönderilmiştir. Bu işlerin yürütülmesi için de 74 veteriner görevlendirilmiştir.

Dönem itibarıyla en önemli ulaşım aracı olan atlarda sıkça görülen ayak ve tırnak hastalıklarını önleme konusunda ise yurt çapında görev yapan 3.822 nalbant devlet tarafından açılan mecburi kurslara tabi tutulmuştur. Bu amaçla 1.632 nalbant bu kurslarda eğitim görmüş ve sertifikalı çalışmaya başlamışlardır. 413 nalbant ise askerlik sırasında nalbantlık kurslarına katılıp sertifika almaya hak kazanmıştır. 1927 yılında ilk defa İstanbul Fatih'te açılan hayvan hastanesini⁶², Ankara ve İzmir'de açılacak diğer yeni hayvan hastaneleri izlemiştir.⁶³

SONUÇ

Hayvanlarda görülen salgın hastalıkları erken Cumhuriyet Döneminin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Çünkü devletin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanıyordu ve bu sektör Türk ekonomisinin belkemiğiydi. Çiftçinin üretimi devletin ekonomik büyümesinin yegane kaynağıydı. Çiftçinin hayvancılık noktasında kokulu rüyası ise hayvanlarda görülen salgın hastalıklardı. Devlet şartlarının en kötü olduğu dönemde başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm yöneticiler işin ciddiyetinin farkında idi. Mevcut veteriner sayısının ve hayvan sağlığı konusundaki mevzuatın yetersiz oluşu yapılan çalışmaların önündeki en büyük engellerden idi. Bu kapsamda atılacak en önemli adım Osmanlı'dan devralınan kanunların yenilenmesi, ihtiyaçları karşılamayan demode tıbbi kurumların yerine modern kurumlar, laboratuvarların açılması, yabancı bilim insanlarının bilgi ve tecrübesinden faydalanılması ve çağın şartlarına uyum sağlayan yerli bilim insanlarının yetiştirilmesi olmuştur. Açılan yeni veteriner okulları ile ihtiyaç duyulan bilim insanları yetiştirilmeye başlarken diğer yandan da ülkenin bir çok yerinde ilaç, serum ve aşı çalışmaları başlatılmış kısa zaman içinde çoğu yurt dışından fahiş fiyatla alınan aşı, serum, ilaç vb. tıbbi malzemeler Türkiye'de üretilmeye başlanmıştır. Süreyya Tahsin Bey tarafından Sığır Vebası Hastalığı aşısı üretilerek dünyaya Türk bakteriyologlarının ve veterinerlerinin bilimsel gücü ispatlanmıştır. Ayrıca Türk şarbon aşısı üretilerek ihtiyaçlar karşılanmıştır. Bunlarla birlikte 10 yıl içinde 30 farklı aşı ve serum üretilerek ilaç sektöründe dışa bağımlılığımız en aza düşürülmeye çalışılmıştır. Yerli üretimle birlikte dışa giden Türk sermayesi ülke içinde kalmış ekonomiye çok büyük katkı sağlanmıştır. Tüm yokluklar ve bilgiye erişimin en kısıtlı olduğu yıllar olmasına rağmen Türk bilim insanlarının olağanüstü gayretleri sonucu ortaya çıkan büyük buluşları günümüz ve gelecekteki Türk bilim insanlarına en anlamlı ilham kaynağı oluşturmıştır.

⁶² Sait Ali Kural, "İstanbul Belediyesinin Fatih Hayvan Hastanesi", *Türk Veterinerler Birliği Dergisi*, Yıl: 8, Cilt 8, Sayı: 5-6, 1938, s. 309-310.

⁶³ B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-40.; 30.10.0.0/187-285-1-41.; 30.10.0.0/187-285-1-42.

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu:30.10.0.0/ Kutu No: 20. Gömlek No: 116. Sıra No: 9, Tarih: 12.04.1927.

B.C.A., 30.10.0.0/186-282-2.

B.C.A., 30.10.0.0/187-186-282-4.

B.C.A., 30.10.0.0/201-372-10.

B.C.A., 30.10.0.0/20-45-10.

B.C.A., 30.10.0.0/229-541-9.

B.C.A., 30.10.0.0/30-54-6.

B.C.A., 30.10.0.0/186-282-10.

B.C.A., 30.10.0.0/116-811-6.

B.C.A., 30.10.0.0/39-67-5.

B.C.A., 30.10.0.0/29-41-12.

B.C.A., 30.10.0.0/14-46-14.

B.C.A., 30.10.0.0/13-59-6.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-1.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-2.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-3.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-6.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-9.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-11.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-12.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-13.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-14.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-15.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-16.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-17.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-18.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-19.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-20.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-21.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-22.

B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-23.

- B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-24.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-25.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-26.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-27.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-28.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-29.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-30.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-32.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-33.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-34.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-35.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-36.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-37.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-39.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-40.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-41.
B.C.A., 30.10.0.0/187-285-1-42.

Resmi, Süreli Yayınlar ve Basılı Kaynaklar

Resmi Gazete, Sayı 59, 21 Şubat 1924.

Resmi Gazete, Sayı 407, 29 Haziran 1926.

Resmi Gazete, Sayı: 888, 14 Mayıs 1928

Resmi Gazete, Sayı: 1139, 10 Mart 1929

Adil, Ömer, *Hayvan Hastalıkları*, Köy Hocası Matbaası, Ankara 1933.

Bulan, Sümeyra, *Türkiye’de Hayvancılık*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2019.

Düştur, Tertip 3, Cilt, 5, s.389-392.

Erk, Nihal, "Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar I", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 6/1-2, (1959a), s. 80-85.

Erk, Nihal, “Dünyada ve Bizde Veteriner Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 10/2, (1963b), s. 115-142.

Gül, R. Tamay Başağaç, “Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar”, *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15, 2004, s. 227-255

Gürler, Ayşe Menteş, “Beş Senelik Umur-u Baytariye Programı”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, İzmir 2009, s. 307-316.

Haydar, Mazhar, “Hayvanlardan İnsanlara Geçen Hastalıklar”, *Altan*, 1/1 (7), Elaziz 22 Ağustos 1935, s. 325 -328.

Kural, Sait Ali, “İstanbul Belediyesinin Fatih Hayvan Hastanesi”, *Türk Veterinerler Birliği Dergisi*, 8/8, S. 5-6, Ankara 29 Ekim 1938, s. 309-314.

Özen, Abdullah, “Osmanlı Devleti'nde Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Faaliyetleri”, Osmanlı, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.623-628.

Özlü, Zeynel “19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Veterinerlik Mesleği ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Belleten*, Nisan 2012, 76/275, s.239-260.

Temel, Mehmet, “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/2010, s. 1-33.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti Zâbıta-i Sıhhiye-i Hayvâniye Kânun-i Muvakkati, Yeni Turan Matbaası, Dersaadet 1329.

ÖLÇÜLEBİLİR VERİLERLE CUMHURİYET DÖNEMİNDE AĞRI'DA EĞİTİM

Education in Agri in the Republican Era with Measurable Data

Mustafa Şahin

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

e-mail: msahin66@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8789-514X

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 26.09.2022

Accepted Date - Kabul Tarihi : 16.10.2022

Pages - Sayfa : 459 - 469

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.64757>

Citation - Atıf: Mustafa Şahin, “Ölçülebilir Verilerle Cumhuriyet Döneminde Ağrı’da Eğitim”, *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 459-469.

ÖLÇÜLEBİLİR VERİLERLE CUMHURİYET DÖNEMİNDE AĞRI'DA EĞİTİM

Education in Agri in the Republican Era with Measurable Data

Mustafa Şahin

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
e-mail: msahin66@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8789-514X

Öz

Bu araştırmanın amacı, ölçülebilir verilerle Cumhuriyet döneminde Ağrı'da eğitimin tarihsel gelişimini incelemektir. Araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır: 1) Ağrı'nın eğitim kademelerinde sayısal gelişim nasıl olmuştur ve günümüzde gelinen durum nedir? 2) Ağrı'nın tüm eğitim basamaklarında okul, öğretmen, öğrenci sayıları ve oranlarının değişimi nasıl olmuştur, gelinen noktada durum nedir? 3) Ağrı'da eğitimin niteliğini ve niceliğini belirleyen faktörler neler olmuştur? Araştırmada nitel araştırma türlerinden biri olan tarihsel analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırma eğitim istatistikleri ışığında yapılmıştır. Söz konusu veriler Türk eğitim sisteminin okul basamakları olan okulöncesi, temel eğitim, ortaöğretim, mesleki-teknik öğretim ve yükseköğretim kurumları şeklinde sınıflanmıştır. Araştırmada Cumhuriyetin kurulduğu yıl olan 1923 yılı başlangıç olarak alınmış ve yüzyıllık dönem belirli yılların verileriyle açıklanmıştır. Okullaşma oranlarına bakıldığında okulöncesi sadece 5 yaş kategorisi dışında kalan tüm eğitim basamaklarında Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmüştür. Ağrı'da okul, öğretmen, öğrenci, öğretmen başına düşen öğrenci sayıları, okullaşma oranları ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı nüfus artışının çok üzerinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı'da Eğitim, Cumhuriyet Dönemi, Eğitim, Türk Eğitim Tarihi.

Abstract

The aim of this research is to examine the historical development of education in Ağrı during the Republican period with measurable data. The research sought answers to the following questions: 1) How has the numerical development occurred in the educational levels of Ağrı and what is the current situation today? 2) How has the number and ratio of schools, teachers, students changed in all educational steps of Ağrı, and what is the situation at the current point? 3) What are the factors that determine the quality and quantity of education in Ağrı? Historical analysis technique, which is one of the types of qualitative research, was used in the research. The research was conducted in the light of educational statistics. The data in question were classified as preschool, basic education, secondary education, vocational-technical education and higher education institutions, which are the school steps of the Turkish education system. In the research, the year 1923, the year the Republic was founded, was taken as the beginning and the century period was explained with the data of certain years. When the schooling rates are examined, it is seen that preschool education remains below the average of Turkey in all educational steps except for the 5 age category only. In Ağrı, the number of schools, teachers, students, students per teacher, schooling rates and the number of students per teacher have been realized much higher than the population growth. In the same way, positive results have been achieved in terms of the number of students per teacher.

Keywords: Education in Ağrı, Republican Era, Education, History of Turkish Education.

Giriş

Orta Asya kavimlerinin Anadolu'ya girişlerinde adeta bir geçiş kapısı niteliği taşımış olan Ağrı bu çerçevede çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte söz konusu medeniyetler Ağrı'yı bir giriş kapısı gibi gördükleri için bölgede köklü bir medeniyet meydana getirememişlerdir. Bölgede önceleri Hititler'in egemenliği görülmüş onları Hurriler takip etmiştir. Her iki medeniyette bölgede uzun süre kalıcı olamamıştır. Yörenin en köklü medeniyetini Urartular meydana getirmiştir. Daha sonra sırasıyla bölgede Kimmerler, Asurlular, Medler, Persler, Büyük İskender ve Ermeniler egemen olmuştur. Bölgede yerleşen ilk Türkler M.Ö. 680'de Sakalar olmuştur. Halife Osman döneminde Abbasilerin kontrolüne geçmiş ve 872'ye kadar onların kontrolünde kalmıştır. Abbasiler sonrası Bizans'ın egemenliğine geçmiş olan Ağrı bölgesi 1071 Malazgirt Savaşı'nı izleyen süreçte Türk boylarının ikametına sahne olmuştur. 1393'de Timur güçleri tarafından ele geçirilen bölge 1405-1468 tarihleri arasında Karakoyunlu egemenliğinde yer almıştır. Karakoyunlu Devleti sonrası Akkoyunlular'ın egemenliğine geçen bölge son olarak Çaldıran Savaşı ile birlikte Osmanlı'ya katılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Şorbulak, Ermeniler'in egemen olduğu dönemde Karakilise olarak anılan ilin adı, Kazım Karabekir Paşa tarafından Karaköse olarak değiştirilmiştir. Ağrı 1834'de bucak, 1869'da ilçe, 1927'de ise il merkezi olmuştur. 1938 yılında da Ağrı Dağı nedeniyle ilin adı Ağrı olarak değiştirilmiştir. 11.376 km² yüzölçümüne sahip olan Ağrı, Doğu'da İran ile sınırdır. Batıda Muş ve Erzurum, güneyde Bitlis ve Van, kuzeyde ise Kars illeri ile komşudur. Çok eski zamanlardan beri yöre halkının temel geçim kaynağı hayvancılık olagelmıştır. Buğday, arpa, şalgam, lahana, soğan gibi ürünlerin yetiştirildiği bölgede şeker fabrikasının kurulması sonrası pancar üretimi de gelişme göstermeye başlamıştır. Urartu kalıntıları, İshak Paşa Sarayı, Aydın, Toprakkale, Kan, Küpkıran, Diyadin ve Havran kaleleri ile kayda değer sayıda tarihi eserle ev sahipliği yapmaktadır.¹

1. Ağrı'da Eğitimin Kısa Tarihi

Ağrı'da 1850'li yıllarda sıbyan ve rüştiye düzeyinde eğitim yapılmaktadır. Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün tarihçesi Ağrı'nın vilayet olması ile başlamıştır. "1927'den itibaren Ağrı Milli Eğitim Müdürü Hüseyin Avni (Ülküner) Bey'dir. Hüseyin Avni Bey'in ilk işi, eğitim ve öğretimi daha kaliteli bir duruma getirmek için vilayet bütçesinden eğitime ayrılan tahsisatı arttırmak için çalışmak olmuştur. Bunu yapmak amacıyla da kazanç ve sayım vergilerinin oranları arttırılmıştır. Adı geçen değişikliğin varlığı, eğitim alanında ciddi atılımların olduğunu ortaya çıkarmaktadır". Ağrı'nın geçmişi eski olmakla birlikte eğitimdeki gelişmeler gerçek manada Cumhuriyet dönemi ile başlamıştır. Harf değişikliği sonrası 1929'da açılan millet mekteplerinin etkisi Ağrı'da da görülmüştür. 1929 verilerine göre, "Ağrı ilinde 18 ilkokulda 40 öğretmenin görev yaptığı ve 129'u kız 1010'u erkek olmak üzere toplam 1139 öğrencinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1929 yılı itibarıyla Ağrı'da sadece ilkokulların bulunduğu, bunun dışında ana sınıfı, ortaokul ya da lise gibi eğitim ve öğretim kurumlarının bulunmadığı anlaşılmaktadır". 1935'de yapımı tamamlanan Karaköse Ortaokulu, Ağrı'da eğitimin ikinci kademesini oluşturan ilk ortaokuldur. Söz konusu okul 1954'de Naci Gökçe Lisesi olarak eğitim vermeye başlamıştır.²

2. Amaç

Bu araştırmanın amacı, Ağrı'da eğitimin tarihsel sürecini ölçülebilir verilerle, eğitim istatistikleri ışığında incelemektir. Bu bağlamda Ağrı'nın okulöncesi eğitiminde, temel

¹ İsmet Alpaslan, *Ağrı: Anadolu'nun Giriş Kapısı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.; Yusuf Halaçoğlu, "Ağrı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/agri>

² Bilal Tunç, "Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Ağrı'da Eğitim (1923-1945)", *Tarih Okulu Dergisi*, sayı: XXXVI, 2018, s. 64-68.; Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *2019-2023 Stratejik Planı*, 2019; Başvekelet İstanbul Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1937-1938*, İstanbul 1939, s. XVI ve 8.

eğitiminde, ortaöğretiminde, mesleki-teknik öğretiminde ve yükseköğretiminde Cumhuriyet tarihi süresince alınan yol ve gelinen nokta ele alınmıştır. Yapılan literatür incelemesinde Ağrı ile ilgili Alpaslan (1984), Alpaslan (1995), Arpaçay (2010), Edi (2015), Karabulut (2018), Karabulut ve Yalçinkaya (2018), Kaya (2016a), Kaya (2016b), Kaya (2018), Kaya, Yalçinkaya ve Yazgan (2018), Kılınç (2006), Özdoğan (2019), Polat (2007), Tunç ve Özçelik (2017), Tunç (2018), Tunç ve Yıldırım (2018), Uçar (2016), Uğurlu ve Genç (2018), Yalçinkaya (2018) ve Yaylalı'nın (2007) çalışmalarına ulaşılmıştır.³ Söz konusu çalışmalarda Ağrı'nın siyasi tarihi ile sosyal ve ekonomik yapısına yönelik sorunların ele alındığı görülmüştür. Ağrı eğitim tarihi ile ilgili olarak Kaya (2016a), (Kaya 2016b), Tunç (2018) ve Tunç-Yıldırım'ın (2018) çalışmalarına ulaşılmıştır. Kaya, "Ağrı İlinin Eğitim Coğrafyası" isimli çalışmasını bir coğrafyacı formatı ile eğitim bakımından Ağrı'nın Türkiye'deki yerini tespit etmek amacıyla saha çalışması şeklinde yapmıştır. Çalışmanın bir bölümünde Ağrı ilinde eğitimin tarihi gelişimi Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere sınırlı miktarda da olsa ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemi ile ilgili kısımda nüfusun eğitim durumunu okuryazarlık oranı ile ilkökul ve ortaokullardaki sayısal değişimlere bağlı olarak incelenmiştir.⁴ Kaya, "Ağrı İli Nüfusunun 1928-2015 Dönemi Okur-Yazarlık Durum Analizi" isimli çalışmada Ağrı'nın okuryazarlık oranlarını belirli yılları temel alarak ve Doğu Anadolu Bölgesi ölçeğinde incelemiştir. Tunç, "Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Ağrı'da Eğitim (1923-1945)" isimli makalesinde 1923-1945 döneminde Ağrı'da eğitimin gelişimini başta TÜİK verileri olmak üzere sayısal veriler ışığında incelemiştir. Tunç ve Yıldırım'ın "Ağrı'da Eğitim (1950-1960)" başlıklı makalesinde ise bir önceki çalışmanın devamı şeklinde 1950-1960 dönemi Ağrı'da eğitimin tarihi gelişimi ele alınmıştır.⁵

Bu araştırmada ölçülebilir verilerle Cumhuriyet döneminde Ağrı'da eğitimin tarihsel gelişimi ele alınmış ve şu sorulara cevap aranmıştır: 1) Ağrı'nın eğitim kademelerinde sayısal gelişim nasıl olmuştur ve günümüzde gelinen durum nedir? 2) Ağrı'nın tüm eğitim basamaklarında okul, öğretmen, öğrenci sayıları ve oranlarının gelişimi nasıl olmuştur, gelinen noktada durum nedir? 3) Ağrı'da eğitimin niteliğini ve niceliğini belirleyen faktörler neler olmuştur?

³ İ. Alpaslan, a.g.e.; İsmet Alpaslan, *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara 1995.; Çağatay Arpaçay, *Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2010.; Ahmet Edi, *Ağrı'da İdari ve Siyasi Hayat (1945-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015.; Kerem Karabulut, "Genel Değerlendirme", *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, ss. 417-421; Kerem Karabulut-Ömer Yalçinkaya, "Ağrı İli Göç Analizi", *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 33-42.; Faruk Kaya, "Ağrı İlinin Coğrafi Analizi", *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 1-32.; Faruk Kaya vd., "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Ağrı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri ve Kentin Üniversite Algısı", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 4, sayı: 2, 2018, ss. 1-20; Orhan Kılınç, *Ağrı İsyanları (1926-1930)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.; İsmail Özdoğan, "Ağrı İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Seyri (1923-2018)", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2019, s. 177-206; Çağlayan Polat, *1926-1930 Ağrı İsyanları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon 2007.; Bilal Tunç, a.g.m., s. 63-74.; Bilal Tunç ve Sefa Yıldırım, "Ağrı'da Eğitim", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XXXIII, 2018, ss. 787-816; Uğur Uçar, *Ağrı Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Niğde 2016; Süleyman Uğurlu-Mustafa Genç, "Ağrı İlinin Nüfus ve Demografik Yapısının İncelenmesi", *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 299-312.; Ömer Yalçinkaya, "Eğitim ve Ekonomi İlişkileri Bağlamında Ağrı İlinin Eğitim Profili: Niceliksel ve Niteliksel Eğitim Göstergeleri Üzerinden Bir Değerlendirme", *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 397-416.; Derya Yaylalı, *Cumhuriyet Dönemi Bölücü Faaliyetler İçinde Ağrı Dağı Ayaklanmaları (1926-1930)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2007.

⁴ F. Kaya, a.g.m., s. 29-47; Faruk Kaya, *Ağrı İlinin Eğitim Coğrafyası*, 2016 Ağrı.

⁵ B. Tunç, a.g.m.; B. Tunç vd., a.g.m.

3. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma türlerinden biri olan tarihsel analiz tekniği kullanılmıştır. Bilindiği üzere tarihsel analiz yöntemi geçmişten bugüne yaşanan olayların araştırılmasında, açıklanmasında kullanılan bir tekniktir. Bu teknikte araştırma materyalinin verileri okunarak araştırma sorularının cevapları aranmaktadır.⁶ Bu çalışma eğitim istatistikleri ışığında yapılmıştır ve ilgili veriler Türkiye İstatistik Kurumu, <http://egitimistatistikleri.com> adresi ile Milli Eğitim Bakanlığından alınmıştır. Söz konusu veriler Türk eğitim sisteminin okul basamakları olan okulöncesi, temel eğitim, ortaöğretim, mesleki-teknik öğretim ve yükseköğretim kurumları şeklinde sınıflanmıştır. Çalışmada sözü edilen eğitim basamaklarının okul, öğretmen ve öğrenci sayıları verilip yorumlanmıştır. Araştırmada Cumhuriyetin kurulduğu yıl olan 1923 yılı başlangıç olarak alınmış ve yüzyıllık dönem belirli yılların verileriyle açıklanmıştır.

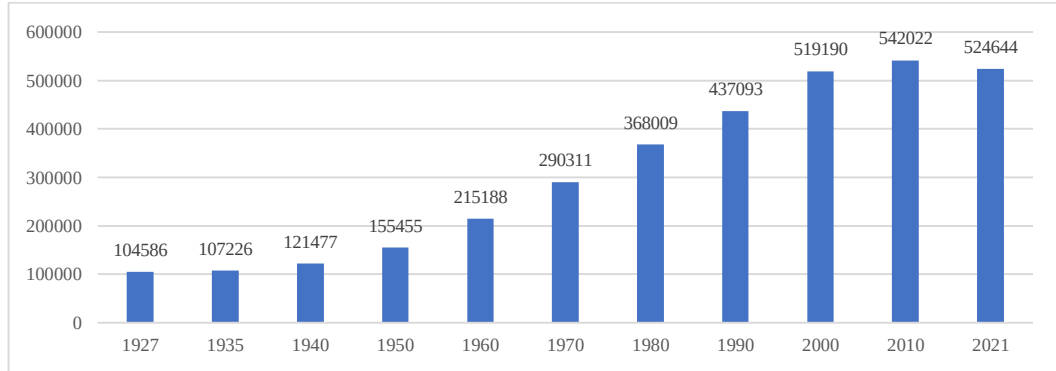
4. Bulgular

Bu bölümde ilk olarak başlangıçtan bugüne Ağrı'da nüfusun değişimi ele alınmış, ikinci olarak okulöncesi eğitim, temel eğitim, ortaöğretim, mesleki-teknik öğretim ve yükseköğretimde başlangıçtan günümüze geçirilen eğitim aşamaları veriler eşliğinde incelenmiştir.

4.1. Ağrı Nüfusu

Bilindiği üzere Türkiye'nin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Grafik 1'de Ağrı ilinin ilk nüfus sayımından 2022'ye geçirdiği değişim onar yıllık periyotlar halinde gösterilmiştir.

Grafik 1: Ağrı Nüfus Verileri (1927-2021)⁷

Grafik 1'e göre, ilk nüfus sayımında Ağrı ilinin nüfusu 104.586 olarak belirlenmiş, takip eden yıllarda artış göstermiş ve 2021 yılı sonu itibarıyla 524.644 olmuştur. Ağrı nüfusu 1927-2022 döneminde artış yönünde bir eğilim göstermiştir. Bu artışın nedenleri doğurganlığın yüksekliği ile bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik dokusundan kaynaklanmıştır. Bununla birlikte 1927-2022 döneminde Türkiye nüfusu %520 oranında artış gösterirken, Ağrı nüfusundaki artış %402 olmuştur.

⁶ Abdurrahman Tanrıoğlu, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 2014, ss. 62-65.

⁷ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>; İ. Özdoğan, a.g.m. s. 176-206; Bilal Tunç, "Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, s. 2132-2149.

4.2. Okulöncesi Eğitim

Ağrı okulöncesi kurumları ile geç bir tarihte buluşmuştur. Ağrı'nın okulöncesi kurum ile buluşması 1984-1985 öğretim yılında gerçekleşmiştir. Açılan ilk okulöncesi kurum 7 öğretmen ve 850 öğrenci (342 kız, 508 erkek) ile öğretim hayatına başlamıştır. İzleyen yıllarla birlikte okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında ciddi artışlar olmuştur. 1985-1986 öğretim yılından başlayarak okulöncesi kurumları ya bağımsız anaokulları ya ilkokullar ya da Kız Teknik Eğitimi Genel Müdürlüğü'ne bağlı anasınıfları şeklinde organize edilmişler. Bu durum özellikle kırsal bölgelerde okulların açılmasını hızlandırmış ve öğrenci sayılarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Bununla birlikte ayrılıkçı terörün etkin olduğu 1990'lı yıllar boyunca öğrenci sayısında devamlı olarak düşüşler görülmüştür. Bölgede terörün önemli ölçüde sona erdirilmesi ve siyasal istikrarın tekrar sağlanması ile 2004-2005 öğretim yılından itibaren öğrenci sayısı 1059'a yükselmiştir (513 kız, 546 erkek).⁸

2021-2022 öğretim yılı itibarıyla Ağrı'daki 531 okulöncesi kurumda 675 öğretmen görev yapmakta 13.800 öğrenci öğrenim görmektedir.⁹ Okulöncesi kurumlarında okullaşma oranı 1990'lardaki olağandışı dönem dışında her yıl giderek artmıştır. 2021-2022 öğretim yılında okullaşma oranı 3-5 yaşta %39.37'ye, 4-5 yaşta %52.11'e, 5 yaşta ise %83.88'e ulaşmıştır. Aynı dönemde Türkiye okulöncesi kurumlarında okullaşma oranları 3-5 yaşta %44.05, 4-5 yaşta %55.87, 5 yaşta ise %81.63 olarak belirlenmiştir.¹⁰

Başlangıçtan bugüne Ağrı'daki okulöncesi kurumlarının öğretmen sayısı %9543 oranında, öğrenci sayısı ise %1524 oranında artmıştır. Buna göre, öğretmen sayısındaki oransal artış öğrenci sayısındaki oransal artışın yaklaşık altı katı kadar olmuştur. Aynı dönemde Ağrı nüfusundaki artış ise %24.5 olmuştur. Okulöncesi kurumlarının açıldığı ilk öğretim yılı olan 1984-1985'de öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 121 iken 2021-2022 öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 26 olmuştur.

4.3. Temel Eğitim (İlkokul)

Maarif Vekâletinin iller bazında sunduğu ilk veriler 1927-1928 öğretim yılına aittir. Buna göre, 1927-1928 öğretim yılında Ağrı genelinde toplam ilkokul sayısı 10 idi. Sözü edilen okullardaki öğretmen sayısı 25 (4 kadın, 21 erkek), öğrenci sayısı ise 691 idi. Beş yıl sonra 1932-1933 öğretim yılında ilkokul sayısında 18'e, öğrenci sayısında 1547'ye, öğretmen sayısında 44'e ulaşılmıştır.¹¹ Erken Cumhuriyet döneminde sosyal yaşamda gerçekleşen değişimlerin bir sonucu olarak Ağrı'da da kadın öğretmen ve öğrenci sayısı artmaya başlamıştır, bu durum kuşkusuz kadınların eğitime verilen önemle açıklanabilir.

Ağrı'da nüfusun artışına paralel olarak ilkokullarda hem öğrenci sayılarında hem öğretmen sayılarında artışlar gözlenmektedir: 1950-1951'de öğretmen sayısı 138, öğrenci sayısı 5731; 1980-1981 öğretim yılında öğretmen sayısı 1283, öğrenci sayısı ise 40.214 olmuştur. 2021-2022'de ise öğretmen sayısı 3006'ya, öğrenci sayısı ise 47.730'a yükselmiştir.¹² Ağrı'da ilk yatılı bölge ilkokulunun öğretime başlaması 1965-1966 öğretim yılıdır ve öğrenci sayısı 442'dir.¹³ Ağrı'da ilkokullardaki okullaşma oranı 2021-2022'de %92.32'dir, aynı dönemde Türkiye ilkokullarında okullaşma oranı ise %93,16'dır.¹⁴ Ağrı Milli Eğitim Müdürlüğü'nün

⁸ <http://egitimistatistikleri.com>

⁹ Milli Eğitim Bakanlığı, *Milli Eğitim İstatistikleri 2021-2022*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2022, s. 66.

¹⁰ MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 2, 6.

¹¹ <http://egitimistatistikleri.com>; Başvekkâlet İstanbul Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, İstanbul 1934, s. 2, 5; Tunç, *a.g.m.* ss. 66-67.

¹² MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 84.

¹³ <http://egitimistatistikleri.com>

¹⁴ MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 2, 6.

stratejik planına göre, 2023 yılında ilkokullardaki okullaşma oranı %100 olarak öngörülmüştür.¹⁵

Oransal artışlara bakıldığında Ağrı'da 1927-2022 döneminde ilkokullardaki öğretmen sayısındaki artış %11.924, öğrenci sayısındaki artış ise %6.807'dir. Bu dönemdeki öğretmen sayısının artış oranı öğrenci sayısının iki katına yakındır. 1927-2022 döneminde Türkiye nüfusu %520 oranında artış gösterirken, Ağrı nüfusundaki artış %402 olmuştur. 1927-1928 öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 27.6 olmuşken 2021-2022 öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 16'dır.

4.4. Temel Eğitim (Ortaokul)

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin pek çok bölgesinde olduğu gibi Doğu illerinde de ortaokul sayısı ilkokul sayısının çok daha altındaydı. Bölge halkı, çocuklarını ilkokuldan sonra okutma imkânına sahip olamıyordu. Ağrı'ya tayini çıkan kamu personelinin bir bahane yaratarak Ağrı'dan gitmeye çalışmasının nedenlerinden biri de çocuklarını okutabilecek bir ortaokulun olmaması idi. Ağrı'da açılan ilk ortaokul 1937-1938 öğretim yılında 148 öğrenci ve 8 öğretmen ile Karaköse Ortaokulu idi.¹⁶

Bölge halkının talebi ve nüfus artışına bağlı olarak Ağrı ortaokullarının öğrenci ve öğretmen sayılarında düzenli artışlar görülmüştür. 1972-1973'de ortaokulların öğrenci sayısı 4198'e, öğretmen sayısı ise 136'a ulaşmıştır. 2021-2022'de ise öğretmen sayısı 3.770, öğrenci sayısı ise 48.267 ulaşmıştır.¹⁷

Ağrı ortaokullarında okullaşma oranı 2021-2022'de %88.38 iken Türkiye'de %89.84'dir.¹⁸ Ağrı Milli Eğitim Müdürlüğü'nün stratejik planına göre 2023'de ortaokullarda okullaşma oranı %100 olarak öngörülmüştür.¹⁹

1937-2022 döneminde ortaokullarda oransal artış öğretmen sayılarında %47.025, öğrenci sayılarında ise %32.512 olmuştur. Ağrı ortaokullarının öğretmen sayısındaki artış öğrenci sayısındaki artışın üzerinde olmuştur. Bu dönemler arasında Ağrı nüfusu ise %389'luk bir artış göstermiştir. 1937-1938'de öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 18.5 iken 2021-2022'de 13'tür.

4.5. Ortaöğretim (Genel Lise)

Ağrı'nın ilk lisesi 1954-1955 öğretim yılında öğretime açılmıştır. 1975-1976 verilerine göre, Ağrı Lisesi'nde 563 öğrenci öğrenim görmekteydi. Ağrı'nın ilk lisesi 1954-1955 öğretim yılında öğretime açılmış olmakla birlikte hem öğretmen hem de öğrenci sayılarına sağlıklı ulaşılabilen en erken tarih 1998-1999 öğretim yılıdır. 1998-1999 öğretim yılında Ağrı'daki liselerde 3108'i erkek, 755'i kız olmak üzere 3863 öğrenci öğrenim görmekteydi. Aynı evrede 118'i erkek, 50'si de kadın olmak üzere 168 öğretmen Ağrı'daki liselerde ders vermekteydi.²⁰ 2021-2022 itibarıyla Ağrı'da genel liselerdeki öğretmen sayısı 1132, öğrenci sayısı ise 29.016'ya ulaşmıştır.²¹ Buna göre iki tarih arasındaki öğretmen sayısındaki artış oranı %574, öğrenci sayısındaki artış oranı da %651 olmuştur.

¹⁵ Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *a.g.r.*, s. 62

¹⁶ Başvekalet İstanbul Umum Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 8; B. Tunç, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁷ MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁸ MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 2, 6.

¹⁹ Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *a.g.r.*, s. 62.

²⁰ <http://egitimistatistikleri.com>

²¹ MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 152.

Ağrı'nın genel lise düzeyindeki okullaşma oranı 2021-2022'de %42.47'dir. Aynı dönemde Türkiye'de genel liselerde okullaşma oranı ise %53.55'dir.²² Ağrı Milli Eğitim Müdürlüğü'nün stratejik planlamasına göre 2023'de genel liselerdeki okullaşma oranı %90 olarak öngörülmüştür.²³

4.6. Ortaöğretim (Mesleki-Teknik Lise)

Gençleri kısa sürede meslek sahibi yapmak, onları işsizlikten kurtarmak böylelikle Ağrı'nın da kalkınmasına öncülük etmek amacıyla uzun zamandır ihtiyaç duyulan meslek lisesinin yapımına başlanmıştır²⁴ ve 1950-1951 öğretim yılında Erkek Orta Sanat Okulu olarak 37 öğrenci ve 6 öğretmenle, aynı yıl Kız Sanat Okulu da 36 öğrenci ve 3 öğretmenle öğretime başlamıştır.²⁵

Mesleki teknik eğitim, lise düzeyinde ise çok daha gecikmeli başlamıştır. Bu çerçevede ilk kurum 1975-1976 öğretim yılında açılan Kız Meslek Lisesi ve Endüstri Meslek Liseleridir. Söz konusu öğretim yılında öğrenim gören öğrenci sayısı 247'si erkek, 81'i kadın olmak üzere 328 idi. Nüfusa paralel olarak Ağrı'da bu okulların öğrenci sayılarında düzenli artışlar gözlenmiştir. Ağrı'nın ilk meslek lisesi 1975-1976 öğretim yılında öğretime açılmış olmakla birlikte hem öğretmen hem de öğrenci sayılarına sağlıklı ulaşılabilen en erken tarih 1998-1999 öğretim yılıdır. 1998-1999'da bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 2545'i erkek, 865'i kadın olmak üzere 3410'a, öğretmen sayısı ise 180'i erkek, 73'ü kadın olmak üzere 253'e ulaşmıştır.²⁶

2021-2022'de Ağrı'da mesleki teknik okullar düzeyinde öğretmen sayısı 982, öğrenci sayısı ise 17.228'dir.²⁷ Ağrı'da mesleki teknik okullar düzeyinde okullaşma oranı 2021-2022'de %29.82'dir. Aynı dönemde Türkiye'de mesleki teknik lise düzeyinde okullaşma oranı %36.12'dir.²⁸ 1975-1976 öğretim yılından günümüze meslek liselerindeki öğrenci sayısında %23.500'lük bir artış sağlanmıştır. Bu süre içinde Ağrı'nın nüfusu ise %59 oranında artmıştır.

4.7. Yükseköğretim

Ağrı'da yükseköğretimin temellerini, 1967'de Milli Eğitim Bakanlığına bağlı açılan *Ağrı Kız İlk Öğretmen Okulu oluşturmuştur. Söz konusu okul 1977'de iki yıllık eğitim enstitüsüne dönüştürülmüş, YÖK ile birlikte 30 Haziran 1982'de Ağrı Eğitim Yüksekokulu adıyla Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi'ne bağlanmıştır. 3 Temmuz 1992'de Ağrı Eğitim Yüksekokulu, Ağrı Eğitim Fakültesine dönüştürülmüş ve Atatürk Üniversitesi'ne bağlı olarak 2007 yılına kadar lisans düzeyinde öğretim vermiştir. Ağrı'da bağımsız bir üniversite kurulmasına yönelik gelen talepler sonrası adım atılmış ve 17 Mayıs 2007'de Ağrı Dağı Üniversitesi kurumuştur. Üniversitenin adı daha sonra 28 Haziran 2008'de Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. Sınırlı bir yapı ve kadro ile öğretime başlayan Ağrı Üniversitesi günümüzde sekiz fakülte, 12 yüksekokul, üç enstitü ve çok sayıda araştırma merkeziyle faaliyetlerini sürdürmektedir. Söz konusu birimler şöyledir: "Fen-Edebiyat, Eğitim, Tıp, İktisadi ve İdari Bilimler, İslami İlimler, Eczacılık, Doğubayazıt İnsan ve Toplum Bilimleri, Patnos Sultan Alparslan Mühendislik ve Doğa Bilimleri fakülteleri; Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri Enstitüleri; Beden Eğitimi ve Spor, Sağlık, Celal Oruç Hayvansal Üretim, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Yabancı Diller, Patnos Sosyal Hizmetler*

²² MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 2, 6.

²³ Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *a.g.r.*, s. 62.

²⁴ Şahin Yedek, "Arşiv Belgelerine Göre Demokrat Parti Döneminde Eğitim Yatırım ve Ödenekleri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 6, 2021, s. 1891-1909.

²⁵ Başvekelet İstanbul Umum Müdürlüğü, *a.g.e.*, s. 37, 50, 59, 90, 254-255.

²⁶ <http://egitimistatistikleri.com>

²⁷ MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 152.

²⁸ MEB, 2022, *a.g.e.*, s. 2, 6.

yüksekokulları; Taşlıçay, Doğubayazıt Ahmed-i Hani, Patnos, Eleşkirt ve Sivil Havacılık Meslek Yüksek Okulları”.²⁹

SONUÇ

Ağrı'nın okulöncesi kurumlar ile buluşması 1984-1985 öğretim yılında gerçekleşmiştir. Açılan ilk okulöncesi kurum 7 öğretmen ve 850 öğrenci ile öğretim hayatına başlamıştır. İzleyen yıllarla birlikte okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında ciddi artışlar olmuştur. Ayrılıkçı terörün etkin olduğu 1990'lı yıllar boyunca öğrenci sayısında devamlı olarak düşüşler görülmüştür. Bölgede terörün önemli ölçüde sona erdirilmesi ve siyasal istikrarın tekrar sağlanması ile 2004-2005 öğretim yılından itibaren öğrenci sayısı tekrar yükselmiştir. Okulöncesi kurumlarında okullaşma oranı 1990'lardaki olağandışı dönem dışında her yıl giderek artmıştır. 2021-2022 öğretim yılı itibarıyla Ağrı'daki okulöncesi okullaşma oranı 3-5 yaşta Türkiye ortalamasının 4.68, 4-5 yaşta ise 3.76 altında kalmıştır. Bununla birlikte 5 yaş kategorisinde ise 2.25 Türkiye ortalamasının üzerindedir. Açıldığı 1984-1985 öğretim yılından günümüze Ağrı'daki okulöncesi kurumlarının öğretmen sayısı öğrenci sayısının 6.3 katı oranında artış göstermiştir. Bir başka deyimle öğretmen başına düşen öğrenci sayısı her geçen yıl daha iyiye gitmiş ve 1984-1985 öğretim yılında bu oran 121 iken 2021-2022 öğretim yılında 26'ya inmiştir.

Maarif Vekâletinin iller bazında sunduğu ilk veriler 1927-1928 öğretim yılına ait olduğu için Ağrı ilkokullarına ait değerlendirme de o tarihten başlatılmıştır. Buna göre, 1927-1928 öğretim yılında Ağrı genelinde ilkokul sayısı 10, öğretmen sayısı 25, öğrenci sayısı ise 691'dir. İzleyen yıllarla birlikte okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında ciddi artışlar olmuştur. 2021-2022 öğretim yılı itibarıyla Ağrı'daki ilkokullarda okullaşma oranı Türkiye ortalamasının 0.84 altında kalmıştır. İlk verilere ulaşılan 1927-1928 öğretim yılından günümüze Ağrı'daki ilkokullarda öğretmen sayısı öğrenci sayısının 1.8 katı oranında artış göstermiştir. Bir başka deyimle öğretmen başına düşen öğrenci sayısı her geçen yıl daha iyiye gitmiş ve 1927-1928 öğretim yılında bu oran 27.6 olmuşken 2021-2022 öğretim yılında 16'ya inmiştir.

Erken Cumhuriyetin döneminde Türkiye'nin pek çok bölgesinde olduğu gibi Doğu illerinde de ortaokul sayısı ilkokul sayısının çok daha altındaydı. Ağrı'da açılan ilk ortaokul 1937-1938 öğretim yılında 148 öğrenci ve 8 öğretmen ile Karaköse Ortaokulu idi. İzleyen yıllarla birlikte okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında ciddi artışlar olmuştur. 2021-2022 öğretim yılı itibarıyla Ağrı'daki ortaokullarda okullaşma oranı Türkiye ortalamasının 1.46 altında kalmıştır. İlk verilere ulaşılan 1937-1938 öğretim yılından günümüze Ağrı'daki ortaokullarda öğretmen sayısı öğrenci sayısının 1.4 katı oranında artış göstermiştir. Bir başka deyimle öğretmen başına düşen öğrenci sayısı her geçen yıl daha iyiye gitmiş ve 1937-1938 öğretim yılında bu oran 18.5 olmuşken 2021-2022 öğretim yılında 13'e inmiştir.

Ağrı'nın ilk lisesi 1954-1955 öğretim yılında öğretime açılmış olmakla birlikte hem öğretmen hem de öğrenci sayılarına sağlıklı ulaşılabilen en erken tarih 1998-1999 öğretim yılıdır. Sözü edilen tarihte Ağrı'daki liselerdeki öğretmen sayısı 168, öğrenci sayısı ise 3863 idi. 2021-2022 itibarıyla Ağrı'da genel liselerdeki öğretmen sayısı 1132'ye, öğrenci sayısı ise 29.016'ya ulaşmıştır. Buna göre iki tarih arasındaki öğretmen sayısındaki artış oranı %574, öğrenci sayısındaki artış oranı ise %651 olmuştur. Söz konusu iki tarih arasında Ağrı'daki genel liselerde öğretmen sayısı, öğrenci sayısının 1.1 katı oranında azalmıştır. Bir başka deyimle öğretmen başına düşen öğrenci sayısı her geçen yıl daha fazla artmış ve 1998-1999 öğretim yılında bu oran 23 iken 2021-2022 öğretim yılında 25.6'ya yükselmiştir. Bu kademedeki görülen öğretmen başına düşen öğrenci sayısındaki artışın temel nedeni ilk açıldığı yıl olan 1954-1955

²⁹ <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=272&bid=1&tid=7>

öğretim yılı verilerine ulaşılamamasından kaynaklanmış olabilir. 2021-2022 öğretim yılı itibariyle Ağrı'daki genel liselerde okullaşma oranı Türkiye ortalamasının 1.26 altında kalmıştır.

Mesleki-teknik eğitim orta seviyede daha erken yıllarda başlamış olmakla birlikte lise düzeyinde il kurum 1975-1976 öğretim yılında açılmıştır. Ağrı'nın ilk meslek lisesi 1975-1976 öğretim yılında öğretime açılmış olmakla birlikte hem öğretmen hem de öğrenci sayılarına sağlıklı ulaşılabilen en erken tarih 1998-1999 öğretim yılıdır. Ağrı'daki mesleki-teknik liselerde başlangıçtan günümüze öğretmen sayısı, öğrenci sayısının 1.3 katı oranında azalmıştır. Bir başka deyimle öğretmen başına düşen öğrenci sayısı her geçen yıl daha fazla artmış ve 1998-1999 öğretim yılında bu oran 13.5 iken 2021-2022 öğretim yılında 17.5'e yükselmiştir. Bu kademedeki görülen öğretmen başına düşen öğrenci sayısındaki artışın temel nedeni ilk açıldığı yıl olan 1975-1976 öğretim yılı verilerine ulaşılamamasından kaynaklanmış olabilir. 2021-2022 öğretim yılı itibariyle Ağrı'daki mesleki-teknik liselerde okullaşma oranı Türkiye ortalamasının 6.3 altında kalmıştır.

Ağrı'daki okullaşma oranlarına bakıldığında okulöncesi sadece 5 yaş kategorisi dışında kalan tüm eğitim basamaklarında okullaşmanın Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmüştür. Bu oran ilkokullarda 0.84, genel liselerde 1.26, ortaokullarda 1.46, okulöncesi 3-5 yaşta 4.68, okulöncesi 4-5 yaşta 3.76, mesleki-teknik liselerde 6.3'dür. Okulöncesi 5 yaş kategorisinde ise 2.25 Türkiye ortalamasının üzerindedir. Ağrı'da okul, öğretmen, öğrenci, öğretmen başına düşen öğrenci sayıları, okullaşma oranları ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı nüfus artışının çok üzerinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Yerleşim birimlerinin dağınıklığı, coğrafyanın, iklim şartlarının ağırlığı ve ulaşım sorunu Ağrı'da eğitim düzeyinin gelişmesini büyük ölçüde engellemiştir. Hayvancılık Ağrı'nın temel geçim kaynağıdır. Milli eğitim istatistiklerine göre, Ağrı'da uzun yıllar eğitimin adeta adı vardır.³⁰ “Ağrı ili ortaokulla 1937'de, lise ile 1954'de tanışmıştır. 1965'de yatılı bölge okulları açılncaya kadar köylerin dağınık yerleşimi öğrencilerin özellikle uzun kış aylarında zorlu araziye kat ederek okula gitmelerini engellemiş, zorlu arazi yapısı, ulaşımın gerçekleşemeyişi, öğretmen ve okul eksiklikleri eğitimi zora sokmuştur. Okulların sayıca yetersizliği, deneyimli öğretmen eksikliği, yörenin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dokusu gereği halkın da eğitime yeterli ilgisinin olmayışı da Ağrı'daki eğitimin önündeki temel engeller olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında görülen bu durum liselerin açılması, 1967'den sonra da ilçelerde ortaöğretim kurumlarının açılmasıyla nispeten ortadan kalkmaya başlamış, bununla birlikte eğitim adına atılan birçok adım Ağrı'da çok yavaş ilerlemiştir. 1990'lı yıllarda bölgenin terörün yoğun etkisi altında kalması yakın dönem eğitim sorunlarının kuşkusuz en temel etkenlerinden bir olmuştur.”³¹

Bu çalışmada elde edilen bulgular ışığında tespit edilen eğitim sorunları Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün tespitleri ile daha da detaya bürünmektedir. İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne göre Ağrı'nın mevcut eğitim sorunları şunlardır: “Üst yönetimde birim amirlerinin sık değişimi, eğitim yatırımlarına ayrılan payın yetersiz olması, ders karşılığı ücretli öğretmen uygulaması, mesleki ve teknik eğitime sağlıklı yönlendirmelerinin yapılmaması, milli eğitimde mevzuatın sık sık değişmesi, köyden kente aşırı göç nedeni ile ortak kültür oluşturma önündeki engeller, sosyal çevrenin eğitime olan inancının az olması, mevsime göre geçici göçün önüne geçilerek yerleşik yaşam kültürünün geliştirilememesi, çeşitli toplumsal hareketlilikler nedeniyle aile ve sosyal yapının olumsuz etkilenmesi, kırsal kesimde

³⁰ Başvekâlet İstanbul Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, İstanbul 1934; Başvekâlet İstanbul Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1937-1938*, İstanbul 1939; Başvekâlet İstanbul Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1950-1951*, Ankara Tarihsiz.

³¹ Kaya, *Ağrı İlinin Eğitim Coğrafyası*, ss. 113-123.

kızların okullaşmasındaki sıkıntılar, okur-yazar oranının yeterli seviyede olmaması, toplumun eğitime iş odaklı bakması, köyden kente göçün oluşturduğu işsizlik, fabrikaların ve sanayi kuruluşlarının olmaması, iş olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle işsizlik oranının fazla olması, velilerin ekonomik seviyelerinin düşük olması, özel idare bütçesinden eğitime ayrılan ödeneğin az olması”.³²

Bu çalışma ile 1923'den günümüze yüzyıllık evrede sayısal veriler ışığında Ağrı'nın tüm eğitim basamakları genel çerçevede ele alınmıştır. Mevcut bulgulara göre, geçen süreçte Ağrı'da sayısal olarak büyük artışlar sağlanmış ancak nitelikle ilgili sorunlara yeterli çözüm bulunamamıştır. Yapılacak yeni çalışmalarla Ağrı eğitim tarihi pek çok yönüyle ve ayrıntılarıyla ele alınabilecektir.

KAYNAKÇA

Ağrı Milli Eğitim Müdürlüğü, 2019-2023 Stratejik Planı, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://agri.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_02/25092337_AYrY_Yl_Milli_EYitim_2019-2023_Stratejik_PlanY.pdf (Erişim: 1 Şubat 2022).

Alpaslan, İsmet, Ağrı: Anadolu'nun Giriş Kapısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

Alpaslan, İsmet, Her Yönüyle Ağrı, Yıldız Ofset, Ankara 1995.

Arpaçay, Çağatay, Birinci Umumi Müfettişlik ve Ağrı İsyanı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

Başvekâlet İstanbul Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistiği 1932-1933, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

Başvekâlet İstanbul Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistiği 1937-1938, Suhulet Basımevi, İstanbul 1939.

Başvekâlet İstanbul Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistiği 1950-1951, Biricik Matbaası, Ankara Tarihsiz.

Edi, Ahmet, Ağrı'da İdari ve Siyasi Hayat (1945-1960), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Halaçoğlu, Yusuf, “Ağrı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/agri>. erişim tarihi: 17 Eylül 2022.

<http://egitimistatistikleri.com>. erişim tarihi: 17 Mart 2018.

<https://ilkha.com/egitim/osmanli-dan-gunumuze-agri-da-egitimin-geri-kalmasinin-nedenleri-114489>. erişim tarihi: 5 Ağustos 2022.

<https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=272&bid=1&tid=7>. erişim tarihi: 5 Nisan 2021.

Karabulut, Kerem ve Yalçınkaya, Ömer, “Ağrı İli Göç Analizi”, Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 33-42.

Karabulut, Kerem, “Genel Değerlendirme”, Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 417-421.

³² Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü, *a.g.r.* ss. 57-76; <https://ilkha.com/egitim/osmanli-dan-gunumuze-agri-da-egitimin-geri-kalmasinin-nedenleri-114489>; Ö. Yalçınkaya, *a.g.m.* s. 397-416.

Kaya, Faruk vd., “Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nin Ağrı’nın Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkileri ve Kentin Üniversite Algısı”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2018, ss. 1-23.

Kaya, Faruk, “Ağrı İli Nüfusunun 1928-2015 Dönemi Okur-Yazarlık Durum Analizi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 52, 2016, ss. 29-47.

Kaya, Faruk, “Ağrı İlinin Coğrafi Analizi”, Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 1-32.

Kaya, Faruk, Ağrı İlinin Eğitim Coğrafyası, Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ağrı 2016.

Kılınç, Orhan, Ağrı İsyanları (1926-1930), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

MEB, Milli Eğitim İstatistikleri 2018-2019, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2019.

Özdoğan, İsmail, “Ağrı İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Seyri (1923-2018)”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, cilt: 5, sayı: 1, ss. 177-206.

Polat, Çağlayan, 1926-1930 Ağrı İsyanları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2007.

Tunç, Bilal ve Özçelik, Fatih, “Cumhuriyet Döneminde Ağrı Nüfusundaki Gelişmeler (1927-1980)”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, cilt: 6, sayı: 3, 2017, ss. 2132-2149.

Tunç, Bilal ve Yıldırım, Sefa, “Ağrı’da Eğitim (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: XXXIII, 2018, ss. 787-816.

Tunç, Bilal, “Cumhuriyet’in İlk Dönemlerinde Ağrı’da Eğitim (1923-1945)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: XXXVI, 2018, s. 63-74.

Uçar, Uğur, *Ağrı Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2016.

Uğurlu, Süleyman ve Genç, Mustafa, “Ağrı İlinin Nüfus ve Demografik Yapısının İncelenmesi”, Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 299-312.

Yalçinkaya, Ömer, “Eğitim ve Ekonomi İlişkileri Bağlamında Ağrı İlinin Eğitim Profili: Niceliksel ve Niteliksel Eğitim Göstergeleri Üzerinden Bir Değerlendirme”, Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili, AİÇÜ Yayınları, (Editör: Kerem Karabulut), Ağrı 2018, s. 397-416.

Yaylalı, Derya, Cumhuriyet Dönemi Bölücü Faaliyetler İçinde Ağrı Dağı Ayaklanmaları (1926-1930), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.

Yedek, Şahin, “Arşiv Belgelerine Göre Demokrat Parti Döneminde Eğitim Yatırım ve Ödenekleri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 6, 2021, s. 1891-1909.

TÜRKİYE'DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI BOYUNCA YAŞANAN KAÇAKÇILIK HADİSELERİNDEN KESİTLER VE KAÇAKÇILIKLA MÜCADELE (1939-1945)

Fragments Of Smuggling Incidents In Turkey During The Second World War And The Fight Against Smuggling (1939-1945)

Bilal Altan

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Türkiye
e-mail: altanbil@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0194-3516

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 15.08.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 26.09.2022
Pages - Sayfa : 471 - 495

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.64095>

Citation - Atıf : Bilal Altan, “Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Yılları Boyunca Yaşanan Kaçakçılık Hadiselerinden Kesitler Ve Kaçakçılıkla Mücadele (1939-1945)”, *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 471 – 495.

TÜRKİYE'DE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI BOYUNCA YAŞANAN KAÇAKÇILIK HADİSELERİNDEN KESİTLER VE KAÇAKÇILIKLA MÜCADELE (1939-1945)

*Fragments Of Smuggling Incidents In Turkey During The Second World
War And The Fight Against Smuggling (1939-1945)*

Bilal Altan

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Türkiye
e-mail: altanbil@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0194-3516

Öz

Kaçakçılık, bir ülkenin sınırları dâhilinde ya da ülkeler arasında sınırlar ihlal edilerek bir malın kanun dışı yollardan ticaretinin yapılması eylemine karşılık gelmektedir. Kaçakçılığın geçmişinin ekonomik ve ticari değere sahip bir malın vergilendirilmesi ile başladığı kabul edilmektedir. Ülkelerin coğrafi konumlarına, alınan tedbirlerin sıklığına, gelişmişlik ve bilinç düzeyine bağlı olarak hemen her ülkede az ya da çok kaçakçılık hadiselerine rastlanmaktadır. Türkiye de kuruluşundan itibaren hem dâhilde hem de özellikle güney sınırlarında yoğun olmak üzere kaçakçılık sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Çalışmamızda İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1 Eylül 1939 tarihi ile savaşın bittiği 2 Eylül 1945 tarihine kadar Türkiye'de vuku bulan kaçakçılık hadiselerinden kesitler sunulması, kaçakçılık hadiselerine karşı yetkili makamlar tarafından nasıl bir mücadele verildiğini belirlemek amaçlanmıştır. Mezkûr dönemde çıkan gazetelerden temel kaynak olarak istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Sınırları, Gümrük, İkinci Dünya Savaşı, Kaçakçılık, Kaçakçılıkla Mücadele.

Abstract

Smuggling refers to the act of illegally trading a commodity within the borders of a country or by violating the borders between countries. It is accepted that the history of smuggling begins with the taxation of a good with economic and commercial value. Depending on the geographical location of the countries, the strictness of the measures taken, the level of development and awareness, smuggling incidents are encountered more or less in almost every country. Since its establishment, Turkey has also had to deal with the problem of smuggling both internally and especially on its southern borders intensely. In our study, it is aimed to present fragments from the smuggling incidents that took place in Turkey from September 1, 1939, when the Second World War began, to September 2, 1945, when the war ended and it is aimed to determine what kind of a struggle is given by the authorities against it. The newspapers published in the aforementioned period were used as the main source.

Keywords: Southern Borders, Customs, The Second World War, Smuggling, Fight Against Smuggling.

Giriş

Kaçakçılık, bir malın kanunlara aykırı olarak gizli yollardan ticaretinin yapılmasıdır.¹ Kamu düzenini bozucu bir eylem olarak kaçakçılık, devletin vergi denetiminden kaçmak, daha az vergi ödemek için sık sık başvurulmuş yollardan biridir.² Kaçakçılıkta, vergi ödmeden daha fazla kâr elde etmek amaçlanır.³ Asım Us, iki şekil kaçakçılık olduğunu belirtmektedir. İlki bir ülke içindeki malın dışarıya çıkarılması veya dışarıdan bir malın ülkeye sokulmasıdır. Diğeri ise malın ülke içinde kalmak suretiyle alım satımının yapılmasıdır.⁴

Kanunlara karşı gelerek bir yere mal sokan, bir yerden mal kaçırarak veya bir yerde satan kimseye kaçakçı denilmektedir.⁵ Kaçakçılık faaliyetine gücü yeten, tehlikeyi göze alan, daha çok kazanmak isteyen ya da yoksulluktan bunalan, yerli yabancı birçok insan, hatta kadınlar da dâhil olmaktadır.⁶ Gümrük ve İhisarlar Bakanı Raif Karadeniz⁷, güney vilayetlerine bir tetkik seyahatine çıktığı 1939 yılı Kasım ayında, Mardin Halkevinde kaçakçı hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Kaçakçı sadece devletin kanunlarına itaat etmeyen bir suçlu değil, aynı zamanda memleket iktisadiyatına ve ziraatına hıyanet eden bir mücrimdir. Kaçakçı her bir hareketi ile Türk köylüsünün hukukuna tecavüz etmektedir...”⁸

Kaçakçılığın dünya tarihinde çok eskilere dayandığını, ekonomik ve ticari değere sahip bir eşyanın vergilendirilmesiyle başladığını söylemek mümkündür.⁹ Yılın her mevsiminde, denizde ve karada kaçakçılık faaliyetinde bulunulması kaçakçılığın zamansal olarak devamlılık arz ettiğini göstermektedir.¹⁰

Kaçakçılık milli servet üzerinde oluşan zararda mühim rol oynamaktadır.¹¹ Kaçakçılık eylemi ile toplumsal ve siyasal yapı olumsuz etkilenmekte, resmi gümrük uygulamalarından kaçınılarak devlet maddi zarara uğratılmaktadır.¹² Toksoy, kaçakçılığın bir devleti olumsuz manada çok yönlü etkilediğini şu sözlerle izah etmektedir:

“Kaçakçılık hiç şüphe yok ki, bir memleketin iktisadi bünyesi üzerinde pek menfi bir rol oynayan ve bu hususta mühim tesirler icra edebilen büyük bir mazarrattır. O derecede ki, sirayet eylediği bölgenin bilumum iktisadi kaynaklarını felce uğratabildiği gibi millî servetini de telâfi edilmez şekilde eritmektedir. Fakat kaçakçılığın doğurduğu zararlar bundan ibaret de değildir. Dâhil olduğu cemiyetin ahlâk ve kültürü üzerinde de müessir olmaktan hâli kalmaz. Bunu kendisi için bir meslek ve sanat haline getirmiş olan ferdin mensup olduğu cemiyete artık hayrı kalmamış demektir. Çünkü

¹ *Türkçe Sözlük*, Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın ve diğerleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 1254.; Kubilay Hamzaoglu, *Trabzon Vilayeti’nde Kaçakçılık (1855-1908)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019, s. 4.

² Olcay Pullukcuoglu Yapucu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik İdari, Kültürel Durum)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 174.; Hasan Hüseyin Bayraklı, “4369 Sayılı Kanunla Yapılan Düzenlemelerden Sonra Kaçakçılık Suçları ve Cezaları”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, 1999, s. 142.

³ Özge Togrul, *19. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Kaçakçılık*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 256.

⁴ Asım Us, “Yeni Şekil Kaçakçılıklar”, *Vakit*, Numara: 8728, 15 Mayıs 1942, s. 1.

⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1254.

⁶ O. P. Yapucu, *a.g.t.*, s. 177

⁷ Raif Karadeniz, 12. Hükümet (3 Nisan 1939-9 Temmuz 1942) ve 13. Hükümet (9 Temmuz 1942-9 Mart 1943) dönemlerinde Gümrük ve İhisarlar Bakanı olarak görev yapmıştır. Bkz. *TBMM ALBÜMÜ 1920-2010*, 1. Cilt: 1920-1950 (Edit. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 359. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, erişim tarihi: 14.08.2022.

⁸ İhisarlar Vekilinin Mardin’deki Tetkikleri, *Son Posta*, Numara: 3353, 29 Kasım 1939, s. 10.

⁹ Reşad Feyzi, “Kaçakçılar Memlekete Neler Sokuyorlar?”, *Son Telgraf*, Numara: 731, 22 Mart 1939, s. 5.; Erciment Sarıay, “Ankara Vilayetinde Yolsuzluk ve Kaçakçılık Üzerine Bazı Tespitler (1908-1918)”, *Vakanivis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2020, s. 428.

¹⁰ Ö. Togrul, *a.g.e.*, s. 258.

¹¹ “Cenup Hudutlarımızda Kafile Kaçakçılığı Tamamen Kaldırıldı”, *Kurun*, Numara: 7225-1315, 23 Şubat 1938, s. 9.

¹² E. Sarıay, *a.g.m.*, s. 427.

sülük ettiği bu yolda, muhtemel bütün tehlikelere rağmen yürüyecek ve binnetice muhitine ve parasına zarar vermekte devam edilecektir.”¹³

Kaçakçılığın ülke sanayisinin gelişimini sekteye uğrattığına, 1942 yılı Ocak ayında Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odasından İzmir Ticaret ve Sanayi Odasına gönderilen bir yazıda şu ifadelerle temas edilmiştir:

“Vilayetimizde imal edilerek Ege mıntıkasına ve İstanbul’a sevk edilen ipekli dokumaların Suriye’den kaçak olarak gelen diğer ipeklilerle karıştırıldığı ve bu suretle memleket sanayinin terakki ve inkişafının önüne geçildiği odamızca tespit edilmiştir. Suriye’nin pek çürük ve kalitesi bozuk malumatının kaçak olarak sürüm temin etmesi yüzünden yerli sanayinin devamlı bir darbe yemesi Ticaret Vekilliğinin de nazar-ı dikkatini celbetmiş ve odamızda ipekli sanayii himaye maksadı ile bir ipek sanayi bürosu teşkil edilmiş ve faaliyete geçmiştir.”¹⁴

Osmanlı Devleti’nde Gümrük Muhafaza, 1859 yılında bir memurluk halinde Gümrük Emaneti olarak kurulmuştur. Gümrük Emaneti 1880-1882 tarihlerinde müdürlük, 1908’de ise başmüdürlük halini almıştır.¹⁵ Gümrük Muhafaza Teşkilatı, sınır güvenliğine memur olan ordu birliklerinin gerisinde yerleştirilmiştir. Teşkilat mensupları, sınıra kadar gitmek iznine sahip değildiler. Ordu birlikleri de kaçakçılığa engel olmak işiyle uğraşmazlardı. Buna gerek duyulmaması kaçakçılığın belirtilen zaman sürecinde geniş bir alana yayılmamış olmasından kaynaklanıyordu. 1931 yılına kadar Gümrük Muhafaza Teşkilatı ile Hudut Emniyet Teşkilatının durumu bu şekilde devam etmiştir. Ancak özellikle güney sınırlarında kaçakçılığın yaygınlaşmaya ve ülke ekonomisi için tehlike arz etmeye başlaması bazı önlemler alınmasını zorunlu kılmıştır.¹⁶

Kaçakçılıkla mücadelede kaçakçılarla güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışmalar, gümrük muhafaza müdürlüğü yapılanmasının askeri nizama göre yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır.¹⁷ 1931 yılında oluşturulan Muhafaza Komutanlığı Kıtaları, 1932’de tümen yetkisine sahip büyük bir askeri teşkilata dönüşmüştür. Bu teşkilat İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca da kaçakçılıkla mücadelede aktif olmaya devam etmiştir.¹⁸

İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine kaçakçılığa karşı İngiltere Hükûmetince tedbir alımı yoluna gidilmiş ve ilgili ülke hükûmetleri haberdar edilmiştir. Türkiye de Ticaret Bakanlığı kanalıyla tesis olunan kontrol merkezleri ve vapurların kontrol şekli, kaçak addedilecek eşyalarla şarta bağlı olarak Avrupa ülkelerine ihraç edilecek mallar hakkında ilgililere izahatta bulunulmuştur.¹⁹

7 Ocak 1932 tarihinde kabul edilen 1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ile hangi eylemlerin kaçakçılık teşkil ettiği belirlenmiştir. Kanun’un birinci maddesine göre;

A) Her hangi bir maddeyi veya eşyayı gümrük işlemine tâbi olmaksızın Türkiye’ye ithal veya Türkiye’ye ithale teşebbüs etmek,

B) Türkiye’ye ithali veya Türkiye’den ihracı yasak olan her hangi bir madde veya eşyayı ithal veya ihraç veya bunlara teşebbüs eylemek, devletçe ihraç şartı ile müşterisine satılan eşya

¹³ Ali Enver Toksoy, “Cenup Hudutlarımızda Kaçakçılık Hareketleri”, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Sayı: 14, 1 Temmuz 1940, s. 13.

¹⁴ “Antep İpeklileri”, *Halkın Sesi*, Numara: 4482, 12 Ocak 1942, s. 2.

¹⁵ “Gümrük ve Tekel İşlerimiz”, *Ulus*, 28 Aralık 1946, s. 6; Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1947, s. 849.

¹⁶ H. Alyot, a.g.e., 850.

¹⁷ Barış Borlat, “Cumhuriyet Dönemi Tütün ve Sigara Kaçakçılığı Bağlamında Suriye Sınır Güvenliğine Bakış (1923-1940)”, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2019, s. 371.

¹⁸ “Gümrük ve Tekel İşlerimiz”, *Ulus*, 28 Aralık 1946, s. 6.

¹⁹ “Kaçak Eşyalar”, *Son Telgraf*, Numara: 912, 19 Eylül 1939, s. 2.

ve maddeleri dâhilde satmak veya zorunlu bir sebep olmaksızın belirli bir müddet zarfında ihraç etmemek,

C) A ve B fıkralarında yazılı kaçak eşyayı memleket dâhilinde bir yerden diğer yere bilerek nakletmek veya satın almak veya satmak veya saklamak veya satılığa arz etmek veyahut alınıp satılmasına delâlet eylemek kaçakçılık eylemi içerisinde değerlendirilmiştir.

Devlet tekeli altında bulunan maddeleri yetkisi olmaksızın Türkiye’ye ithal etmek, ülke içinde bir yerden diğer yere nakletmek, saklamak, satılığa çıkarmak veya satmak, bilerek kabul etmek, satın almak, kullanmak (tütün ve sigara kâğıdı ve ithali yasak her çeşit kopya kâğıdı mutlak olarak), Türkiye dâhilinde imal etmek veya imal için hariçten aletler ithal etmek, bu aletleri dâhilde imal etmek, nakletmek, kullanmak, saklamak ve failin ne maksatla kullanacağını bilerek tedarik eylemek kaçakçılık eylemi kapsamında yer almıştır. Özel kanunlara tabi olup belirli işler için resimden muafiyeti bulunan, az resimle ithal olunan veya hükûmetçe verilen resme veya tekele tâbi maddeleri tahsis edildikleri yerlerden başka yerlerde kullanmak veya satmak, bilerek satın almak, kanunî hakkı olmaksızın veya hakkından fazla olarak almak, bu hususta beyanname doldurmak, beyannameyi onaylatmak veya onaylamak da bu kapsam dâhilindedir.²⁰ Kanun, genel olarak gümrük işleminden geçirilmeyen maddeleri, Türkiye’ye ithali veya Türkiye’den ihracı yasak maddeleri, devlet tekeli altında bulunan maddeleri ve özel kanunlara tabi maddeleri kaçakçılık faaliyeti kapsamında ele almaktadır.

Dönem gazetelerindeki haber ve açıklamalardan kaçakçılık kapsamına giren eylemlerin geniş olduğu ve çeşitlilik arz ettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun’un açıklık getirmediği kimi eylemlerin kaçakçılık suçu kapsamına alınması dönem gazetelerinde verilen bilgiler ışığında değerlendirilmiştir.

1. İkinci Dünya Savaşı’nda Yıllara Göre Kaçakçılık Hadiselerinden Kesitler

1939-1945 yıllarını kapsayan İkinci Dünya Savaşı, Alman ordularının 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya’ya girmesiyle resmen başlamıştır.²¹ Savaş, 2 Eylül 1945 tarihinde sona ermiştir.²² Aşağıda 1 Eylül 1939-2 Eylül 1945 tarihine kadar, diğer bir deyişle savaş yılları boyunca Türkiye’de gerçekleşen kaçakçılık hadiselerinden kesitler, yıllara göre aylar bazında kronolojik olarak ve muhtelif kaçakçılık malları üzerinden verilmiştir. Böyle bir yöntemin tercih edilmesinde amaçlanan, yıllara ve yıllar dâhilindeki aylara göre gerçekleşen kaçakçılık hadiselerinin ve kaçak malların daha somut bir şekilde sunulabilmesini sağlamaktır.

1.1. 1939 Yılı (Eylül’den İtibaren)

Eylül: Haliç’te Tekirdağ İskeleyi civarında Dursun isimli şahsın meşgul olduğu küfelerde yapılan arama neticesinde 710 adet dinamit suçuğu bulunmuştur. Bu dinamitler İnhisarlar Kanunu’na aykırı olarak balık tutmak için kullanılmaktaydı.²³ Mudanya’dan İstanbul’a gelen Sus vapuru yolcularından Hamdi’nin bavullarında gümrük muhafaza memurları tarafından paketler halinde 26 kilo kaçak köylü sigarası ele geçirilmiştir.²⁴ İstanbul’a gelen Semplon Ekspresi yolcularından Kırkor ve eşi Annna’nın vaziyetinden şüphelenen gümrük muhafaza memurları, şahısların bavullarında yaptıkları aramada 16 parça kaçak ipekli kumaş ele

²⁰ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc011/kanuntbmmc011/kanuntbmmc01101918.pdf, erişim tarihi: 31.08.2022.

²¹ Baker Keenan, *Türkiye Tarihi*, Kültürperest Yayınları, İstanbul 2017, s. 94.

²² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt: 1-2, 1914-1995)*, Alkım Yayınları, İstanbul 1999, s. 210.

²³ “Kaçak Dinamitler”, *Akşam*, Numara: 7498, 5 Eylül 1939, s. 8.

²⁴ “Kaçak Köylü Cıgarası”, *Haber*, Numara: 2729, 17 Eylül 1939, s. 4; “Bir Kaçakçı Yakalandı”, *İkdam*, Numara: 35-212, 17 Eylül 1939, s. 2.

geçirmişlerdir.²⁵ İzmir’de yarım milyon liradan fazla döviz kaçırıldığı tespit edilen bir şebeke de yakalanmıştır.²⁶

Ekim: İstanbul’da limanda bulunan İsveç bandıralı Ferlay vapuruna bakkaliye eşyası satmak üzere giren İbrahim isimli şahsın üzeri aranmış ve şahsın üzerinde altı paket kaçak sigara bulunmuştur.²⁷ İnhisar İdaresi memurları ve jandarma²⁸ tarafından Vezirköprü ilçesine bağlı Yurtdağı Köyü’nde 70 kilo kaçak tütün ve bir tütün kıyma havanı ele geçirilmiştir.²⁹ Ali isimli şahıs idaresindeki bir eroin satış deposu tespit edilmiş, bu işle ilgisi bulunan ve aralarında bir kadının da olduğu kaçakçı şebekesi yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir.³⁰

Kasım: Tekirdağ’a bağlı Muratlı nahiyesinin Aşağı Sevindikli Köyü’nde göçmenlerden Salih’in evinde 11 kilo 200 gram kaçak tütün bulunmuştur.³¹ Pire’den İstanbul’a gelen Romanya vapuru kadın yolcularından Mari’nin üzeri aranmış ve vücuduna sarılı bir halde kaçak ipekli kumaşa rastlanmıştır.³² Kadıköy’de eroin satan Ali Osman’ın tesis ettiği kaçakçı şebekesi yakalanmıştır.³³ Köstence’den gelen Daçya vapuru yolcularından Mardiros ve eşi Anita’nın üzerleri aranmış, 10 parça bluz, masa örtüsü ve para cüzdanları ele geçirilmiştir.³⁴ Neşet isimindeki şahsın Galata’daki kahvesinde arama neticesinde bulunan bir kilodan fazla afyon müsadere edilmiştir.³⁵

Aralık: İstanbul Beyoğlu/Yenişehir’de kaçak afyon satan Kahveci Hulusi ile kendisine yardım eden Mevlüt isiminde bir şahıs, Alemdar’da da bir eroin kaçakçısı yakalanmıştır.³⁶ Biga’ya bağlı Sarıcaköy’de Mahmut Usay isimli şahıs kaçak tütün satarken zabıtaca yakalanmış ve kendisine ait 16 kilo tütün müsadere edilmiştir.³⁷

1.2. 1940 Yılı

Ocak: Gümrük Muhafaza Teşkilatı memurları tarafından Yalova’dan İstanbul’a gelen iki erkek ve iki kadının vaziyetinden şüphe ile üzerleri aranmış ve şahısların üzerinde 15 torba esrar bulunmuştur.³⁸ İtalya’dan gelen Çita di Bari vapurundan çıkan yolcular arasında Gülsina Norizayan isimli bir kadının üzeri aranmış ve üzerinde bir kilo ağırlığında yünlü kumaş, bir ipek muşamba, yarım kilo ağırlığında keten kumaş tespit edilmiş ve mallar müsadere edilmiştir.³⁹

Şubat: Beyaz zehir kaçakçılığı yapan ve Sigaracı namı ile bilinen İhsan isiminde bir şahıs ile beyaz zehir kaçakçılığı yapan ve beyaz zehir kullanan dokuz şahıs zabıta tarafından

²⁵ “Kaçak İpekli Kumaş Getirenler Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3284, 19 Eylül 1939, s. 4.; “Kaçak İpekli Bulundu”, *Tan*, Numara: 1486, 19 Eylül 1939, s. 2.

²⁶ “İzmir’de Döviz Kaçıran Bir Şebeke Meydana Çıkarıldı”, *Tan*, Numara: 1491, 24 Eylül 1939, s. 6.

²⁷ “Sigara Kaçakçılığı”, *Anadolu*, Numara: 7973, 17 Ekim 1939, s. 2.

²⁸ Jandarma, şehir ve kasabaların dışındaki kırsal bölgelerde emniyet ve asayişten sorumluydu. 1923-1933 arası süreçte Türkiye’de asayiş sorununun büyük ölçüde azalmasında jandarmanın gösterdiği gelişim önemli bir rol oynamıştır. Dahası 1935’ten itibaren yine jandarmanın katkısıyla kaçakçılık hadiselerinin de kayda değer bir şekilde önüne geçilmiştir. Bkz. Süleyman Tekir, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma, Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 406-407. Jandarmanın, II. Dünya Savaşı yılları boyunca başta güney sınırlarında olmak üzere görev mahallinde yaşanan kaçakçılık hadiseleri ile yoğun mücadelesi devam etmiştir.

²⁹ “Vezirköprü’de Kaçak Tütün”, *Son Posta*, Numara: 3314, 19 Ekim 1939, s. 6.

³⁰ “Mahkemelerde”, *Son Posta*, Numara: 3319, 24 Ekim 1939, s. 4.

³¹ “Muratlı’da Kaçak Tütün”, *Son Posta*, Numara: 3328, 2 Kasım 1939, s. 10.

³² “Kaçak Kumaş Bulundu”, *İkdam*, Numara: 90-212, 11 Kasım 1939, s. 2; “Romanya Vapurunda Bir Kaçakçı Yakalandı”, *Vakit*, Numara: 7845, 11 Kasım 1939, s. 2.

³³ “Yeniden On Eroin Kaçakçısı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3341, 17 Kasım 1939, s. 4.

³⁴ “Üzerlerinde Kaçak Eşya Bulundu”, *Cumhuriyet*, Numara: 5584, 28 Kasım 1939, s. 2.

³⁵ “İki Afyon Kaçakçısı ve Üç Afyonkeş Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3353, 29 Kasım 1939, s. 9.

³⁶ “Poliste”, *Son Posta*, Numara: 3359, 5 Aralık 1939, s. 6.

³⁷ “Biga’da Bir Kaçakçı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3372, 18 Aralık 1939, s. 10.

³⁸ “Esrar Kaçakçıları”, *Cumhuriyet*, Numara: 5628, 11 Ocak 1940, s. 2.

³⁹ “Kaçakçı Kadın”, *Cumhuriyet*, Numara: 5637, 20 Ocak 1940, s. 2.

yakalanarak adliye’ye teslim edilmişlerdir.⁴⁰ Karagömrük’te ikamet eden ve esrar kaçakçılığı yapan Bahriye isimli bir kadının evinde mühim miktarda esrar bulunmuştur.⁴¹

Mart: Beyaz zehir kaçakçılığı yapan Arap Kazım ismindeki şahsa ait bir eroin fabrikasında mühim miktarda eroin ve morfin türevleri ele geçirilmiştir.⁴² İtalya bandıralı Çita di Bari vapuru yolcularından Ayşe’nin üzerinde kaçak ipekli kumaş ele geçirilmiştir.⁴³

Nisan: Pire’den gelen Yunan bandıralı Trakya vapurunda Andrenik isminde bir kadının üzerinde kaçak ipekli kumaş ele geçirilmiştir.⁴⁴ Diyarbakır-İstanbul treni yolcularından Hasan ile Fazıl’ın bavullarında yapılan aramada 42 kilo Suriye malı kaçak ipekli kumaş bulunmuştur.⁴⁵

Mayıs: Romanya’dan kereste taşıyan Şirket-i Hayriyenin Erol vapuru, kaçak olarak ipekli kadın çorabı, ipekli kumaşlar ve kadın bluzları getirmiştir.⁴⁶ Taksim’de Hayik isminde bir tütüncünün dükkânında yapılan aramada kaçak tütünün yanı sıra içki bulunmuştur.⁴⁷ Yasef, Ayram ve Nadir isimlerinde üç şahıs, Haydarpaşa’da demirli bir İngiliz vapuruna para ve sigara karşılığında afyon satarlarken suçüstü yakalanmışlardır.⁴⁸ Türkiye’ye muhacir olarak gelen, ülke vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunan, nüfus tezkeresi çıkmadığı halde ülke dışına çıkması yasak olan Türkistanlı Abdurrahim Ahunbay, birkaç kez Hindistan’a gitmiş, dönüşlerde de kaçakçılık faaliyetinde bulunmuştur. 1940 yılı Mayıs ayında yakalanan Abdurrahim Ahunbay’ın derinleştirilen soruşturmasında kaçak yollardan zağfiran (safran, zafran, zaferan), astragan getirdiği tespit edilmiştir.⁴⁹ Konya’da Sakarya Oteli hademelerinden Hasan Alçolak’ın odasında yapılan aramada 19 parça kaçak kumaş bulunmuştur.⁵⁰

Haziran: Marsilya’dan gelen Türk bandıralı Bakır vapurunda yapılan aramada üç top ipekli kumaşın yanı sıra mühim miktarda karyola takımları ve gamsele (yağmurluk) ele geçirilmiştir.⁵¹

Temmuz: Sultanahmet’te ikamet eden Mehmed Fahri isminde bir şahsın Halep’ten Hatay’a oradan da Reyhaniye yolu ile İstanbul’a mühim miktarda Fransız malı kaçak tıbbi ecza, tıraş bıçağı, fırça, ampul vesaire getirdiği tespit edilmiş ve hakkında kaçakçılık suçundan takibat başlatılmıştır. Fenni tetkik ve tahlil neticesinde ilaçların kara listeye dâhil zararlı maddelerden olduğu anlaşılmıştır.⁵² Feriköy’de oturan Mehmet isimli bir şahsın evinde yapılan aramada,

⁴⁰ “Beyaz Zehir Kaçakçıları”, *Son Telgraf*, Numara: 1049, 8 Şubat 1940, s. 1.; “Dokuz Eroinci Yakalandı”, *Son Telgraf*, Numara: 1051, 10 Şubat 1940, s. 1.

⁴¹ “Esrar Kaçakçısı Bir Kadın Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3438, 22 Şubat 1940, s. 1.

⁴² “Bir Eroin İmalathanesi Meydana Çıkarıldı”, *Son Posta*, Numara: 3457, 15 Mart 1940, s. 4.

⁴³ “İpekli Kumaş Kaçıran Kadın”, *Vakit*, Numara: 7966, 16 Mart 1940, s. 4.

⁴⁴ “Gömrüklerde”, *Son Posta*, Numara: 3498, 25 Nisan 1940, s. 4.

⁴⁵ “İki Yolcuda Kaçak İpekli Kumaş Bulundu”, *Akşam*, Numara: 7731, 30 Nisan 1940, s. 5.

⁴⁶ “Erol Şilebinde Kaçak Eşya Yakalandı”, *Haber*, Numara: 2952, 3 Mayıs 1940, s. 2.; “Erol Vapurunda Meydana Çıkarılan Kaçakçılık”, *Yeni Sabah*, Numara: 719, 3 Mayıs 1940, s. 2.; “Küçük Haberler”, *Son Telgraf*, Numara: 1133, 3 Mayıs 1940, s. 2.; “Kaçakçılık Yapan Bir Vapur Kaptanı Yakalandı”, *Cumhuriyet*, Numara: 5738, 3 Mayıs 1940, s. 2.; “Kurnazca Bir Kaçakçılık”, *Akşam*, Numara: 7734, 3 Mayıs 1940, s. 1.; “Erol Şilebinde Araştırma”, *Vakit*, Numara: 8014, 3 Mayıs 1940, s. 2.

⁴⁷ “Taksim’de Bir Dükkânda Kaçak Eşya Bulundu”, *Son Posta*, Numara: 3507, 4 Mayıs 1940, s. 3.

⁴⁸ “Bir Kaçakçılık Cürmümeşhuru Yapıldı”, *Vakit*, Numara: 8016, 5 Mayıs 1940, s. 2.

⁴⁹ “Hindistan’dan Getirilen Kaçak Mallar”, *Son Telgraf*, Numara: 1151, 21 Mayıs 1940, s. 2.

⁵⁰ “Konya’da Kumaş Kaçakçılığı Yapan Bir Hademe”, *Son Posta*, Numara: 3535, 1 Haziran 1940, s. 6.

⁵¹ “Bakır Şilebinde Kaçak Eşya Bulundu”, *Akşam*, Numara: 7771, 9 Haziran 1940, s. 3.

⁵² “Mühim Bir Ecza Kaçakçılığı”, *Son Posta*, Numara: 3575, 11 Temmuz 1940, s. 4.; “Üç Sandık Kaçak Eşya”, *İkdam*, Numara: 334-212, 11 Temmuz 1940, s. 2.; “Hatay’dan Getirilen Kaçak İlaçlar”, *Vakit*, Numara: 8083, 11 Temmuz 1940, s. 4.; “İlaç Kaçakçılığı Hakkında Tahkikata Devam Ediliyor”, *Son Posta*, Numara: 3576, 12 Temmuz 1940, s. 4.; “Hariçten Getirilen Kaçak Eşyanın Muzır Maddeler Olduğu Anlaşıldı”, *Son Posta*, Numara: 3583, 19 Temmuz 1940, s. 4.

birçok kaçak eşya arasında 11.750 adet çakmak taşı da ele geçirilmiştir.⁵³ Tophane ve civarında emniyet kaçakçılık bürosu memurları, sabıkalı eroin satıcılarından Recep isimli şahsı eroin satarken suçüstü yakalamışlardır.⁵⁴ Ülke dışında da mensupları bulunan bir kaçakçı şebekesine ait 117 bin liralık döviz kaçakçılığı meydana çıkarılmıştır. Bu miktar, şebeke mensuplarının bankadaki mevduatlarından kaçak döviz tutarına karşılık gelmekte olup para bloke edilmiştir.⁵⁵

Ağustos: Beyoğlu’nda kitapçılık işi ile uğraşan Macar tebaasından İmreşoz, döviz kaçakçılığı yaparken suçüstü yakalanmıştır.⁵⁶

Eylül: Haydarpaşa’ya gelen Diyarbakır treninden inen yolculardan birinin aranan bavulunda kaçak 73 eşarp, 31 parça ipekli kumaş, 20 kravat, beş ipek yorgan yüzü ve peştamal ele geçirilmiştir.⁵⁷ Mehmet, Kâmil ve Halil isimlerinde üç kardeşin bavullarında yapılan aramada Halep’ten getirdikleri mühim miktarda kaçak ipekli eşya bulunmuştur.⁵⁸ Beyoğlu’nda tütün bayiliği yapan ve dükkân sahibi olan Karabet oğlu Acip isminde bir şahıs, dolar toplamak ve Amerikan dolarını Türk lirasına tahvil sureti ile geniş ölçüde döviz kaçırdığının tespit edilmesi üzerine yakalanmıştır.⁵⁹ Vatan vapurunun güverte lostromosu Hüsnü Kalkavan, çarkçısı Kenan, yağcısı Hızır, gümrük muhafaza motoru serdümeni Şemsi, Romanya’dan Türkiye göçmen getirdikleri esnada gümrük ve inhisar resmine tabi ecnebi pipo tütünü, kumaş, lika peyniri gibi birçok mal kaçırmaya çalışmışlar, ancak yakalanmışlardır.⁶⁰ Menahim, Nasuh ve Kasap İsrail isimlerinde üç şahıs, Galata rıhtımında dolar satın alırlarken yakalanmışlardır.⁶¹ Nizip ilçesi Trahom Hastanesi hemşirelerinden Nedime, Nizip’ten Malatya’ya giderken 20-25 ropluk kaçak kumaş ile yakalanmıştır.⁶² Suriye’den gelip Çanakkale’den geçmeye çalışan İnce vapurunda yapılan aramada ipekli ve yünlü kumaşlar ele geçirilmiştir.⁶³

Ekim: İstanbul İstinye’de bir kulübede Rauf, Ali ve Hüseyin isimlerinde üç kaçakçı şahsa ait yedi kilo esrar ele geçirilmiştir.⁶⁴ Beyoğlu’nda ikamet eden ve Esat isminde bir şahısla ortak döviz kaçakçılığı yapan Jozef’in evinde 780 drahmi, 200 dinar ve 40 sterlin bulunmuştur. Jozef’in Romanya’dan Türkiye’ye transit gelen Çekoslavaklardan Türk parası karşılığında paraları topladığı anlaşılmıştır.⁶⁵

Aralık: Osmaniye ilçesine bağlı Karakaypak nahiyesinin Karayığıt Köyü’nden Ömer Yeğit’in evinde 5541 varak, Ahmet Demirtaş’ın evinin avlusunda ise 7830 varak kaçak sigara kâğıdı ele geçirilmiştir.⁶⁶ Galata rıhtımında sandalcılık yapan Hüseyin isminde bir şahıs, limanda bulunan bir ecnebi vapuru tayfasından kaçak olarak satın aldığı iki demir fiçi ile yakalanmıştır.⁶⁷

⁵³ “Feriköy’de Bir Evde Kaçak Eşya Bulundu”, *Akşam*, Numara: 7807, 15 Temmuz 1940, s. 4.; “Kaçak Eşya Bulundu”, *Tasviri Efkar*, Numara: 4431-75, 15 Temmuz 1940, s. 5.

⁵⁴ “Beyaz Zehir Kaçakçıları Yakalandı”, *Yeni Sabah*, Numara: 798, 21 Temmuz 1940, s. 2.

⁵⁵ “117 Bin Liralık Bir Döviz Kaçakçılığı Meydana Çıkarıldı”, *Son Posta*, Numara: 3594, 30 Temmuz 1940, s. 1.

⁵⁶ “Döviz Kaçakçılığı Yapan Bir Kitapçı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3609, 14 Ağustos 1940, s. 2.

⁵⁷ “Dün Üç Kaçakçı Yakalandı”, *Tasviri Efkar*, Numara: 4482-126, 4 Eylül 1940, s. 4.

⁵⁸ “Kaçakçı Üç Kardeş”, *Son Telgraf*, Numara: 1261, 8 Eylül 1940, s. 1; “Kaçakçılık Yapan Üç Kardeş Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3634, 8 Eylül 1940, s. 2.

⁵⁹ “Bir Döviz Kaçakçısı Muhakeme Edildi”, *Son Posta*, Numara: 3634, 8 Eylül 1940, s. 2.

⁶⁰ “Bir Kaçakçılık Davası Neticelendi”, *Son Posta*, Numara: 3634, 8 Eylül 1940, s. 2.

⁶¹ “Döviz Kaçakçılığı”, *Vakit*, Numara: 8145, 12 Eylül 1940, s. 3.

⁶² “Nizip’te”, *Son Posta*, Numara: 3652, 26 Eylül 1940, s. 6.

⁶³ “Bir Vapurda Kaçak Eşya Yakalandı”, *Vatan*, Numara: 44, 1 Ekim 1940, s. 2.

⁶⁴ “İstanbul’a Esrar Sokan Üç Kaçakçı”, *Son Posta*, Numara: 3666, 10 Ekim 1940, s. 5.

⁶⁵ “Döviz ve Para Kaçakçılığı Yapan Bir Şebeke”, *Son Posta*, Numara: 3682, 26 Ekim 1940, s. 4.; “Döviz Kaçakçılığı Yapan İki Ortak Yakalandı”, *Vatan*, Numara: 69, 26 Ekim 1940, s. 2.

⁶⁶ “Sigara Kâğıdı Kaçakçılığı”, *Cumhuriyet*, Numara: 5869, 10 Aralık 1940, s. 4.

⁶⁷ “Kaçakçılık Yapan Bir Sandalcı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3729, 14 Aralık 1940, s. 4.

1.3. 1941 Yılı

Nisan: Suriye ile Türkiye arasında altın kaçakçılığı yapan Suriyeli Mehmet Abdullah ile Reyhaniye’nin Tezin Köyü’nden Hüseyin isimli şahıslar polis takibi neticesinde yakalanmış, üzerlerinde 1640 lira bulunmuştur.⁶⁸

Mayıs: Hatay’da bir kaçakçı şebekesi yakalanmış ve 13 kilo 170 gram suni ipek mensucat ve iki kısrak ele geçirilmiştir.⁶⁹

Haziran: Antakyalı Fatma ve Ayşe isimlerinde iki kadın 12 metre kaçak ipekli kumaş ile peştamal satarlarken yakalanmışlardır.⁷⁰ Dikili Adası’nın Adatepe mevkiinde Türkiye karasuları içinde kaçak balık avladığı görülen Midilli Adası halkından ve Yunan tebaasından iki şahıs gümrük muhafaza memurlarınca suçüstü yakalanmışlardır.⁷¹ İstanbul’un muhtelif semtlerinde belediye zabıtalارınca yapılan teftişler neticesinde kaçak francala⁷² imal eden iki fırıncı suçüstü yakalanmıştır.⁷³

Temmuz: Boğazda ve Marmara sahillerinde ava çıkan bazı balıkçıların kaçak olarak halka balık sattıkları ve balıkthane rüsumundan kaçındıkları tespit edilmiştir.⁷⁴

Ağustos: Nizip-Suriye sınırında Kehriz Deresi denilen mevkide kaçakçılarla jandarma arasında bir çatışma gerçekleşmiştir. Silahlı kaçakçılar yakalanmış ve 500 kilo kahve, 45 boş çuval ve üç beygir ele geçirilmiştir.⁷⁵

Eylül: Ödemiş’te iki şahıs bir buçuk kilo kaçak yaprak tütün satarken yakalanmışlardır.⁷⁶ Rüstem İpek isimli şahıs, İzmit Kandıra’da beygire yüklediği büyük paketler halindeki kaçak tütünleri satmaya çalışırken jandarma tarafından yakalanmıştır.⁷⁷

Kasım: Silah kaçakçılığı yapan Urfalı Abdullah Uyar, İzmir Basmane İstasyonundan Manisa’ya gideceği esnada polis memurlarınca yakalanmış ve bavulunda yapılan aramada altı tabanca, 111 fişek ve üç ustura bulunmuştur.⁷⁸

Aralık: İstanbul Ayaspaşa’da Mahmut isimli şahısla kardeşlerinin stokladığı üç ton kaçak demir ele geçirilmiştir.⁷⁹ İstanbul’da Toprak Mahsulleri Ofisi, Belediye ve emniyet memurları tarafından bazı fırınlarda yapılan ani kontrollerde 6000 çuval kaçak un bulunmuştur.⁸⁰ Torbalı’nın Karaağaçlı Köyü’nde satılmak üzere muhtelif fırınlardan toplanan 250 kilo ekmek ele geçirilmiştir. Çünkü İzmir fırınlarında imal edilen ekmekler sadece şehir halkının ihtiyaçları hesap edilerek hazırlanmaktaydı ve başka yere nakil yasaktı.⁸¹

⁶⁸ “Polisin Bir Muvaffakiyeti”, *Yeniğün*, Numara: 2756, 18 Nisan 1941, s. 2.

⁶⁹ “Bir Kaçakçı Şebekesi”, *Yeniğün*, Numara: 2788, 28 Mayıs 1941, s. 2.

⁷⁰ “Kaçak Kumaş Satıyorlarmış”, *Bugün*, Numara: 233, 4 Haziran 1941, s. 2.

⁷¹ “İki Yunanlı Kaçak Balık Avlarken Tutuldu”, *Anadolu*, Numara: 8549, 5 Haziran 1941, s. 3.

⁷² Francala, iyi nitelikli undan yapılan ince uzun ekmektir. Bkz. Türk Dil Kurumu (TDK), *Türkçe Sözlük*, Hazırlayan: Şükrü Haluk Akalın, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 891.

⁷³ “Kaçak Francala Yapıp Kilosunu 40 Kuruşa Satıyorlarmış”, *Son Posta*, Numara: 3920, 28 Haziran 1941, s. 4.

⁷⁴ “Kaçak Balıkçılık”, *Son Telgraf*, Numara: 1578, 29 Temmuz 1941, s. 2.

⁷⁵ “Suriye’den 500 Kilo Kahve Getiren Kaçakçılarla Jandarma Arasında Bir Müsademe Oldu”, *Vakit*, Numara: 8466, 7 Ağustos 1941, s. 5.

⁷⁶ “Kaçakçılar”, *Halkın Sesi*, Numara: 4377, 5 Eylül 1941, s. 3.

⁷⁷ “İzmit’te Bir Tütün Kaçakçısı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 3995, 13 Eylül 1941, s. 6.

⁷⁸ “Tren Kalkarken Yapılan Bir Cürmümeşhut”, *Son Telgraf*, Numara: 1697, 28 Kasım 1941, s. 2.

⁷⁹ “Kaçak Demirler”, *Akşam*, Numara: 8319, 18 Aralık 1941, s. 3.

⁸⁰ “6000 Çuval Kaçak Un Bulundu”, *Son Telgraf*, Numara: 1718, 19 Aralık 1941, s. 1.

⁸¹ “Dün 250 Kilo Kaçak Ekmek Yakalandı”, *Yeni Asır*, Numara: 11057, 25 Aralık 1941, s. 2.

1.4. 1942 Yılı

Ocak: İstanbul’dan Karadeniz’e giden Kadeş vapuru yolcularından Mustafa ve Hasan isimlerinde iki şahsın bavullarında 1187 adet kaçak çakmak taşı bulunmuş ve kaçakçılar hakkında kanuni takibat başlatılmıştır.⁸²

Şubat: İstanbul’daki bazı Rum tüccarlar Dumlupınar vapuruna Yunanistan’a gönderilmek üzere on paket içerisinde çorap, tuhafiyeye eşyası, giyecek eşyası ve gıda maddeleri verirlerken yakalanmışlardır.⁸³ Burgaz’dan İstanbul’a gelen Ayan ve Üçgün vapurlarında dikiş iğnesi, kapsül, elektrik çubuğu ele geçirilmiştir.⁸⁴ Raşef isiminde bir kaçakçı İstanbul’da bir miktar dövizle 100 beşbiryerde altını alıp Edirne yolu ile Bulgaristan’a gitmek isterken sınırda yakalanmıştır.⁸⁵ Gümrük resmi alınmaması hükmünden yararlanarak Bulgaristan’dan muhtelif tarihlerde getirdikleri şekerleri kaçırarak Edirneli Karabekir, Şükrü ve Sabri isimlerinde üç şahıs adliye sevk edilmişlerdir.⁸⁶

Mart: Edine Lalapaşa nahiyesinin Uzunbayır Köyü’nden Nazif, Bulgaristan’dan kaçak hayvan nalı çivisi alıp Türkiye’ye sokmak isterken yakalanmış ve adliye sevk edilmiştir. Doyran Köyü ile Tatarköy arasında Yunanistan’a sabun ve kırmızıbiber geçirmeye çalışan Behzat ile Hasan isimlerindeki şahıslar yakalanmıştır. Edirne’nin Kıyık semtinde ikamet eden Ahmet’in evinde yapılan aramada Yunanistan’dan getirdiği anlaşılan büyük miktarda ipek ipliği bulunmuştur.⁸⁷

Nisan: Antaris isimli gemi Hayfa’dan İzmir Limanı’na geldiğinde taşıdığı mazot ve motorini boşaltırken tayfalar geminin depolarındaki yağlardan 15-20 tenekeyi kaptandan ve mal sahibinden habersiz olarak saklamışlardır. Tayfalar, gemi İstanbul’a gelip tenekeler sandala yüklenirken suçüstü yakalanmışlardır.⁸⁸

Haziran: Ali Solmaz’ın İstanbul Beyazıt’ta kaçak çakmak taşı sattığı haber alınmış ve yapılan aramada üzerinde bulundurduğu 103 çakmak taşı ile yakalanmıştır.⁸⁹

Temmuz: İnhisarlar Kaçak Takip Bürosu memurları tarafından Galata’da İntibah Hanında nane şekeri imalatı ile uğraşan Kemal’in fabrikasında 187 kilo kaçak çay bulunmuştur.⁹⁰ Fatih’te ikamet eden Hamdi isimli bir şahıs, civar köylerden getirdiği 22 kilo köylü sigarasını kaçak yollardan satarken yakalanmıştır.⁹¹

Eylül: Emniyet Kaçakçılık Bürosu memurları, İstanbul Celalbey Hanında ipek ticareti ile uğraşan Varta isimli şahsın dükkânında 21 kilo kaçak ipek ipliği ele geçirmişlerdir.⁹² İstanbul Dördüncü Vakıf Hanında tahvilat ve borsa acenteliği yapan İsak’ın döviz kaçakçılığı yaptığının haber alınması üzerine kendisi ve yardımcısı Hüseyin yakalanmıştır. Musevi İsak’ın kasasında

⁸² “Kadeş Vapurunda Yakalanan Kaçakçılar”, *Son Posta*, Numara: 4125, 27 Ocak 1942, s. 2.

⁸³ “Dumlupınar Vapuruna Kaçak Eşya Sokan Rum Tüccarlar Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4136, 11 Şubat 1942, s. 7; “Dumlupınar’a Verilen Kaçak Eşyalar”, *Son Telgraf*, Numara: 1768, 12 Şubat 1942, s. 2.

⁸⁴ “Dumlupınar Vapuruna Kaçak Eşya Sokan Rum Tüccarlar Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4136, 11 Şubat 1942, s. 7.

⁸⁵ “Bir Kaçakçı Tevkif Edildi”, *Son Telgraf*, Numara: 1777, 21 Şubat 1942, s. 3.; “Bir Altın ve Döviz Kaçakçısı Yakalandı”, *Tan*, Numara: 2337, 21 Şubat 1942, s. 2.

⁸⁶ “453 Bin Kilo Kaçak Şeker Müsadere Edildi”, *Haber*, Numara: 3586, 21 Şubat 1942, s. 1.; “Şeker Kaçakçıları Mahkemede”, *Halkın Sesi*, Numara: 4516, 21 Şubat 1942, s. 1.

⁸⁷ “Yakalanan Kaçakçılar”, *Son Telgraf*, Numara: 1805, 21 Mart 1942, s. 2.

⁸⁸ “Bir Gemide Petrol Kaçakçılığı Yapan Tayfalar Yakalandılar”, *Son Posta*, Numara: 4193, 9 Nisan 1942, s. 2.

⁸⁹ “103 Çakmak Taşı Yakalandı”, *Son Telgraf*, Numara: 1904, 28 Haziran 1942, s. 3.

⁹⁰ “189 Kilo Kaçak Çay Bulundu”, *Son Telgraf*, Numara: 1929, 23 Temmuz 1942, s. 3.; “Yakalanan Kaçak Çaylar”, *Cumhuriyet*, Numara: 6442, 23 Temmuz 1942, s. 2.

⁹¹ “Kaçak Köylü Sigarası”, *Vakit*, Numara: 8785, 31 Temmuz 1942, s. 2.

⁹² “Kâğıt İhtikârı Yapan Bir Yahudi”, *Tasviri Efkar*, Numara: 5166-809, 5 Eylül 1942, s. 2.

950 adet kaçak dolar ele geçirilmiştir.⁹³ Ankara Caddesi’ndeki hanlardan birinde oturan Nihat isimli bir şahsın odasındaki aramada 8500 adet kaçak çakmak taşı ele geçirilmiştir.⁹⁴

Ekim: Bulgaristan’ın Burgaz Limanı’ndan gelen ve Yakup Kaptan’a ait Şişman Yazıcı vapurunda gümrük muhafaza memurlarınca kaçak kırtasiye, tıbbi ecza ile bir çuval fasulye ele geçirilmiştir.⁹⁵ İzmir’de büyük bir ticarethanenin Hükûmete beyanname vermeyerek 15.50 liradan çay sattığı ve deposunda 700 kilo kaçak çay bulundurduğu tespit edilmiştir.⁹⁶ Edirne’de trene elinde bir sepetle binen ve döviz kaçakçılığı yapan Baruh Bahar isminde bir Yahudi’nin sepetinde epey drahmi ele geçirilmiştir.⁹⁷ Tepebaşı’nda da tütün ve müskirat bayiliği yapan Aleksandros isminde bir şahsın el altından yüksek fiyatlarla kaçak ecnebi içkileri sattığının tespiti üzerine kaçakçılık bürosu memurları tarafından dükkân mahzeninde arama yapılmış ve 3155 şişe muhtelif cins ve boyda içki bulunmuş, şahıs Milli Korunma Mahkemesine sevk edilmiştir.⁹⁸

Kasım: Burgaz’dan gelen ve Kaptan Yusuf Dinçer’e ait Terakki vapurunda çizgili defter, yünlü kumaş, eşarp ve balya çemberleri; Hüdayı Kerim vapurunda dokuz tayfaya ait 235 kilo kaçak yapağı ve Kaptan Ahmet Mert idaresindeki üçüncü bir vapurda da kaçak makas ve kumaş bulunmuştur.⁹⁹ Emir Yakup Köyü’nden Zekeriya Ören ve arkadaşı seyyar tütün kaçakçısı Yakup Gökdemir ismindeki iki kaçakçı, kıyılmış kaçak tütünleri ile birlikte Hayrabolu’da yakalanmıştır.¹⁰⁰ Bulgaristan’ın Burgaz Limanı’ndan İstanbul’a ithalat eşyası getiren Kalkavanzadelere ait Mete vapurunda iki sandık dikiş iğnesi, radyo makineleri, fotoğraf malzemesi ve lüks lambalar ile mühim miktarda çivi ele geçirilmiştir.¹⁰¹ Mersin’den aldığı ithalat eşyası ile İstanbul’a gelen Platin vapurunda ateşçilik yapan Ali Muslu’nun karaya çıkardığı yatağının içinde gümrük muhafaza memurları tarafından pamuklu kumaş, yünlü İngiliz kumaşları bulunmuştur.¹⁰² Uzunköprü’den trenle İstanbul’a gitmekte olan Musa Işıksaçan’ın bagaja verdiği yorgandan şüphelenen muhafaza memurları arama neticesinde 20 kilo 500 gram safi kaçak ipek bulmuştur.¹⁰³ Meriç ilçesinin Yunan sınırından kaçırılmak istenen altı teneke zeytinyağı, iki çuval sabun ile Edirne’ye sokulmak istenen 1500 kilo fasulye, iki öküz ve bir araba müsadere edilmiş, kaçakçılar da adliyeye sevk edilmişlerdir.¹⁰⁴

Aralık: Soğan iskelesine bağlı iki vapurda kaçak mazot bulunduğu haber alınarak vapurlarda arama yapılmış ve 14 teneke mazot ile altı teneke makine yağı ele geçirilmiştir.¹⁰⁵

⁹³ “İki Döviz Kaçakçısı Yakalandı”, *Son Telgraf*, Numara: 1983, 15 Eylül 1942, s. 1-3.; “Bir Döviz Kaçakçısı Yakalandı”, *Vakit*, Numara: 8832, 16 Eylül 1942, s. 3.

⁹⁴ “Bir çakmak Taşı Kaçakçısı Yakalandı”, *Haber*, Numara: 3809, 29 Eylül 1942, s. 1.; “Çakmak Taşı Kaçakçısı”, *Vakit*, Numara: 8846, 30 Eylül 1942, s. 3.

⁹⁵ “Gümrük Memurları Dün İki Kaçakçılık Meydana Çıkardılar”, *Son Posta*, Numara: 4382, 20 Ekim 1942, s. 2.; “Bulgaristan’dan Gelen Bir Motorda Kaçak Eşya Bulundu”, *Son Telgraf*, Numara: 2017, 21 Ekim 1942, s. 2;

⁹⁶ “Kaçak Çay”, *Halkın Sesi*, Numara: 4698, 20 Ekim 1942, s. 2.

⁹⁷ “297 Bin Drahmi Kaçırmaya Kalkışan Yahudi Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4384, 22 Ekim 1942, s. 2.

⁹⁸ “Yüksek Fiyatla Kaçak Ecnebi İçkisi Satıyormuş”, *Son Posta*, Numara: 4387, 25 Ekim 1942, s. 2.

⁹⁹ “Kaçak Eşya Bulunan Motorlar”, *Son Telgraf*, Numara: 2031, 3 Kasım 1942, s. 3.

¹⁰⁰ “Hayrabolu’da İki Kaçakçı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4395, 2 Kasım 1942, s. 6.; “Trakya’da Kaçakçılık Mücadelesi Artıyor”, *Tasvirî Efkâr*, Numara: 5218, 18 Kasım 1942, s. 2.

¹⁰¹ “Bulgaristan’dan Getirilen Kaçak Eşya”, *Halkın Sesi*, Numara: 4709, 6 Kasım 1942, s. 4.; “Kaçak Eşya İthal Eden Bir Gemi Yakalandı”, *Vatan*, Numara: 749, 6 Kasım 1942, s. 2.

¹⁰² “Yatak İçinde Kaçak Eşya Kaçıran Ateşçi”, *Son Posta*, Numara: 4400, 7 Kasım 1942, s. 2.

¹⁰³ “Edirne’de Bir Kaçakçı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4407, 14 Kasım 1942, s. 6.; “Edirne Yolunda Yakalanan Kaçakçılar”, *Vakit*, Numara: 8900, 25 Kasım 1942, s. 6.

¹⁰⁴ “Trakya’da Mal Kaçıran Kaçakçılar Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4420, 27 Kasım 1942, s. 3.; “Kaçakçılık”, *Halkın Sesi*, Numara: 4729, 28 Kasım 1942, s. 4.

¹⁰⁵ “Kaçak Mazot”, *Vatan*, Numara: 775, 2 Aralık 1942, s. 2.

İstanbul Divanyolu’nda benzincilik yapan Saim Göztepe’nin dükkânında karnesiz kaçak benzin sattığının haber alınması üzerine arama yapılmış ve 67 litre kaçak benzin ele geçirilmiştir.¹⁰⁶

1.5. 1943 Yılı

Ocak: Eroin kaçakçılığında sabıkası bulunan İhsan isimindeki şahsın üzerinde 58 tabanca kurşunu ve kapsül ele geçirilmiştir. Sabıkasının ifadesinden yola çıkılarak İstanbul’un muhtelif semtlerinde dokuz mağaza ve yazıhane basılmıştır. Arama neticesinde 918.000 kapsül, 2023 tabanca mermisi, 2500 kilo barut, 45 kilo saçma, 695 adet tapa, 13 tabanca bulunmuş ve bu suçla ilgili 21 şahıs kaçakçılık mahkemesine verilmiştir.¹⁰⁷

Şubat: Söğüt’ün Çaltı Köyü’nden olup kaçakçılık faaliyetinde bulunan Ali Manav, 15 kilo tütünü kaçak olarak köylere satmaya çalışırken jandarma tarafından yakalanmıştır.¹⁰⁸

Temmuz: Romanya’dan gelen ecnebi bir şahsın Moda’daki evinde yapılan aramada mühim miktarda kaçak esans ve ruj bulunmuştur.¹⁰⁹

Ağustos: Ecza depolarında ecza satıcılığı yapan Alber Malki ve Andon isimli iki şahıs İran’a 600 liralık ecza satarken yakalanmışlardır.¹¹⁰

Ekim: Çapa Marka Makarna Fabrikasının, Mehmet Cirit isimli bir zahireciden, Mehmet Cirit’in de Değirmenci Yorgi Zapanopulo’dan un aldığı tespit edilmiştir. Zapanopulo, 1943 yılı Temmuz ayından beri 35 bin kilo kaçak buğday işlemek sureti ile fabrikalara ve diğer kimi tüccarlara satmıştır.¹¹¹ Belediye Denetleme Bürosu memurlarınca Mevlanakapı Caddesi’nde Hulusi Akça’ya ait bir fabrikada dört ton kaçak mazot ele geçirilmiştir.¹¹² Bulgaristan’dan Tayyarı Bahri vapuru ile İstanbul’a mühim miktarda eşya getiren ve başında Şükrü Kaptan’ın bulunduğu bir şebeke tespit edilmiş, takip neticesinde Tayyarı Bahri vapurunda 32000 adet kapsülün yanı sıra fişek ve tabanca ele geçirilmiştir.¹¹³

Kasım: Romanya’dan İstanbul’a gelen Herbert isiminde bir ecnebinin bavullarında mühim miktarda kaçak esans bulunmuştur.¹¹⁴

Aralık: Emniyet Müdürlüğü Kaçakçılık Bürosu memurları biri Fatih’te diğer Balat’ta olmak üzere iki kaçak makarna fabrikası bulmuşlardır. Balat’taki fabrikada 1728 kilo, Fatih’teki fabrikada 2334 kilo kaçak makarna ele geçirilmiştir. Fabrika sahipleri Milli Korunma Mahkemesine verilmişlerdir.¹¹⁵ Enver isimli şahsın Arnavutköy fırınlarına Hasköy değirmeninden kaçak un taşıdığının tespit edilmesi üzerine hakkında soruşturma başlatılmıştır.¹¹⁶ Sirkeci’de Yeni İkbâl Oteli kahvecisi Ahmet’in kahvesinde 274 paket kaçak çay ve 13 kilo kahve bulunmuş ve müsadere edilmiştir.¹¹⁷ Adana’nın Karayusuflu Köyü’nde kaçak rakı imalinde kullanılan bazı aletler ile cibre testiler içinde mühim miktarda rakı bulunmuştur.¹¹⁸

¹⁰⁶ “Karnesiz Benzin Satarken”, *Haber*, Numara: 3873, 4 Aralık 1942, s. 1.

¹⁰⁷ “Memleketimize Kaçak Olarak Sokulan Barut Tabanca ve Diğer İnhisar Maddeleri”, *Son Posta*, Numara: 4472, 21 Ocak 1943, s. 1-3.

¹⁰⁸ “Söğüt’te Bir Kaçakçı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4484, 2 Şubat 1943, s. 6.

¹⁰⁹ “Kaçak Esanslar”, *Akşam*, Numara: 8884, 14 Temmuz 1943, s. 3..

¹¹⁰ “İran’a Ecza Kaçırın İki Kişi Yakalandı”, *Vakit*, Numara: 9147, 4 Ağustos 1943, s. 2.

¹¹¹ “35 Bin Kilo Kaçak Un”, *Tanin*, Numara: 4454-52, 22 Ekim 1943, s. 3.

¹¹² “4 Ton Kaçak Mazot”, *Cumhuriyet*, Numara: 6893, 24 Ekim 1943, s. 2.

¹¹³ “Bulgaristan’dan Kaçak Eşya Getiren Bir Şebeke Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4747, 25 Ekim 1943, s. 1.

¹¹⁴ “Kaçak Esans”, *Vakit*, Numara: 9253, 20 Kasım 1943, s. 3.

¹¹⁵ “İki Kaçak Makarna Fabrikası”, *Vakit*, Numara: 9265, 2 Aralık 1943, s. 3.

¹¹⁶ “Kaçak Un Getiren Motorcu”, *Son Posta*, Numara: 4788, 5 Aralık 1943, s. 2.

¹¹⁷ “13 Kilo Kahve ve 274 Paket Kaçak Çay Müsadere Edildi”, *Son Posta*, Numara: 4793, 13 Aralık 1943, s. 2.

¹¹⁸ “Adana’da 2000 Kilo Kaçak Rakı Bulundu”, *Son Posta*, Numara: 4797, 17 Aralık 1943, s. 6.

1.6. 1944 Yılı

Ocak: Çoğunluğu Tekirdağ olmak üzere Bandırma ve diğer iskelelerden İstanbul’a kaçak buğday, arpa, mısır ve yulaf getirildiğinin tespiti üzerine yapılan kontrollerde on zahireci dükkânı ile Unkapanı’ndaki bir vapurda 40 ton kaçak zahire ele geçirilmiştir.¹¹⁹ Yağ İskelesinde zahirecilik yapan Antranik isimli şahsın dükkânında yapılan aramada 15 ton kaçak buğday ele geçirilmiştir.¹²⁰ Haliç’te Hal İskelesine yanaşan Kalender isminde birine ait Karpat vapurunda 1017 kilo kaçak buğday yakalanmıştır.¹²¹ Çevre vilayetlerden Mardin’e kaçak yollardan kinin ve atebirin getirildiği ve bu malların Mardin’den Suriye’ye gönderildiğinin haber alınması üzerine geniş çaplı bir arama faaliyeti başlatılmıştır. Şüphe üzerine evi aranan Sıhhat Müdürlüğü kâtiplerinden Hızır Dörtkardeş’in evinde iki kilo atebirin ele geçirilmiştir. Ayrıca Elazığ’dan Mardin’e bir şahsa posta ile gönderilen iki kilodan fazla atebirin de yakalanmıştır. Suriye’ye gönderilen atebirinler burada yüksek fiyattan satılmaktaydı.¹²²

Şubat: Kilisli Muzaffer Tosyalıoğlu, Kilisli Salih Uçar ve Cemal Sonkadioğlu isimli şahısların Galata Ada Hanındaki yazıhanelerinde yapılan aramada 5642 adet çakmak taşı ele geçirilmiştir.¹²³ Nevşehir’de Şoför Abdullah Erdoğan 174 teneke kaçak gaz temin etmiş ve bu gazlar Alibey Hanındaki bir odada dağıtılmak üzere iken yapılan ihbar üzerine gazlar müsadere edilmiş, şoför de tutuklanmıştır.¹²⁴ Mardin’e bağlı Kızıltepe ilçesinin Tümü Köyü’nde aralarında köy muhtarının da bulunduğu muhtelif kimselerden 287 kilo kaçak çay ele geçirilmiştir.¹²⁵ Yine Mardin’de Kabala Köyü civarında mühim bir kaçakçı kafilesinden 31 teneke gazyağı ele geçirilmiştir.¹²⁶ Mardin’de Kabale Köyü civarında yakalan kaçakçıların eşyaları arasında dört kilo kahve ve hurma bulunmuştur.¹²⁷

Mart: Sivas’ta Ali Çavuş Mahallesi’nde ikamet eden Mustafa Yelice’nin üzerinde yapılan aramada 46 adet kaçak çakmak taşı ele geçirilmiştir.¹²⁸ Cevdet Azatlı isminde bir şahıs, Çorlu’dan kamyonu yüklediği ve İstanbul’a kaçak olarak getirdiği 4 ton buğdayı satarken yakalanmıştır.¹²⁹

Nisan: Osmaniye ilçesinin büyük bakkaliye ve hububat tüccarlarından Darendeli Kazım Güntürk ile kardeşi Mehmet Güntürk’e ait 80 kilo kaçak kahve Osmaniye istasyonunda; yine aynı şahıslara ait İstanbul’da bir vagon içerisinde iki ton kahve de ele geçirilmiştir.¹³⁰ Büyük çoğunluğu İstanbul’un gayrimüslim ticaret erbabından 22 kişilik bir grubun Filistin, İsviçre ve diğer bazı ülkelere döviz ve altın kaçakçılığı yaptığı, şebekenin birkaç seneden beri yapmakta oldukları döviz kaçak miktarının yarım milyonu bulduğu tespit edilmiştir. Döviz kaçakçılığı işini kambiyo müdüriyetinde temin ettikleri birtakım muamelat sayesinde temin etmişlerdir. Şöyle ki mevcut olmayan bazı tacirler namına sahte evrak tanzim etmekte, Amerika ve diğer ülkelerden Türkiye’ye mal gelmiş gibi göstererek evrak, fatura ve gümrük makbuzu ibraz etmek sureti ile kambiyo idaresinden döviz müsaadesi almakta, nihayetinde bunları İsviçre ve Amerika

¹¹⁹ “İstanbul’da 40.000 Kilo Kaçak Zahire Tutuldu”, *Ulus*, 5 Ocak 1944, s. 4.

¹²⁰ “Kaçak Buğday”, *Vakit*, Numara: 9298, 7 Ocak 1944, s. 3.

¹²¹ “Kaçak Buğdaylar”, *Cumhuriyet*, Numara: 6975, 17 Ocak 1944, s. 2.

¹²² “Mardin’de Kinin ve Atebrin Kaçakçılığı”, *Son Posta*, Numara: 4831, 20 Ocak 1944, s. 6; “Mardin’den Suriye’ye Kaçırılan İlaçlar”, *Ulus*, 30 Ocak 1944, s. 2.

¹²³ “Kaçak Çakmak Taşı Satanlar”, *Cumhuriyet*, Numara: 6993, 4 Şubat 1944, s. 2.

¹²⁴ “Nevşehir’de”, *Son Posta*, Numara: 4854, 12 Şubat 1944, s. 6.

¹²⁵ “Cenupta Kaçakçılarla Mücadele”, *Ulus*, 25 Şubat 1944, s. 2.

¹²⁶ “Cenupta Kaçakçılarla Mücadele”, *Ulus*, 25 Şubat 1944, s. 2.

¹²⁷ “Cenupta Kaçakçılarla Mücadele”, *Ulus*, 25 Şubat 1944, s. 2.

¹²⁸ “Kaçak Çakmak Taşı Yakalandı”, *Tanin*, Numara: 4454-190, 11 Mart 1944, s. 6.

¹²⁹ “4 Ton kaçak Buğday Yakalandı”, *Akşam*, Numara: 9132, 23 Mart 1944, s. 3; “4 Ton Kaçak Buğday Yakalandı”, *Vakit*, Numara: 9373, 23 Mart 1944, s. 3.; “Bir Kamyon Kaçak Buğday Yakalandı”, *Tanin*, Numara: 4454-202, 23 Mart 1944, s. 3.

¹³⁰ “Osmaniye’de Bulunan Kaçak Kahveler Kime Aitmiş?”, *Tanin*, Numara: 4454-215, 5 Nisan 1944, s. 7.

bankalarına ciro etmekteydiler. Şebeke, Filistin’de bulunan eski borsa komisyoncularından Marko Hayim’in idare ettiği bir kol ile Filistin’e bağlanmıştır.¹³¹

Mayıs: İskenderiye’den ithalat eşyası getiren Nazım vapurunda yapılan aramada gemi serdümeni Mustafa Sancak tarafından kaçak olarak saklanmış 62 kilo pamuk ipliği, 31 metre Amerikan bezi, bir kilo anilin boya ve yarım kilo kına ele geçirilmiştir.¹³² Tophane’de bir kahvecinin yanında çıraklık yapan Selahattin isimli bir gencin üzerinde bir paket eroin ve bir paket de afyon bulunmuş, kaçakçı bunları Fikriye isminde bir kadından aldığını söylemiş ve her ikisi de tutuklanarak adliye sevk edilmiştir.¹³³ Ankara’dan Filistin’e gitmek isteyen Sümbül isimindeki Yahudi bir kadının İslahiye’de şüphe üzerine valizinin aranması esnasında 1000 çift ipekli çorap, yüzlerce saat, binlerce jilet ve bıçakları bulunmuştur.¹³⁴ Portsait’ten Türkiye’ye muhtelif ticari eşya getiren Bakır vapurunda gümrük muhafaza memurları tarafından yapılan kontrollerde çay dışında kaçak 50 kilo kanaviçe, üç kiloya yakın basma, 70 kilo kuru uzum bulunmuştur.¹³⁵

Temmuz: Küçükçekmece’den kaçak ekmek getiren 23 şahıs Florya İstasyonunda yakalanmış ve kaçak olarak getirdikleri 912 ekmeğe el konulmuştur.¹³⁶ Balıkpazarı Zahireciler Sokağı’nda zahirecilik yapan Yorgi Atanyaidis ve ortaklarının Tekirdağ’dan getirdikleri 100 çuval kaçak un ele geçirilmiştir.¹³⁷ İstanbul Çarşıkapı’da ikamet eden Bursalı Saim Gemlik’ten getirdiği 560 kilo buğday ununu sandal ile rıhtıma çıkarırken yakalanmıştır.¹³⁸

Ağustos: Adana’nın büyük tüccarlarından Naci Kayındelen’in evinde kaçak kahve aranırken mühim miktarda tahdide tabi kaput bezi bulunmuştur.¹³⁹ Yunanistan sınırından Türkiye’ye kaçak olarak geçirilmek istenen 12200 adet çakmaktaşı gümrük muhafaza memurları tarafından yakalanmıştır.¹⁴⁰

Eylül: Fatih’te ikamet eden Memnune ve Naime isminde iki kadın, Çekmece’den getirdikleri 266 kilo unu Yedikule’de trenden indirdikleri esnada, aynı yerde Nuri Küçük isimli bir şahıs da 70 kilo unla yakalanmıştır.¹⁴¹

1.7. 1945 Yılı (Eylül’e Kadar)

Şubat: Adana’nın Dikoğlu Köyü’nde kaçak rakı yapıldığının haber alınması üzerine köyde yapılan aramada yedi evde 1400 litre kaçak rakı ve 810 kilo cibre bulunmuştur.¹⁴²

Nisan: Gümrük Muhafaza Teşkilatı, Konya ve Vatan vapurları ile İstanbul’a kaçak eşya getirildiğini haber almış, Vatan vapurunda 112 ampul, 24 kilo çivi, 10 lamba şişesi, dört kilo kalay, bir buçuk kilo çay, üç buçuk kilo karabiber; Konya vapurunda ise 15 kilo kalay, 1500 İsviçre frangı, üç İngiliz altını, 21 tüp ultraseptil vesaire bulunmuştur.¹⁴³

Mayıs: Tokat’tan İstanbul’a gitmeye çalışan Cabir Dindar isimli şahsın bavulu Sivas’ta aranmış ve 918 adet kaçak çakmak taşı ele geçirilmiştir.¹⁴⁴

¹³¹ “Döviz Kaçakçılığı”, *Son Posta*, Numara: 4921, 19 Nisan 1944, s. 1-4.

¹³² “Nazım Vapurunda Kaçak Eşya Bulundu”, *Tanin*, Numara: 4454-250, 10 Mayıs 1944, s. 3.

¹³³ “17 Yaşında Bir Eroinman Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 4953, 21 Mayıs 1944, s. 2.

¹³⁴ “Büyük Bir Kaçakçılık”, *Cumhuriyet*, Numara: 7100, 21 Mayıs 1944, s. 1-3.

¹³⁵ “Bakır Şilebinde Bulunan Kaçak Eşya”, *Son Posta*, Numara: 4960, 28 Mayıs 1944, s. 2.

¹³⁶ “Kaçak Ekmek Yakalandı”, *Vakit*, Numara: 9487, 15 Temmuz 1944, s. 3.

¹³⁷ “100 Çuval Kaçak Un Müsadere Edildi”, *Son Posta*, Numara: 5010, 17 Temmuz 1944, s. 2.

¹³⁸ “Kaçak Un Getirmiş!”, *Son Posta*, Numara: 5015, 22 Temmuz 1944, s. 2.

¹³⁹ “Adana’da”, *Son Posta*, Numara: 5045, 21 Ağustos 1944, s. 6.

¹⁴⁰ “Türk-Yunan Hududunda İki Kaçakçı Yakalandı”, *Tanin*, Numara: 4454-356, 24 Ağustos 1944, s. 3.

¹⁴¹ “Kaçak Ekmekler”, *Akşam*, Numara: 9311, 18 Eylül 1944, s. 2.

¹⁴² “Adana’da Kaçak Rakı Yapanlar Yakalandı”, *Ulus*, 18 Şubat 1945, s. 2.

¹⁴³ “İki Vapurda Bir Miktar Kaçak Eşya Bulundu”, *Ulus*, 8 Nisan 1945, s. 2.

¹⁴⁴ “Sivas’ta 918 Tane Kaçak Çakmak Taşı Yakalandı”, *Ulus*, 19 Mayıs 1945, s. 2.

Ağustos: Gaziantep’ten İstanbul’a gelen Suriye tebaasından Abdülatif Şami’nin Türkiye’ye 20000’in üzerinde çakmak taşını soktuğu ve Sirkeci civarında satmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Kendisi ile irtibat halinde olan altı şahıs daha yakalanmış ve bu şahıslarda 15143 adet çakmak taşı bulunmuştur.¹⁴⁵ Macaristan’dan Yunanistan’a gönderilen ve üzerinde Rumca etiketler bulunan bir hayli ultraseptilin Türkiye’ye sokulduğu tespit edilmiştir.¹⁴⁶

2. Kaçakçılıkta Güney Sınırları

İkinci Dünya Savaşı öncesi ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında kaçakçılıkta Türkiye’nin güney sınırlarının mühim bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Kaçak eşyalar büyük ölçüde güney sınırlarından Türkiye’ye sokulmaktaydı.¹⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş boyunca Suriye’nin hariçle ticari ilişkileri kesik olduğundan birçok kaçak mal Türkiye sınırını geçerek Suriye’ye sevk edilmekteydi.¹⁴⁸

Yalman, Türkiye’nin ilk başlardaki meseleleri arasında güney sınırları davasının bulunduğunu belirtmektedir.¹⁴⁹ 1930’ların başına kadar özellikle Türkiye’nin güney sınırlarında kaçakçılık yoğunluk kazanmıştır. Bu süreçte kaçak yollardan Suriye ve Irak’a giriş yapan silahlı kabileler buralardan aldıkları mallarla Türkiye’ye dönüş yapmaktaydılar. Nitekim Suriye sınırı boyunca Andiver, Kamışlı, Amude, Derbesiye, Akçakale, Cerablus, Azez ve Meydan-ı Ekber gibi sırf Türkiye’ye kaçak eşya ithal etmek amacıyla birçok merkez ortaya çıkmıştır. Bu merkezler zamanla temin olunan hesapsız kazançlar sayesinde mamur hale gelmiştir. Kaçakçılar, Suriye ve Irak taraflarında resmi makamlarca da kimi zaman himaye edilmişlerdir.¹⁵⁰

1946 yılı Aralık ayı itibari ile Gümrük ve İnhisarlar Bakanı bulunan Tahsin Coşkan, İskenderun’dan İran sınırına kadar olan düzlük kesimde arazi şartlarının kaçakçılığı yaygın hale getirdiğini belirtmektedir.¹⁵¹ Ogan’a göre de, sınırın genişliği ve uzunluğu ile birlikte doğal engebenin olmayışı, şimendifer hattının bir tarafında Türkiye diğer tarafında Suriye’nin yer alması, Suriye’de her türlü dövizin serbest olması, resmi borsanın bulunmaması, iki ülkenin ithalat rejimleri arasındaki ayrılık ve aykırılık, birbirlerinden tedarik zorunda oldukları levazım, eşya, hayvanat vesaire üzerinde ihtiyaçları karşılayıcı bir ticaret antlaşmasının yapılmamış olması kaçakçılığı kolaylaştıran etkenlerdir. Ogan, Türkiye’nin ve Suriye’nin bu sebeplerden ötürü sınır kaçakçılığını tamamen önleyebilmelerinin mümkün olmadığına, kaçakçılığın sağlayacağı büyük kârlar karşısında bazı maceraperestlerin her türlü tehlikeyi göze alarak bu işe giriştiklerine dikkat çekmektedir.¹⁵² Yalman ise Suriye ile olan sınırın düz ve açık olduğunu, Suriye tarafında iyi niyet hüküm sürmezse ve kaçakçılık himaye görürse sınırın diğer tarafındaki inzibat tedbirlerinden tam olarak verim alınamayacağını, güney sınırı sorununun İçişleri, Maliye, İktisat ve Gümrük Bakanlıklarına ait ayrı ayrı meseleler şeklinde değil, bütün ülkeye ait bir kül şeklinde dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁵³

Tan gazetesinde, Türkiye’nin deniz, sahil ve kara sınırlarında, Edirne ve Kars bölgeleri ile İran sınırında kaçakçılık hadiselerinin 1940 yılı ortaları itibari ile oldukça azaldığı, güney

¹⁴⁵ “Büyük Bir Kaçakçı Şebekesi Yakalandı”, *Cumhuriyet*, Numara: 7537, 11 Ağustos 1945, s. 2. “20 Bin Kaçak Çakmak Taşı”, *Vakit*, Numara: 9899, 11 Ağustos 1945, s. 3.

¹⁴⁶ “Kaçak Ultra Septiller ve Sahteleri”, *Son Posta*, Numara: 5396, 12 Ağustos 1945, s. 2.

¹⁴⁷ Reşad Feyzi, “Kaçakçılar Memlekete Neler Sokuyorlar”, *Son Telgraf*, Numara: 731, 22 Mart 1939, s. 5.

¹⁴⁸ “Cenup Hudutlarımız Kaçak Yoludur”, *Son Posta*, Numara: 5433, 20 Eylül 1945, s. 7.

¹⁴⁹ Ahmet Emin Yalman, “Cenup Hududu Davası”, *Tan*, Numara: 1047, 31 Mart 1938, s. 1.

¹⁵⁰ “Cenup Hudutlarımızda Kafile Kaçakçılığı Tamamen Kaldırıldı”, *Kurun*, Numara: 7225-1315, 23 Şubat 1938, s. 9; A. E. Toksoy, a.g.m., s. 13.

¹⁵¹ “Gümrük ve Tekel İşlerimiz”, *Ulus*, 28 Aralık 1946, s. 6.

¹⁵² M. Raif Ogan, “Halep’ten Şam’a”, *Yeni Sabah*, Numara: 3694, 5 Temmuz 1949, s. 4.

¹⁵³ “Cenup Hududu Davası”, *Tan*, Numara: 1047, 31 Mart 1938, s. 1.

sınırlarında ise özellikle Hatay’ın Türkiye’ye ilhakından sonra kaçakçılık hadiselerinin devam ettiği haberine yer verilmektedir.¹⁵⁴

3. Kaçakçılıkla Mücadele

Kaçakçılığın maddi ve manevi olarak yol açtığı tahribat hem Osmanlı Devleti’nde hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde yetkilileri bu hususta çeşitli tedbirler almaya sevk etmiştir. Osmanlı Devleti’nde uzun bir dönem dışarıdan gelen eşyadan vergi alınmamaktaydı. Sonraları belirli bir vergi alınmaya başlanmış, 1859 yılında da günümüz gümrük idaresinin esasını oluşturan Rüsumat Emaneti kurulmuştur. Ayrıca İstanbul Gümrük Nazırlığına bağlı bir deniz teşkilatı olan ve vazifesi ülkeye kaçak malın girişini önlemeye karşılık gelen Muhafaza Memurluğu Teşkilatı oluşturulmuştur. 1859 yılından 1923 yılına kadar geçen 64 yıllık zaman zarfında kaçakçılık geniş bir şekilde yapılırken ülkeye giren çıkan eşyaya dair belirsizlik mevcuttu.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti’nde kaçakçılık büyük ölçüde silahla donatılmış kolcu adı verilen atlı inzibat grupları ile önlenmeye çalışılmıştır. İmparatorluğun sonuna kadar sayıları artırılmak suretiyle varlıkları devam ettirilen kolcuların kaçakçılığı kontrol etmek, yollarda güvenliği sağlamak gibi vazifeleri vardı.¹⁵⁶

Toksoy’a göre, Avrupa ve Amerika ile kıyaslandığında Osmanlı Devleti’nde geniş ölçüde kaçakçılık hareketleri kayıt olunmuş değildir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti kurulup Irak ve Suriye’nin ayrılması üzerine vaziyet değişmiş ve Cumhuriyet Hükûmeti diğer birçok sorun gibi kaçakçılık meselesi ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. 1930 yılına kadar kaçakçılığa karşı verilen mücadele beklenen neticeleri vermemiştir. 1930 yılından itibaren uzun ve esaslı tetkiklerden ve tecrübelerden yararlanılarak başlatılan bir mücadele söz konusudur.¹⁵⁷ Bu bağlamda kaçakçılığı önlemek üzere 1931 yılında Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığına bağlı Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı oluşturulmuştur. Vazifesi kaçakçılığın takibi olan yeni teşekkülle gümrük muhafaza teşkilatı askeri bir hüviyet kazanmıştır. 1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun’un kabulü ile kaçakçılıkla mücadelede önemli bir adım atılmıştır. Kanunla Gümrük Muhafaza Teşkilatının daha geniş bir alana yayılması sağlanmış, sırf kaçakçılık işi ile uğraşacak ihtisas mahkemeleri kurulmuştur.¹⁵⁸

Türk hukukunda kaçakçılıkla mücadele, 1932 yılında kabul edilen ve uzun süre yürürlükte kalan 1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ile başlamıştır.¹⁵⁹ Hükûmet, 1932 yılında çıkarılan 1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun’da süreç içerisinde koşullara bağlı olarak sık sık değişiklikler yapma ihtiyacı duymuştur. Hükûmet, 1938 yılı Aralık ayında mezkûr kanunun bazı maddelerini değiştiren ve bu kanunun bazı maddelerini lağveden yeni kanun layihasını TBMM’ye vermiştir. Layihaya göre, gümrükten kaçırma amacıyla bavul, çanta ve bunlara benzer şeylerde vücuda getirilen gizli yerlere konulan vergiye tabi eşya ve tekel maddeleri müsadere olunmakla birlikte sahipleri cezalandırılacaklardır. Gerçeğe aykırı beyanname vermek sureti ile eksik vergiyle ülkeye eşya soktukları tespit edilenler bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaklardır. Kaçakçılık amacı ile kurulacak teşekküllere dâhil olanlara verilecek cezalara geçici sürgün cezası da

¹⁵⁴ “İnhisar Kaçakçılığı İçin Tedbir Alınıyor”, *Tan*, Numara: 1748, 12 Haziran 1940, s. 2.

¹⁵⁵ Reşad Feyzi, “Kaçakçılar Memleketi Neler Sokuyorlar”, *Son Telgraf*, Numara: 731, 22 Mart 1939, s. 5.

¹⁵⁶ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 136.

¹⁵⁷ A. E. Toksoy, a.g.m., s. 13.

¹⁵⁸ Cenup Hudutlarımızda Kafiye Kaçakçılığı Tamamen Kaldırıldı”, *Kurun*, Numara: 7225-1315, 23 Şubat 1938, s. 9.; A. E. Toksoy, a.g.m., s. 13.; Reşad Feyzi, “Kaçakçılar Memleketi Neler Sokuyorlar”, *Son Telgraf*, Numara: 731, 22 Mart 1939, s. 5.

¹⁵⁹ Batuhan Aktaş, “Gümrük İşlemlerine Tabi Tutmadan Ülkeye Eşya Sokma Suçu Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 121, 2015, s. 112.

eklenebilecektir.¹⁶⁰ 1940 yılı başlarında da Mezkûr Kanun’un bazı maddelerinde değişiklik öngören ve daha ziyade cezai tedbirlerin ağırlaştırılmasına yönelik olan bir kanun layihası hazırlanmıştır. Layihaya göre kaçakçılık teşekküllerini idare edenler hakkında diğer cezalara ek olarak iki yıldan az olmamak üzere sürgün cezası tatbik olunacaktır. Bir yıldan fazla hapse mahkûm olanlarla kaçakçılığı ticaret amacı ile yapanlar için de aynı sürgün cezası verilecektir. Kaçakçılık suçundan üç defa mahkûm olanlar ayrıca bir süre emniyetin nezareti altında bulundurulacaktır.¹⁶¹

Kaçakçılık ile mücadelede Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı, İstanbul Gümrükleri Başmüdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık Büroları, İnhisarlar Genel Müdürlüğü Kaçak Takip Şubeleri İdaresi memurları, Belediyeler Denetleme Büroları, jandarma vesaire vazifeli olup işbirliği halinde hareket ederlerdi.¹⁶²

1939 yılı Kasım ayında Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Raif Karadeniz, kaçakçılığa mani olmak için bir taraftan zor kullanmak, diğer taraftan iktisadi tedbirler almak kararlılığında olduklarını, geçmiş yıllara kıyasla kaçakçılığın azaldığını, kaçakçılığı sonlandırmak için gayretlerinin devam ettiğini ifade etmiştir.¹⁶³ Raif Karadeniz 1940 yılı Ekim ayında verdiği izahatta 1940 yılının ilk on ayında tüm ülkede kayıtlara geçen 1998 kaçakçılık hadisesinin gerçekleştiğini ve 2452 kaçakçının yakalandığını belirtmiştir. Kaçakçılığın takibi için mezkûr tarihte dokuz kamyonet ve motosiklet alınmıştır. Motorlu vasıtaların toplandığı ve güney merkezinde bulunan Urfa’da bir motor tamirhanesi açılmıştır. Sahillerde de gemilerin kontrolü ve kaçak takibi için muhafaza motorlarının sayısı 55’e çıkarılmıştır.¹⁶⁴ Raif Karadeniz, 1941 yılındaki izahatında da Gümrük Muhafaza Teşkilatının sınırlarda kaçakçılığı önlemek için yoğun olarak çalıştığını ve iyi neticeler aldığını vurgulamıştır.¹⁶⁵ 1945 yılında Gümrük ve İnhisarlar Bakanı bulunan Suat Hayri Ürgüplü¹⁶⁶ de teşkilatın bünyesinde alınan tedbirlerle ve ilgili kuruluşlarla yapılan sağlam işbirliği sayesinde kaçakçılığa karşı mühim neticeler alındığını ifade etmiştir. Ayrıca Özellikle güney sınırlarında hem ihraç kaçağının hem de ithal kaçağının kolay bir hadise vaziyetinden çıktığını belirtmiştir.¹⁶⁷

1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun’da, kaçakçılıkla mücadelede verimi arttırmak, kaçakçılığın önüne geçilmesinde tüm vatandaşlardan yararlanabilmek için kaçakçılık suçunu ihbar edenlere ikramiye verilmesi hükmü bulunmaktadır.¹⁶⁸ İlgili hükümde değişiklik ihtiyacı belirdiğinde iyileştirme yoluna gidilmiştir. Bu hususta kaçakçılık takibinde ve muhafaza işlerinde büyük yararlılığı görülenlere verilecek ikramiye hakkındaki nizamname Bakanlar Kurulu tarafından 1941 yılı Mayıs ayında onaylanmıştır. Nizamnameye göre; kaçakçıları kaçak eşya ile birlikte çatışarak tutanlar, kaçakçılarla çatışmada veya kaçakçıların ve kaçak malların ele geçirilmesinde üstün gayret ve cesaret gösterenler, kaçakçılarla çatışırken

¹⁶⁰ “Kaçakçılara Muvakkat Sürgün Cezası da Verilecektir”, *Haber*, Numara: 2472, 23 Aralık 1938, s. 2.

¹⁶¹ “Kaçakçılık Cezaları Arttırıldı”, *İkdam*, Numara: 173-212, 6 Şubat 1940, s. 2.; “Kaçakçılıkla Mücadele”, *Akşam*, Numara: 7647, 6 Şubat 1940, s. 5.; “Kaçakçılık Cezaları Arttırıldı”, *Tan*, Numara: 1621, 6 Şubat 1940, s. 5.

¹⁶² “Kaçakçılık Vakaları Seneden Seneye Azalıyor”, *Haber*, Numara: 2312, 3 Temmuz 1938, s. 3.; “Gümrüklerde”, *Son Posta*, Numara: 2123, 11 Nisan 1939, s. 4.; “Memleketimize Kaçak Olarak Sokulan Barut Tabanca ve Diğer İnhisar Maddeleri”, *Son Posta*, Numara: 4472, 21 Ocak 1943, s. 1.; “İki Döviz Kaçakçısı Yakalandı”, *Son Telgraf*, Numara: 1983, 15 Eylül 1942, s. 1.; “Vezirköprü’de Kaçak Tütün”, *Son Posta*, Numara: 3314, 19 Ekim 1939, s. 6.; “Poliste”, *Son Posta*, Numara: 3359, 5 Aralık 1939, s. 6.; “Ceyhan’da Dört Kaçakçı Yakalandı”, *Son Posta*, Numara: 2801, 19 Mayıs 1938, s. 5.; “4 Ton Kaçak Mazot”, *Cumhuriyet*, Numara: 6893, 24 Ekim 1943, s. 2.

¹⁶³ “İnhisarlar Vekilinin Mardin’deki Tetkikleri”, *Son Posta*, Numara: 3353, 29 Kasım 1939, s. 10.

¹⁶⁴ “Kaçakçılığa Karşı”, *Son Telgraf*, Numara: 1313, 30 Ekim 1940, s. 3.

¹⁶⁵ “Gümrük ve İnhisarlar”, *Ulus*, 29 Ekim 1942, s. 11

¹⁶⁶ Suat Hayri Ürgüplü, 9 Mart 1943-19 Şubat 1946 tarihleri arasında 14. Hükümette Gümrük ve İnhisarlar Bakanı olarak görev yapmıştır. Bkz. *TBMM ALBÜMÜ 1920-2010*, 4. Cilt: 1960-1983 (Edit. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 1691.

¹⁶⁷ “Yeni Bütçe Görüşmeleri Sona Eriyor”, *Ulus*, 29 Mayıs 1945, s. 5.

¹⁶⁸ “Kaçak Eşya İkrariyeleri Çabuk Ödenecek”, *Ulus*, 26 Mart 1944, s. 3.

yaralananlar, kaçakçılarla çatışmada veya onları takipte daima maiyetinin başında bulunarak başarılı bir şekilde takip edenler, kaçakçılığa karşı mahallinde devamlı ve etkili uğraşmak ve isabetli tedbirler almak sureti ile yazılı takdire layık görülenler, kaçakçıları ve kaçak eşyayı doğru haber vermekte mükerreren hizmeti veya bunları yakalamakta yardımı görülenler Gümrük Muhafaza ve İnhisarlar Teşkilatında bulunmasalar bile haktan yararlanacaktır.¹⁶⁹

1941 yılı Eylül ayında Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı kaçak ikramiyelerinin nasıl dağıtılacağına dair talimatnamede değişiklik yapmıştır. Bu değişikliğe göre kaçakçılardan alınacak para cezalarının %25’i haber verenlere, % 25’i kaçağı yakalayanlara, % 15’i takip ve muhafaza işlerinde yararlılığı görülenlere verilecektir. Geri kalan % 35’i tazminat karşılığı olarak merkezde alıkonacaktır.¹⁷⁰

Yetkili makamlara yapılan başvuruların kaçakçılık suçunu ihbar edenlerin ikramiyelerini zamanında alamadığını ortaya çıkarması üzerine Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı, kaçak eşya ikramiyelerinin nasıl dağıtılacağı ile ilgili 1944 yılı başlarında bir talimatname yayınlamıştır. Talimatnameye göre, ikramiyeye hak kazanan ancak ikramiyelerini almamış olan şahısların gümrüklere davet edilerek ikramiyelerinin ödeneceği, hak sahipleri belli olmayan ikramiyelerin de zaman aşımına tabi tutulacağına yer vermiştir. Talimatnamede kaçakçılık hadiselerinde gerekli tebligat yapılarak hak sahiplerinin ikramiyelerinin zamanında ödenmesi istenmiştir.¹⁷¹ Yine Gümrük ve Gümrük Muhafaza Teşkilatı memurları içerisinde işinde liyakat gösterenlere birer maaş ikramiye verilmesi cihetine gidilmesi planlanmıştır.¹⁷²

Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı, 1939 yılı Nisan ayında yayınladığı bir genelge ile ülkeye giren ve girdikten sonra yakalanan veya ülkede yetişip kaçak olarak tüketilirken tutulan gümrük ve tekele tabi maddeler için düzenli surette kaçak cetvelleri doldurulmasını ve Bakanlığa gönderilmesini bildirmiştir. Ayrıca kaçakçılıkla mücadele teşkilatından kaçakçılığa karşı devamı tedbirler almak ve kaçakçılığın kökünü kazımak için kaçağın sınır ve sahillerin neresinden geçtiği ve ülke içinde hangi yolları takip ettiğine dair rapor istenmiştir.¹⁷³

1940 yılı başlarında Türkiye’nin doğu kesimlerinde kışları yoğun kardan dolayı yollar kapalı vaziyette kaldığından kaçak takip teşkilatının tam olarak vazifesini yerine getirmediği dikkate alınarak teşkilatın Erzurum, Kars ve Artvin gibi kışı şiddetli geçen illerdeki takip memurlarının kayaklarla donatılması kararı alınmıştır. Yine 1940 yılında güney sınırlarında kaçakçılık hadiselerinin önüne geçmek üzere sınırda bulunan silahlı muhafaza memurları ile silahlı askerlerden başka gerideki kaçakçılık yataklarını takip etmekle vazifeli istihbarat teşkilatı kurulmuştur.

Gümrük Muhafaza Teşkilatında vazife almış olanların kaçakçılığın takip ettiği tekâmül hareketine karşı mücadelede tam bir ihtisas sahibi olabilmeleri için ilki 1941 yılı yaz döneminde Ankara’da olmak üzere ihtisas kursları açılması planlanmıştır. Kurslarda uzmanlar, Gümrük Muhafaza Teşkilatı amir ve memurlarına ders verecektir. Memurların mesleki bilgilerini artıracak olan bu kurs, aynı zamanda memurların kurstaki başarı derecelerine göre terfilerine de esas teşkil edecektir. Kurs münasebeti ile ülkeler arasında ve Türkiye’de görülen kaçakçılık

¹⁶⁹ “Kaçakçılığı Önlemek İçin” *Yenigün*, Numara: 2775, 12 Mayıs 1941, s. 2.; “Kaçakçılığı Önlemek İçin”, *Bugün*, Numara: 213, 11 Mayıs 1941, s. 2.; “Kaçakçılık Takip İşlerinde Yararlılığı Görülenler”, *Cumhuriyet*, Numara: 6018, 11 Mayıs 1945, s. 3.

¹⁷⁰ “Kaçak İkrariyeleri”, *Vatan*, Numara: 375, 9 Eylül 1941, s. 3.

¹⁷¹ “Kaçak Eşya İkrariyeleri Geciktirilmeyecek”, *Son Posta*, Numara: 4896, 25 Mart 1944, s. 3.; “Gümrük Kaçağı Eşya İkrariyeleri”, *Tanin*, Numara: 4454-204, 25 Mart 1944, s. 2.; “Kaçak Eşya İkrariyeleri Çabuk Ödenecek” *Ulus*, 26 Mart 1944, s. 3.

¹⁷² “Gümrük Memurlarına İkrariye”, *Son Posta*, Numara: 4908, 6 Nisan 1944, s. 2.

¹⁷³ “Kaçakçılığın Önüne Geçmek İçin Tedbirler Alınıyor”, *Son Posta*, Numara: 3130, 18 Nisan 1939, s. 4.

hadiseleri neticesinde ele geçirilen malları toplayan bir kaçakçılık müzesinin teşkili öngörülmüştür.¹⁷⁴

Kaçakçılıkta sınır tanınmaması yeni tedbirlerin alımını gerektirmiştir. Örneğin bazı şahısların seyyar satıcı kıyafetinde kaçakçılık yaptıklarının tespit edilmesi üzerine İç işleri Bakanlığı hazırladığı talimatta mahalli satıcılar dışında seyyar satıcılık yapanlardan belge sorulmasını ve bunların dikkatle takip olunmalarını, seyyar esnafın belediyelerce tescil edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁷⁵

1943 yılı sonlarında Güney illerindeki kaçakçılık hadiselerini önleyebilmek için Bakanlar Kurulu tarafından Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın başkanlığında Milli Savunma, İçişleri, Maliye, Gümrük ve İhisarlar Bakanlıkları müsteşarları ile Gümrük Muhafaza Genel Komutanı'ndan oluşan bir komisyon oluşturulmuştur.¹⁷⁶ 1944 yılı başlarında da güney sınırlarında üç seyyar ihtisas mahkemesi kurulması, bu bölgedeki muhafaza memur kadrosuna 600 kişi daha eklenmesi, bazı memuriyetlerin geçici kadrodan daimi ücrete getirilmesi ve bu kadrolara 60 memur daha eklenmesi planlanmıştır.¹⁷⁷

1943 yılı sonları ve 1944 yılı başlarını kapsayan iki aylık zaman zarfında güney sınırları ile sınıra yakın şehirlerde kaçakçılarla mücadele neticesinde silahlı kaçakçılarla 100 çatışmalı, 155 çatışmasız hadise yaşanmıştır. Bu hadiseler esnasında 397 kaçakçı yakalanmıştır.¹⁷⁸ 1945 yılı Nisan ayı içinde Ege kıyıları ile güney sınırlarında gümrük muhafaza teşkilatı ile kaçakçılar arasında 209 hadise gerçekleşmiş ve Nisan ayındaki hadiseler esnasında 254 kaçakçı yakalanmıştır.¹⁷⁹ 1945 yılı Haziran ayında da aynı bölgelerde 129 kaçakçılık hadisesi yaşanmış, bunlardan 35'i silahlı kaçakçılarla çatışmalı, 94'ü ise çatışmasızdır. Hadiseler neticesinde 117 kaçakçı yakalanmıştır.¹⁸⁰

Kaçakçılıkla uğraşanların temin ettikleri kazancın cazibesine kapılmalarından her türlü çareye başvurmaları kaçakçılıkla mücadeleyi sekteye uğratmaktaydı.¹⁸¹ Devlet memurları ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kaynaklı maaş alamadıklarında oluşan açıklarını kapatmak için kaçakçılık gibi kanunsuz işlere eğilim gösterebilmişlerdir.¹⁸² Özellikle gümrük çalışanları rüşvet ve yolsuzluk gibi kanun dışı işlere yeltenmekteydi.¹⁸³ Bir misal vermek gerekirse; ecnebi ülkelerden İstanbul'a gelen ve liman idaresinin Eminönü antrepolarına konan muhtelif ve değerli eşyalardan bazılarının 1943 yılı Haziran ayından başlamak üzere tedrici olarak ortadan kaybolduğu tespit edilmiştir. Gümrük müfettişleri ve zabitanın soruşturması neticesinde üç şahıs hırsızlık yapırlarken suçüstü yakalanmışlardır. Bu şahıslar Ambar Memuru Halit, Ambar Bekçisi Mehmet ve Hamal Talha'dır. Halit ile Mehmet'in evindeki aramalarda 35000 lira değerinde muhtelif eşya ortaya çıkarılmıştır.¹⁸⁴

Francala kaçakçılığının İstanbul'da oldukça yaygınlık kazandığı ve önemli bir sorun haline geldiği anlaşılmaktadır. Sorunun çözümü için francala satışlarının kimlere tahsis olunduğu hakkında hazırlanan beyannameye göre, francalalar sadece belediye ve hükümet

¹⁷⁴ "Kaçakçılıkla Mücadelede İhtisas", *Haber*, Numara: 3127, 4 Kasım 1940, s. 2.

¹⁷⁵ "Kaçakçı Hilesi", *Son Telgraf*, Numara: 1233, 11 Ağustos 1940, s. 2.

¹⁷⁶ "Cenup Vilayetlerde Kaçakçılığı Önlemek İçin", *Vakit*, Numara: 9278, 18 Aralık 1943, s. 4.

¹⁷⁷ "Cenup Vilayetlerinde Kaçakçılıkla Mücadele", *Vakit*, Numara: 9406, 25 Nisan 1944, s. 5.

¹⁷⁸ "Nisan Ayı İçinde Yakalanan Kaçak Eşya ve Kaçakçılar", *Ulus*, 3 Mayıs 1944, s. 1.; "Cenup Hudutlarımızda Kaçakçılıkla Mücadele", *Vakit*, Numara: 9334, 13 Şubat 1944, s. 3.

¹⁷⁹ "Nisan Ayı İçinde Yakalanan Kaçakçılar ve Eşyaları", *Son Posta*, Numara: 5311, 19 Mayıs 1945, s. 7.; "Kaçakçılıkla Savaş", *Vakit*, Numara: 9814, 19 Mayıs 1945, s. 3.

¹⁸⁰ "Sınırlarımızda Yakalanan Kaçakçılar", *Vakit*, Numara: 9875, 18 Temmuz 1945, s. 3.

¹⁸¹ A. E. Toksoy, a.g.m., 13.

¹⁸² O. P. Yapucu, a.g.t., 2006, s.175.

¹⁸³ K. Hamzaoglu, a.g.t., s. 36.

¹⁸⁴ "Gümrüklerdeki Büyük Hırsızlık", *Cumhuriyet*, Numara: 6788, 9 Temmuz 1943, s. 3.

doktorlarından rapor ibraz eden hastalara verilmelidir. Beyannamede francaların belirli fırınlardan alınabileceği, fırınlara francala alabilecek hastaların isimlerinin verileceği belirtilmiştir.¹⁸⁵ Balık kaçakçılığına karşı mücadelede de sahillere kontrol memurları gönderilmiştir.¹⁸⁶

Emniyet kaçakçılık bürosu teşkilatı memurları kimi zaman tüccar kıyafetinde döviz kaçakçılarını aramaya çalışmışlardır. Örneğin böylesi bir yöntemle memurlar, tüccar kıyafetinde alış verişi yaptıkları borsa acentesi sahibi Musevi İsak ile komisyoncusu Hüseyin’i yakalamışlardır.¹⁸⁷

Kaçakçılıkla mücadelede kaçakçılık yaptıkları şüphesi bulunanlar hakkında hemen teyakkuza geçilmeyip şahıslar belirli bir süre takip altına alınır. Örneğin İstanbul Nuruosmaniye’de ikamet eden ve beyaz zehir kaçakçılığı yaptığı tespit olunan Reşid isimli şahıs uzun bir süre gözlenmiştir. Reşid’in evine sık sık bazı şüpheli kadın ve erkeklerin de girip çıkmakta oldukları anlaşıncı emniyet müdürlüğü memurları gerçekleştirdikleri baskınla mühim miktarda eroin ve mahiyeti meçhul bazı tozları ele geçirmişlerdir.¹⁸⁸

Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Suat Hayri Ürgüplü, 1945 Mayıs ayında bütçe görüşmeleri esnasında, kaçakçılıkla mücadele kapsamında kaçak bölgelerindeki muhtarların, kendi bölgelerine giren şüpheli şahısları ve bölgelerindeki kaçakla ilgili şahısları tespit edip bildirmek zorunluluğuna tabi tutulduğunu, bir bölgeye ihtiyacın üzerinde giren maddeler üzerinde sıkı bir araştırma yapıldığını, İstanbul’dan kaçak bölgesine, kaçak bölgesinde çalışan insanların yaptıkları satışların kontrol altına alındığını, evler ve dükkânlardaki şüpheli stokların sıkı takip altında tutulduğunu, sınır köylerinin sürülerinin tespit edilip bu köyler bölgesine giren sürülerin de takip edildiğini, hatta sürülerin belirli bir kilometre kadar o sahaya girmelerinin önlendiğini ifade etmiştir.¹⁸⁹

Kaçakçılık suçuna bulaşanlar kaçakçılık suç türüne göre Milli Korunma Mahkemesine, suçun işlendiği mahallin adliyesine sevk edilirdi. Kaçakçılık suçu soruşturulur, suç işlediği kesinleşenlere muhtelif cezalar verilirdi. Bulgaristan’dan kaçak şeker getiren üç şahsa şekerlerin gümrük vergisinin altı katı ağır para cezası ödemelerine karar verilmesi,¹⁹⁰ tütün kaçakçılığı yapan Zekeriya Ören ile Yakup Gökdemir isimli şahısların Hayrabolu Mahkemesindeki yargılamaları neticesinde altışar ay hapse mahkûm edilmeleri,¹⁹¹ İzmir zeytinyağı tacirlerinden Adem ve Mustafa isimli şahısların kaçak gaz suçundan görülen muhakemeleri neticesinde, Adem’in dört ay beş gün hapis, 166 kuruş para cezası ve iki ay da dükkân kapama cezasına; Mustafa’nın da 75 lira para cezası, 14 gün dükkân kapama ve 45 gün hapis cezasına çarptırılması, Bekir isimindeki suç ortaklarının da bir ay 18 gün hapis, 50 lira para ve bir ay da dükkân kapama cezası alması,¹⁹² evinde kaçak kahve ve kaputbezi ele geçirilen Adana tüccarlarından Naci Kayadelen’e altı ay hapis, altı ay Tatvan’a sürgün ve 100 lira da ağır para cezası verilmesi,¹⁹³ faturasız eşya satmaya teşebbüs suçu ile dokuz tüccarın 200’er lira para cezasına çarptırılmaları¹⁹⁴ verilebilecek ceza örnekleridir.

¹⁸⁵ “Francala Satışları Tanzim Ediliyor”, *Son Telgraf*, Numara: 1539, 18 Haziran 1941, s. 2.

¹⁸⁶ “Kaçak Balıkçılık”, *Son Telgraf*, Numara: 1578, 29 Temmuz 1941, s. 2.

¹⁸⁷ “İki Döviz Kaçakçısı Yakalandı”, *Son Telgraf*, Numara: 1983, 15 Eylül 1942, s. 1-3.

¹⁸⁸ “Eroin Kaçakçılığı Yapan Bir Şebeke Meydana Çıkarıldı”, *Son Posta*, Numara: 3348, 24 Kasım 1939, s. 11.

¹⁸⁹ “Yeni Bütçe Görüşmeleri Sona Eriyor”, *Ulus*, 29 Mayıs 1945, s. 5.

¹⁹⁰ “453 Bin Kilo Kaçak Şeker Müsadere Edildi”, *Haber*, Numara: 3586, 21 Şubat 1942, s. 1.

¹⁹¹ “Trakya’da Kaçakçılık Mücadelesi Artıyor”, *Tasviri Efkar*, Numara: 5218-861, 18 Kasım 1942, s. 2.

¹⁹² “Kısa Haberler”, *Vakit*, Numara: 9220, 18 Ekim 1943, s. 2.

¹⁹³ “Adana’da”, *Son Posta*, Numara: 5045, 21 Ağustos 1944, s. 6.

¹⁹⁴ “Burdur’dan İstanbul’a Kaçak İplik Nasıl Getiriliyor?”, *Son Posta*, Numara: 5239, 8 Mart 1945, s. 1.

4. Kaçak Malların Akıbeti

1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun’a göre kaçakçılığın men ve takibi ile yükümlü olan muhafaza teşkilatına düşen iş, takip veya arama neticesinde ele geçirilen kaçak eşyayı tutulacak zabıt belgesi ile birlikte ve kaçığın cinsine göre ilgili müdahil idareler olan gümrük veya tekel idarelerine sevk ve teslim etmektir.¹⁹⁵ Gümrüklerde biriken sahipsiz ve kaçak durumundaki eşyaların açık artırma ile satılması yoluna gidilirdi. Bu hususta sıklıkla gazetelere ilan verilir. Örneğin İstanbul Gümrükleri Başmüdürlüğü, Sirkeci ve Kuruçeşme antrepoları ile belediye mezat salonunun ilan tahtalarındaki muhtelif cins eşyanın 25, 27, 28, 29/11/1940 günlerinde satış komisyonu tarafından açık artırma ile satışının yapılacağını bildirmiştir.¹⁹⁶ Yine Sirkeci Gümrüğündeki sahipsiz ve kaçak eşyaların 12 Şubat 1941’den 26 Şubat 1941’e kadar satışının devam edeceği ilan edilmiştir.¹⁹⁷ İstanbul Gümrükleri Başmüdürlüğü tarafından 16 Mayıs 1944 tarihinden itibaren cumartesi ve pazar günleri hariç olmak üzere diğer günlerde, Sirkeci Reşadiye Caddesi’ndeki Gümrük Satış Müdürlüğünde bulunan muhtelif kaçak eşyanın satışının yapılacağına dair ilana çıkmıştır.¹⁹⁸ İzmir Gümrükleri Başmüdürlüğü de listesini hazırladığı buğday, deri, demir boru, demir varil, motosiklet gibi eşyaların 2 Eylül 1940 yılında açık artırma ile satılacağını ilan etmiştir.¹⁹⁹

1940 yılı Ekim ayında Gümrük ve İhisarlar Bakanlığı, kaçak eşya, alet ve taşıma vasıtalarının Kızılay’a ve Çocuk Esirgeme Kurumuna verilmesi, satılması veya imha edilmesine dair bir talimatname hazırlamıştır. Talimatnameye göre birikmiş bulunan bu tarz eşyaya üç kişilik bir heyet tarafından navlunu, sigorta masrafları, nakil ücretleri eklenmek suretiyle bir değer biçilecektir. Hazırlanacak listeler Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumuna gönderilecek, listelerin bu kurumlara gönderilme tarihinden itibaren 15 gün içinde eşyaları alıp almayacaklarını bildirmeleri gerekmektedir. Alacaklarsa kurumlar eşyanın takdir olunan kıymetinin %25’ini bir ay içinde yatırmalıdır. Her iki kurum da eşyaları satın almak isterse Gümrük ve İhisarlar Bakanlığı bu iki kurumdan birini takdir ve tespitle serbesttir. Her iki kurumca alınmayan eşyadan kaçakçılığın sürümünü kolaylaştırıcı olanların imha edilmesi, diğerlerinin ise satışa çıkarılması söz konusudur. Satılacak eşya için bir mezat gününün tespiti, eşyanın cinsinin, mezat yerinin ve saatinin gazetelerde ilan edilmesi yolu takip edilirdi. Çabuk bozulur eşya müsaderenin katileşmesi beklenmeksizin derhal satılacaktır. Satılmayacak eşya ise satış heyeti huzurunda yakılmak, dökülmek, denize atılmak, toprak karıştırmak sureti ile imha olunacaktır.²⁰⁰

SONUÇ

Kaçakçılar, II. Dünya Savaşı yılları boyunca belirli bir değer taşıyan her türlü malın kaçak olarak ticaretini yapmış ve bu konuda sınır tanımamışlardır. Dövizden tıbbi eczaya, nakil vasıtasından kumaşa, gıdadan akaryakıt kadar uzanan bir yelpazede kaçak mallar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda döviz kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, bütün kaçakçılığı, kumaş kaçakçılığı, akaryakıt kaçakçılığı, çay ve kahve kaçakçılığı gibi muhtelif kaçakçılık türlerine girilmiştir.

Kaçakçılar, kaçakçılık eylemlerinde tren hatlarını, uluslararası yük ve yolcu taşıyan vapurların yanı sıra diğer birçok ulaşım vasıtalarını kullanmışlardır. Bu vasıtalarda

¹⁹⁵ “Gümrük Muhafaza Başmüdürlüğünün Tavzihi”, *Vatan*, Numara: 604, 12 Haziran 1942, s. 2.

¹⁹⁶ “Gümrüklerdeki Sahipsiz ve Kaçak Eşya Satılıyor”, *Son Posta*, Numara: 3708, 23 Kasım 1940, s. 8.

¹⁹⁷ “Gümrüklerdeki Sahipsiz ve Kaçak Eşyalar Satılıyor”, *Son Telgraf*, Numara: 1414, 14 Şubat 1941, s. 3.

¹⁹⁸ “İstanbul Gümrükleri Başmüdürlüğünden”, *Son Posta*, Numara: 4945, 13 Mayıs 1944, s. 7; “Kaçak Mallar Halka Satılacak”, *Cumhuriyet*, Numara: 7094, 15 Mayıs 1944, s. 2.

¹⁹⁹ “İzmir Gümrükleri Başmüdürlüğünden”, *Halkın Sesi*, Numara: 4074, 28 Ağustos 1940, s. 2.

²⁰⁰ “Yakalanan Kaçak Eşya Hakkında Yapılacak Muamele Tespit Olundu”, *Ulus*, 16 Ekim 1940, s. 2.; “Kaçak Eşya Hakkında Yapılacak Muamele Tespit Olundu”, *Vakit*, Numara: 8181, 18 Ekim 1940, s. 2.

oluşturdukları gizli bölmelere kaçak mallarını yerleştirmişlerdir. Gizli bölmeler dışında yanlarındaki bavullarına, vücutlarının farklı kısımlarına kaçak mal saklayarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Denetimlerden geçebilmenin bir yöntemi olarak sahte beyannameler düzenleme yoluna gidilmiştir. Diğer taraftan Balkan ülkelerinden Türkiye’ye gelen göçmenlerin getirdiği eşyadan gümrük resmi alınmaması suistimal edilerek kaçakçılık faaliyetlerine girişilmiştir. Kaçakçılık merkezi ya da kaçak malların toplanıp ticaretinin yapıldığı yer olarak İstanbul başı çekmiştir.

Kaçakçıların eylemini kimi zaman kendileri ile işbirliği yaparak menfaat teminine yeltenen memurlar kolaylaştırmıştır. Nitekim memurlar, sahte beyannameleri görmezden gelme, rüşvet alma, kâra ortak olma tutumu sergileyebilmişlerdir. Bu tutumları ile memurlar kendilerini devlet nezdinde zor durumlara düşürmüşlerdir.

Devleti rahatsız eden ve uğraştıran bir olgu olarak kaçakçılıktaki mühim bir rahatsızlık yaşanan çatışmalarda ölüm ve yaralama hadiselerinin yaşanmasıdır. Mücadelede yetkililer, kaçakçılarla sıklıkla silahlı çatışmaya girmek zorunda kalmışlardır. Güney sınırlarında vazifeli Gümrük Muhafaza Komutanlığına bağlı memurların, jandarmanın ve diğer kolluk güçlerinin kaçakçılarla çatışması neticesinde iki taraftan da yaralama olmuş ve can kaybı yaşanmıştır.

Kaçakçılık eylemi ile milli servet ağır bir darbe aldığından ve kamu düzeni büyük zarar gördüğünden vazife başındaki hükümetler, İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca kaçakçılığa karşı muhtelif ve sıkı tedbirler alarak kaçakçılığın önüne geçme çabası vermiştir. 1918 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun’u çıkarmak, koşullara ve ihtiyaca göre kanun layihaları düzenleyerek mezkûr kanunda değişikliklere gitmek, Gümrük Muhafaza Teşkilatına askeri bir mahiyet kazandırmak, istihbarat birimleri oluşturmak, gerek memurlara gerekse halktan kimselere katkılarına göre ikramiye dağıtmak, sık sık teftiş ve kontrollerde bulunmak, para, sürgün ve hapis cezaları ile caydırıcılığı arttırmak kaçakçılıkla mücadeledeki çabaların ürünü olmuştur. Bu süreçte alınan tedbirlerle kaçakçılık hadiseleri azalmışsa da tam olarak önlenememiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Anadolu

Bugün

Cumhuriyet

Haber

Halkın Sesi

İkdam (Sabah Postası)

Kurun

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Tanin

Tasviri Efkâr

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Asır

Yenigün (Antakya)

Yeni Sabah

Tetkik Eserler

Aktaş, Batuhan, “Gümrük İşlemlerine Tabi Tutmadan Ülkeye Eşya Sokma Suçu Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 121, 2015, s. 111-156.

Alyot, Halim, *Türkiye’de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1947.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt: 1-2, 1914-1995)*, Alkım Yayınları, İstanbul 1999.

Bayraklı, Hasan Hüseyin, “4369 Sayılı Kanunla Yapılan Düzenlemeden Sonra Kaçakçılık Suçları ve Cezaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 1999, s. 141-162.

Borlat, Barış, “Cumhuriyet Dönemi Tütün ve Sigara Kaçakçılığı Bağlamında Suriye Sınır Güvenliğine Bakış (1923-1940)”, *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı 2, 2019, s. 357-376.

Hamzaoglu, Kubilay, *Trabzon Vilayeti’nde Kaçakçılık (1855-1908)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019.

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, erişim tarihi: 14.08.2022.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc011/kanuntbmmc011/kanuntbmmc01101918.pdf, erişim tarihi: 31.08.2022.

Sariay, Erciment, “Ankara Vilayetinde Yolsuzluk ve Kaçakçılık Üzerine Bazı Tespitler (1908-1918)”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2020, s. 411-440.

TBMM ALBÜMÜ 1920-2010, 1. Cilt: 1920-1950 (Edit. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

TBMM ALBÜMÜ 1920-2010, 4. Cilt: 1960-1983 (Edit. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Türk Dil Kurumu (TDK), *Türkçe Sözlük*, Hazırlayan: Şükrü Haluk Akalın, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Tekir, Süleyman, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma, Kuruluş Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

Togral, Özge, *19. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Kaçakçılık*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Türkçe Sözlük, Hazırlayan: Şükrü Haluk Akalın ve diğerleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Yapucu, Olcay Pullukçuoğlu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik İdari, Kültürel Durum)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

EKLER

Ek 1: (Haber, 4 Kasım 1940, s. 2)

Ek 2: (Son Telgraf 8 Şubat 1940, s. 1)

Ek 3: (Son Telgraf, 21 Mart 1942, s. 2)

Ek 4: (Ulus, 30 Ocak 1944, s. 2)

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TBMM'DE ADALET HİZMETLERİ ÜZERİNE YAPILAN TARTIŞMALAR

*The Reflection Of Services About Justice To The Daily Life In Democrat
Party Period*

Mehmet Evsile

Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: mevsile@amasya.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1853-8776

Near East Historical Review

12/4, October / Ekim 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 13.09.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 16.10.2022
Pages - Sayfa : 497 - 506

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.64578>

Citation - Atıf: Mehmet Evsile, “Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Adalet Hizmetleri Üzerine Yapılan Tartışmalar”, *Near East Historical Review*, 12/4, October, 2022, pp. 497 – 506.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TBMM'DE ADALET HİZMETLERİ ÜZERİNE YAPILAN TARTIŞMALAR

*The Reflection Of Services About Justice To The Daily Life In Democrat
Party Period*

Mehmet Evsile

Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: mevsile@amasya.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1853-8776

Öz

Demokrat Parti'nin iktidara gelmeden önce şikâyetçi olduğu konulardan biri, adalet hizmetlerinin kısa sürede tamamlanmaması olmuştur. Bunun için hükümet programlarında bazı kanunî düzenlemeler yapılacağı ifade edilmiştir. Demokrat Parti iktidarı döneminde adalet sistemi üzerinde bazı tartışmalar yapılmıştır. Mahkemelerin sayısı ve çalışma sistemleri, hakimlik teminatı, cezaevlerinin durumu, mahkûmların sıkıntıları ve kadastro faaliyetleri ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bu problemler, Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar devam etmiştir. Hatta bir kısmına çözüm bulunamadığı görülmüştür. Bu makalemizde, basılı eserlerdeki bilgilerin yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarından elde ettiğimiz bilgilerle adalet hizmetleri konusundaki gelişmeleri ortaya koyarak literatüre katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Adalet Sistemi, Mahkemeler, Hakim Teminatı, Cezaevleri, Kadastro Faaliyetleri.

Abstract

One of the subjects that the Democrat Party complained about before they came on power was that the services on justice could not be completed in a desired time. They expressed that they would make some legal regulations in their government program. There made some discussions on justice system during the Democrat Party period. Some regulations were realised such as the number of the courts and their practise systems, warrant of the judges, the conditions of the prisons, the problems of the prisoners and cadastral activities. However, these problems continued till the end of the Democrat Party political power. They could not find any solutions about some of these problems. In this study, a contribution was made to the literature by describing the developments realised on the services on justice through the knowledge obtained from the records of Turkish Grand Assembly and published articles.

Keywords: Democrat Party, Justice System, Courts, Warrant for Judge, Prisons, Cadastral Activities.

Giriş

Adaletin kısa sürede tecelli etmesi ve vatandaşların kolay ve ucuz bir şekilde adalete ulaşması, Demokrat Parti'nin iktidara gelmeden önce şikâyetçi olduğu bir konudur. İktidar olduktan sonra, hükümet programlarında adalet konusuna önemli bir yer verilmiş ve iddialı

cümlelerle ifade edilmiştir. 29 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan Birinci Menderes Hükümeti'nin programında,

“Adalet işlerinin yürütülmesinde başlıca esas, teminatlı bir adalet sağlanmasıdır. İnsan ana haklarının ve hürriyetlerinin tam korunabilmesi, adaletin yerine getirilmesi, sür'at, intizam ve sadelik bulunmasına bağlıdır. Bu maksadın temini için adalet cihazlarının kuruluşunu belirtecek, esaslı hükümlere ihtiyaç vardır. Bu bakımdan, mahkemelerimiz teşkilât sistemini tespit edecek bir kuruluş kanunu hazırlamak kararındayız. Bu kanunun dayanacağı prensipler, adalette genel vicdanı tatmin edebilecek sür'at ve verimlilikte olacaktır.” ve *“Yargıçlarımızın anayasadan aldıkları teminat hakkıyla gerçekleştirilecek hükümler tesis etmesinin zarureti inaniyoruz. Bunun için yargıcın hukukî durumunu tayin eden Hakimler Kanunu hükümleri yeni baştan gözden geçirerek kendilerine sağlanması zarurî teminat tesis olunacaktır.”* sözleriyle iddialı vaatlerde bulunulmuştur.¹

30 Mart 1951 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan İkinci Menderes Hükümeti'nin programında hakim teminatını genişletecek kanunî düzenlemeler ve avukatlık kanunu üzerinde çalışıldığı ifade edilmiştir.²

17 Mart 1954 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan Üçüncü Menderes Hükümeti'nin programında, adalet cihazının vazifesini tam olarak yapmasının demokrasinin tekemmül ettirilmesinde önemli bir esas olduğu hususu vurgulanmıştır.³

1. Adalet Sistemi Hakkında Yapılan Tartışmalar

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarından itibaren adalet hizmetlerinin vatandaşlara ulaştırılmasında yaşanan sıkıntıların ortadan kaldırılması talepleri görülmektedir. Kaza merkezlerinden uzak olan bucaklarda ve buralara bağlı köylerde yaşayan vatandaşların kaza merkezlerine ulaşmalarında yaşanan sıkıntılar, adalet hizmetlerinden istifade etmelerine engel teşkil etmektedir. Bu sıkıntıları aşarak mahkemelere müracaat eden vatandaşların bir kısmının davalarını kazansalar bile davaya sebep olan şeyleri ortadan kaldıramadıkları bilinmektedir. Çünkü mahkeme masrafları çok yüksek olduğu için meselâ bir arazi davasını kazansa bile, elde ettiği toprağın değeri mahkeme masraflarından daha düşük olduğu için herhangi bir menfaat temin edemediği gibi hususlardan şikâyet edilmektedir.⁴

Takip eden yıllarda 50-60 civarındaki bucakta mahkemelerin kurulmuş olması, uzak köylerde yaşayan vatandaşların kaza merkezlerine gitmeden işlerini halletmek imkânı sağlamakla köylere adaletin gitmeye başladığı, bunun da memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir.⁵

Özellikle bucaklarda mahkemelerin tesisinde en önemli problemin mahkeme binası tahsisinde yaşandığı görülmektedir. 1952 yılında Adalet Bakanı Rükneddin NASUHİOĞLU, bu problemin çözümü için bazı Halkevi binalarının mahkemelere tahsis edildiğini açıklamıştır.⁶ Adalet hizmetlerinin finansmanında da bazı sıkıntılar yaşanmıştır. 1952 yılında ödenek olmadığı için savcılarının özellikle cürmümeşhut incelemelerine gitmekte zorlandıkları dile getirilmiştir.⁷ Davaların çok uzaması konusu da bazı şikâyetlere konu olmuştur. Hakimlerin ellerinde çok sayıda dosya bulunduğu, bazen ilgili dosyayı okumadan duruşmalara çıktıkları, hazırlıklı olmadıkları için davaları ileri tarihlere attıkları, bunun sonucunda adaletin tesisinde gecikmeler

¹ Hükümetler ve Programları I, s. 163.

² a.g.e., s.171.

³ a.g.e., s.186.

⁴ Nurettin Ertürk (Sivas); 22.02.1951, TBMM, TBMM TD (9.Dönem), Cilt: 5, s. 480-481.

⁵ Sabri Erduran (Erzurum); 21.02.1952, TBMM, TBMM TD (9.Dönem), Cilt: 13, s. 24.

⁶ Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne); 24.02.1952, TBMM, TBMM TD (9.Dönem), Cilt: 13, s. 683.

⁷ Ahmet Başbüyük (Çorum); 21.02.1953, TBMM, TBMM TD (9.Dönem), Cilt: 20, s. 688.

yaşandığı ifade edilmiştir.⁸ Hele hele boşanma davalarının 12 yıla kadar uzadığı örnekler görülmüştür.⁹

Adalet sisteminin problemleri, 1954 yılında 14 madde halinde şöyle sıralanmıştır:¹⁰

1-Ülkede hırsızlık olaylarının önlenmesi gerekir. Bunun için hırsızlık suçlarına şiddetli cezalar uygulanmalıdır.

2-Boşanma davaları en fazla üç ayda sonuçlandırılmalıdır. Aksi halde yuvalar bozulmakta ve vatandaşlar sıkıntı çekmektedirler.

3-Metres yaşantısına son verilmeli, metres hayatı yaşayanlar devlet hizmetinden çıkarılmalıdır.

4-Hukuk davaları en kısa zamanda sonuçlandırılmalıdır. Davalar uzadıkça vatandaşlar yorulmaktadırlar.

5-Mahkûmların yol yapımında çalıştırılmaları usûlü kaldırılmalıdır.

6-Temyize gönderilen davalar 3 ilâ 6 ay arasında mutlaka sonuçlandırılmalıdır.

7- İki üç avukat olan yerlerde başkâtiplere de avukatlık hakkı verilmelidir.

8-İcra takip işlemleri hızlandırılmalıdır.

9-İlk tahkikat savcılıklar tarafından yapılmalı, böylece mahkemeler hızlandırılmalıdır.

10-Sorgu hakimlerinin yaptığı işin mahkemelerde pek işe yaramadığı görülmektedir. Bunun yerine ilk ifadelerin savcılar tarafından alınıp, mahkemelere intikal ettirileceği bir uygulamaya geçilmelidir.

11-Vatandaşlara verilen duruşma saatlerine uyulmalı, çok fazla geciktirilmemelidir.

12-Şehir merkezlerine uzak yerlerden ve köylerden gelen vatandaşların mahkemelerinin öne alınması daha uygun olur.

13-Adalet bakanlarının uygun zamanlarda mahkeme salonlarını dolaşarak davaların demokrasiye uygun bir şekilde yürütülüp yürütülmediğini kontrol etmeleri gerekir. Böyle bir uygulama, 50-100 teftişe bedel olacağı gibi halkın adalete ve hükümete olan sevgi ve güvenini artıracaktır.

14-Hakim teminatının sağlanması için hakimlerin halk tarafından seçilmesi sağlanmalıdır.

Demokrat Parti iktidarının ortalarına doğru adalet kavramının diğer kavramlarla ilişkileri de ifade edilmeye başlanmıştır. Bunların ilkinde demokrasinin adaletle kökleşeceği ifade edilmiştir.¹¹ İkincisinde bir ülkede hürriyet ortamının adaletle kurulacağı, adalet olmadan hiçbir şeyin olamayacağı vurgulanmıştır.¹² Diğer bir konuşmada da tabiatıta mevcut olan eşitsizliğin adaletle ortadan kaldırılacağı dile getirilmiştir.¹³ Kırşehir milletvekili Osman BÖLÜKBAŞI, adaletin siyasî kin ve ihtirasların bir tatmin vasıtası olmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu adına konuşan Urfa milletvekili Atalay AKAN, adaletin, kuvveti elinde tutan iktidara karşı muhalefeti koruması; vatandaşın siyasî hak

⁸ Kâzım Arar (Çankırı); 22.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 20, s. 717.

⁹ Sinan Tekelioğlu (Seyhan); 22.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 5, s. 482.

¹⁰ Ali Fahri İşler (Balıkesir); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 700-701.

¹¹ Niyazi Ünal Alıcı (Yozgat); 24.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 13, s. 666.

¹² Ali Fahri İşler (Balıkesir); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 700.

¹³ Halil Özyörük (Konya); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 17, s. 704.

¹⁴ Osman Bölükbaşı (Kırşehir); 21.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 2, s. 308.

ve hürriyetlerini teminat altına alması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵ Nihayet 1959 yılında adaletin rejimi, yani demokrasiyi koruyacak şekilde uygulanması; ancak demokrasilerde adaletin tam anlamıyla tecelli edeceği ifade edilmiştir.¹⁶

2. Mahkemeler

Demokrat Parti iktidarı döneminde ihtiyaç duyulan yerlerde yeni mahkemeler açılmıştır. Adalet Bakanı Osman Şevki ÇİÇEKDAĞ, 1954 yılında yaptığı bir konuşmada, iktidarda oldukları 3,5 yıl içerisinde açılan mahkemeler hakkında şu bilgileri vermiştir:¹⁷ 13 ağır ceza mahkemesi kurulmuş, 32 yerdeki tek hakimli mahkemeler çift hakimli mahkeme haline getirilmiş, 10 yerde yeniden asliye hukuk mahkemesi, 2 yerde yeniden asliye ceza mahkemesi, 15 yerde hukuk mahkemesi, 8 yerde sulh ceza mahkemesi kurulmuş ve 83 yerde bulunan sulh hukuk mahkemesi de asliye mahkemesi haline getirilmiştir. Bunlardan başka yeni ihdas edilen 26 kazada asliye mahkemesi kurulmuş, 108 nahiye sulh hakimliği ihdas edilmiştir. 23 yerde geçici toprak tevzi mahkemesi kurulmuştur. 23 tane de iş mahkemesi kurulmuştur.

1950-1951 yıllarında mahkemelerin iş yükü hakkında da şu bilgiler paylaşılmıştır:¹⁸ 1950 yılında mahkemelerin iş adedinin 1.274.163'e, adalet dairelerindeki iş adedinin 971.144'e yükseldiği, mahkemelerin 360.289 ve adalet dairelerinin de 327.146 işi gelecek yıla devretmek zorunda kaldığı; 1950 yılında Yargıtay'a gelen iş 123.547, çıkarılan iş ise 111.276'dır. 1951 yılının ilk 11 ayı içinde gelen işin 122.409, çıkarılan işin de 105.724 olduğu görülmektedir. 1959 yılına gelindiği zaman mahkemelerde dosya sayısının 2 milyonu aştığı görülmüştür.¹⁹ Demokrat Parti iktidarının sonuna doğru gelindiği halde davaların yüzde 60'ının arazi ihtilâfından,²⁰ önemli bir kısmının da gayrimenkul ihtilâflarından açıldığı tespit edilmiştir.²¹

Demokrat Parti iktidarı döneminde mahkemelerin birleştirilmesi ve yeni üst derece mahkemelerin kurulması talepleri de ısrarlı bir şekilde dile getirilmiştir. Askerî mahkemelerin sivil mahkemelerle birleştirilmesi talepleri üç defa Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Emir komuta ve mutlak itaat esasına dayanan askerlik ile istiklâl ve serbestliği dayanması gereken hakimliğin, aynı şahısta birleşmesinin imkânsız olduğuna dikkat çekilerek, askerî mahkemelerin sivil mahkemelerle birleştirilmesi için bir kanun çıkarılması teklif edilmiştir.²² Bundan bir yıl sonra "askerî mahkemelerin kaldırılarak bütün mahkemelerde davaların tesirden azade olarak görülmesi, adaletin selâmeti bakımından faydalı ve hayırlı" olacağı kanaati dile getirilmiştir.²³ Son olarak 1954 yılında konu gündeme getirilmiş ve idarî ve askerî mahkemelerin genel mahkemelerle birleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁴

Kanunların anayasaya uygun olup olmadığını kontrol edecek bir "Anayasa Mahkemesi" ihtiyacı dile getirilmiştir. 1954 yılında bu talep, şu sözlerle ifade edilmiştir:²⁵

"Anayasanın tanıdığı hak ve hürriyetlerin bir kanun ile ihlâl edildiği kanaatinde olan vatandaşa bir mercie başvurma hakkını tanımak ve o mercie de bu müracaati inceleme ve hükme bağlama yetkisini, yani Anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanun hükmünün Anayasaya uygun olup olmadığını tesbit etme yetkisi vermek lâzımdır."

¹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Atalay Akan (Urfa); 24.02.1958, TBMM, TBMM ZC, (11.Dönem), Cilt:2, s.495.

¹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Adil Sağiroğlu (Erzincan); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC, (11.Dönem), Cilt: 7, s. 680.

¹⁷ Adliye Vekili Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara); 23.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9.Dönem), Cilt: 28, s.710.

¹⁸ Hürriyet Partisi Grubu Adına Zihni Betil (Tokat); 24.02.1952, TBMM, TBMM TD (9.Dönem), Cilt: 13, s. 647.

¹⁹ Cevat Ülkü (Aydın); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11.Dönem), Cilt: 7, s. 685.

²⁰ Arslan Bora (Tunceli); 24.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11.Dönem), Cilt: 2, s. 480.

²¹ Halim Ateşalp (Sivas); 24.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11.Dönem), Cilt: 7, s. 672.

²² Müfit Erkuymcu (Balıkesir); 23.02.1951, TBMM, TBMM TD (9.Dönem), Cilt: 5, s. 551.

²³ Mehmet Özbey (Burdur); 24.02.1952, TBMM, TBMM TD (9.Dönem), Cilt: 13, s. 659.

²⁴ Abbas Çetin (Kars); 23.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9.Dönem), Cilt: 28, s. 700.

²⁵ Zihni Betil (Tokat); 23.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9.Dönem), Cilt: 28, s. 698.

Bu taleplere Adalet Bakanı da katılmış ve bir Anayasa Mahkemesi kurulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.²⁶ Ancak Türkiye'de Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası ile kurulacaktır.

Anayasa Mahkemesi taleplerinden sonra 1959 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne giriş talepleri de dikkat çekmiştir. 28 Şubat 1959 tarihli oturumda bu talep, "... henüz katılmadığımız İnsan Hakları mahkemesi vardır. Bilhassa bu mahkemeye inkılâplarımız bakımından bazı rezervlerle katılmamız icap etmektedir. Fertlerin mahkemeye müracaat hakkını tanıma bakımından bunun üzerinde durulmasını bilhassa temenni ederiz" sözleriyle ifade edilmiştir.²⁷ Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin denetim sürecine bireysel başvuru hakkını 1987'de ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin zorunlu yargı yetkisini 1990'da kabul edecektir.²⁸

Bunlardan başka ihtiyaç duyulan yerlerde seyyar mahkemeler,²⁹ ağır ceza mahkemeleri mıntıklarında çocuk mahkemeleri kurulması teklif edilmiştir.³⁰ Yeni çıkartılan Harç Tarifesi kanunu ile mahkeme harçlarının çok yükseldiği; bunların vatandaşların ödeme kudretine göre yeniden düzenlenmesi gerektiği hususu da dile getirilmiştir.³¹

3. Hakimler ve Hakim Teminatı

1952 yılında adalet teşkilâtında 2454 hakim ve cumhuriyet savcısı bulunduğu tespit edilmiştir.³² 1953 yılında bu rakam 3000'e yaklaşmış (227'si boş),³³ 1954 yılında 3294,³⁴ 1956 yılında 3424³⁵ ve 1960 yılında 3070 olmuştur.³⁶ 1951 yılında 470 de mübaşirin görev yaptığı ifade edilmiştir.³⁷

1951 yılı itibarıyla üçüncü sınıf hakim maaşı 50, 60, 70 lira, ikinci sınıf hakim maaşı 80, 90 lira, birinci sınıf hakim maaşı da 90 lira olarak tespit edilmiştir.³⁸ Bununla birlikte 1956 yılında hakimlerin maaşlarının yeterli olmadığı hakkında şikâyetler dile getirilmiştir.³⁹ 1953 yılında zabıt kâtabi maaşının 25 lira, gardiyan maaşının da 50 lira olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰

Hakim teminatı ve yargı bağımsızlığı konusu 1951 yılından 1960 yılına kadar 13 defa Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Bunların ilkinde, daha Demokrat Parti iktidara gelmeden önce Halil ÖZYÖRÜK tarafından hazırlanan bir raporda hakim teminatı hususundaki eksiklikler özetle şu şekilde ifade edilmiştir:⁴¹

²⁶ Adliye Vekili Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 713.

²⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Kasım Gülek (Adana); 28.02.1959, TBMM, *TBMM ZC, (11.Dönem)*, Cilt: 7, s. 1359.

²⁸ *T.C. Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası*.

²⁹ Fahri Köşkeroglu (Niğde); 24.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 13, s. 651-652.

³⁰ Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 708.

³¹ Türkiye Köylü Partisi Meclis Grubu Adına Kâzım Arar (Çankırı); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC, (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 721.

³² Hürriyet Partisi Grubu Adına Zihni Betil (Tokat); 24.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 13, s. 650.

³³ Abbas Çetin (Kars); 21.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 20, s. 684.

³⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Mehmet Kartal (Malatya 22.02.1955, TBMM, *TBMM ZC, (10.Dönem)*, Cilt: 5, s. 467.

³⁵ Mustafa Kemâl Biberoglu (Çorum); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 17, s. 728.

³⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Atalay Akan (Urfa); 24.02.1958, TBMM, *TBMM ZC, (11.Dönem)*, Cilt: 2, s. 495.

³⁷ Kemâl Yörükoglu (Gümüşhane); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 5, s. 476.

³⁸ Adalet Bakanı Halil Özyörük (İzmir); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 5, s. 498.

³⁹ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Ahmet Hamdi Sancar (Denizli); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC, (10.Dönem)*, Cilt: 10, s. 640.

⁴⁰ Ahmet Başbüyük (Çorum); 21.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 20, s. 689.

⁴¹ Osman Bölükbaşı (Kırşehir); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 5, s. 461-462.

“Bugünkü mevzuat çerçevesinde hakimlerin teminatları, mülkiye memurlarından farklı değildir. Hakimlerin terfi, nakil ve cezalandırılmalarında ve kademli hakimlerin Yargıtay’a seçilmelerinde Adalet bakanına geniş yetkiler tanınmıştır. Yeni çıkartılan Emeklilik Kanunu’na göre 55 yaşını doldurmuş ve 30 yıl hizmeti olan hakimler, Adalet Bakanı’nın tasarrufu ile emekliye sevk edilebilmektedirler. İl İdaresi Kanunu, valilere, hakimler ve savcılar üzerinde bazı yetkiler vermiştir ki bu uygulamalar, idare ve adliyenin birbiri karşısındaki istiklâl prensibine aykırıdır. Mevcut durumda hakimlerin teminat altında oldukları ve tarafsız davranacakları konusunda ümitli olmak mümkün değildir.”

1952 yılında konu, iki oturumda gündeme gelmiş, birincisinde, hakimlerin değil mahkemelerin müstakil oldukları dile getirilirken⁴²; diğerinde hakim teminatının asıl olduğu, bunun hakimlerin şahsî teminatı için değil, adaletin teessüsü için gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁴³

1954 yılında Adalet Bakanı’nın bir yıl önceki açıklamaları eleştirilmiştir. Buna göre Adalet Bakanlığı’nın istediği hakimi, rızası alınmaksızın müfettişliğe alması, istediği hakimi rızası alınmaksızın bakanlık dairelerine alması, mümtazen terfi etmiş bir hakimi rızasına bakılmaksızın savcılığa alması, birinci sınıf bir hakimi rızasına bakılmadan temyize alması ve maaşı 60’tan aşağı olan bir hakimi istediği yere nakledebilme yetkilerinin hakim teminatına aykırı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴

1956 yılından itibaren hakimler üzerindeki siyasî etkilerin hakim teminatına aykırı olduğu hususu dile getirilmiş ve Adalet Bakanı’nın hakimlerin kaderlerinde mutlak surette rol oynamasının sakıncalarından bahsedilmiştir.⁴⁵

21 Haziran 1954 tarihinde kabul edilen 6422 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun” un⁴⁶ ilgili maddelerine göre 25 yılını doldurmuş bir hakimin, Adalet Bakanlığı tarafından makul bir sebep gösterilmeksizin emekli edilebileceği hükmü, hakim teminatına uyulmaması şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁷

Muhalefet partileri mensuplarını, yargılandıkları davalardan tahliye eden hakimlerin Başbakan ve Adalet Bakanı tarafından eleştirilmeleri ve üzerlerinde siyasî baskı kurmaya çalışmaları da hakim teminatına aykırı olan örnekler olarak gösterilmiştir.⁴⁸

Bunlardan başka hakim teminatı ve yargı bağımsızlığının tam olarak uygulanabilmesi için siyasî hak ve hürriyetlerin teminata bağlanması, geçim kaygısı içinde olan hakimlerin durumlarının düzeltilmesi ve refah seviyelerinin artırılmasa, tayin ve nakillerinin uygun bir şekilde sokulması talep edilmiştir.⁴⁹ Bununla birlikte Demokrat Parti iktidarının son senesi olan 1960’ta da “görülen lüzum üzerine” gibi şahsî tasarruflarla tecrübeli hakimlerin emekli edilerek mahkemelerinin istiklâlinin ve hakim teminatının ihlâl edildiği uygulamalar eleştirilmiştir.⁵⁰

Kadrosuzluk yüzünden hakimlerin terfilerinde de bazı aksamalar yaşanmıştır. Nitekim 1954 yılında 300 hakimin terfi edemediği görülmektedir.⁵¹ 1955 yılında 210 hakim kadrosunun

⁴² Sinan Tekelioğlu (Seyhan); 21.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 13, s. 427.

⁴³ Osman Bölükbaşı (Kırşehir); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:5, s. 461-462.

⁴⁴ Kâzım Arar (Çankırı); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 693.

⁴⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Mehmet Kartal (Malatya); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 10, s. 637.

⁴⁶ *T.C. Resmî Gazete*, 25 Haziran 1954, Sayı: 8738, s. 9702.

⁴⁷ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Tahir Taşer (Kırşehir); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 17, s. 698-699.

⁴⁸ Sırrı Atalay (Kars); 21.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 2, s. 285-288.

⁴⁹ 24.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 2, s. 500-502 ve 504-505.

⁵⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Hasan Fehmi Evliya (Maraş); 24.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 12, s. 387.

⁵¹ Müfit Erkuymcu (Balıkesir); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 704.

boş olduğu ifade edilmiştir.⁵² Maaşlarının yetersizliği yüzünden bazı hakimlerin avukatlığa geçtikleri görülmüş ve bu işin önüne geçilmesi istenmiştir.⁵³

Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerin dışındaki yerlerde çalışan adalet mensuplarının liseden mezun olan çocuklarının üniversite okuyamadıkları, bunun için büyük şehirlere atanma talepleri de görülmüştür.⁵⁴ Bu sıkıntıları önlemek için adalet mensuplarının atamalarında rotasyon usulüne geçilmesi talep edilmiştir.⁵⁵

4. Cezaevleri

Demokrat Parti iktidara geldiği zaman ülke çapında toplam 499 cezaevi bulunmaktadır. Bunların tamamı müstakil binalar olmayıp; adliye binası, karakol, hastahane, medrese, kilise ve ahır gibi 33 çeşit binada hizmet vermektedir. Bu binalardan 55 tanesi sıhhat ve inzibat şartlarını taşımakta; 444 tanesinin ise bu şartları taşımadığı anlaşılmaktadır. 305 binanın ise kira ile tutulduğu tespit edilmiştir.⁵⁶

1954 yılında toplam 643 cezaevi olduğu, bunların 149 tanesinin son üç yılda yapıldığı Adalet Bakanı tarafından açıklanmıştır.⁵⁷ Yeni yapılan cezaevi sayısının 1956 yılı sonuna kadar 200'e,⁵⁸ 1959 yılına kadar 282'ye ulaştığı görülmektedir.⁵⁹

Cezaevlerinde vereme yakalanan hastaların mümkün olduğu kadar verem hastahanelerinde tedavi edildiği⁶⁰; cezaevlerinde mahkûmlara vaizler tarafından kaçakçılığın önlenmesi ve ormanların korunması hakkında dinî nasihatler verildiği gibi bilgiler de paylaşılmıştır.⁶¹

5. Mahkûmlar

14 Temmuz 1950 tarihinde "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun" unun çıkartılması, 15 Mayıs 1950 tarihinden önce işlenmiş olan pek çok suçu af ve tenzil ederek, iktidarın yeni bir başlangıç yapması şeklinde yorumlanmıştır.⁶²

Hükümlü adedinin 1950 yılındaki af kanununun çıkmasından önce 33.414 olduğu, af kanunu ile 17.199 hükümlünün salıverilmesinden sonra 16.215 hükümlü kalmıştır.⁶³ 1956 yılında mahkûm sayısının 41.000; cezaevlerinin istiaabının ise 27.000 olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴

1950 yılındaki genel afla eski usûl cezaevlerinden serbest bırakılan suçluların yüzde 92'sinin geri gelmesine karşılık, ıslah gayesine göre plânlanmış modern cezaevlerinden tahliye olanlardan tekrar suç işleyip geri dönenlerin ise yüzde 2 oranında olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵

⁵² Müfit Erkuymcu (Bursa); 22.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 5, s. 487.

⁵³ Abdullah Aytemiz (Maraş); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 10, s. 641.

⁵⁴ Ahmet Gürkan (Tokat); 24.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 13, s. 653.

⁵⁵ Abbas Çetin (Kars); 21.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 20, s. 684.

⁵⁶ Muhlis Tümay (Manisa); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 5, s. 475.

⁵⁷ Adliye Vekili Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 711-712.

⁵⁸ Adliye Vekili Hüseyin Avni Göktürk (Niğde); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 17, s. 722.

⁵⁹ Adliye Vekili Esat Budakoğlu (Balıkesir); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 7, s. 691.

⁶⁰ Adliye Vekili Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara); 23.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt: 28, s. 714.

⁶¹ Muzaffer Kuşakçioğlu (Kastamonu); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 17, s. 661.

⁶² Cahide Sınmaz Sönmez; "Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı: 20, 2012, s. 111.

⁶³ Muhlis Tümay (Manisa); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 5, s. 475.

⁶⁴ Enver Karan (Antalya); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 10, s. 643.

⁶⁵ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Mehmet Mahmudoğlu (Kırşehir); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 10, s. 630.

Veremli mahkûmlar için 200 yataklı bir verem hastahanesi açılarak tedavileri burada yapılmıştır.⁶⁶ Cezaevlerine radyo koymak suretiyle mahkûmların eğitim çalışmalarına katkı sağlanmıştır.⁶⁷

Mahkûmların gıdalarının yetersiz olduğu eleştirilmiştir. 1958 yılında mahkûm başına 750 gram ekmek ve 35 kuruşluk gıda maddesi ayrıldığı halde 1959 yılında 750 gram ekmek ve 53 kuruşluk gıda maddesi ödeneği verilmiş olmasına rağmen bu miktarın yetersiz olduğu, bir mahkûmun alması gereken 2400 kaloriye karşılık olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁸

Çocuk suçluların infaz usullerinin iyileştirilmesi⁶⁹, suçlu çocukların korunması için tedbirler alınması⁷⁰ ve 15 yaşını bitirmemiş çocukların cezaevlerinde değil de ıslah evlerinde tutulmaları talepleri de dikkat çekmektedir.⁷¹

Basın mensupları hakkında yapılan adli işlemler şöyledir: 17 Mart 1954'ten 14 Mayıs 1958'e kadar 5680 ve 6334 sayılı kanunlara göre toplam 1161 takibat başlatılmıştır. Bunun 402'si hakkında takipsizlik kararı verilmiş, 759'u için amme davası açılmış, bu davalardan 366'sı beraatle sonuçlanmıştır. 101 dava düşmüştür. 11 kişi hakkında duruşma muvakkaten tatil edilmiştir. 238 kişi hakkında ise mahkûmiyet kararı verilmiştir.⁷²

6. Kadastro Faaliyetleri

Kadastro, ziraî iş verimini artırmada ve ziraate yarayan arazinin çoğaltılması hususunda en mühim bir unsurdur. Bunun dışında imar ve iskânın da şartıdır. Bayındırlık ve sulama işleri için lüzumlu; askerî hizmetler bakımından da önemli bir konudur.⁷³

1925 tarih ve 658 sayılı "Kadastro Kanunu"nun yürürlüğe girmesinin ardından 1925 yılı Mayıs ayından itibaren Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa ve Konya'da kadastro çalışmalarına başlanmıştır.⁷⁴ 1923-1950 yılları arasında 17 vilâyet, 11 kaza, 214 nahiye ve köy ile 21 müstakil çiftlikte şehir kadastro yapılmış ve 23.614 gayrimenkulün tapu kütükleri tesis edilmiştir.⁷⁵

Demokrat Parti döneminde de kadastro faaliyetleri devam ettirilmiştir. 1950-1956 yılları arasındaki kadastro faaliyetleri şu şekilde tespit edilmiştir: 1950 yılında 184.067, 1951 yılında 238.568, 1952 yılında 383.568, 1953 yılında 412.377, 1954 yılında 445.463, 1955 yılında 542.644, 1956 yılında 412.988 gayrimenkulün tapulanması yapılmıştır.⁷⁶

Bu faaliyetlerin yapıldığı yerleşim birimleri de şu şekilde verilmiştir:⁷⁷

1950-1954 Ekim ayı sonuna kadar tapulanmasına başlanmış bölge 102, tapulanmasına başlanmış köy 1974, tapulanması bitirilen köy 1632, tapulanmasına devam edilen köy 342, sicili tanzim ve devir olunan köy 1298; tapulanması yapılan parsel, miktar itibarıyla 1.603.496, tapulanması yapılan yer dönüm itibarıyla 23.494.779 olarak tespit edilmiştir.

⁶⁶ Adliye Vekili Hüseyin Avni Göktürk (Niğde); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 10, s. 661.

⁶⁷ Adliye Vekili Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara); 22.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 20, s. 724.

⁶⁸ Adem Çalıkoglu (Uşak); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 7, s. 697.

⁶⁹ Tezer Taşkıran (Kars); 22.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 5, s. 462-463.

⁷⁰ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Behçet Kayaalp (Burdur); 24.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 10, s. 634.

⁷¹ İzzet Akçal (Rize); 21.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt: 20, s. 690.

⁷² Devlet Vekili ve Basın-yayın Turizm Vekili Abdullah Aker (İzmir); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 7, s. 1090.

⁷³ Servet Sezgin (Çanakkale); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 17, s. 676.

⁷⁴ Ahmet Yaşayan-Hüseyin Erkan-Gökşin Seylan; "Kadastro Kavramı ve Türkiye Kadastro", *TMMOB Harita ve Kadastro Odası 13. Türkiye Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 18-22 Nisan 2011, Ankara.

⁷⁵ Mehmet Evsile; *Tek Parti Döneminde Türkiye'de Günlük Hayat*, s. 142.

⁷⁶ Servet Sezgin (Çanakkale); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 17, s. 678.

⁷⁷ Rafet Aydın(Ordu); 21.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt: 5, s. 447-448.

1957 yılına gelindiği zaman 3.245.728 adet parselin, 40.000.000 dönüm arazinin kadastro yapılmıştır.⁷⁸

Bütün bu çalışmalara rağmen, 1959 yılı itibarıyla kadastro yapılan arazi miktarı, toplam miktarın 1/5'i oranına ulaşmıştır.⁷⁹ 40 vilâyette ve 531 kazada şehir kadastro tahriri de yapılamamıştır.⁸⁰

SONUÇ

Demokrat Parti hükümet programlarında adalet hizmetleri konusu iddialı bir şekilde ele alınmış ve adaletin kısa sürede tecelli etmesi ve adalete ulaşmanın kolay ve ucuz yollarla sağlanması gerektiği hususuna vurgu yapılmıştır. Bu hedeflere ulaşabilmek için bazı bucaklarda yeni mahkemeler kurularak, adalet hizmeti daha geniş bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bazı davaların uzun sürede sonuçlanamamasından ve mahkemelerdeki dava dosyalarının çok artmasından şikâyetler gelmiştir.

Hakim kadrolarının tamamının doldurulamadığı, ayrıca hakimlerin maaşlarının yetersiz oluşu dolayısıyla hakimlik mesleğinden ayrılanların önemli rakamlara ulaştığı görülmüştür. Hakim teminatı ve yargı bağımsızlığı konuları da Demokrat Parti İktidara gelmeden önce üzerinde ciddiyetle durduğu konular olmakla birlikte Demokrat Parti iktidarında bu konularda tatmin edici gelişmeler yaşanmamıştır. Hakimlerin tayin, nakil ve terfilerinde takip edilen usuller ve hakimler üzerinde siyasî baskı kuran uygulamalar hakim teminatı hususuna aykırı görülmüştür. Demokrat Parti iktidarının son yıllarında bile bu şikâyetler dile getirilmiştir.

Cezaevlerinin sayısı ve nitelikleri artırılmaya çalışılmış, yeni yapılan ve sıhhi şartlara uygun olan cezaevlerinin sayısı 1959 yılında 282'ye ulaşmış ise de cezaevlerinin kapasitelerinin, ihtiyacın 3/5'ine tekabül ettiği anlaşılmaktadır.

Önceki iktidar zamanında başlatılan kadastro faaliyetleri, Demokrat Parti döneminde hızlandırılarak devam ettirilmiştir. 1957 yılında 40.000.000 dönüm arazi üzerinde 3.245.728 adet parselin kadastro çalışması tamamlanmıştır. Bu çalışmalara rağmen 1959 yılı itibarıyla kadastro tamamlanan arazi miktarının, toplam arazinin ancak 1/5'i kadar olduğu görülmüştür. Türkiye'de kadastro çalışmaları 1970 yıllarına kadar devam eden bir husus olmuştur.

KAYNAKÇA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt:5, Ankara 1951.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt:13, Ankara 1952.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt:20, Ankara 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (9. Dönem), Cilt:28, Ankara 1954.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem), Cilt:5, Ankara 1955.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem), Cilt:10, Ankara 1956.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem), Cilt:17, Ankara 1957.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:2, Ankara 1958.

⁷⁸ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Servet Sezgin (Çanakkale); 24.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 2, s. 476.

⁷⁹ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Servet Sezgin (Çanakkale); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 7, s. 671.

⁸⁰ Halim Ateşalp (Sivas); 24.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 7, s. 677.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:7, Ankara 1959.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:12, Ankara 1960.

Diğer Eserler

Evsile, Mehmet, *Tek Parti Döneminde Türkiye’de Günlük Hayat*, İstanbul, 2020.

Hükümetler ve Programları I. Cilt 1920-1960, (Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara,1988.

Sınmaz, Sönmez Cahide, “Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 20, s. 111-136, 2012.

T.C. Resmî Gazete, 25 Haziran 1954, Sayı: 8738.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Web Sayfası.

Yaşayan Ahmet-Erkan Hüseyin-Seýlam Gökşin; “Kadastro Kavramı ve Türkiye Kadastro”, *TMMOB Harita ve Kadastro Odası 13. Türkiye Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 18-22 Nisan 2011, Ankara.